

TAKÁTS SÁNDOR
MAGYAR KÜZDELMEK

TARTALOM

ELSŐ KÖTET

- I.
DALIÁS IDŐK
- II.
ZADORLA JÁNOS
- III.
A TŐZSÉR HALÁLA
- IV.
A ZRINYIEK MAGYARSÁGA
- V.
KANIZSA ELFOGLALÁSA
- VI.
ZRINYI MIKLÓS ÉS PÉTER GYÁMJAI
- VII.
ZRINYI-LEVELEK
- VIII.
KISÉRLETEK A MAGYAR HADERŐ FELOSZLATÁSÁRA
1671-1702

MÁSODIK KÖTET

- IX.
A MAGYAR HÁZ BÉCSBEN
- X.
HÁROMSZÁZADOS HABSBURG-JUBILEUM
- XI.
AZ ATILA KEZDETE
- XII.
ERDÉLY SZÉCHENYI ISTVÁNJA
- XIII.
POLITIKAI SÉTÁK POZSONYBAN
- XIV.
KÖLCSEY ÉS A TITKOSRENDŐRSÉG
- XV.
A MAGYAR EMISSZÁRIUS
- XVI.
ILLÉSHÁZY ISTVÁN ÉS A TITKOSRENDŐRSÉG
- XVII.
LISZT FERENC ÉS LIST FRIGYES AZ ORSZÁGGYÜLÉSEN
- XVIII.
CSICSERI OROSZ ELEK HALÁLA

ELSŐ KÖTET

I. DALIÁS IDŐK

Zrinyi Miklós (a költő és hadvezér), amikor a saját kora vitézeinek képét rámára vonta, tükörpéldául a magyart állította előtérbe. »Kit kívánok - írja - s micsoda nemzetet akarok oltalmamra? Azt mondom: a magyart kívánom; azért, mert ez a legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb és ha akarja, a legvitézebb nemzetség... Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók, és ha kevesen vagyunk is, nem oly kevesen azért, hogy a török ebekkel meg ne bánassuk, hogy ily semminek tartott minket!« Ha valaki tán azt hiszi, hogy Zrinyit a nemzetéért hönverő szíve ragadtatta ilyen szép mondásra, az olvassa el az *Ungarische Heertrummel* (seregdob) vagy az *Ungarische Mannhaftigkeit* című költeményeket.¹ Ezek szerzői már közel száz év előtt ugyanazokat a hurokat pengették, mint Zrinyi Miklós! Vagy lapozgassa Gabelmann uramnak rengeteg naplóját, amely Zrinyi előtt félszázaddal íródott. (Sajnos! máig sem jelent meg.) A német Gabelmann bámulattal ír a magyar katonáról, aki szerinte nem ismer veszedelmet, félelmet és akadályt, békével türi az éhséget, nyugodtan szenved a szenvedéseket; nappal harcol, éjjel sáncot hány, vagy strázsát áll és talpon virrad! Ugyanez az író a mértékletes magyart és a törököt szembeállítja a falánk némettel s azt mondja, hogy tizezer német többet felfal, mint harmincezer török. Igaz ugyan, írja, hogy *Magyarország a németiség temetője*, de ennek maguk a németek az okai.² Lehet-e szabad hajdúról szebb dolgot mondani annál, mint amit ez az idegen szemlélő ír róla? A szabadon zsákmányoló magyar hajduk, írja, a megölt török főtiszték pompás ruháiban feszelegnek; dicséretükre legyen mondva, igen *szótartó emberek*, még a hódoltságiakkal szemben is. A gyalog hajduk Esztergomnál még a vízbe is bementek, s ott vagdalták le a hajókon menekülni igyekvő törököket.³

Ilyeneket és ezekhez hasonlókat irogat a német ember akkor, midőn a német katonák és tiszték már gyűlölettel és megvetéssel beszéltek a *rongyos* magyar hadinépről! (Comtemptus Germanorum erga Hungaros!) Midőn alig mult el nap, hogy az esztergomi táborban magyart büntetlenül nem ölték.⁴ De bezzeg halált kívántak a hős Vajda Kristóf fejére, mikor ő kigyelme Thonhauser ezredest fölpofozta és saját sátrából kihajította! (1594. július 30-ikán.) Bizony-bizony a német urainknak nyelvök tovább nyújtózott, mint a kardjuk.

A történet csak a nagy eseményekkel, a nagy emberekkel foglalkozik. A mi kisebb végváraink vitézei, bár kötelességüket épügy teljesítették, s époly vitézül haltak meg hazájukért, mint Szondy, Losonczy, Zrinyi, vagy akárki más, örök homályban rejtőznek. Pedig ugyancsak megérdemlik az emberséges emberek, hogy nevükön nevezzük őket. Mennyi tragédia, mennyi hősi tett játszódtott le, amíg ez apró végházaink török-kézre estek, csak az tudja, aki e kor levelezéseit lapozgatja. Ott van a kis Peleske, melynek egész őrségét levágta a török. Mikor a menekülés utolsó órája ütött, a megmaradt néhány ember akkor is azon fáradott, hogy minden lövészerszámot megsemmisítsen. Ott van a kis Fonód vára, a hős *Barnai Zita Ambrus* vajda fészke. Ő maga már nem élt, mikor a vár török kézre esett; de fiai: Tamás, Ferenc és Lázár,

¹ XVI. századi német versek ezek, melyek a magyar vitézséget dicsőítik.

² Bécsi állami levéltár, Gabelmann naplója. (»Ungerlandt sei der teutschen Kirchhof, aber sie geben auch selbst gross Ursache darzue«, 1594.)

³ U. o.

⁴ Gabelmann a háború sikertelensége okának a németeknek magyarok iránt érzett gyűlöletét és megvetését mondja. Gabelmann ezt a »Comtemptus Germanorum erga Hungaros«-ban hosszasan fejtegeti.

anyjukkal együtt török rabságba estek. A vitéz Barnai Zita Ferencet a török aztán testvérei és édesanyja szemeláttára elevenen megnyuzatta! (1562-ben).⁵

A magyar hadinép meg nem szűnő lelkesedését a hazaszeretet élesztette, a vitézi hirnév után való vágy növelte s az a kiolthatatlan remény ápolgatta, hogy a törökön még sikerül erőt venniök. Ne gondoljuk, hogy amit modern történetíróink a hódoltság korának tanulmányozásában megláttak, a mi vitézeink előtt ismeretlen volt. Igenis, jól tudták ők a hódító török gyöngéit, s ép azért, amíg tartott lélekzetben, tartott a reménységben is. Magyar főkapitányaink I. Ferdinánd idejében akárhányszor hangoztatták, hogy Magyarország csillaga Buda fölött még földerül, még eljárják a pogánnyal az ebek táncát. Mikor Balassa János 1555-ben a főkapitányi hivatalát elfoglalta, az összegyűlt vitézekhez intézett beszédében szintén ezt a reményét fejezte ki: *»Jól tudjátok, - mondta a többi között - hogy a török országunk egyes részeit ugyan elfoglalta, de csak inkább háta mögött hagyta, mint meghódította. Hiszen saját hivatalait, saját törvényeit behozni nem bírta, s kénytelen eltűrni, hogy azon részek a maguk szervezetében maradjanak és hogy a maguk statumaival éljenek!«*⁶ S mivel mélyrelátó főembereink az ilyeneket nagyon is jól látták, a háboru folytatását örökösen sürgették. Kértek, könyörögtek I. Ferdinándnak, de hiába. Mikor látták, hogy I. Ferdinánddal semmire sem mennek, Losonczy, Balassa, Podmaniczky és Thurzó Ferenc (nyitrai püspök), bár csak négyezer emberük volt, elhatározták, hogy a háborút maguk folytatják.⁷ A magyar urak - jelenti Salm Miklós a királynak - mostanában nagyon morognak, erőn erővel hadakozni akarnak, hogy reám, mint fővezérre, szégyent hozzanak!⁸

De nemcsak az urak, hanem a végházak hadinépe is harcot kívánt, és a király meg Salm főgenerális ellenére harcoltak is. Így éppen 1546-ban történt ez az eset is. A vitéz *Deli* bég hadaival nagy portyára indult. Fejérvártól Győrig mindent összerabolt, s egy este a győri malmot is körülvette. A győri vitézek csak másnap reggel tudták meg a dolgot, amikor a törökök a zsákmánnyal már messzeföldön jártak. A huszárok Salm tilalma ellenére *kardot rántottak* és *Zolthay István, Bácsmegyey János, Korlátovics Jeromos* és *Székely Ferenc* nevű kapitányaik vezetése alatt a török után indultak. Örült vágatással *Fejérvár* alatt utólérték és meglepték a török hadat. Salm hivatalos jelentése szerint a huszárok tiszta munkát végeztek, mert csak tíz török menekült meg, a többit levágták, s háromszáz törökkel tértek vissza Győrre. Ugy látszik, az ilyes dolog akkor napirenden lehetett, mert Salm generálisnak még csak egy elismerő szava sem volt a hős kapitányok számára.

Nem utolsó dolog, hogy ugyanez évben (1546-ban) Alsó-Ausztria rendei kétezer magyar huszárt kívánnak a saját védelmükre! Stájerország és Krajna rendei is egy sereg magyar s horvát huszárt tartottak s fizettek - a maguk védelmére! Mikor e vitézeket a nevezett országok hatáira akarták vezetni, az engedelmességet fölmondták azzal a kijelentéssel, hogy ők a maguk hazájáért a török ellen akarnak küzdeni.

A magyar hadinép vitézi élete ugy haditörténeti, mint politikai szempontból kiszámíthatatlanul sokat ért és jelentett. De mi legnagyobb jelentőségét mégis abban leljük, hogy vitézeink élete és tettei a nemzeti öntudatnak és a magyar nemzeti szellemnek ki nem alvó istápjai voltak. Nemzeti életünknek a legbővebb forrása és a legerősebb támasztéka a mi nemzeti

⁵ Volt közös pénzügyi levéltár: Familienakten.

⁶ Ugyanott: Hungarica 1555. Balassa János - amint tudjuk - Balassa Bálintnak, a költőnek nagyműveltségű apja volt.

⁷ Bécs állami levélt. Hung.

⁸ Volt Közös pénzügyi levélt. Familienakten: »Die ungarischen Herrn haben jetzt viel Murblens gehalt« etc.

hadseregünk volt. S míg a haderőnk anyaga és szelleme magyar maradt, nemzetiségünket veszély nem fenyegethette. *Mindegyik végházunk tüzhelye és védőbástyája volt a magyarságnak.* Szájról-szájra, fülről-fülre jártak itt a hősök nevei és tettei, s a nagyemberek és a nagy tettek élesztették a harci tüzet meg a vitézi szellemet s ébren tartották a hazaszeretetet. S erre nagy szükség volt, hogy a nemzet az aránytalan küzdelemben el ne fáradjon, el ne pusztuljon. A nagylelkű költő: Zrínyi Miklós a hősi küzdelmek erkölcsi és nemzeti jelentőségét teljesen átérezte, s ezek hatásának kell tulajdonítanunk, hogy ifjúkora óta leghőbb vágya a hősi halál volt. Ő tudta, érezte, hogy vitézeink nagy idea szolgálatában haltak el; tudta, hogy egy-egy hősnek halála százakat és százakat lelkesít, s ugyanannyit édesít nemzetünkhöz.

A hódoltság korában évenként hihetetlen számban fogyott az amugy is maroknyi magyarság; s vajjon megmarad-e a nemzet a nemzetnek, ha a hiányt mások nem pótolják? Ime, itt van a magyar hadseregnek legnagyobb jelentősége és legbecsesebb érdeme. A XVI. és XVII. század első felében a vitézi és a magyar szellem hihetetlen arányban magyarosított. A németek, horvátok, rácok s olaszok végházainkban tömegesen magyarosodtak. Ezrével és ezrével veszik föl a magyar nevet, s a névvel együtt a magyar szellemet. Ami megmarad bennük a régiből, az csak a vallásuk volt. A Szondyak (Suho), a Fejérváriak (Rác), a Maróthi Nagyok, Földváriak (Rác), a Csesznekiek (Hrvat), az Olaszok (Cilius), a Vargák (Jellachich), a Dánielfiek (Drosta), a Szabók (Bassevits), a Csetneki Horvátok, a Prágayak, a Felaranyosi Budaiak, a Nagykomáromi Gálok, Radványiak (Radovan), a Mészárosok (Kenezich), a Kiss-ek (Starsits), a Zalay-ak (Konc), Istenadták (Bogdanovics) stb. stb., kik mindmegannyian vitézi hírnevet hagytak maguk után, ezer és ezer társukkal együtt végházainkban magyarosodtak meg. Hogy milyen gyorsan ment ez a magyarosodás, arra nézve néhány példát említenek. I. Ferdinánd a Hans Tatzger nevű bécsi németet komáromi várgróffá nevezte ki. Tatzger akkor látott életében először magyart, mikor Komáromba ért. S ime, három év után Tatzger már így írja nevét: »*Én Németh János, ki vagyok az császár udvarbírája!*« Vele együtt öccse is felvette a Németh nevet, s mindketten mint jóra való magyar nemesek haltak meg. I. Ferdinánd király egy szabad zászlóalj németet helyezett a komáromi várba állandó őrségül s meghagyta, hogy a várba magyart ne bocsássonak, s a jelszó német legyen. Néhány év múlva újabb rendeletet ad ki, s meghagyja, hogy a kapuknál ezentúl magyar jelszót is használjanak, »*mert a várban lévő német katonák már mind tudnak magyarul!*«⁹ Miksa idején Kielman András (von Kielmansegg), a volt alsó-ausztriai helytartó őse viselte a főkapitányi tiszteletet. Ő is hamarosan megtanult magyarul, s pompás magyar leveleit ma is élvezettel olvashatjuk. Mikor a gyanakvó Miksa újabb háromszáz németet akart Komáromba küldeni, Kielman minden himezés nélkül megírta a királynak, hogy száz magyar huszár többet ér háromszáz németnél, s így inkább csak huszárokat küldjön őfelsége! Ilyenforma ember volt Teuffenbach Kristóf szatmári főkapitány is, aki Homonnai Fruzsínát vette nőül. Kollonits Ernő, aki Bethlen korában komáromi főkapitány volt, Reiffenberg generálissal pörbe keveredett, s ez ügyben Bécsbe idézték. Ő kigyelme azonban határozottan kijelentette, hogy Bécsbe nem megy. »*Mint magyar polgár, írja, csak magyar törvény előtt jelenhetek meg!*« Ennek a Kollonitsnak az arcképe őfelsége könyvtárában ma is látható. Pompás magyar ruhája és kifent bajsza után bátran kuruc generálisnak nézhetnők! Hát a hős Kollonits Szigfridről mit mondjunk? Vajjon reá minő hatással volt a vitézi élet? Megfelel ő maga, mikor levelében kijelenti, hogy szíve Magyarországért dobog! Ezt a vitézi kerületi főkapitányt a haditanács már 1605-ben állásától meg akarta fosztani, mert nagyon is magyarán gondolkozott. Később, mint rebellis, csakugyan a börtönbe került, ahol megőrült. A feledhetetlen hős holtteste a lévai vár termében hónapokig temetetlenül hevert. Végre is egy ott megforduló magyar kamarai tanácsos éjjel titokban eltemettette, hogy utban ne legyen.

⁹ U. o. Instructiones.

Említsünk még hasonló eseteket? Százával szolgálhatunk. Ott van Fernando Samaria de Specie Casa XVI. századbeli főkapitány példája. Nem hisszük, hogy a magyar vitézek az ő nevét ki tudták mondani, mert ha Weispriacher főkapitányt *Bajszpókér*-nek hitták, vajjon milyen nevet adhattak Samariának? Ez a vitéz férfiú magyarul pompásan írt és beszélt, s magának a királynak is kijelentette, hogy az ő hazája Magyarország, s itt akarja életét befejezni. Ott van Dinosius Perzl esete, aki alighogy közénk jött, már Perczel Dénesnek írta magát. Eredeti ember lehetett Egger Salamon uram. Neki annyi ideje sem volt, hogy nevét magyarra változtassa. Bethlen hadai Komárom felé közeledtek, s Egger Salamon »*bévonta az császár zászlóját*« és Bethlen hajdui közé állt.

Ime, a magyar vitézi élet és a magyar szellem hatása! A magyar király hadinépe a XVI. és a XVII-ik században nyelvében és szellemében magyar volt, mit teremthetett tehát mást, mint »magyari dolgokat.«

II. ZADORLA JÁNOS

A török világban özönlött hazánkba a sok rác, uszkók, oláh és vlach. Mindannyi félvad pásztor- és kereskedőnép volt. A bécsi udvar és a kormányiszékek örömmel látták a beköltözöket; mert támaszt nyertek bennök a küzdő magyarság ellen. Nem is titkon, hanem nyíltan tüzeltek őket ellenünk. Szították köztük a gyűlöletet; elhalmozták kiváltsággal és földdel s a legtöbb adó fizetése alól fölmentették őket.

A bécsi kormány fent a Kárpátok közt a tót és a ruthén nép közt hasonló politikával semmire sem ment. A tót és a ruthén a hódoltság korában is velünk tartott. Harcainkban együtt küzdött velünk, elnyomatásunkban velünk együtt szenvedett. Mindkét nép megkapó példáját mutatta a hűségnek és az együttérzésnek. Ki nem tudná, mint ragaszkodott a tótság a Thurzókhöz, Forgáchné Zrinyi Katához, a Révayakhoz stb.? Még az is megesett, hogy a föld népe fegyverrel védte földesurát a császári katonaság ellen. Mikor például Kollonits Szigfridet, ezt a derék magyar generálist, mint rebellist elzárták, a föld népe fegyverrel védte birtokait a császári katonaság ellen. Ki nem ismeri a *tót talpas ezredeket*, melyek a kuruc-labanc világban oly hőiesen küzdöttek Thököly és Rákóczi zászlói alatt? Ezt tették a ruthének is. Hiszen Rákóczi Ferenc nem hiába írta őket »fidelissima gens«-nek.

A napoleoni időkben, s később is, a felvidéki követe a hazafias párt leglelkesebb követői voltak. A múlt század elején 1812-ig *Lukácsy* - aki maga is tótnak mondta magát - az országgyűléseknek egyik legkiválóbb s leghazafiasabb tagja volt. Ugyanezt mondhatjuk 1825-ben és a későbbi országgyűléseken Borsitzky Istvánról és Nemákról, kik mindketten trencsénmegyeiek voltak. A hazafias ellenzéknek a tagja volt kevés kivétellel a felvidék többi követe is. A nem-magyar nyelvű megyék közül Trencsén és Liptó megyék határozták el legelőször, hogy jegyzőkönyveiket magyarul vezetik s a tárgyalások nyelvén is itt tették először a magyart.

A felvidéki megyék illetén magatartása ellen a bécsi kormány állandóan hadakozott s mindent elkövetett a magyar irányzat megtörésére. Általános siker e törekvését azonban sohsem követte.

A kettős királyválasztás idejében s később is sok jeles tóteredetű fővitézünk volt, akik Szondy György és Jakab példájára magyarral cserélték fel nevüket s mint magyar vitézek alapították meg hirnévüket. Ilyen volt Zadorla János is, aki Zékelire változtatván nevét, Szapolyai János király egyik legjelesebb tisztjévé lett s aki szervezte a felvidéki tót gyalogságot.

Zadorla János nevét és tetteit hiába keressük évkönyveinkben. Pedig egykoron ugyancsak sokat emlegették s I. Ferdinánd hívei úgy félték tőle, mint a futó tüztől. Zadorla János Szapolyai János királynak és később Izabella királynénak volt lelkes híve. Hatalmas, acélkaru, félelmet nem ismerő vitéz volt, aki még a lehetetlenre is gondolkozás nélkül vállalkozott. Hü és igaz ember volt, aki hitét és meggyőződését sohasem változtatta. *Haláláig a nemzeti párt híve maradt; haláláig ennek az érdekében küzdött!* Önerejéből küzdötte fel magát a főtisztviségig s mint ilyen sok csatában kimutatta hősiességét és hadi tudását. Czeczey Lénard kassai főkapitány gyalogságának volt a feje. Csapatait a felvidéki tótok és a ruthének közt toborozta s azokat annyira kioktatta, hogy Zadorla gyalogsága a legjobb hajdu-csapatokkal kiállta a versenyt. Annyi dicsőség, annyi siker fűződik e gyalogsághoz, hogy az ellenfél mindig a legnagyobb gyűlölettel és átkozódással emlegette Zadorla nevét. Bakics Pál ez időben mondá a magyar hajdukról, hogy ezeknél bátrabb és ravaszabb gyalogságot soha nem látott. Bakics-

nak e mondása teljesen ráillett Zadorla gyalogságára is. Az egykoru levelezésekből és hivatalos jelentésekből legalább ezt olvashatjuk ki.

Tudott dolog, hogy a XVI. század elején a szepesi városok Kassával egyetemben *zárt és teljesen német városok voltak*. Természetesnek tartjuk tehát, hogy inkább vonzódtak I. Ferdinándhoz, mint a nemzeti királyhoz. Kassa városának tanácsában csak egy ember akadt, aki János király hívének tartotta magát. Ez az egy sem volt magyar. Sauklics (Sajtlícs?) Jánosnak hívták. A bíró, akit Szerémy gunynevén Kakuk Mihálynak nevez, Kugelpracht nevű német volt. Szerémy ép Kassán volt, mikor a bíró indítványára János király címerét meggyalázták s kihirdették, hogy aki János király fejét I. Ferdinándhoz viszi, 10.000 forint jutalomban részesül. Mindezt a kassaiak nagy örömmel fogadták. Az utcákon más sem hangzott, mint János király gyalázása. (»Ecce canis rex« stb.) Mikor aztán Katzianer és Török Bálint bevonultak Kassára, a városiak a *Tar Margit* nevű ágyuból örömlövéseket adtak s Tedeumot tartottak. Az örömük azonban nem sokáig tartott. Az 1536. évben ugyanis Kassa városa János király kezére került. Maguk a kassaiak jelentik 1536. dec. 4-én Eperjes, Bártfa és Lőcse városoknak, hogy János király kapitányai: Ödönffy László, Horváth Ferenc, Estery György (?), Horváth Vitus és Perseöthy hadaikkal megrohanták Kassát és elfoglalták. Lobóczky Mátyás dec. 9-én azt jelenti öfelségének, hogy Serédy főkapitány az oka Kassa elvesztésének és a császári sereg vereségének; mert Serédy a nyáron rablóvárat épített Kassa mellett s onnét fosztogatta az embereket.

János király, vagyis inkább Fráter György Kassa élére Czecey Lénárd kapitányt helyezte. Ez a minden ízében magyar vitéz föladatának magaslatán állott. Tizenöt évig állott Kassa élén, de egyetlen éjjelt sem töltött a városon kívül. A város kapuja mellett egy bástyaszerű épületben lakott s az ő hire nélkül senki nem jöhetett a városba. Jelentékeny sereget tartott. A gyalogság szervezésével kedves emberét, Zadorla Jánost bizta meg. Aztán hozzáfogott Kassa megmagyarosításához. Katonáinak házakat adott, a szomszédos nemeseket rávette, hogy Kassára jöjjenek lakni. A debreceni, a váradi és a kolozsvári kereskedőket is idecsalogatta. Szikszó városának egész népét Kassán telepítette meg. Ilymódon egy évtized alatt Kassát teljesen magyarrá tette. És a bécsi kormányshékeknek soha többé nem sikerült Kassát elnémetesíteniök.

Czecey kapitány azonban nem elégedett meg Kassa birtoklásával. Rövid idő alatt a vidéket is behódoltatta s a szomszéd városokat is egymásután elhódította a császáriaktól. Harc nélkül ez természetesen nem ment. A harcokban Zadorla János volt a jobbkeze. Ez az ember mindenre vállalkozott. Hivatalosan is jelentették, hogy rendkívül ravasz ember lévén, mindenütt kémeket tartott s ha mit megtudott, azonnal hasznára fordította. Mig Czecey Kassát őrizte, addig Zadorla a szepesi városok körül portyázgatott. S hol itt, hol amott hajtá el a császári katonaság lovait és marháit. Lerontá Salgó várát és elfoglalta Lipóczot. A lerontott Richnót pedig felépítteté. Serédy jelentése szerint Zadorla az utakat, ösvényeket és kelőket mindenütt megszállva tartotta s ott is megjelent embereivel, ahol vélve se vélték.

A császáriak tehát titokban semmit sem mivelhettek, mivel Zadorla János uram kémjei utján mindent jól előre megtudott.

Az 1539. évben a császári fővezérnek, Fels Lénárdnak Bécsbe kellvén mennie, a helyettese, Lascano Tamás generális intézte az ügyeket. Mivel a kassaiak Eperjes körül portyáztatván elhajtották a németek lovait és csordáit, Lascano elhatározta, hogy teljes erejével a kassaiak ellen indul. Nagy titokban tette meg készülleteit, azt híván, hogy Czecey kapitány és Zadorla János mit sem tudnak készülődéséről. Lascano sötét éjjelen átkelt hadával a Kassa nevű hegyen s ime egyszerre maga előtt látta Czecey egész seregét! A gyalogságot ezuttal is Zadorla vezette. A kassai had azonnal támadásra indult. Hosszú és elkeseredett harc támadt most. Lascano hada sokkal erősebb volt, mint a kassaiaké; de azért mégis teljes vereséggel

végződött a csata. Maga Lascano Tamás fővezér is elesett. Vele együtt halt meg a jeles Schobert Zsigmond. Österreicher Lénárd, a sárosi kapitány sokadmagával rabná esett.

Julius hó 24-én Lobóczky Mátyás értesíti Ferdinánd királyt seregének pusztulásáról. Sáros várában - írja - az egész seregből csak husz gyalogos maradt. A többi a fővezérrel együtt elesett. A szepesi városok július 25-én jelentik a királynak a »véres öldöklést és Lascano gyászos halálát«.

Mivel Czecey és Zadorla kassai győzedelme a felvidéken megingatta Ferdinánd hatalmát, lóhalálában kellett oda katonaságot vetni. Hogy maga a király is veszedelmesnek látta a helyzetet, gyors intézkedéseiből is kiviláglik. Ő maga írja aug. 5-én: »A mieink méltatlan leölését, kiváltképpen Lascano Tamás fővezérünknek és kapitányainknak halálát lelkünk nagy aggodalmával halljuk«.

Amíg a kassai ütközet dolgában Ferdinánd király politikai tárgyalást kezdett János király követivel, addig a kassaiak győzelmi ünnepet ültek. Tinódi Sebestyén munkáiból tudjuk, hogy Czecey Lénárd nagy vidám ember volt. Szerette a lantosokat s örömet megitta a bort. Főembereivel: Zadorla Jánossal és Baso Mátyással aztán nagy vigan voltak Kassán.

A kassai győzelem után Czecey s főleg Zadorla János egymásután terelgették János király birtoka alá a felvidéki városokat és községeket. Lőcse, Bártfa, Eperjes, Szeben és Sáros kereskedőit harmincad alá fogták s a rovás és a tized fizetésére kényszerítették. Akit Ferdinánd király megfosztott birtokaitól, azt a kassaiak visszahelyezték javaiba. Werner 1539. aug. 11-én azt jelenti Ferdinánd királynak, hogy a kassaiak Eperjes városára haragos levelet irtak s megtilták a tized szedését. A kassaiak ugyanis Eperjesig akarják a hatalmukat kiterjeszteni. A Kassán lévő szegény német rabok pedig segítségért kiáltanak! (»Die armen gefangen schreyen umb hilf in ihrem elend«).

Az 1541. évben a királynak jelenték, hogy Serédy Gáspár sürgősen kér 300 gyalogost a városok védelmére, mert a kassai gyalogság kapitánya: Zadorla János kémeivel a hegyeket járhatja, a »claustrum Lapidis«-t és a többi helyeket foglaltatja. A veszedelem nagy, tehát állandó lovasságra és gyalogságra van szükség.

Valamivel később (1543-ban) írják a királynak, hogy Zadorla János (»*princeps malefactorum*«) már régebben elfoglalta Lipócz várát. Most Salgót pusztítja el s elvitetett onnét mindent. Mikor a polgárok a kassai kapitánytól kérték vissza elhajtott marháikat, Czecey azt felelte nekik, hogy ő semmiféle parancsot nem adott Zadorlának. De - mondá Czecey - jó, hogy jöttetek nemes atyámfiai; mert ép most akarom embereimet tizedszedésre közéték küldeni. Isten engem úgy segéljen, megveszem rajtatok az idei és a tavali tizedet is. Utközben tanakodjatok erről s jelentést adjatok nekem. A felvidéki polgárság küldötjei erre remegve felelék: Zadorla János ismét katonaságot toboroz, nem járhatunk békével. Czecey erre imígyen válaszolt nekik: Semmi közötök hozzá! Zadorla tudja, mi a kötelessége!

A polgárok erre azt felelték, hogy Zadorla a felépített Richnóba erős őrséget vetett s innét fogja majd őket nyuzni és fosztogatni. Basó meg most foglalta el 500 lovassal és 500 gyaloggal a lőcsei klastromot.

A szepesi városok mindezt Bécsbe is megírták. Jelentésük szerint Czeceynek legveszedelmesebb főemberei Zadorla János, Vinnyey László és Basó. Erdő, mező tele van az ő embereikkel. (1543. júni 30. Judices et jurati ceterique cives civitatum Lőcse, Bártfa, Eperjes et Zebe.)

Ugyanaz napon, mikor a jelentést irták, másik levelet is bocsátottak Bécsbe. Ebben már azt jelentik a városok, hogy a kassaiak elfoglalták Gölnicet s ott a monostort erősítik most. Ma éjjel pedig - írják - a *Lapis Refugii* is elfoglaltatott. Fölséged hanyagságából mindent elvesztünk!

Zadorla János és Basó Mátyás ébersége, bátorsága és folytonos tevékenysége a kassaiak hatalmát napról-napra növelte. A siker aztán további tevékenységre buzdította őket. Báthory András Miskolcra jelenti Bécsbe, hogy Kassán nagy tanácskozások folynak Czecey, Zadorla, Ipolffy Imre és Basó Mátyás között. Elhatározták, hogy János király fiát megkoronáztatják. Már is nagyokat isznak János király fiának egészségére. Most azon vannak, hogy minél több katonát toborozzanak. E célból Basó Bebek Ferenchez ment, Czecey pedig Perényi Ferenchez.

A kassaiak folytonos sikere és állandó tevékenysége nagyon nyugtalanította Ferdinánd híveit s katonáit. Ezek a legnagyobb gyűlölettel irtak és szóltak Zadorláról és Czecey kapitányról. E szidalmak azonban nem sokat ártottak nekik. Mentek tovább a maguk utain. Ellenségeiknek tehetetlen dühe azonban nem pihent. Ha alkalom kínálkozott, oly dologra ragadta őket, amit a kassai vitézek soha meg nem tettek. Volt Czecey Lénárdnak egy tanult főembere, akit politikai ügyekben követül használt. Ferenc diáknak hívták. Ezt a jeles tollu embert Serédy Gáspár és Zennyessy Mihály várnagy a Tiszába fojtották. Mikor a szegény Ferenc diák Tokajba ért, Zennyessy nyájasan fogadta őt, de éjjel kíséretével és lovaival együtt a Tiszába fojtatta. Ferenc diákkal volt egy asszony, egy fiucska és két kocsis. Ezek is a Tiszában lelték halálukat. Hogy a dolog titokban maradjon, Zennyessy még a szekereiket is elégette. A kegyetlen gyilkosság azonban hamar nyilvánossá lett. S mivel a kassaiak bosszuállásra készültek, Serédy Fels Lénárdtól könyörgött segítséget. Wernher pedig megírta a királynak, hogy Serédynek semmi része a gyilkosságban. Mire aztán Ferdinánd király Fráter Györgyhez írt levelében erősen védelmébe vette Serédyt s teljesen ártatlannak írta őt. (1545. január 10.)

Mindez igen szépen hangzott, de az igazsággal homlokegyenest ellenkezett. *Fels Lénárd fővezér ugyanis maga írja, hogy Serédy az ő utasítására gyilkoltatta meg Ferenc diákot és kíséretét*, de a várnagy (Zennyessy) igen ügyetlenül hajtotta végre a dolgot! (1545. január 4.)

Wernher jól ismervén a kassaiakat, idejében megírta Bécsbe, hogy a kassaiak nem hagyják bosszulatlanul Ferenc diák meggyilkolását. (Bártfa, 1544. dec. 24.) Serédyvel együtt tehát ő segítségért esedezett.

Segítség csakugyan érkezett, de nem igen került a sor nagyobb harcra. Diplomáciai uton intézték el az ügyet - a kassai vitézek nem kis bosszuságára. Érdemes megemlítenünk, hogy a derék Zadorla Jánost ekkor már az összes gyalogság kapitányának nevezik. Azaz, hogy nemcsak a kassai, hanem egyéb mezei gyalogság is az ő kardja alatt volt.

I. Ferdinánd és Fráter György között létrejött egyesség után Kassa vidékén is megszűntek a nagyobb harcok és hódítások. De Czecey Lénárd és Zadorla János továbbra is megtartják mindazt, amit kardjukkal szereztek. Néhány éven át aztán békességben éltek Kassán, hol mindkettőjüknek a most már magyar lakosság részéről a legnagyobb tiszteletben és szeretetben volt részük.

A csöndes és vidám napok azonban aligha elégitették ki őket. Nagyobb dolgokon jártatták őket az eszüket! Még mindig hitték, hogy János király fiát sikerül majd az egész ország királyává tenniük. Ezt a célt szolgálták akkor is, mikor a Fuggerek rézbányáit akarták elfoglalni. Ha a tervüket el nem árulják, bizonyára végre is hajtották volna.

Az a különálló magyar világ magyar lantosaival és énekeseivel, melyet Czecey teremtett Kassán, 1552-ben megszűnt. Izabella királyné lemondott s Kassa ismét Ferdinánd király kezére került. Tudott dolog, hogy Czeceyvel azontul nem lehetett beszélni. Buskomorság lepte meg s néhány nap alatt meghalt. Mi lett jobbkezeivel: Zadorlával, nem tudjuk. Czecey elhunytá után az ő nevét sem említik többé.

A nemzeti királyságnak két leglelkesebb hive veszett el Czeceyben és Zadorlában. A *tót királynak* csufolt Szapolyai Jánosnak náluk hivebb tisztje aligha volt. Érdemes megemlíte-

nünk, hogy Zadorla János nevét még a következő században is emlegetik a felvidéken. Azok a birtokosok ugyanis, akik a császáriakkal tartottak, birtokpöreikben gyűlölettel emlékeznek meg róla. Az 1602. évben például Keczer István igyekszik ősei birtokait visszaszerezni. Folyamodásában a többi közt azt írja, hogy ősei jószágát Czecey Lénárd kassai kapitány (domus Austriacae rebellis) parancsára János király gyalogságával Zadorla János nevű »nebulo« foglalta el, aki aztán Keczer Ambrust a saját várában megölette! Ekkor veszett el Kosztolány, Csizite, Mudróc és Lipolc.¹⁰

¹⁰ Az itt felhasznált összes irat a volt csász. és kir. állami levéltárában található. Keczer István folyamodásán kívül, mely a Közös Pénzügyi Levéltár Hung. 14.411. fasciculusában található.

III. A TŐZSÉR HALÁLA

A magyar tőzsérek (marhakereskedők) a tizenhatodik és a tizenhetedik században még a hivatalos följegyzések szerint is *országfönntartók* hírében állottak. Hatalmas, népes s ami fő, minden ízében magyar volt egykor ez a felekezet. A tőzsérséget becsült és tisztelt mesterségnek tartották, amelytől még a főnemesek sem igen idegenkedtek. A jó Bethlen Gábor a marhakereskedést még fejedelemsége idején sem hagyta abba s éppenséggel nem busította, hogy Magyarország legnagyobb tőzsérének őt mondogatták.¹¹ Nemzeti küzdelmeink másik kimagasló alakja, Thököly Imre fejedelem, ha nem is tőzsérkedett, de igazi tőzsércsaládból származott. Az ő családjának vagyonszerzője: Thököly Sebestyén a XVI. században Thar Istvánnal együtt a leghatalmasabb tőzsérünk volt, aki nem csupán a kincstárt, hanem magát Rudolf császárt is adósai közé számlálhatta. A Zrinyiek sem lettek volna a nemzeti élet és a nemzeti harcok legtevékenyebb munkásaivá, ha a tőzsérkedésük nem öntötte volna a garatjukra a szükséges pénzanyagot. A tizenhatodik és a tizenhetedik században, vagyis az általános elszegényedés korában, mikor a kereszt és az ostor oly nagy volt a magyar nemzeten, hogy szinte tántorgott belé: úgy a magyar, mint az osztrák kincstárnak éltető forrása (*nervus aerarii*) a magyar tőzsérség volt. Az országba pénz csakis az ő révükön jött; pénzt szerezni csakis az ő utjaikon lehetett! Így aztán nincs mit csodálnunk azon, hogy *a nagy Alföldön a legtöbb iskola- és egyházalapító a tőzsérek sorából került*. De ennél még nagyobb érdemük is van. Amikor mindenki látta, hogy az ország nemsokára a magyar jobbagy teljes hijjával leszen, amikor a magyar parasztság pusztulását még a német is nemszeretem-szemmel nézte: a mi jó tőzséreink a különféle pásztorokat, sőréseket, hajtókat, göbolyösöket, gyapjuszedőket, sajtnyomókat, börgyűjtőket, szénázókat, szalmázókat, gypszereseket, rideglegényeket, futott embereket, stb. ezrével és ezrével magyarosítják s jóra való munkásokká pallérozzák. A tőzséreink magyarsága és a magyarságuknak ereje még a külföldön is nyomokat hagyott. A tizenhatodik és a tizenhetedik században a bécsi és az auspitzi hetivásárokon magyar világ uralkodott; a vásárok tisztviselőinek magyarul is kellett tudniok; pénzváltó a magyar nyelv ismerete nélkül ott meg nem élhetett. A német birodalmi kereskedők ezekre a vásárokra mindig magyar tolmácsokkal jöttek, mert különben tőzséreinktől semmit sem vehettek volna.¹² A magyar szó tehát még a bécsi, az auspitzi hetivásárokon is uralkodott, sőt megesett az is, hogy bécsi Landgrafnak tisztjét magyar nemes viselte!¹³

A tizenhetedik század végén azonban a magyar tőzsérvilág kihalófélben volt. Akikbe az ország eddig reménységét és bizalmát vetette, keserves gondok között törték magukat. Leghatalmasabb tőzséreink egymásután koldusbotra jutnak. Nem a hazai viszonyok, nem is a török háborúk ragadták el tőlük a megélhetés módját, hanem egyes-egyedül az osztrák vámpolitika. A mi jó szomszédainknak nem volt elég, hogy a legfőbb vámokat és vásárokat mind a maguk földjére helyezték s hogy ilyenformán marhakereskedésünk jövedelmének kétharmadát ők separték be; ökigyelmék még a magyar szunyognak a vérét is csöbörrel igyekeztek venni. Hallatlanul emelték a vámokat; emelték akkor is, mikor a vak is látta, hogy ezzel előbb-utóbb az egész kereskedést tönkre teszik. Már I. Ferdinánd uralkodása elején, amikor

¹¹ Az udvari kamara ezt szemére is hányta, mikor harmincadmesterséget kért a kihajtandó foltmarhára.

¹² Nürnberg és Augsburg városok jegyzőkönyvei gyakran említik, hogy mészárosaiknak magyar tolmácsokkal kell a vásárokra indulniok.

¹³ A morvaországi auspitzi nagy marhavásárokon a landgrafi tisztet jobbára magyar ember viselte. A hódoltság korában Auspitz magyar neve *Pusztapécs* volt.

nálunk az ökörnek ára öt-hat forint volt, a különféle vámok és a regáliák 17 forintra rugtak. Ezek a kiadások idővel hihetetlenül emelkedtek. A száraz és a vízi vámok, helypénz, itatási díj, *gyeppénz*, harmincad, kövezetadó, *gépénz*, landgrafi és *interkapor* (Unterkeufel) díjak, hajtási sédák, *látópénz*, aufslag, abrakodó, hidas (hidpénz), király váltsága (regalia), révpénz, asztalpénz (amit a megunszolás után fizettek) s az Isten tudja mi minden adó nyomta a szegény tőzsér vállait. S mindez nem volt elég. A bécsi udvari kamara még azt a keveset is irigylte a magyar tőzsérektől, amit ezernyi veszedelem közt, nagy kockázattal nyertek! Ezért III. Ferdinánd és az udvari kamara 1651-ben monopoliummá tette a magyar szarvasmarha-kereskedést s annak vezetését Salzer nevű németre bízta. Igaz ugyan, hogy ez a monopolium néhány év alatt csufosan megbukott, de azért a magyar tőzsereknek roppant kárt okozott. Maga udvari kamara sorolta fel akkor azokat a magyar tőzséreket, akiket a monopolium koldusbotra juttatott. I. Lipót uralkodása alatt még egyszer kísérletet tesznek a monopoliummal, de ezuttal is csufot vallnak véle. Azt azonban mégis elérték, hogy a magyar tőzsérség úgyszólván teljesen elpusztult. Ha a bécsi kormányzéseknek és az uralkodóknak ez volt a céljuk, akkor igyekezetüket teljes siker koronázta.

A magyar tőzsérség pusztulása úgy gazdasági, mint nemzeti szempontból pótolhatatlan csapás volt az országra. Helyébe ugyanis idegenek: görögök, rácok, örmények stb. léptek. A régi magyar tőzsérvilág aztán minden eredetiségével együtt örökre feledésbe ment.

Valamikor a tőzsérséget »*rettenetes mesterségnek*« is mondták. Az is volt. Hiszen már maga a marhavásárlás ezernyi kockázattal járt. Pedig még csak ezután következett az igazi baj és a veszedelem. A hajtás, amíg a »*bécsi kőre*«, vagy Auspitzba értek, ugyancsak próbára tette még a legmerészebb embert is! Hiszen lépten-nyomon ellenség leste a hajtást. Cimborák nélkül tehát utnak sem indulhatott a tőzsér. Ezért vitt aztán mindegyik magával jó erős hajtókat, akik hatalmas és csomós fűtykösökkel (»*ingentibus et nodosis fustibus*«) igazgatták a hajtást s ha ellenség közeledett, »*hozzát*« kiáltván megharcoltak. Erre bőven nyílt alkalmuk. Egyik helyen ugyanis kóbor zsiványok és »*marhalappangtatók*« leskelődtek. Itt rác pogányokkal, amott martalócokkal kellett küzdeniök. A császári katonaság százszor rosszabb lévén a töröknél, minden hajtásból igyekezett néhány marhát elragadni. A hajtók nem egyszer valóságos csatát vívtak ezekkel a német és vallon katonákkal. A földesurak is mindenütt megkövetelték a maguk részét, s akár volt vám, akár nem, ők bizony vámot vettek a hajtókra. Szóval, mintha csak a földből bujtak volna elő, boldog-boldogtalan meg akarta venni a maga részét a tőzséren. S e veszedelmek közepette nemcsak élete forgott kockán, hanem vagyona és becsülete is; mert hisz rendesen hitelbe vett jószágot vitt magával s ha becsülettel el nem számolt, kenyerét tisztességére többé nem ehet. Ám tőzséreinket ennyi akadály, ennyi veszedelem sem tartá vissza; kereskedtek, tőzsérkedtek, még pedig a háborúk idején is. Mert minél nagyobb volt a veszedelem, annál nagyobb nyereségre volt kilátásuk. Bizony-bizony nincs mit csodálnunk jámbor eleinken, akik a tőzsérséget *rettenetes mesterségnek* tartották; mert hisz félig-meddig elveszett ember volt, aki merész fejét erre a »*rettenetes tőzsérségre*« adta.

Ha a tőzsérség rettenetes mesterség volt is, annyi bizonyos, hogy a hazának acélizmos, rettenthetetlen embereket adott. *A tőzsérvilág volt az »ördög apostolainak«, a vakmerő hajduknak nevelő iskolája* s aki egyszer ez iskolát végigjárta, hadi tapasztalatokban a legöregebb végbelivel is versenyre kelhetett. Örök kár, hogy erről a hajdunevelő iskoláról, vagyis a tőzsérvilágról édeskevés emlék maradt reánk. Ha valaki az ő küzdelmeiket, merész utjaikat és életmódjukat egykoron papírra vetette volna, írását néprajzi és művelődéstörténeti íróink manapság bibliaként forgatnák. Amikor jómagunk is ilyenén följegyzések után kutattunk, a győri káptalannak 1611-ben kelt vallató levelére bukkantunk. Ez a tanuvallomás a régi magyar tőzsérek életére nézve megbecsülhetetlen adatokkal szolgál; s mivel az efféle följegyzés ritkaságszámba megy, elmondjuk, hogy mi mindent találtunk benne.

Mészáros Ambrus egykoron szegény futott ember volt, de becsületes munkájával pénzt és házközbeli javakat szerzett s miután a tőzsérséget kitanulta, a győri marhakereskedők céhébe magát beadta. Régi magyar szokás szerint a céhbeadáskor az új mesternek a céh javára bizonyos összeget kellett fizetnie; ezt akkor *körösztlőpénz*-nek, magát a céhbefogadást pedig *megkeresztelésnek* hívták. Aki a megkeresztelésen szerencsésen tulesett, arról azt mondták, hogy *megváltozott*.¹⁴ Ilyen megváltozott tőzsér lett Mészáros Ambrus uram is s azontul egy kereseten lévő cimboráival komplárságra marhát vett s a kereskedelemre kijárt. Az 1611-ik évben több társával együtt a váci sokadalomra is fölment s miután itt jó vásárt csaptak, a tőzsérek a korcsmának indultak. A vén tőzsérek itt nagyon megborosodtak s mivel már a mesterkeszkenőjükre sem kaptak bort, borittukban elhatározták, hogy az ifjú Mészáros Ambrust újra megkeresztelik; mert *»ez új császár üdejében minden embert meg köll körösztlőni!«* Mészáros Ambrus magyar létére ugyan odaveté, hogy *»nem volna az király császár, hanem csak király!«*, de a megkereszteléstől ez a kijelentés sem mentette meg. Hiába állította, hogy ő már Győrött megváltozott, a tőzsérek a rettegett Mészáros János parancsára megfogták Mészáros Ambrust s hátrakötve kezeit, felkötözték, hogy kényszerítsék a körösztlő pénz megfizetésére. A nagyerejű legény felkötése nem ment könnyen, de ellenállása társait még jobban feldühösítette.

A szegény vergődő és káromkodó Mészáros Ambrus védelmére csak egyetlen tőzsértársa, Nagy János mondott néhány szót. Arra kérte társait, hogy bocsássák el Mészáros Ambrust s hogy törvénnyel lássák meg a körösztlés dolgát; de biz senki sem hallgatott rá. Mészáros Ambrus addig függött, míg a kívánt körösztlőpénzt újra le nem tette.

Az igaztalanul megkínzott ember nem gondolt bosszúra, csak az bántotta őt, hogy társai nem hitték el már Győrben megesett megkereszteltetését. Panaszkodott is emiatt. *»Te jól tudod - mondá György Miklósnak, - hogy én ennekelőtte is megváltoztam négy magyar forinton az szokás szerint való tőzsérkörösztléstől, de mind Mészáros János dolga, hogy engemet most ismét három forintra körösztltek; ha hazamehetünk Győrré, panaszt teszek bíró uramnak!«* *»Ha ott lettem volna - felelé erre György Miklós -, megoltalmaztalak volna, mert jól emlékszem felőle, hogy megváltoztál, nem is köllött volna bántaniok.«*

Néhány nappal az eset után a győri tőzsérek Bécsbe készültek, hogy ott ökreiket megárulják. A derekas sokadalomra Mészáros Ambrusnak is fel kellett mennie. Azonban a felakasztás óta torka rettentően fájt, s így a hosszú uttól vonogatta magát. Társa, Bodó Mihály, váltig biztatta őt, hogy csak induljon, mert a marhának feléhez társ volna. *»Ha ti az én nyavalyámat tudnátok - felelé Mészáros Ambrus - nem küldenétek engemet. Ha szintén elmegyek is, nem reményelem hazajöveletem; csak én érzem, én tudom az én nyavalyámat; még az nyálamat is alig nyelhetem el!«*

Társai rábeszélésére mégis utrakelt. A tőzsérek az akkori szokás szerint nem a marhákkal mentek a vásárra. A lábasjóságot lovas hajtókkal és a botos legényekkel jó előre küldték s ők maguk szekereken indultak Bécsbe. Az indulás előtt egymásközt bíróvá választának, hogy az esetleges kárvallást közönségessé tennék. Mészáros Ambrus felhérces kocsiján harmadmagával indult Bécsbe. A kocsira elegendő szinszalonnát, kenyeret és egy karikafa vakbort tévének s miután a gazda a tengely rakoncáját, a rud fürgettyűjét, aztán a késefát, meg az isafát rendbe hozta, jól fölfegyverkezve utnak indultak. Utjuk Bécsig elég szerencsés volt; mindössze csak *néminemü* német katonákkal találkoztak, akiket a tőzsérek módja szerint hamarosan el-igazitottak. A pénteki bécsi sokadalom is jól sikerült, de amikor a vásár másnapra haladt, a szegény Mészáros Ambrus már alig birt magával; türelhetlen fájdalom és égető szomjuság kinozta. Amíg társai a hajtók csárdáiban a csaprugó legényekkel a köszönő poharakat forgat-

¹⁴ Azaz felszabadult, vagyis mester lett.

ták, ő a vásártéren bocsolyázott. Majd egy garágya alá vonta magát és ott hörgött. Fájdalma elviselhetetlenné lévén, tűzsérorvosságot próbált; disznóvályut hozatott és *»hasra fekvük s az torkát háromszor hozzá törölé a végre, hogy az torka fájása elmuljék.«*

A vásár bevégeztével tűzsérek hazafelé tartottak. A szerencsétlen Mészáros Ambrus egy szekérre került kinzójával: Mészáros Jánossal, aki őt Vácon felkötötte. Az egész uton egyetlen panaszszó sem esett ajkán kinzója ellen, csak fájdalmai és szomjusága miatt panaszkodott. Amikor Bruckba érkeztek, Mészáros Ambrus egy itce bort töltetett magának, azzal a szándékkal, hogy megigya. De már a bort sem bírta lenyelni. Ott aztán köntösét feje alá takarta, hanyatt ráfekvük és erősen hörgött. A ház asszonya véletlenül odajöven, megkérde, hogy mi nyavalyája van e magyarnak? Mikor felvilágosították őt, hogy *»a torkát fájdalja«,* a jó asszony így szólott: *»netalán az nyakcsapja szállott le, csak az hüvelykét meghajtván, háromszor harapja meg az Atyának, Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében; az mellett az haját fölösleg megvongassa!«* A jó asszony mindjárt meg is mutatta, miként kell ezt a betegnek megtennie. Mészáros Ambrus követte a jó tanácsot, de biz az nem enyhítette fájalmát. Pándornál ismét a szomjuság juta Mészáros Ambrusra és torkát is erősen fájlván, nagy nehezen néhány csöpp vizet nyelt. Hogy Condorfba érnének, Mészáros Ambrus felugrott és társaihoz így szólott: *»semmi uttal tovább az kocsin nem mehetek; mert elfulladok az nagy hevség mia!«* Levevé ott mentéjét és kardját, a falu felé tartott. Társai nem akarták őt az idegenben hagyni. Még Mészáros János is könyörgésre fogta a dolgot. *»Jere - mondá neki - csak Óvárig is, ott borbélyok vannak, netalán inkább segithetnek torkodnak; ne maradj itt ez idegen helyen!«* A kérlelő szóra Ambrus mit sem felelt, hátára vetvén mentéjét, a falu első házába bement. A ház urai szívesen fogadták a beteg magyart s baja felől kérdezték. *»Az én torkom igen fáj - mondá Ambrus - és ha segítségre való orvosságot nem találunk, meg kell miatta halnom!«* A háziak szolgáltak is neki mindennel, de baja csak nem javult. Nagy kinok között hörögni és fuldoklani kezdett. A ház népe erre mindenáron ki akarta belőle venni, hogy ki okozta baját, de a tetteseket Mészáros Ambrus egy hanggal sem árulta el. Szombaton estvére kelve ért a faluba s mikor gazdái vasárnap reggel utánanézték, szegény Mészáros Ambrus már halott volt. Győrben mondott jóslata tehát beteljesült. Szülőföldjét nem látta többé. Elegendő pénz lévén nála, a falubeliek tisztességesen eltemették. Még szerencse, hogy a faluban érte őt a halál, mert ha utközben esik meg a baj, alighanem a vadmadarak gyomra lett volna koporsója. A tűzsérek között az ilyen temetés is gyakori volt.¹⁵

¹⁵ Az eredeti tanuvallomás a győri káptalan levéltárában található.

IV.

A ZRINYIEK MAGYARSÁGA

Történeti könyveinkben minden teret a politikai és hadimozgalmak ismertetése foglalván le, a társadalmi és a gazdasági élet legfontosabb kérdései kiszorultak azokból. A közélet olyan jelenségeire nincsen bennök tekintet, amik ma az embereket jobban érdeklik minden háborúnál, minden politikai sérelemnél. A kutató eszerint tömérdek ujsággal szolgálhat e téren; hiszen meg nem bolygatott kepe mellett áll, ahol ugyancsak könnyű kalászt gyűjtenie. Különösen a XVI. és XVII. századról mondhatjuk ezt. E mozgalmas, drámai s örökké változó korszak minden éve új és új jelenséggel szolgál. Gazdasági és társadalmi téren ugyszólván minden esztendő másra fordítja az állapotokat. Az állapotok változása pedig - ez már kipróbált dolog - az erkölcsöket és a szokásokat is változtatja. Van tehát mit szemrevennünk a politikán és a háborun kívül is. S ha nem rösteljük a fáradságot, ezer és ezer oly titoknak a nyitját megtalálhatjuk, amiknek derekas értelmére írónk eddig nem jutottak.

A XVI. és XVII. századnak egyik fölötte érdekes, de figyelemre eddig nem méltatott jelensége a nemzetiségi viszonyok átalakulása. A mondott két században nálunk magyarányu népvándorlás folyt. A Balkánfélszigetről a délszlávok nagy rajokban költöznek Magyarországra. A magyar föld régi lakosai pedig észak felé költöznek. A költözők között első helyen a hódoltsági nemesek állanak. Ezek - ha módjukban volt - a jobbágyaikat is magukkal vitték. Az északnak vonuló magyarság valósággal elfoglalta Felsőmagyarországot. *Ez a hódítás verejtékes munka volt* s harc nélkül meg nem eshetett. A zárt német városok és a tót községek ugyanis még a magyar polgárt, vagy a paraszti szegénységet sem látták szívesen, még kevésbé szenvedhették a magyar nemeseket, akik a városi terhek viseléséről hallani sem akartak. A győztes azonban mégis a költöző magyarság lett.

A magyarság vándorlása érdekes és jelentékeny változást teremtett a városok életében. Szeged népének egy része 1552-ben részint Debrecenben, részint Patakon telepedett meg; a debreceni kereskedő-rend színejava pedig Kassán vonta meg magát. Esztergom népe 1541-ben Komáromba költözik, s ott külön községet alkot. Komárom lakossága 1594-ben meg ijástól-fíastól Nagyszombatba költözik. A győriek ugyanez évben Óvárra és Pozsonyba húzódnak, Tolna népe pedig Esztergomban és Komáromban keres magának új otthont.

S így van ez másutt is. Egy-egy megszállás előtt a városok egész népe elköltözik, s - mint Szigetvár lakossága tette 1566-ban - a régi lakóhelyére többé vissza nem száll.

De nemcsak a várszállás és a várostrom, hanem másféle ok is költözésre birta a polgárságot. Szikszó városának egész lakossága 1550-ben például azért költözött Kassára, mert Perényi Ferenc két szikszói polgárt kivégeztetett. Valpót elfoglalván a török, a környék lakosaival együtt Perényi a valpóiakat is saját jószágaira telepíti. A XVI. században egy-egy városnak adott harmincadmentesség négy-öt más város kereskedőrendjét is odacsalta.

A városok lakóinak illetén vándorlása nevezetes változásokat teremtett a Felvidéken. A teljesen német Kassáról például már 1554-ben azt írják, hogy négyszer annyi benne a magyar, mint a német. A nemzetiségi Nagyszombat a XVI. században teljesen magyarrá válik s a legkiválóbb magyar kereskedők és tőzsérek hazája lesz. A tót Szakolcán az odaköltözött magyar nemesség uralkodik, Pozsonyban a magyar tőzsérek a leghatalmasabbak, Trencsént és vidékét elárasztják a magyarok, s urak lesznek ezek Máramarosban is.

Amíg a szorosan vett magyar földről inkább csak a városi polgárok és a nemesek költöznek észak felé, addig a horvát-szlavón részekből már a jobbágyság is tömegesen tódul észak és nyugat felé. Egyszere nyolc-tíz falu népe is megindul, s költözőszekereken a magyar földre

jön. A török földesurak (iszpahiák) egyszerre csak azt vették észre, hogy jobbágy nélkül maradtak. Amint Musztafa budai pasa írta 1574-ben: »az iszpahiák pedig sirnak, óhajtnak, éhel is meghalnak, mert nincsen mihez nyulniok«, elköltözték birtokaikról a jobbágyság. Az efféle költözés a XVI. és a XVII. században szakadatlanul folyt. Horvát-Szlavonország költöző népe teljesen ellepi Zala-, Vas-, Moson-, Sopron-, sőt Pozsonymegye városait és községeit is. Az udvari kamara már a XVI. században e megyék lakóit igen gyakran *krabaten* néven nevezi s magát az Ausztriával határos területet *Krabatenland*-nak írja. A hozzánk költözött horvát-szlavón lakosságból még az északkeleti részeknek is jutott. A Melithek, az Osztricsok, a Horvátok stb. ugyanis igen sokat magukkal vittek jobbágyaikból.

Lassan-lassan tehát *Horvát-Szlavonországok régi népének nagyobbik és jobbik része hozzánk költözik*. Százados hagyományokat, testvéri jóindulatot hozott magával e nép, s így nem csoda, hogy hamarosan beolvadt a magyarságba.

A horvát-szlavón földről hozzánk költözött lakosság helyébe balkáni népek: a félvad uszkokok, a morlások, a vlachok, a rácok, a martalócok stb. jöttek. E rablási ösztöntől áthatott tömegeket a katonai hatóságok alá helyezték. Mivel műveltség dolgában több századdal hátrább voltak, mint Horvát-Szlavonország régi lakossága, a betelepülésük elemi csapásszámba ment. A régi és megfogyott lakosság ugyancsak nagy kinban volt e jövevények miatt!

A beköltözött balkáni népek mit sem tudván arról a százados hagyományról és barátságról, mely Horvát-Szlavonország népét mihozzánk fűzte, a bécsi kormányzások vak eszközeivé lettek. Arra használták őket, amire akarták. A XVII. század nemzeti küzdelmeiben már a magyar föld pusztítására bocsátják őket, s beléjük oltják a magyargyűlöletet. I. Lipót korában a bécsi kormányzások már egyenest ellenünk tüzelik őket, s az újabb telepítéseket azzal indokolják, hogy »szükségesek azok a magyarok ellen!«

Horvát-Szlavonország régi, de megfogyott lakossága jó ideig ellenszegült az új áramlatnak. A tulsúlyban lévő jövevényeknek Béctől tüzelt szelleme azonban idővel őket is elragadta, s általánossá vált a magyargyűlölet, bár Magyarország semmi okot arra nem adott.

Horvát-Szlavonországoknak hozzánk költözött lakói között a legelsőek azok a kiváló férfiak voltak, akik amugy is magyaroknak tartván magukat, nem hazát cseréltek, hanem csak a magyar szent koronához huzódtak közelebb. Ilyenek voltak a Dessewffyek, a Zrinyiek, Pekryek, Krusicsok, Tahyak, Alapyak, Kasztellánffyak stb. E nagy családok fiai kivétel nélkül magyaroknak tartották magukat, szívvel-lélekkel velünk éreztek, velünk küzdöttek. A nemzeti kegyelet - ez az igazságos bíró - nekünk ítélte őket mindenkor. A gyűlölettől vezetett s nagyzástól elkapott horvát történetírók azonban pörbeszállanak nemzetünk ítéletével s maguknak követelik azokat, akik mindéig a mieink voltak.

Mivel a nevezett családok közül a hír leginkább a Zrinyieket vette a szárnyaira, a horvátok elsősorban a Zrinyi-család tagjait követelik maguknak. Bizonyítgatják is nyakra-főre az ő horvát voltukat. Enemü fáradozásukban sok csalafintaságot is megengednek maguknak, de mégsem mennek semmire. Hiába, aki bolgár után indul, keringőre készüljön.

Hogy minő horvátok voltak a Zrinyi-család nagyjai, arról a magyar történetírók már sok mindent elmondottak. A levéltárakban azonban erre vonatkozó anyag még mindig bőven akad. Nem lesz talán fölösleges ez ismeretlen adatokat föltárnunk.

A szigetvári hős: Zrinyi Miklós testvérével, Zrinyi Jánossal egyetemben fiatal korában huszárkapitány volt és Steierország zsoldján éledegelt. Mindkét testvér maga állította össze a csapatát, maga nevelte és maga tanította azt. Ha nézegetjük az illető évekről való mustralajstromokat, azt látjuk, hogy Zrinyi Miklós és Zrinyi János már a XVI. század negyvenes éveiben magyar huszárok élén állottak, s e magyar huszárokkal szereztek maguknak hirt s

nevet.¹⁶ Zrinyi Miklósnak a nővére (Ilona), amint tudjuk, Tahy Ferenchez ment nőül. Hogy ez a nő magyar nevelésben részesült, kiviláglik az udvartartásából. Magyar ember az íródeákja, magyar ember (Mindszenty László) a titkára, s magyar leányok és asszonyok forgolódnak körülötte.¹⁷

Ismeretes dolog, hogy az Akadémiánk két nagy kötetben kiadta a Zrinyi Miklós életére vonatkozó adatokat és leveleket. Derék és kiváló munka ez, mely becsületére válik az Akadémiánknak. De van egy fogyatéksága: igen hiányos. A családi levéltárakban százával találhatjuk Zrinyi Miklósnak, a szigetvári hősnek kiadatlan leveleit!¹⁸ E bizalmas levelek minden politikai írásnál jobban elárulják, mit hordozott szívében Zrinyi Miklós. E kiadatlan levelekből látjuk, hogy Zrinyi Miklósunk magyarnak tartotta magát, magyar udvarral vette magát körül, magyarul irogatott s a magyaron kívül más hazát nem ismert. A fiait és a leányait már kis korukban a legmagyarabb főúri házakba küldötte, s magyar nevelést adott nekik. 1561-ben például három kiskorú leányát küldi Batthyányhoz, s a többivel együtt annak a kezére bizza. »Kérem - írja ez alkalommal -, hogy te kegyelmed asszonyommal egyetemben *oktassátok és tanítsátok őket*, hogy az anyjuk nyomát kövessék és annak jó hírét-nevét viseljék... Az két fiamat is oda az szomszédságba küldtem Veresvárra... kegyelmednek ajánlom azokat is, és szolgáljanak kegyelmednek.«

Zrinyi Miklósnak a leányai és a fiai magyar családnál nevelkedvén, nemcsak a magyar nyelvet és a magyar szokásokat, de a magyar hitet is fölvtették. Azaz protestánsokká lettek. Aztán valamennyi Zrinyi-leány magyar urhoz menvén nőül, új otthonukban a protestáns vallás buzgó terjesztőivé lesznek. Gondolkozásra, nyelvre és hitre tehát egy egész világ választotta őket el a horvátoktól.

Hogy magáról Zrinyi Miklósról mit tartottak a magyar rendek, érdemes lesz megemlítenünk, hogy a legmagyarabb és a legnépszerűbb nádorispánnak, Nádasdy Tamásnak utódjául 1563-ban Zrinyi Miklóst emlegették. S ha a nádori tisztet betöltötték volna, bizonyára meg is választják őt.

Zrinyi Miklós fiai közül magasabb polcra csak Györgynek sikerült jutnia. Ez a György minden ízében magyar főúr volt. Rajongott a vitézi életért; szerette és fejlesztette a magyar huszárságot, s egyik legnevezetesebb változás a huszárok felszerelésében az ő nevéhez fűződik. Folyton köztünk s a mieinknek élt. Nagyszámmal reánk maradt magyar levelében *édes hazájának mondja Magyarországot*, melyért minden áldozatra kész. Mint dunántúli főkapitány írja 1582-ben: »Az ország hadnagyságát mind az kanizsai kapitánysággal egyetemben reám veté ő felsége. Melyben, hogy ő felsége és *ez nyomorult országnak hasznos és hű szolgálja lehessek, az Uristentől erőt hozzá kérek.*«¹⁹

Tiszte szerint aztán évek hosszú során át védelmezte a Dunántúlt a török ellen. Mint a szép leány a tánchoz, úgy ő is mindenkor készen volt a harchoz. Szablya villanása, kopja recsegése volt a legfőbb öröme. S ha győzött a magyar, oly nagy szívben való öröm fogta el, hogy még a szava is elállott.

¹⁶ Steierországi tartományi levéltár Militaria című gyűjteményében vannak e mustralajstromok.

¹⁷ Zrinyi Jánosnak, a szigetvári hős fivérének magyar levelei szintén ránk maradtak. Ezeket a Zrinyi János leveleit is igazi magyar szellem lengi át. Magyarorszáért küzd s Magyarországot nevezi hazájának.

¹⁸ A Batthyányak körmeneti levéltárában például egész sereg ismeretlen levele van Zrinyi Miklósnak.

¹⁹ Magyar versíró mint szemtanú írta meg, hogy Zrinyi György lóhalálába sietett Thury György segítségére. De mire Kanizsára ért, Thury már halott volt. *És Zrinyi György Thuryt mint édesapját gyászolta és siratta!*

Mivel nem mindenki osztá az ő lelkesedését, tüzes magyar levelekben buzdítja és nógatja az urakat s mennydörgő leveleket bocsát a megyékre, hogy keljenek föl, »látván édes hazánknak romlását és pusztulását«.

Zrinyi György igaz magyar lévén, nehéz kedvvel hallotta azokat a sérelmeket, amiket a bécsi kormányshékek a magyarság rovására elkövettek. Nem ingó nád lévén a szíve, itthon is, meg Bécsben is kitálalta, ami a lelkét nyomta. Száz és száz magyar levelében a *magyar haza gondja* a legelső, s azon töri magát legjobban, mire fordítja a szerencse ez ország dolgát? Ha valaki szót emelt Magyarország érdekében, ő volt az első, aki a szeretetnek a pajzsára emelte az illetőt. Hálas szívvvel köszönti például Batthyány Boldizsárt, aki Bécsben az ország szabadságának védelmére kelt. »Jól mivelte kigyelmed - írja neki 1570-ben -, hogy ez szegény megnyomorodott ország szabadságáért szólott kegyelmed.«²⁰

Még elaggott vén korában is az ország védelmén törte magát. S mikor jómaga már nagyon elnehezedett volt, a magyar ifjúságot tüzelte a leveleivel. »Tetszik nekem - írja 1593-ban az ifju Batthyány Ferencnek -, hogy az vitézlő dolgokból meg nem vonsa magát kegyelmed! Mikoron én is ilyen ifju és ebben az állapotban voltam, mint kegyelmed: ugyan örvendettem benne, mikor aféle vitézlő dologban jelen lehettem. S mind módot is kerestem benne és utánna voltam, hogy hadi dologból megtessék az, hogy az vitézlő dologhoz kedvem vagyon énnekem is. Egy olykor szintén pihegősen is elmentem inned Csáktornyáról aféle hírekre.«²¹

Ime ilyen lélek lakott a szigetvári hős fiában! Magyarabb gondolkozású, magyarosabb lelkü főurunk alig volt önála. Egész életét köztünk és értünk élte. Horvátországról aligha álmodozott; mert hiszen minden levelében Magyarországot mondja édes hazájának.

Bár Zrinyi György folyton harcolt a török ellen, a bécsi udvar mégis gyanuba fogta, hogy titokban a törökkel paktál és levelezget. Nádasdyval és Batthyány Boldizsárral egyetemben el is akarta őt fogatni. Az igaz, hogy Zrinyi levelezgetett a török basákkal, de soha eszébe se jutott a törökkel való paktálás. Mikor Haszán fővezér 1602-ben fényes ígéretekkel igyekezett őt megnyerni, Zrinyi Csáktornyáról imígyen felelt neki:

»Én azt irhatom, hogy én egy szegény legény vagyok. Azért lehetetlen dolog, ha szinte akarnék is, hogy ily hatalmas fejedelemmel tusakodhassam. Az én jószágom igen senkisémmi. Egy fejem vagyon s annak eddig tisztessége volt, mert valamely urat eddig szolgáltam, jámborul s hiven szolgáltam, tudja az egész világ!«

Ha Zrinyi György marad kanizsai főkapitány, a vár sohasem kerül török kézre. De a császár nem bizott a magyarban, s a gyáva és tudatlan Paradeiser-re bizta, aki aztán gyalázatos módon feladta Kanizsát. Fejét később a hóhér ütötte le Bécsben. Hogy miként viselkedett Paradeiser az ostrom alatt, arra álljon itt Zrinyi György e feljegyzése:

»A kanizsai vajdák azt mondják, hogy Paradeisert elsőben akkor látták, mely nap az török megszállotta. Másodszor akkor látták, midőn föladta az várat. Egy boltban hevert az megszállás idején.«

Kanizsa elvesztésével Muraközt is nagy veszedelem fenyegette. A törökök ugyanis vitéz és próbált katonasággal rakták meg Kanizsát. S a kiváló őrség hivatásának tartá a további hódoltatást. Magok a kanizsai törökök irták a mieinknek:

»Mi sem ködbe, sem verőfénybe, hanem Istenbe bizunk. Mi azt hisszük, Kanizsához még többet is ad és az anyának fiai és leányai megszaporodnak«.

²⁰ Körmendi levélt. Missiles.

²¹ Ugyanott.

Ám Zrinyi Györgynek szeme-füle folyton résen volt. S nem igen várta, míg a török Muraközbe jött, hanem ő látogatta meg őket. Aztán Muraköz védelmére teljesen újjáépíttette Légrád várát. Nagy munkával egy másik várat is épített ugyane célra. S ebbe - Bajcsa várába - jelentékeny őrséget vetett.²²

Zrinyi Györgynek két fivéréről, Miklósról és Kristófról azt írják genealógiai munkáink, hogy serdületlen korukban elhaltak. A valóság ezzel szemben az, hogy mindkettő huszárcapitány volt és Stájerország zsoldjában állott. Pompás magyar leveleik a körmendi levéltárban vannak. Ők sem voltak rosszabb magyarok, mint bátyjuk: György ur.

A XVII. századbeli Zrinyiek csak olyanok voltak, mint az itt említett Zrinyi György. Horvátországhoz csak annyi közülük volt, hogy a báni tisztet viselték, s mint ilyenek az odavaló föld és nép védelmében is fáradoztak. Ez hivatali kötelességük volt s ebből csak a horvát írók képzelődése következetheti, hogy e Zrinyiek horvátok voltak. Magyarok voltak biz ők szivre és lélekre egyaránt; magyar volt az anyanyelvük s Magyarország az egyetlen hazájuk. A XVII. század egyik sokat emlegetett Zrinyije volt a híres György bán. Ez a Zrinyi György huszéves korában a Dunántul országos főkapitányi tiszttét viselte. Huszonhatéves korában már a báni méltóságot is reáruházták. E nagytehetségű és nagy reményekre jogosító ifju a harmincéves háboruban »horvát karabélyos ezredet« vezetett. Bár ez ezred tulnyomó része magyar huszár volt, a horvát írók Zrinyi Györgyöt *horvát ezredesnek* s kiváló *horvát patriótának* mondják. Hogy milyen horvát patrióta volt Zrinyi s hogy mit tartott a hazájának, arranézve idézzük a saját nyilatkozatát. Zrinyi György bán 1621 november 5-én, tehát a legválságosabb időben, e jelentős sorokat írta: *»Az mi az Magyarországot és annak koronáját illeti, nékiünk minden eleink az Magyarország koronájához hallgattanak és az magyarországi igazsággal éltenek eleitől fogva. Azon országért vérek hullásával sokat próbáltanak: szegény ősiünk érte meg is hala, kit kegyelmed és az ország is jól tudhat. Édes hazánknak, kinek eddig sok javát vettük, mi sem lehetünk idegöni és háládatlan fiai.«*²³

Ime a Zrinyi-nemzetség politikai hitvallása! Nem kényszer alatt tett nyilatkozat ez, hanem őszinte szózat, melyet Zrinyi György bán bizalmas levélben Batthyány Ferenchez intézett. Melegen ajánljuk a Zrinyiek e politikai hitvallását a horvát történetíróknak, talán észrehozza egyiküket, vagy másikukat.

A XVII. századnak szereplő Zrinyijeit közül még csak Zrinyi Péterről és a nagy költőről: Zrinyi Miklósról kell néhány szót tennünk. Zrinyi Péternek a Wesselényi-féle szövetkezés előtt való időben kelt magyar leveleit a történetírás eddig figyelembe nem vette. Pedig e levelek magyaros hangja és szelleme ugyancsak alkalmas arra, hogy a horvát írók tüzet lelohassza. A magyar történetírók eddig megelégedtek azzal, hogy Zrinyi Péternek a leánya volt Zrinyi Ilona, a magyar nőnek, a magyar szellemnek megtestesülése! Ez a tény ugyanis többet beszél valamennyi horvát argumentumnál. Ám Zrinyi levelei még inkább világossá teszik azt, hogy ő fiatal korában épugy gondolkozott, mint bátyja Miklós. S ha később némi változás esett rajta, ezt feleségének Frangepán Katalinnak kell tulajdonítanunk, aki csakugyan erős horvátérzésű nő volt. De azért rokonaival magyarul is levelezett.

Zrinyi Miklós, a költő - amint tudjuk - értékre, szellemre és érzésre minden idő legnagyobb magyarja volt. A magyar faj minden erényét, minden kiválóságát egyesítve találjuk benne, a magyar nemzeti hibák és fogyatékok nélkül. A legtökéletesebb magyar volt ő, aki korát

²² E vár építésére és felszerelésére vonatkozó iratok a steierországi tartományi levéltár Militaria című gyűjteményében vannak.

²³ Körmendi ltr. Missiles, 1621. Levele Batthyány Ferenchez. A pozsonyi káptalan levéltárában van Zrinyi György végrendelete. Még ezt is magyar nyelven írta.

és kortársait messze túlhaladta. De éppen azért, mivel a kortársainál különb volt, magyar szokás szerint neki több ellensége akadt, mint másnak.

Zrinyi Miklósnak (a költőnek) egyetlen fia Ádám volt. Íróink ezt az embert császári érzelműnek írják, aki szerintük magyarul sem tudott. Ez az állítás merőben ellenkezik a valósággal. Zrinyi Ádám nem lehetett volna Zalamegye főispánja és a légrádi magyar őrség főkapitánya, ha a magyar nyelvet nem érti. De szerencsére nagyon is jól tudott magyarul. Pompás magyar levelei persze még a levéltárakban kopnak. E levelében maga megírja, hogy édesapja példáját akarja követni s a török ellen való harcot tűzte ki élete céljául. S csakugyan a török ellen való harcban fejezte be ifju életét. Az Eszék mellett vívott nagy csatában lelte hősi halálát.

V. KANIZSA ELFOGLALÁSA

Az 1593. évben kitört a hosszú török háború. A magyarság igazi lelkesedéssel vonult a hadba. Még a deákok is otthagyták az oskolát s kardot kötöttek. Általános volt a remény, hogy Magyarország most felszabadul a török iga alól. És ez nem üres remény volt! Soha annyi jeles és harcratermett fővitéze hazánknak nem volt, mint ekkor. Prépostváry Bálint, Pálffy Miklós, Zrinyi György, Nádasdy Ferenc, Geszty Ferenc, Huszár Péter stb. ragyogó nevek a magyar vitézség multjában. Nevek, amelyek a magyarság lelkesedésének csobogó forrásai voltak. Ezek a fővitézek s általuk a magyarok nagyon jól tudták, hogy a szarvára fogyott hold folyton gyengülőben van. Széltében járt a mondás: »Uristennek legyen hála, a török most nem oly gyors, mint annakelőtte!« És a háború ránk nézve egy ideig jó szerencsével folyt. Esztergom, Hatvan, Fehérvár, Pest, Adony stb. sok kisebb-nagyobb várkastéllyal a mieink kezére kerültek.

Ha az uralkodó (Rudolf) és kormányzókei józan ésszel gondolkoztak volna, mindent el kellett volna követniök, hogy a magyarság harci kedvét továbbra is éléssék. Ám ehelyett mindent megtettek, hogy a magyar nemzetet elkedvetlenítsék. A tudós Gabelmann, aki mint szemtanú írta e háború történetét, szomorúan jegyezte föl, hogy a háború sikertelenségének fő oka a »*comtemptus Germanorum erga Hungaros.*« Azaz, hogy lenézték, megvetették a magyarságot s nem adtak működési teret a magyar főtiszteknek. S amíg a magyarság rengeteg anyagi és véráldozatot hozott, addig Bécsben Unverzagt ajánlatára kimondották, hogy a töröktől visszafoglalt városainkba magyart nem engednek letelepedni; mert a magyar nem való városi lakónak s a némettel meg nem fér!

A rendek kérve-kérték az uralkodót, helyezze a várakba és a seregek élére magyar főkapitányokat. »*A legnagyobb fájdalommal, könnyes szemmel könyörgünk felségednek - irták a magyar tanácsosok -, orvosolja a megszámlálhatatlan sérelmeket; kilenc éve minden hadi terhet ez elpusztított országnak kell viselnie.*« (1600.)

Minden ily panasz és kérés süket fülre talált. Embereinket tovább is mellőzték, lenézték. S miként váltak be az idegen tisztek? Győrt a gyáva Hardegg föladta. Pápát a francia és a vallon őrség a török kezére játszotta s az egész őrség a török szolgálatába állott. Eger várát szintén az idegen őrség árulta el. A legfontosabb végházak egyikét: Kanizsa várát Paradeiser adta át a töröknek.

Kanizsa várának az élén a XVI. század végén magyar főkapitányok álltak. Tahy Ferenc, Zrinyi György, Bornemissza János, Thury György stb. főkapitányok idején a török számtalanszor megkísérelte a vár megszerzését, de mindig visszaverték. Pedig ebben az időben a vár ugyancsak gyarló állapotban volt s aztán sok csapás is érte. Kétizben felrobbant a puskaporos torony s hihetetlen pusztítást okozott emberben és anyagban; 1590-ben pedig a török rabok gyújtották fel. S mégis megvédélmezte és megtartotta a magyar őrség!

Mikor a XVI. század utolsó évtizedében megüresedett a főkapitányi állás, Ernő főherceg megírta Rudolf császárnak, hogy kiváló emberre kell bízni a kanizsai tiszteket; mert ez a vár védélmezi Stájerországot és Ausztriát. A főkapitányságra alkalmas ember volna Zrinyi György, de reá nem lehet számítani; ezért leghelyesebb volna a hős Nádasdy Ferenc kinevezése. Helytállna magáért Istvánffy István, továbbá Gerecsey (a mostani helyettes főkapitány) és Malekóczy, aki régen Kanizsán szolgál. A németek közt - írja a főherceg - nem ismerek e tisztségre alkalmas embert. Talán Braun Rézmán megfelelne a feladatnak.

Ha akár Zrinyit, akár Nádasdyt (a fekete béget) nevezi ki a király kanizsai főkapitánynak, a vár nem került volna a török kezére. Ám Rudolfnak nem kellett a magyar! A kanizsai

főkapitány tehát Paradeiser György lett,²⁴ aki a hosszú háborúban egyáltalában nem szerepelt; semmiféle tapasztalattal nem rendelkezett a várvédelem és a törökök harcmódját illetően s amellet híg elméjű és gyáva ember volt. Német hadnagya sem volt külön nála. Kettőjükről el lehetett mondani a régi magyar szólást: egy ebbel jobb a szücs a vargánál.

Paradeiser beiktatásakor Kanizsa - mint a többi magyar végház is - igen gyarló állapotban volt. Maga az őrség pedig régen nem látott már fizetést. Ugyanezt mondhatjuk a Kanizsához tartozó kisebb erősségekről is. Paradeiser tevékenysége ily körülmények közt abban merült ki, hogy folyton pénzt, katonát és municiót kért és sürgetett. Természetesen neki nem kellett a török hadakozásban jártas magyar katona, hanem német zsoldosokat követelt. S ez a követelése Bécsben meghallgatásra talált. Az 1599. évben Kugler György már megbízást kapott 550 német zsoldos verbuválására.²⁵ Ugyanis őfelségét 1599. január 14-én arról értesítették, hogy egy basa több béggel Szigetvárra érkezett s télen is ott marad hadseregével. Ha a víz befagy, Kanizsa városát és várát akarja ostromolni.

Közben Kanizsán tűz ütött ki s mindent elpusztított. A tűz márc. 23-án támadt s nemcsak a palánkok, de a város kapui is elégték. E jelentésre 300 Knechtet küldtek Kanizsára s 800 forintot utalványoztak helyreállítására.²⁶

Az 1599. ápril 10-én jelentik Kanizsáról, hogy nagy ott a veszedelem. Minden épület szalmával és náddal van fedve, tehát fecskendő kell.

Valamivel később Paradeiser a már sokszor megsürgetett háromhavi zsoldot kérte katonái számára. S hogy nagyobb hatást keltsen, a Kanizsát fenyegető veszedelemmel állt elő. De ez sem használt, május 23-án újra sürgette a fizetést. Junius hó 9-én pedig azt jelentik a haditanácsnak, hogy sok katona van itt (Bécsben) Kanizsáról, akik fizetésüket várják.²⁷

Ez a fizetés azonban folyton késett. Julius 28-án irták volt, hogy Kanizsa népe hosszú idő óta könyörög a zsoldjáért, de hiába. Végtelenül nagy a nyomor s a veszély is napról-napra növekszik.²⁸ Augusztus 7-én már azt jelentették Kanizsáról, hogy a végső szükség fenyegeti az őrséget. Valamivel később (aug. 17) Paradeiser írta volt, hogy Kanizsára, Babócsára és Kiskomárra pénz, élelem és munició kell. A következő év január 26-án Mátyás főherceg s az udvari kamara hatvanezer forintnyi kölcsön felvételét sürgette az osztrák egyházi javakra, hogy Kanizsa és a bán hadinépét fizetni lehessen.²⁹ Február hó 23-án az élelmezési főnök írta volt, hogy a törökök Simontornya körül nagy tömegben gyülekeznek s támadásra készülnek. A várakban nagy a hiány az élelemben.³⁰

Ha valami sokat nem is, de azért folyton küldtek Kanizsára. Az 1600. év május 8-án Paradeiser még 200 forintot is kapott kémkedésre.³¹

²⁴ Volt közös pénzügyi levélt. Hung. 14.404. fasc. 1598. szept. 18. Paradeiser beiktatására Kanizsa főkapitányságába kéthavi zsold kell s 100 karabélyosára 1600 ft.

²⁵ U. o. Hofffinanz, 13.617. fasc. 1599. febr. 13.

²⁶ U. o. 1599. márc. 24. jelentés.

²⁷ U. o. 1599. junius 9.

²⁸ U. o. 13.618. fasc. Hofffinanz, »zu höchster Gefahr der Graniz, darauf der Feind sonderlicch jetziger Zeit sein Aug und Anschlag hat«.

²⁹ U. o. 13.619. fasc. Hofffinanz.

³⁰ Augsburger Pál proviantverwalter. 1600. febr. 13.

³¹ Hungr. Denkbuch és Registr. 1600. (Volt közös pénzügyi levélt.)

Arról, hogy Paradeiser mint sáfárkodott Kanizsán, igen kevés adat maradt ránk. Annyi bizonyos, hogy semmiféle vitézi cselekedet nem fűződik kanizsai kapitányságához. Kanizsa 1600. évi megszállásáról és elfoglalásáról azonban bőséges anyagot őriztek meg úgy a hazai, mint a bécsi levéltárak. E megszálláskor, illetve ostromról tűnt ki, hogy a császár minő nyulszivű embert küldött a legfontosabb végház élére. Hát bizony úgy esett a dolog, hogy Paradeiser messze rugta magától a vitézi tisztességet s hogy bőrét megmentse, a leghitványabb eszközöktől sem riadt vissza. Állandóan a félsz kergette s mikor sikerült a várból elmenekülnie, a legszemérmetlenebb hazugságokat szórta volt magyar katonáira. A hóhér pallósát azonban mégsem sikerült elkerülnie. Ugy végezte életét, mint Győr feladója: Hardegg gróf.

Ibrahim basa 1600. szept. 8-án, pénteki napon szállta meg Kanizsát. Régi magyar mondás szerint a vár sorsa a mezőn dől el. Azaz, hogy a külső harcok döntik el a vár sorsát. Paradeisernek nem voltak inyére a külső harcok. A körülfekvő várkastélyok és górék őrségét tehát berendelte Kanizsára s aztán Kanizsa városával együtt felgyújtatta. És erős tilalommal megtiltotta a várból való kitörést. Balogh János fővajda imígyen Ujvárról 52 magyarral és 32 némettel, Kacorlacról 20, Kielmanszigetről 20 és Peleskőről 13 magyarral Kanizsa várába érkezett, miután előbb a török gyalogsággal megharcolt.³²

Bent Kanizsában a vitézek száma jóval több volt nyolcszáznál. Használható parasztok is voltak bőven odabent. A magyar őrség mindjárt a megszálláskor megesküdünt, hogy védelmezi a várat. *»És ki legelőször valamit emliteni mer a feladásról, ha szinte az főkapitány ő maga lenne is, koncra adják.«*³³ Balogh János fővajda pedig így szólott Paradeiserhez: *»Nagyságod nékem ha azt parancsolod, hogy az vitézekkel bent égnék, bent égek. Ha azt parancsolod, hogy ott haljak meg, ott halok meg.«*

Amint az ostrom megkezdődött, a vitézek Paradeisert többé nem látták. Egy szilárdan épített boltban huzta meg magát; ott hevert s a vár megadásáig többé elő sem jött.³⁴ Itt, a biztos helyen tanakodott Hesch Péter helyettes főkapitánnyal és a tüzérség vezetőjével. Már az ostrom elején a szigetvári hős fia: Zrinyi György, aztán Duca di Mercurio s a tótországi generális levelekben jelentették Paradeisernek, hogy segítségére jönnek. E levelek be is jutottak a várba, de Paradeiserbe nem öntöttek bátorságot. A tanuvallomások szerint Paradeiser megparancsolta, hogy *»ne lüjjenek az ágyukkal külömben, hanem mikor Jézust reggel és estvére kiáltanak.«* A vajdák nem tudták mire vélni, hogy a kapitány nem hagy löni!

Szeptember 25-én éjjel a német tüzemester (Zeugwart), *nem tudni, kinek a parancsára, meggyújtotta a puskaport.*³⁵ A robbanás a vár egyharmadát elpusztította és százötven embert megölt. Ugyanezen éjjel érkezett Duca di Mercurio levele, melyben kitartásra biztatta Paradeisert és segítséget ígért.

³² Volt csász. és kir. hadilevéltárban vannak a katonák vallomásai.

³³ Horváth Péter vallomása. U. o. És Hieronimus Frankus vallomása ugyanezt mondja. *»Eleinte - írja ugyanis - nem mert senki a töröknek felelni, mert az esküvés úgy volt, hogy az ki szól az törökkel kapitány hire nélkül, azt levágják. Belöttek nyíllal egy levelet a török sáncokból, Pálffy Tamásnak írta magát az ki írta. Szept. 25.-én mikor a port éjjel tizenegy órakor az saibort meggyújtotta volt, Duca de Mercuriotól levél jött, biztatván«* stb.

³⁴ Zrinyi György levelében Batthyányhoz 1600. okt. 27.-én Csáktornyáról írja: Paradeiser nála volt s összevissza hazudozott. *»Az vajdák azt mondják elsőbe akkor látták őt, mely napon az török megszállotta, másodsor, midőn feladta a várat. Egy boltban hevert.«* - A vitézek vallomása szerint Zrinyi György szept. 8-án írta, hogy 500 lovassal és 500 gyaloggal sietve jön Kanizsa felmentésére.

³⁵ A török történetírók ezt másképpen adják elő, mint a várban szolgált vitézek. A török írók szerint a puskaporostorony ajtaja nyitva volt, s egy török rab üszköt vetett belé. Így történt a robbanás.

Paradeiser az inasát: János deákot és Király Benedeket kiküldi a várból, hogy körültekintsék a török tábornok. A török azonban mindkettőt elfogta. Paradeiser erre Szivós Mihály fővajdát és Várady János kacorlaci vajdát bocsátá ki. Ezeknek sikerült szót váltaniok a két elfogott kanizsaival s visszajövet jelentették az üzenetet, mely így szólt: »sem porotok, sem éléstök nincsen, de magatok is amint vagytok, kevesen vagytok.«

A török ezután többször adott be szöveget a várba. Az egyik ilyen alkalommal Szivós Mihály vajda imígyen válaszolt a töröknek: »Nem mi rajtunk áll az vár megadása, odabé vannak az urak.« Paradeiser fourirja, aki jól tudott magyarul, szintén beszélt a törökkel. A beszélgetést aztán tudtulaták Paradeisernak. Mit határozott ekkor főembereivel Paradeiser, azt a vitézek közül senki sem tudta. Szombaton azonban Paradeiser helyettese, Hesch obristleutenant kiment a várból és tárgyalta a törökkel. Ezután a főemberek közösen elhatározták a vár feladását. Három tiszt: Hiebersperger hadnagy, Csécsi Máté és Gerzey György kiment a török táborba, Szinán csausz, Mehmet csausz és a hatvani bég pedig a várba jött, hogy az átadást bevégezzék. Volt a várban az átadáskor ötven egynéhány ágyu, három hónapra elegendő buza, harminc hordó piskóta és hatszáznál több vitéz.

A vár átadása után kétszáz török vitéz kísérte el a kanizsai őrseget. Megeresztett zászlókkal, fegyveresen vonultak ki a kanizsaiak s száz társzekéren vitték magukkal holmijukat. A nagyvezér virágokkal himzett pompás kaftánt küldött Paradeisernek.³⁶

Kanizsa feladásának következménye volt, hogy több kisebb végház (Babocsa, Kis-Komár stb.) szintén a török kezére jutott.

Említők már, hogy Paradeiser nagyszerűen értett a cigány lován való szántáshoz, azaz, hogy hazudott, mint a bomlott óra. Kanizsa feladása után meglátogatta Zrinyi Györgyöt, akinél jobban senki sem ismerte Kanizsa várát és magyar őrségét. Zrinyi nagyon hüvösen fogadta s hamar kiadta neki az utat. Október 27-én kelt levelében aztán megírta, hogy Paradeiser szemérmetlenül hazudik.

Hogy Zrinyi alaposan ismerte Paradeisert, az későbbi vallomásokból fényesen kiderült.

Paradeiser különben 1600 október 27-én Rackensburgból azt írta Mátyás főhercegnek, hogy a magyar és a német hadnép az ő tudta nélkül egyezkedett a törökkel!! Ő minden erejével igyekezett a vitézeket lebeszélni, de nem hallgattak rá és október 22-én kivonultak a várból.

Ugy látszik, hogy Paradeiser e jelentését nem vették kézpénznek, mert hamarosan elfogták őt s a szentgotthárdi táborban vallatták október 30-án.³⁷ Vallomása szerint Kanizsa őrsege csak 460 lázadó emberből állott. Nem ő, hanem a lázadó közkatonák egyezkedtek a törökkel. Arról mit sem tud, hogy a lázadó katonák ő helyette más kapitányt választottak. A lázadók az ő akarata ellenére adták át a várost. Az átadáskor az ingoványok már a sáncig be voltak töltve s az ellenség a bástyákban tartózkodott.

Paradeiser német tisztjei természetesen a magyar vajdákra és katonákra háritottak mindent. Balogh János fővajdát el is fogták, sőt el is ítélték, de az országgyűlés kiszabadította őt. Paradeiser azonban a hóhér kezére került.³⁸

³⁶ Paradeiser azt állította, hogy ez ajándékot nem fogadta el.

³⁷ Országos Levéltár: Történelmi Emlékek Belügy, B. 7. Consignatio articulorum iuxta quos d. Georgius Paradeiser olim capitanens Canisiensis propter deditionem praesidii illius 30. Oct. 1600 in castris prope Szentgothard examinatur fuit.

³⁸ Grázi tartományi levéltár Kriegswesen 735. fasc. Itt vannak a tárgyalás iratai. (Staabhalter und Assessores dieses löblichen, kayserlichen Kriegsrechten etc.)

Érdemes megemlítenünk, hogy Kanizsa feladása után osztrák részről egy *Anklag* című irat ment az uralkodóhoz, melyben jó szomszédjaink arra kérték a császárt, hogy példaadás céljából Kanizsa, Babolcsa, Kiskomár minden magyar vitézét végeztesse ki s vagyonukat foglaltassa le!...³⁹

Kanizsa hirhedt várkapitányán kívül írott emlékeink között még egy Paradeiserrel találkozzunk. Ez már gróf és sichelbergi főkapitány volt. (Johann Ernest Graf Paradeiser) és mint ilyen a kivégzett Zrinyi Péternek Bukhariban lévő ingóságaiból százötvenezer forint értékűt rabolt el.

³⁹ Babolcsa kapitányát (Petheő) és vajdáit, meg néhány kanizsai vitézt Paradeiserrel együtt fogták el, Petheő azzal védte magát, hogy hiába kért segítséget, élelmet és municiót, sehonnét sem kapott. Ő nyolc hónapig ült már vasban, mikor kiszabadításáért könyörgött.

VI. ZRINYI MIKLÓS ÉS PÉTER GYÁMJAI

I.

Fraknói Pázmány Péterről szóló derék munkájában Zrinyi Miklós neveltetését Pázmánynak tulajdonítja s Pázmányt teszi meg a Zrinyi-árvák gyámjának.

Mikor a »Zrinyi Miklós nevelő-anyja« című munkám megjelent, Fraknói szóval és írásban arra szólított fel, hogy együtt adjuk ki Zrinyi Miklós leveleit. Mivel ezek összegyűjtése teljesen az én dolgom lett volna, e nehéz és költséges feladatra nem vállalkoztam. Fraknói erre »Zrinyi ifjusága« című értekezésében - bár nagy elismeréssel szólott volt az én munkámról - megpróbálta igazolni régebbi állítását, hogy tudniillik Pázmány volt a Zrinyi-árvák igazi nevelője és gyámja. Mivel ez az állítás nagyon is távol áll a történeti igazságtól, ki kell mutatnunk, hogy kik voltak a Zrinyi-árvák gyámjai.

Nem Fraknói az első, aki Zrinyi Miklós ifjuságával foglalkozott. De akik eddig e tárgyról irtak, megfelelő történeti adatok hiányában jobbra föltevések és találgatások alapján elmélkedtek. Ez az eljárás aztán nagyon megbosszulta magát. Az ujabban felmerült adatok világánál ugyanis az efféle elmélkedés - mint a csalóka délibáb - hirtelen semmivé lett. Fényes példa erre Széchynek Zrinyi Miklósról irt ötkötetes munkája, melynek sok részéről elmondhatjuk, hogy nem a történeti igazság, hanem a költői fantázia eredménye. Pedig a szerző mennyi lelkesedéssel, mily kimondhatatlan szorgalommal dolgozott nagy munkáján!

Messze vagyunk még attól, hogy Zrinyi Miklósnak ifjuságát hü és igaz világításban adhatnók. Ki tudja, mi minden kerül még felszínre? Hiszen még azoknak a levelezését sem ismerjük, akik legközelebb álltak hozzá gyermekkorában. Itt van például a derék kancellár, Sennyey István püspök, aki első és főgyámja volt, akit határozottan kedvelt nemcsak Zrinyi Miklós, hanem rokonsága is. Sennyey püspök ottforgolódott a Zrinyi-fiuk mellett Csáktornyan. Velük volt Bécsben. Ő volt ügyeiknek legfőbb támogatója a királynál. Az 1632. évtől kezdve a Zrinyi-árvák javainak is ő volt a kormányzója. S ime! Erről a férfiről alig ejtenek szót az ujjabb írók. A régebbiek pedig nevét sem említik. Mármint, ha Sennyey püspöknek levelezései és iratai napvilágot látnak, gondolhatjuk, minő más világításban látjuk majd Zrinyi ifjuságát. Bizony értéktelenné fog válni az a sok föltevés, következtetés és találgatás, amivel egyes írók az adatok hiányát pótolják.

Aztán nem lehetetlen, hogy a többi gyámnak és Zrinyi Miklós rokonainak a levelezése is napfényre kerül. Hiszen a legtöbb családi levéltár idevágó anyagát még nem ismerjük, tehát sok meglepetésre tarthatunk még számot.

Igy állván a dolog, nem tartjuk helyénvalónak a hiteles történeti adatoknak föltevésekkel, találgatásokkal s más effélékkel való keverését.

Fraknói sem kerülte ki a hibát, melybe Salamon és Széchy estek. Ő is következtet adat nélkül. Hogy Pázmány alakját minél jobban kiemelhesse, mellőzi azon rendeleteknek az ismertetését, melyeket a király a Zrinyi-fiuk ügyében Sennyey püspökhöz intézett. Megállapít olyan dolgokat, amelyek éppen nem bizonyosak. Olykor figyelmen kívül hagy igen fontos adatokat, melyek már nyomtatásban is megjelentek. Egy helyütt például ezt írja: »Miklós és Péter 1633-

ban abbahagyták az iskolalátogatást, az év nagy részét uradalmaikon töltötték és ősszel Bécsbe költöztek.⁴⁰

Fraknói ezen állításával szemben Zrinyi Miklósnak 1633 június hó 21-én Bécsből irt levelében ezt olvassuk: »Az tanuságban vagyunk foglalatosak, nem mulatván el öfelségeik előtt való udvarlást is, azmint érkezünk.«

Zrinyi Péter ugyanezen napon, ugyancsak Bécsből írja: Az skólák rongyosak, az udvar sok nemzetségből vagyon; »alig tudok vele kalapálni«.⁴¹

Zrinyi Miklósnak főlovászmesterré való kinevezését Fraknói minden bizonyíték nélkül Batthyány Ferencnek tulajdonítja. Fraknói szerint Batthyány Pázmányhoz fordult. »Pázmány kész volt a terv megvalósítása érdekében befolyását mérlegbe vetni; de nem tartotta illőnek, hogy javaslattal forduljon a királyhoz. Ezért Zrinyi Miklós nevében adatott be az udvarnál a folyamodás.«

Még ha igaz volna is, hogy Batthyány Ferenc indította volna is meg a mozgalmat Zrinyi Miklós kinevezése ügyében, akkor sem Pázmányhoz, hanem Sennyey püspökhöz fordult volna; mert hiszen Sennyey püspök volt Batthyány fellebbvalója; Sennyey püspök állott a Zrinyi-árvák gyámjainak élén.

Fraknói megemlíti, hogy Zrinyi Miklós olaszországi utjából visszajövet Nagyszombatba is ellátogatott s itt Pázmány Péterrel is találkozott. Mit beszélhettek egymás közt, azt senki sem jegyezte föl, mégis Fraknói szép szavakkal adja elő, mint nyugtatta meg Zrinyi Miklós az érseket afelől, »hogy vallásos érzésében megszilárdulva és műveltségben gyarapodva, de sem nemzete szeretetében, sem dynastikus hűségében meg nem fogyatkozva fog a közélet terére lépni«. »Megbeszéléseik eredményének tekinthetjük azon elhatározást - írja Fraknói -, hogy tanulmányait az egyetemen nem folytatja, az udvarnál nem keres állást, hanem fegyverrel kezében, a törökök elleni harcban fog hazájának szolgálni.«

A török ellen való harcot akkor Pázmány nem is ajánlhatta neki, mert hiszen békesség volt s a király a legszigorubb rendeletekkel tiltá a harcot.

Fraknói be akarja bizonyítani Pázmány gyámságát. Azonban az, hogy Pázmány törődött a Zrinyi-fiukkal és atyai jóindulattal viseltetett irántuk, még nem bizonyíték. Hiszen Pázmány gyámsága nélkül is bármit megtehetett az árvák érdekében. A rendelkezésünkre álló hivatalos iratok és a gyámok közös nyilatkozatai mit sem tudnak Pázmány gyámságáról. Fraknói is használta a magyar kancellária expedicióit. Tehát olvasnia kellett ott a királyi rendeleteket, amelyek Sennyey püspök-kancellárhoz, mint a Zrinyi-árvák gyámjainak fejéhez szólnak. Ezek a rendeletek világosan megmondják, hogy Sennyey püspök (s nem Pázmány) intézkedik teljhatalmulag a Zrinyi-árvák minden ügyében. Még Sennyey püspök halálakor is ezt írja a király: »De mortuo proxime praeteritis diebus rev. quondam Stephano Sennyey de Kis-Sennye episcopo Jauriensi, consiliario nostro et per Hungariam aulae notrae cancellario, uno nimirum contutorum dictorum pupillorum, qui iurium, bonorumque et causarum eorundem pupillorum directionem moderabatur« etc.⁴²

Nem szándékunk itt cáfolgatásokba bocsátkozni. A hivatalos iratok alapján ismertetjük a Zrinyi-fiuk gyámjait és azok működését. Együttal bebizonyítjuk, hogy Pázmány Péter nem volt a Zrinyi-árvák gyámja. Mivel a felhasznált adatok tulnyomórészből kiadatlanok, azt hisszük, nem végzünk fölösleges munkát.

⁴⁰ Fraknói szerint novemberben.

⁴¹ Mindkét levelét szószerint közöltem a *Budapesti Szemlé*-ben, *Zrinyi Miklós ismeretlen levelei* című értekezésemben, melyet különben Fraknói is olvasott.

⁴² Országos Ltr. Canc. Exped. 464. Nr. 1635. dec. 23. Bécs.

II.

Zrinyi Györgynek testamentuma eddig nem látott napvilágot. Az Országos Levéltárban van ugyan egy latinnyelvű másolata, de az nem teljes.⁴³ A kancelláriai iratok szerint a testamentumot a pozsonyi káptalannál helyezték el. Fraknói azt írja, hogy itt nem találta meg a jelzett végső intézkedést. Pedig a Protocollum 30., folio 605-606. b) alatt föltalálható. Meglepő a dologban, hogy Zrinyi György a testamentumát is magyar nyelven mondta tollba. Magyar érzésének és magyar gondolkozásának világos jele ez is.

A pozsonyi káptalan tanúsága szerint Zrinyi György kérésére Bielavius Tamás és Kápolnay Jakab kanonokok megjelentek december hó 14-én Pázmány érsek kuriájában, ahol Zrinyi György feküdt. A bánt ugyan a súlyos betegség nagyon elgyöngítette, de szellemi és beszélőképességének birtokában volt. Lelkét Istenének ajánlván, végső intézkedését megtette s azt saját pecsétjével megerősítette. Ez az intézkedés így hangzik:

»Én gróf Zrinyi György, tótországi bán, császár és király urunk öfelségének Magyarországon főlovászmestere, tanácsa, komornyikja és az kanizsai végházaknak főgenerálja etc. Noha az én kegyelmes Istenemnek kegyes atyai sujtásából testemben kór-beteg ágyamban fekszem, de elmém és okosságom helyén lévén, legelsőben az én lelkemet az hatalmas Istennek kezébe, az ki teremtette, testemet pedig az földnek, az ő anyjának gyomrába ajánlván, az én maradékimról és szerelmes gyermekimről sem akartam feledékeny lennem. Minthogy azért testamentum-tételelem nélkül is minden jószágom és ingó marhám az én szerelmes két fiamat illeti, azt én is éppen mindenestől önekik hagyván, ajánlom őket az én kegyelmes uramnak, az hatalmas második Ferdinánd római császárnak, Magyar-Csehország koronás királyának kegyelmes tutelája és protectioja alá, kérvén az egy Istenért alázatosan öfelségét, hogy mind eleimnek s mind pedig magamnak, az ausztriai házhoz és *édes hazámhoz való hiveségünket és igaz jámbor szolgálatunkat megtekintvén*, méltóztassék az én szerelmes két fiamat kegyes, atyai gondviselésébe venni és isteni félelemben és a catholica religioban (a hol és a mint ő felsége akarja) úgy neveltetni, hogy ők is felnevelkedvén, Istennek, az anyaszentegyháznak, öfelségnek és édes hazájuknak kedvesen és hasznosan szolgáljanak. Öfelsége, az én Kegyelmes uram és koronás királyom után vallom fő tutoroknak, első az én szerelmes apám uramat, az esztergomi érseket, másikat az tótországi generált, harmadikat az zágrábi püspököt, negyediket Patatich István uramat, ötödiket Mikulich Tamás uramat. Battyányi Ferencz uramat pedig, meghitt jámbor szolgálmat, minden jószágomon gondviselőül hagyom, úgy hogy annak gondviselésében az fő tutor uraktól dependentiája lévén, mások ellene ne akadályoskodjanak. Jámbor szolgálimnak pedig fizetésekben az mi restálna és ha mi liquidum debitumok találtatnának, azok egyszer is másszor is ingó marhából vagy jószágom jövedelméből contentáltassanak, demptis illis, a kik az öfelsége zászlója alatt velem együtt vitézkedvén, öfelségétől várják fizetéseket. Ez testamentum dispositiomban voltanak jelen az nemes pozsonyi káptalanban lévő személyek: Bielavius Tamás és Kápolnay Jakab uraimék itt való kanonokok, kérem is ő kegyelmeket, hogy ez testamentumomat a káptalanba conservalják, az pariaja magamnál lévén. Actum Posonii 14. die mensis Decembris. Anno 1626.«⁴⁴

⁴³ Az előzmények hiányoznak belőle.

⁴⁴ A káptalan ehhez még a következő megjegyzést fűzi: »Quod quidem testamentum et testamentarium dispositionem praefati condam domini comitis testatoris, nos ad fidedignam dictorum fratrum et teestimoniorum nostrorum relationem, sub sigillo nostro capitulari authentico, haeredibus ejusdem domini comitis testatoris, jurium ipsorum futuram ad cautelam extradandam duximus et concedendam, communi justitia postulante. Datum feria sexta proxima post festum beati Bartholomei apostoli, anno domini 1627.«

Ha ezen kor főurainak testamentumait lapozgatjuk, hamar észrevevessük, hogy Zrinyi György teljesen alkalmazkodott a bevett magyar szokáshoz. Közöséges jelenség nálunk a királynak vagy az udvar valamelyik tagjának fölkérése az árvák gyámolítása ügyében. Az is bevett szokás volt, hogy minél hatalmasabb s minél több urat és főpapot jelöltek ki gyámul.

Az uralkodók azonban vajmi keveset törődtek az efféle gyámsági ügyekkel. Pedig a testamentomozó urak nem ritkán nagy értéket is hagytak neki. Zrinyi György ellenben semmit sem hagyott II. Ferdinándnak. Tehát csodaszámba vehetjük azt, hogy II. Ferdinánd király a Zrinyi-árvák főgyámságát nemcsak elfogadta, hanem mindvégig atyai gondoskodást és jóindulatot tanusított irántuk.

Bizonyos, hogy Ferdinánd király e feltűnő jóindulatát és meleg érdeklődését mások keltették fel és mások tartották állandóan ébren. Nem nehéz kitalálnunk, kik voltak ezek. Elsősorban Sennyey püspök-kancellárt kell említenünk, aki a király oldala mellett élt s aki egészen haláláig intézte a Zrinyi-árvák ügyeit. Batthyány Lobkovitz Poppel Éváról, a Zrinyi-fiúk nevelőanyjáról és legközelebbi rokonáról tudjuk, hogy nagyon jó viszonyban volt II. Ferdinánd királlyal. Zrinyi György írja egyik levelében, hogy II. Ferdinánd király mindennap tudakozta tőle, feljön-e Poppel Éva a koronázatra? Lamormain jezsuita atya, a királynak gyóntatója írja, hogy Poppel Éva igen kedvelte II. Ferdinándot, ezért a meghalt király életrajzát is megküldte neki. Tudjuk, hogy Poppel Éva az országgyűlésekre azért járt föl, hogy a királlyal személyesen érintkezzék. Bécsben és Grácban számtalanszor megfordult és ilyenkor sohasem került el az udvart. Hogy az udvar körében élő leghatalmasabb urakhoz rokonság fűzte őt, említenünk is fölösleges. Tehát ha valakinek, neki módjában állott a Zrinyi-árvák érdekében közbenjárnia.

Pázmány Péter térítette meg a Zrinyi-árvák atyját: Györgyöt. Ha Pázmányt ezen kívül semmi egyéb nem kötötte volna a Zrinyi-családhoz, mérhetetlen vallási buzgósága akkor is érthetővé teszi az ő érdeklődését a Zrinyi-árvák iránt. Hiszen a kis fiúk legközelebbi rokona, Poppel Éva protestáns volt. És ez a protestáns asszony vette őket szárnyai alá; ez kereste fel őket Csáktornyan, Grácban, Bécsben. Ennek a kastélyában időztek a fiúk legszivesebben. Bár Poppel Éva senkit sem térítgetett, a Zrinyi-fiukra való befolyása Pázmány szemében mégis veszedelmesnek látszhatott. Nem minden alap nélkül állítjuk ezt. Mikor Eszterházy Miklós nádori donatióban részesítette Poppel Évát, Pázmány Péter ez ellen erősen tiltakozott. Az isteni törvény - ugymond - nem javasolja, hogy azon birtokon (Poppel Éva) ismét plántálgassa az eretnokséget.

Pázmány Péter azt ajánlja a királynak, hogy a protestáns Poppel Éva helyett a zágrábi jezsuitáknak adományozza a nevezett birtokot.

De bármilyen szerepet játszott is Pázmány eljárásában a vallási érdek, bizonyos, hogy a Zrinyi-árvák iránt atyai jóindulattal viseltetett.

A történeti igazság azonban kétségtelenné teszi, hogy Pázmány Péter nem volt a Zrinyi-fiúk gyámja s így neveltetésük sem az ő műve volt. Az ő szerepe csak akkor kezdődik, mikor Sennyey püspök, az igazi gyám, meghalt. Mivel Sennyey püspök gyámságáról eddig mi sem látott napvilágot, nem végzünk fölösleges munkát, mikor a Zrinyi-féle gyámság hivatalos iratait ismertetjük.

Fraknóinak a főbizonyítéka Pázmány gyámságát illetőleg Zrinyi György végrendelete, melyben a kijelölt gyámok között Pázmány első helyen szerepel. Ez a bizonyíték édeskeveset nyom a latban. Hiszen száz és száz eset bizonyítja, hogy a végrendeleti gyámok korántsem voltak valóságos gyámok. Egyik nem fogadta el a gyámságot, a másikat a körülményei akadályozták a gyámság elfogadásában. Csak például említjük, hogy Zrinyi Miklós (a költő) végrendeletében Zrinyi Pétert, Auersperg Richardot, Pálffy Tamást, Zichy Istvánt és Sennyeyt

teszi meg gyermekei gyámjaivá. A valóságban pedig Batthyány, Draskovich és Pötting gróf voltak a gyámok.

Tudott dolog, hogy Zrinyi György halála után a király elnöklése mellett tanácskozás folyt a Zrinyi-árvák ügyében. E tanácskozás alkalmával történt, hogy a király Pázmány helyébe Sennyei István püspököt nevezte ki a Zrinyi-fiuk főgyámjává. Így állván a dolog, természetesnek fogjuk találni, hogy az 1626. év végétől fogva kiadott hivatalos iratokban a gyámok között Pázmány Péter többé már nem szerepel. Az 1627. év elejétől fogva maguk a gyámok is több hivatalos iratot állítanak ki, de Pázmány helyett ezekben is állandóan Sennyei püspök szerepel. Bizonyosra vehetjük, hogy Pázmány egyházi és politikai állásánál fogva, de meg nagy elfoglaltsága miatt is nem vállalhatott gyámságot. Teljes lehetetlenség volt, hogy ő Csáktornya járjon a Zrinyi-gyermekek gyámsága ügyében. Valószínű, hogy ezt ő maga hozta a királynak tudomására. És Ferdinánd király ekkor Sennyei István váci püspököt és magyar kancellárt nevezte ki Pázmány helyébe első főgyámnak.

Sennyei püspök-kancellárnak a gyámok élére való helyezése a legszerencsésebb gondolat volt. Sennyei amellet, hogy okos diplomata volt, nyájas és megnyerő modorával, valamint szelidségével és türelmességével mindenkit meg tudott nyerni. Még jóval a gyámság előtt őszinte barátság fűzte őt a Zrinyiek legközelebbi rokonaihoz: Lobkovitz Poppel Éva férjéhez, Batthyányhoz, valamint a Széchyekhez is. Amíg Batthyány éles szavakkal kelt ki Pázmány vallási politikája ellen, addig Sennyei püspökkel nyájas hangon levelezget. Lobkovitz Poppel Éva is ezt teszi. És Sennyei püspök még Batthyányhoz írt leveleiben is meleg hangon köszöntgeti Poppel Éva asszonyt.⁴⁵ E levelezésből alig sejtené az ember, hogy Batthyány és felesége buzgó protestánsok voltak. Jellemző az ő barátságos viszonyukra, hogy Batthyány mint Bethlen hive és plenipotentariusza Sennyei püspöknek visszaadta elfoglalt jószágait.

Sennyei püspök, mint a Zrinyi-fiuk főgyámja, magának sem címet, sem vagyont nem szerzett. Tisztét mindvégig önzetlenül viselte. Ha a Zrinyi-vagyon kezelése körül mégis sok szabálytalanság történt, az nem az ő hibája. Ő nem időzhetett állandóan Csáktornya. Hivatala a királyhoz kötötte. S többször megesett, hogy alig ért Csáktornyára, már a király sürgősen hívatta őt Bécsbe.

Mivel a Zrinyi-fiuk és a király között Sennyei püspök volt a közvetítő, a többi gyám is sokat köszönhet neki. Hiszen Batthyány Ferenc, aztán Mikulich a gyámság révén emelkedtek és gyarapodtak. Patachich is sok jóban részesült Sennyei részéről.

Sennyeivel a gyámok élére olyan ember került, akinek a neve Zrinyi György végrendeletében elő sem fordult. A gyámság ügyében egyelőre ennél több változás nem történt. Érdemes megemlítenünk, hogy a gyámok közös nyilatkozataiban Sennyei püspök is mint végrendeleti gyám szerepel.

A gyámokon kívül akadt még valaki, aki a Zrinyi-árvák nevelésébe s taníttatásába beleszólhatott.

A XVI. és XVII. században a főuri és a nemesi családokban az a szokás járta, hogy az anyátlan és apátlan árvákat legközelebbi rokonuk nevelte föl. Az árvák e szép és nemes szokás alapján atyát és anyát nyertek rokonukban. Ezen bevett szokás alapján lett Batthyányné Lobkovitz Éva a Zrinyi-árvák nevelőanyjává. Fraknoi azt hiszi, hogy e címet én adtam Poppel Évának. Nem én, hanem a Zrinyi-árvák hívják Poppel Évát állandóan legkedvesebb anyjuknak; a Zrinyi-fiuk írják magukat Poppel Éva alázatos fiainak. Zrinyi Miklós és Zrinyi Péter írják Poppel Évának: »Szeretettel vettük az nagyságod levelét, kiből hogy mindenben hozzánk való szeretetbéli indulatját mutatja nagyságod, megértettük. Adja Isten, hogy meg-

⁴⁵ A levelek a körmendi ltr. Missilis-ei közt vannak.

szolgálhasuk jövőben rólunk való gondviselését nagyságodnak... E mellett nagyságod nekünk árva gyermekinek parancsoljon és viselje gondunkat, kit mi tudjunk nagyságodnak teljes életünkben megszolgálnunk.«

S ilyen szeretettel irnak a fiuk neki állandóan. Poppel Éva látogatja őket Grácban, Bécsben. Poppel Éva küldözget nekik ajándékot. Poppel Éva varrja nekik a fehéreneműt. Poppel Éva adja melléjük Csáktornyán vezetőnek Megyereczky uramat. Poppel Éva küldi velük prefektusnak Grácba hiv emberét. Poppel Éva és fia az egyedüliek, akikkel a Zrinyi-fiuk gyermekkoruktól fogva leveleztek. Ha Pázmány meghitt viszonyban lett volna a Zrinyi-fiukkal, hol vannak a Zrinyi-fiuknak Pázmányhoz irt levelei? Hol emlékeznek meg Pázmányról? Mi átnéztük a Zrinyiek és a Zrinyiekkal rokon családok leveleinek tizezeit, de egyetlen egyben sem sikerült Pázmánynak a nevét feltalálnunk. Ellenben a Zrinyi-fiuk gyámjainak: Sennyey püspöknek, Patachichnak, Mikulichnak stb. sok-sok levelét találtuk a Batthyányak levéltárában.

Salamon szerint Pázmány azt ajánlotta volna a királynak, hogy Domitrovics zágrábi püspökre bizza a Zrinyi-fiuk nevelését. Ha ez az ajánlat tényleg megtörtént volna is, a király nem ennek értelmében intézkedett. A fiuk nevelése ügyében kiadott instrukcióban a zágrábi püspökről szó sincs.

Ferdinánd király 1626 december 20-án bocsátotta ki első rendeletét a Zrinyi-árvák ügyében. Ez a rendelet Batthyány Ferenchez szól. A király kijelenti, benne, hogy előmutatták neki Zrinyi György testamentumát.⁴⁶ Meghagyja Batthyánynak, hogy az árváknak gondját viselje, jószágait kezelje s mindent a tutorokkal közösen végezzen. »Patatich Istvánnal és Mikulich Tamással - írja a király - jöjj össze s tanácskozzatok, mit kelljen cselekednetek. Az árvák gondos curatora és inspectora Mikulich legyen. Ha ő nem lehetne, más hü és alkalmas embert rendelj e célra!«⁴⁷

Ezen királyi intézkedés néhány nap mulva már érvényét veszttette. Közben ugyanis a király Sennyey István püspököt és kancellárt nevezte ki főgyámnak, az 1627 január 2-án Batthyány részére kiadott utasítás jelezvén, hogy ő, a király, mint legfőbb tutor és curator, megparancsolja Batthyánynak, hogy mindenben Sennyey püspök intézkedéseihez tartsa magát. S amit Sennyey püspök előir és elrendel, azt úgy vegye, mint a király öfelsége akaratát.⁴⁸ Az árvák nevelésére pedig nagy gondot fordítson, hogy a boldogult gróf gyermekei rendszeres nevelésben részesüljenek.⁴⁹

Pázmányról és az ő szerepéről ez az utasítás egy szót sem szól. Lehetséges lett volna ez, ha Pázmány csakugyan gyakorolja a gyámságot?

Zrinyi György temetésén a gyámok, Sennyey püspökkel az élükön, mind résztvettek s ez alkalommal több hivatalos iratot adtak ki valamennyiük aláírásával. Pázmány neve azonban egyikben sem szerepel. Az 1627. év január 27-én például az ujonnan épített Zrinyi-mauzóleum javára, valamint a boldogultét hetenként mondandó misére a gyámok száz urna bort, a

⁴⁶ Orsz. Ltr. Cancell. Exped. (»Exhibitia nobis testamentaria ejus dispositione et ultima voluntate, transsupto eiusdem in capitulo Posoniensi ad asservandum« stb.)

⁴⁷ Fraknoi ezt nem használta föl.

⁴⁸ »Cum rev. Stephano Sennyey etc. mutuam intelligentiam et correspondentiam habeat, et si quam ordinationem et dispositionem dicto Francisco Batthyány intimaret ac praescriberet, eam taliter accipat, tanquam ex voluntate suae majestatis praescripto ac commissio.« (Cancell. ltr. Exped. Bécs, 1627. január 2.)

⁴⁹ Az utasítás a többi közt ez érdekes megjegyzést teszi: »siquidem successu temporis ex clementi suae majestatis ordinatione ac commissione alii quoque tutores constituti.«

szentilonai monostor mellett vásárok tartását és egy szőlőt adnak a pálosoknak a Zrinyi-árvák nagykorúságáig. (*Nos testamentarii tutores: Sennyey István váci püspök, Domitrovich Péter zágrábi püspök, Batthyány Ferenc, Patacsich István és Trautmansdorf Frigyes gróf.* (Ez irat eredetije az Országos Levéltárban van az *Acta Paulinorum convent: Chaktornyensis* című gyűjteményében.)

Az 1628. évben (január 6-án) Batthyány Ferencnek újra meghagyta a király, hogy a Zrinyi-árvák minden dolgában azon rendeletekhez tartsa magát, melyeket Sennyey István püspök bocsát hozzá. Gyakran tegyen jelentést s a többivel együtt intézkedjék.⁵⁰ Pázmányról ebben a rendeletben sem esik szó.

Batthyány Ferenc, az egyszerű és vagyontalan nemes, aki Zrinyi György bánnak főember-szolgája (*primarius familiaris-a*) és hadnagya volt, a gyámságot használta arra, hogy érdeme-
ket és vagyont szerezzen. Tudván jól, minő hurokat kell pengetnie, jelenté a királynak, hogy a Muraközben, a Zrinyi-árvák birtokain a nemesek praedicatorokat hozattak házaikba s ott vallásukat gyakorolják a lelkek nagy kárára.

A király 1628 január 6-án jelenté e dolgot a nádornak és Pázmánynak. Ez utóbbinak azonban nem mint gyámnak, hanem mint esztergomi érseknek irt. A király mindkettőtől véleményt kért ez ügyben, mert - mint maga írja - nem szeretné, ha az ő atyai kormányzása alatt Zrinyi György nagy és lelkes műve meggyöngöttetné.⁵¹

Pázmány erre azt jelenté öfelségének, hogy a gyámok a király nevében kizárhatják a praedicatorokat. Azon nemesektől pedig, akik a Zrinyiektől *inscriptio* alapján jószágot bírnak, el kell azt venni s az *inscriptionalis* összeget vissza kell nekik adni. Ezt - írja Pázmány - Batthyány egymaga nem teheti, hanem a többi gyámmal együttesen kell cselekednie. Ezért a kancellár (Sennyey) intse Batthyányt. A gyámok pedig öfelsége nevében intsek a birtokosokat, hogy a nyugtalan elméjü s másunnét elüzött, lázongó praedicatorokat ne fogadják be.⁵²

Ha Pázmány maga is gyám lett volna, aligha ajánlta volna a királynak, hogy Sennyey, a zágrábi püspök, Trauttmansdorf, Batthyány stb. intézkedjenek ez ügyben, hanem intézkedett volna ő maga.

Batthyány a protestáns praedicatorok elűzéseért hamar megkapta jutalmát. Az 1628. év február 21-én a király megadja neki a baronatust és az új címet. Érdemül tulajdonítja neki a többi közt, hogy küzdött a lázadók ellen. A lázadók alatt természetesen Bethlen Gábor híveit kell értenünk.

Ez év április 12-én nevezi ki a király a kis Zrinyi Miklóst főlovászmesternek. Fraknoi szerint ez Pázmány kérésére történt.⁵³

Ismeretes, hogy a király az efféle kinevezéseknél mind a XVI., mind a XVII. században kikérte a királyi tanács tagjainak véleményét. Így kérte II. Ferdinánd Pázmány véleményét is. Sennyey püspök és Eszterházy Miklós is tagjai lévén a királyi tanácsnak, bizonyára az ő véleményüket is kikérte. Sajnos, ép erről az évről hiányzik a *Propositiones et Opiniones* című gyűjtemény. De hát maga a főlovászmesteri diploma is világosan megmondja, hogy a király

⁵⁰ Cancell. Exped. Concept. Orsz. Ltr.

⁵¹ U. o. Nr. 2.

⁵² »Per eosdem tutores moneri possent nomine majestatis vestrae iidem bona possidentes, ne recipiant seditiosos praedicantes ob inquieta ingenia ditionibus maj. v. exclusos.«

⁵³ U. o. »az ő kérésére Miklósnak már 12 éves korában a főlovászmesteri méltóságot adományozta«.
(Miklós akkor még nem volt 12 éves.)

több hívének ajánlására nevezte ki Zrinyi Miklóst.⁵⁴ Tehát a kinevezést nem lehet egyedül Pázmánynak tulajdonítanunk. Annál kevésbé tehetjük ezt, mert az efféle méltóságot rendesen maga a család szokta kérni. A főlovászmesteri méltóságot a Zrinyi-nemzetség három tagja viselte egymásután. Mind a három nagyon fiatal korában kapta meg. Zrinyi György részére a családja kérte és szerezte meg. Zrinyi Miklósnak, a költőnek fia, Ádám, még négyéves sem volt, mikor a főlovászmesteri méltóságot megkapta. Az édesanyja kérte és szerezte meg neki Lobkovitz segítségével.⁵⁵ Minden valószínűség mellett szól, hogy a kis Zrinyi Miklós nevében beadott kérvény mögött is a családtagokat kell keresnünk, akik Sennyey püspök támogatásával bizton remélhették a sikert. A Zrinyi-fiuk nevelőanyjáról, Lobkovitz Poppel Éváról tudjuk, hogy a saját fián kívül a többi rokonait is serkentette az effélére. S rokonai közül senkit sem kedvelt jobban a két kis Zrinyi-fiúnál.

Ismeretes, hogy Fraknoi nyomán minden Zrinyi-életrajzba belekerült az az állítás, hogy Zrinyi Miklóst Pázmány nevezte ki főlovászmesterré.

A főlovászmesteri méltóság évéből (1628-ból) Fraknoi két igen becses és új adatot közöl. Az egyikét szerinte Domitrovich és Trauttmansdorf írták február 2-án, a másikat Batthyány Ferenc küldte a királyhoz február 16-án. Mindkettő a Zrinyi-fiuk nevelésével és tanításával foglalkozik. Nagy kár, hogy Fraknoi e jelentéseket nem ismerteti bővebben. Megpróbáltuk az eredetiek fölkeresését, de Fraknoi levéltári jelzése alapján lehetetlen volt azokat megtalálnunk.⁵⁶

Ami Sennyey püspöknek a szerepét illeti, arról elegendő felvilágosító adat maradt ránk. A király, miután megállapodott abban, kit nevez ki gyámnak Pázmány helyébe, döntéséről a kancellária útján 1627 január 9-én értesíti Sennyey püspököt.⁵⁷ Meghagyja neki, hogy a végrendeleti gyámokkal együtt menjen mindjárt Csáktornyára, ott megfontolván mindazt, amit őfelsége parancsolt, amit legüdvösebbnek gondol, azt rendelje el a Zrinyi-fiuk és javaik ügyében.

És Sennyey püspök a gyámokkal azonnal megindult Csáktornyára. A kis Zrinyi Miklós és Péter legelső levelükben, amelyet »legkedvesebb anyjukhoz«, Poppel Évához írtak február hó 5-én, már jelentik: »cancellarius uram az több tutor urakkal együtt ma délután indultak meg inned Csáktornyáról«.⁵⁸

A legelső hivatalos okirat, melyet a gyámok közösen kibocsátottak, már egy szóval sem említi Pázmányt. A későbbiek is mind névszerint felsorolják a gyámokat, de Pázmány nevét hiába keressük ezekben. Pedig a királynak, mint főgyámnak a főlemlítéséről nem feledkeznek meg.

⁵⁴ Concept. Nr. 102 Prága, 1628. április 12. »Ad nonnullorum fidelium nostrorum majestati nostrae factam commendationem.«

⁵⁵ Raudnitz-i Lobkovitz-levéltárból való másolat az Akadémia kéziratgyűjteményében. Zrinyi Miklósné 1665. márc. 22-én kéri Lobkovitzot, támogassa kérvényét, melyben fiának, Ádámnak, a főlovászmesteri állást kéri. Az 1666. év január 26-án már megköszöni Lobkovitznak, hogy fiát lovászmesterré nevezte ki.

⁵⁶ Fraknoi csak annyit ír róluk, hogy az Országos Levéltárban vannak.

⁵⁷ Ex benigna suae majestatis ordinatione et mandato intellexisse, qualemnam dispositionem ratione pupillorum bonorumque et dominiorum universorum spect. ac magnifici quondam comitis Georgii Zrinii eidem delegaverit ac commiserit etc. (Sennyey püspökhöz intézett rendelet. Köz. p. ltr. 14.470. fasc.)

⁵⁸ Kőrm. ltr. Missiles, 1627. febr. 5. Csáktornya. Fraknoi azt írja: »Arról, vajjon Sennyey akkor megjelent-e Csáktornyán, vagy utazását elhalasztotta-e, - nincs tudomásunk.« Amint a fiuk levele mutatja, Sennyey lement Csáktornyára.

1627. szeptember 6-án a gyámok ismét Csáktornyan vannak valamennyien. Az ezen napon kiállított okirat imígyen kezdődik: »Nos testamentarii tutores haeredum spectabilis ac magnifici quondam domini Georgii, perpetui comitis a Zrinio« etc.⁵⁹ Az aláírók között első helyen itt is Sennyey püspök szerepel, aztán következik a többi gyám. Az okirat természetesen a királyt is főlemlíti, mint legfőbb gyámot. Ellenben Pázmányról semmit sem szól. Pedig, ha az érsek is gyám lett volna, a bevett szokás szerint, mint távollévőt bizonyára megemlítették volna, mint ahogy megemlítik a királyt.

Hivatalosan megállapíthatjuk, hogy Zrinyi Györgynek a temetése a halálát követő év szeptember 5-én ment végbe.⁶⁰ A temetésre ugyszólván az egész országot meghívták. A kis Zrinyi Miklós és Péter 1627 július 18-án a velencei signoriát is meghívták. A signoria Girardini Jeromost küldte a temetésre.⁶¹ A Zrinyi-árvák gyámjai is megjelentek a temetésre, élükön Sennyey István kancellárral. Tompa Miklós az udvari kamarához írt levelében felsorolja a Csáktornyan lévő gyámokat, de Pázmányról egy szót sem ejt.⁶²

Az 1630. évben a gyámok közül kettő már nem él. A zágrábi püspök 1628 erőszakos halállal mulik ki. Patachich személynek egy év múlva követi őt a sirba. A gyámok hivatalos irataiban ezuttal tehát már csak négyen szerepelnek, Pázmány nevét azonban ekkor is hiába keressük ezek között.

Tudott dolog, hogy a Zrinyi-árvák ügyében a király számos rendeletet adott ki. Ezek - mint alább látni fogjuk - állandóan Sennyey püspökhöz szólnak. Csak az ő halála után fordul a király Pázmányhoz.

Fraknoi »Pázmány Péter« című művében azt írja, hogy »Domitrovich zágrábi püspöknek halála után (1630) Pázmány vette át a gyámságot. S hogy közvetlenül felügyelhesen a két fiu nevelésére, Nagyszombatba hozatta őket«.

Ez állítás nem állja meg a helyét. A zágrábi püspök nem 1630-ban, hanem 1628 nyarán halt meg.⁶³ A Zrinyi-fiúk pedig nem 1630-ban, hanem 1633-ban kerültek Nagyszombatba.

A gyámságban 1632 január havában történt változás. Batthyány Ferenc ugyanis, akinek gazdálkodása ellen erős panaszok merültek fel, lemondott a gubernátori tisztről. A király ekkor Sennyey István püspököt nevezte ki plenipotentiariusnak s felhatalmazta őt arra is, hogy tiszteket, kapitányokat stb. nevezzen ki Muraközben s hogy a Zrinyi-árvák javára mindent megtegyen, javaikat elidegeníteni ne engedje. Ezenkívül meghagyja a király Sennyeynek, hogy Batthyány Ferencet mentse fel eddigi állásától.⁶⁴

⁵⁹ Közp. p. ltr.: Zrinyi-Frangepanische Urkundenabschriften.

⁶⁰ Tompa Miklós nedölczei főharmincados jelentése a temetésről. Közp. p. ltr. Hoffinanz, 13.699. fasc. 1627.

⁶¹ A velencei levéltárból való másolat az Akadémia oklevélmásolatai közt. Girardi Jeromos későn érkezett Csáktornyára, de azért Zrinyi Miklós és Péter 1627. szept. 20.-án kelt levelökben köszönetüket írják a signorinának.

⁶² »Dem hungarischen Herrn Kanzler, dem Herrn von Trautmannsdorf Kriegsgeneralen den windischen Graenizen, dem Herrn Bischofen zu Agramb, Herrn Stephan Patatich protonotario, etc. als der jungen Herrn Grafen von Serin geord. Gerhaben... auch dem gubernator orfanorum Francisco Batthyány« etc.

⁶³ 1628. július havában a király már meghagyja Pázmánynak, hogy Domitrovich sági hagyatékát, amit Pázmány lefoglalt, ne vitesse el, mert azt a zágrábi templom építésére fogják fordítani.

⁶⁴ Orsz. Ltr. Concept. Cancell. 1632. febr. 13. (Nr. 34.) »Instructio pro Stephano Sennyey de Kis-Sennye aulae n. etc. cancellario ac orphanorum comitum a Zrinio bonorum revisionem, et investigationem peragendam, eorundemque administrationem in meliorem formam et ordinem redigendam exmisso plenipotentiaro commissario regio emanata.«

És Sennyey püspök lement Csáktornyára, mint teljhatalmu commissarius, több Zrinyi-féle elidegenített birtokot visszavett. Gazdasági tiszteket nevezett ki, s légrádi kapitánnyá Jankovics Jánost nevezte ki.

Sajnos, Ferdinánd király Sennyey kancellárt nem nélkülözhetette sokáig. 1632 március havában már sürgősen hívja őt vissza Bécsbe, meghagyván neki, hogy a reá bízott comissiot ruházza a személyökre vagy más alkalmas emberre.⁶⁵

Bár Sennyey a király sürgős hívására visszatért, plenipotentiáriusi állását haláláig megtartotta. Mint ilyen időzött 1633-ban Csáktornyán. 1635. év nyarán is lent járt. S halálakor írja a király róla, hogy ő volt a Zrinyi-fiuk javainak, jogainak és ügyeinek igazgatója, s nála voltak a Zrinyi-fiuk összes iratai.⁶⁶

Igy állván a dolog, gondolhatjuk, hogy Sennyey püspöknek Zrinyi Miklós olaszországi útjában legalább is annyi része volt, mint Pázmány Péternek. Fraknoi azonban Sennyey püspök szerepéről hallgat. Pedig a király előbb fordult Sennyeyhez ez ügyben, mint Pázmányhoz.

Igy állván a dolog, Zrinyi Miklós olaszországi útjának előzményeivel kell foglalkoznunk.

Ismeretes, hogy a XVI. és XVII. században a dunántúli főurak fiai majd mind ellátogattak Olaszországba. Zrinyi Miklósnak unokatestvérei, a három Széchy-fiu, hosszabb ideig tartózkodtak az olasz városokban. A Nádasdy, a Batthyány stb. család tagjai is megfordultak ottan. Barkóczi is azért küldi a fiát Dunántulra, hogy eljusson Velencébe.

Zrinyi olaszországi útjának az eszméje tehát minden valószínűség szerint a rokonság körében merült föl először. A királyi udvarnál való szolgálat gondolata is a családban merülhetett fel először. Hiszen Zrinyi Miklósnak legközelebbi rokona, Batthyány Ádám, kivel gyermekkorától fogva levelezett s akivel igen gyakran volt együtt, a bécsi udvarnál szolgált. S ennek a szolgálatnak köszönhetette, hogy oly gyorsan emelkedett. Ki veheti rossznéven Zrinyi Miklósnak, ha inkább kívánczozott külföldre, vagy az udvarba, mint a nagyszombati iskolába, ahova ugyis akarata ellenére vitték. Hiszen kortársainak és rokonainak a javarésze is ezt tette. Aztán arra a kérdésre, hol lehet tanulni, látni és tapasztalni, Zrinyi korában is azzal feleltek, hogy a királyi ház és a főurak udvaraiban. S aki hadipályára készült, mint Zrinyi Miklós, az látni, hallani és tapasztalni akart.

Zrinyi Miklós tehát kereken kijelentette, hogy nem akar Nagyszombatban tanulni, hanem vagy külföldre megy, vagy az udvarban szolgál.

Sennyey püspök s talán Zrinyi Miklós rokonai is előadták az ügyet a királynak, aki a külföldi utazás mellett döntött. Ez alkalommal a király újra hangoztatta »pia affectio«-ját a Zrinyi-fiuk iránt s határozottan kijelentette, hogy az ő intézkedésére és az ő akaratából mennek Itáliába és más országokba.⁶⁷

⁶⁵ U. o. 1632. márc. 1. Expedit. Concept. Már a február 13.-án kiadott utasításban jelzi a király, hogy Sennyey püspököt nem nélkülözheti. Ezért tehát maga helyett a personalist teheti plenipotentariussá, előírván neki mindent, amit végrehajtani szükségesnek lát.

⁶⁶ U. o. Nr. 464. 1635. dec. 23. »qui (t. i. Sennyey) iurium bonorumque et causarum eorundem pupillorum directionem moderabatur«. Ez az intézkedésekből is kitűnik. Zrinyi Miklós és Péter ügyes-bajos dolgaiban a király mindég Sennyey püspökhöz fordul. Még a pörösöket is hozzá utalja. Az 1635. júl. 12.-én például Bánffy Kristóf visszaköveteli a Zrinyieknél lévő okiratait. Sennyey püspökhöz utalják őt. (»ad Stephanum Sennyey de Kis-Sennye, qua comitum a Zrinio tutorem ea cum commissione emanata, quantenus ejusmodi litalia instrumenta extradare debeat et teneatur.«)

⁶⁷ »Ex benigna voluntate et ordinatione nostra in partes Italiae, aliasque exteras provincias et loca peregrina profecturi sunt.« (Canc. Exped. Concept. 464. Nr. 1635. okt. 29. Bécs.)

A Zrinyi-fiuk külföldi utazása ügyében a király először nem Pázmányhoz, hanem Sennyey püspökhöz irt levelet. Az 1635 július 27-én Bécsből irt levelében jelenti neki, hogy a Zrinyi-fiuk ősszel Itáliába utaznak. Alkalmas férfit fogja kísélni, aki igazgatja és vezeti őket. Ebben az ügyben Sennyey püspök tárgyaljon Mikulich személynökkel s gondoskodjanak utiköltségről is.⁶⁸

Szeptember hó 8-án a király Pázmánynak is tudomására hozza, mit irt Sennyey püspöknek. S fölkéri Pázmányt, hogy a Zrinyi-fiukat haladéktalanul bocsássa el Nagyszombatból Mura-közbe, hogy ott az utra szükséges szolgálattal és utiköltséggel stb. elláttatván, késedelem nélkül utra kelhessenek.⁶⁹

Sennyey püspök e tárgyalás alkalmával Varasdon időzött s úgy látszik, ott hirtelenül elhunyt. Vele tehát ez ügyben tovább tárgyalni nem lehetett. Szeptember hó 10-én tehát a király Pázmányhoz fordul. Megemlékezik Sennyey püspök haláláról s meleg szavakkal mond köszönetet Pázmánynak a Zrinyi-fiuk iránt tanúsított atyai gondoskodásáért, meg azért, hogy alkalmas vezetőt szerez az utra a fiuk mellé.⁷⁰ Csak most, Sennyey püspök halála után írja a király, hogy a Zrinyi-fiuk útját illetőleg mindent Pázmányra biz. Csak most jelenti ki, hogy a personalis és a Zrinyi-árvák tisztjei Pázmány rendeleteinek engedelmeskedni tartoznak.

A király ugyancsak szeptember hó 10-én Mikulich personalisnak is ír, s elküldi neki Pázmányhoz intézett levelét a Zrinyi-fiuk útja ügyében s jelenti, hogy a Zrinyi-fiuk tisztjei Pázmány intézkedéseinek engedelmeskedni tartoznak.

Fölösleges hangoztatnunk, hogy ilyen intézkedésre semmi szükség sem lett volna, ha Pázmány Sennyey püspök halála előtt is gyakorolta volna a gyámságot.

A királynak szeptember 8-án és 10-én kelt levele mit sem szól Pázmány gyámságáról. Ha Pázmány mint gyám tette volna mindazt, amit a Zrinyi-fiuk útjának előkészítésében tett, akkor csak kötelességét teljesítette volna. De mivel mindent atyai jóindulatból s a saját jószántából tett, a király szokatlanul meleg hangon mond neki köszönetet...

Ime előadtuk azon hivatalos iratok tartalmát, melyeket a Zrinyi-fiuk gyámságában kibocsátottak. Ez iratokból eléggé világosan látjuk, kik voltak Zrinyi Miklós gyámjai.

Fraknoi azt írja, hogy velem szemben bebizonyítja Pázmány gyámságát. Bizonyítékul azt mondja, hogy Pázmány feljogosítottnak érezte magát az uradalmi tisztekhez rendelvek kibocsátására. Sajnos, mi ilyen rendeletet egyet sem ismerünk. Fraknoi ugyan felemlit egyet, de ez egészen más természetű rendelet. Pázmány 1632 június 23-án meghagyja a Zrinyi-árvák tisztjeinek, hogy a zengi püspököt s más egyházi személyeket birtokaikban ne háborgassák.

Ez - amint látjuk - tisztán egyházi ügy⁷¹ s nem a Zrinyiek birtokaiba való beavatkozás és rendelkezés. Hogy Pázmány nagyobb hatás kedvéért a gyámságot is megemlíti, az természetes. Hiszen a Zrinyiek kapzsi tisztjeit akarta megfékezni. Aztán Zrinyi György végrendeletében

⁶⁸ U. o. 293. Nr. »Missiles, quarum tenore Stephano Sennyey de Kis-Sennye episcopo Jauriensi et aulae cancellario rescribitur, e re futurum censer, si juvenes comites Zriniani ineunte autumn, idoneo interim viro, qui illos regat et dirigat, bene provisi, iter in Italiam aggrediantur. Qua de re ut cum Toma Mikulich personale mutuo invicem tractetur, ac de competenti et ad tale iter ipsis comitibus suscipiendum necessario viatico tempestive proviideatur, committitur.« (Fraknoi ezt a fontos iratot nem említi.)

⁶⁹ U. o. 355. Nr. Fraknoi ezt sem említi.

⁷⁰ U. o. 356. Nr. »in eo sinceram ac paternam vestram curam erga ipsos Zrinianos susceptam laudantes« etc.

⁷¹ Még maga Pázmány is ezt írja: »circa res ecclesiasticas«.

csakugyan mint gyám szerepel. Pázmány tehát bátran hivatkozhatott erre. Különben Pázmány ezen rendeletének idején - amint fentebb látjuk - már Sennyey püspök volt a Zrinyiek javainak, ügyeinek és jogainak kormányzója. Hogy mint ilyen nem Pázmánynak volt a helyettesítője, a királyi rendeletekből és utasításokból világosan kitűnik.

Fraknói merésznek mondja azon állításomat, hogy a gyámok csak a vagyont kezelték és elkezelték. Amint az eddig mondottakból is látható, Pázmányt nem soroltam a gyámok közé. Sennyey püspök pedig csak 1632-ben kezdi meg a Zrinyi-javak igazgatását. Állásánál fogva ő is csak ritkán mehetett Muraközbe. Tehát neki sem róhatjuk fel bűnül, ha a többi rosszul gazdálkodott. A többi gyámról azonban elmondunk itt egyet-mást.

A gyámok legelső hivatalos nyilatkozata - már t. i. amit én ismerek - 1627 szept. 6-án kelt Csáktornyan. Ez a legelső irat sem egyéb, mint egy Zrinyi-birtoknak átengedése Patachich István részére, aki maga is gyám volt. Patachich 500 forintnyi inscriptionalis összeg fejében megkapja a Czekovec és Pribislauc községekhez tartozó földeket stb.⁷²

Hogy a zágrábi püspök mint gyám minő Zrinyi-féle birtokot adományozott a pálosoknak, eléggé ismeretes. Salamon szerint a Zrinyi-árvák ezt később visszakövetelték, de Pázmányhoz is hiába is fordultak. »A bibornok - írja Salamon, - midőn a család magánérdekei az egyházi érdekekkel összeütköztek, az utóbbinak kedvezett.«

Batthyány Ferenc gyám miként szerezte meg magának a Zrinyiek rakoveci jószágát, fölösleges ismételnünk. Batthyány különben még más Zrinyi-birtokot is használt a maga javára. Azonkívül mások kezére is juttatott ilyeneket.

A gyámok ilyenét gazdálkodását a király megsokalta. Az 1632. év február havában, bár nagy szüksége volt Sennyey kancellárra, aláküldte őt, hogy a Zrinyi-árvák nagyobb megkárosítását megakadályozza.⁷³ A király erősen meghagyta neki, hogy a Zrinyi-javak elidegenítését minden módon megakadályozza s mindent megvizsgáljon.

Az 1633. évben már Zrinyi Miklós és Péter is panaszt emeltek a királynál megkárosításuk miatt. Ferdinánd király ekkor Darabos Gergely muraközi kapitánynak irt dorgáló levelet. A király leveléből megtudjuk, hogy Batthyány Ferenctől visszavettek bizonyos jószágokat és azokat ismét Csáktornyához csatolták. Darabos kapitány azonban a Zrinyi-javak csáktornyai igazgatóját, Jóna Istvánt megverte s a jelzett birtokokat ismét kétes birtokosaiknak engedte át. Ezzel - írja a király - a Zrinyiek nagy kárt vallottak.⁷⁴

Ilyen gazdálkodás folyván a nagykiterjedésű Zrinyi-birtokon, nincs mit csodálnunk Zrinyi Miklós azon nyilatkozatán, hogy mikor tanulmányai bevégezése után olaszországi útjából visszajött, alig volt miből megélnie.⁷⁵

Amint ezen adatokból látjuk, az én nyilatkozatom a gyámok gazdálkodásáról egyáltalán nem volt merész. Most már csak az a kérdés merül fel, ha Pázmány Péter csakugyan gyakorolta volna a gyámságot, vajjon elnézte volna-e az efféle gazdálkodást? Azt hisszük, hogy nem.

⁷² A gyámok ez átengedés okául ezt írják: »Stephanus Patachych protonotarius regni Sclavoniae ac praetitulorum orphanorum unus ex tutoribus non solum praenarrato quondam comiti Georgio a Zrinio in variis et arduis causarum ipsius processibus, verum etiam ipsis orphanis in moderna pupillari illorum aetate pro virili suo inserviverit et inservire interdit.« (Közp. p. ltr. Zrini-Frangepanische Urkundenabschriften.)

⁷³ A király maga írja: »quoniam tamen intelligimus pupillorum res ad vitanda gravissima damna id omnino efflagitare.« (T. i. Sennyey aláküldését.) (Orsz. ltr. Concept. Cancell. 34. Nr. 1632. febr. 13. Bécs.)

⁷⁴ U. o. 244. Nr.

⁷⁵ »vix subsistere potuissemus.«

Sennyey püspök halálával a Zrinyi-fiuk egyik legjobb emberüket veszítették el. Nemsokára Pázmány Péter és II. Ferdinánd király is elköltözött az élők sorából. Majd meg Batthyányné Lobkovitz Poppel Éva halt meg. Nem volt tehát már, aki az udvarnál Zrinyi Miklós dolgait támogassa. Maga az új uralkodó korántsem mutatott olyan jóindulatot és érdeklődést a Zrinyi-fiuk iránt, mint előde. E változást a Zrinyi-fiuknak hamar érezniük kellett.

Amint Zrinyi Miklós hazajött olaszországi utjából, igazi hivatásának kezdett élni. Öccsével együtt a hadiéletnek szentelte magát. A törökkel való harcot azonban erősen tiltották Bécsből. A végbeli kapitányok és vitézek azonban az efféle tiltó rendeleteket nem vették komolyan. Az 1638. év nyarán a kaproncai kapitány magához vevén Zrinyi Miklóst és Pétert, a török végekbe csapott. Mivel ezt a Zrinyi-fiukkal már többször is megcselekedte, a király nagyon megneheztelt. Attentatumnak, frigy törésnek mondja a Zrinyiek harcait s meghagyja mind a nádorispánnak, mind a haditanácsnak, hogy szigorú vizsgálatot indítsanak a tettesek ellen.⁷⁶

Bár a király megírta a Zrinyi-fiuknak, hogy »in gravem indignationem et animi adversionem« esnek, a török ellen való portyázást vidáman folytatták. Junius hó 8-án a király sürgős ügyekben Bécsbe hívatta a Zrinyi grófokat. Amint Bécsből visszajöttek, a kaproncai kapitánnyal Sziget és Berzence vidékére csaptak. Ferdinánd király december hó 19-én ismét kemény rendeletben tiltakozik az efféle portyák ellen.⁷⁷ De nem sokra ment az efféle rendelettel. A Zrinyi-fiuk tovább is kedvükre portyáztak, a király pedig egyik tiltó rendeletét a másik után bocsátja a Zrinyi-fiukhoz.⁷⁸

Hogy a Zrinyi-fiuknak ezen portyázásait a bécsi udvarnál igen rossz szemmel nézték, fölösleges hangoztatnunk. De ami az udvarban kedvetlenséget keltett, itthon népszerűséget szerzett a Zrinyieknek.

Mikor ők a törökkel első harcaikat vívták, volt gyámjaik közül már csak Mikulich személynek élt. Ez a Mikulich Tamás kísérletet tett, nem nevezetethetné-e ki Zrinyi Miklóst bánná? Az 1639. évben újra megkísérelte a dolgot és irt Zrinyi Miklós érdekében.⁷⁹ Mivel ugyanekkor Draskovich Jánost is ajánlották, a zágrábi püspök Szlavonia rendeit gyűlésre hívta össze. A gyűlésen elhatározták, hogy őfelségét alkalmas bán kinevezésére kérik. A gyűlésen résztvevő rendek nagy vonzalommal emlegették Zrinyi Miklós nevét.⁸⁰

Ime a királyi tanács hiteles följegyzése mondja, hogy Mikulich Tamás több ízben kérte és sürgette Zrinyi Miklósnak báni kinevezését. Széchy ezzel szemben Rátkay krónikájának meséi alapján azt állítja, hogy Mikulich minden követ megmozdított Zrinyi bánsága ellen. Mikulich - írja Széchy - »különösen a Zrinyi-testvérek boldogulása miatt bosszankodott. Önző szíve sem gyámfiához a köteles ragaszkodásnak, sem a család iránt a kegyeletes tartozásnak nemesebb érzését nem ismerte; sőt küzdelmes pályájára emlékeztében öreg ember létére a fiatal hősi sarjak gyors sikere maró irigységgel töltötte el s erkölcsi kötelezettsége alól

⁷⁶ Concept. Exped. 262. Nr. 1638. juli 27. Prága: Ferdinánd király a Zrinyi-fiukhoz: Non sine gravi displicentia nostra intelleximus vos spretis publicae quietis et tranquillitatis commodis, contra manifestas regni constitutiones ac severissima mandata nostra etc. excursiones fecisse. (U. i. aug. 4.-i rendelete a nádorhoz ez ügyben.)

⁷⁷ U. o. Nr. 377. 1639. dec. 17. Ferdinánd a Zrinyiekhez.

⁷⁸ U. o. Nr. 277. et 278. 1640. julius 21.-én egy nap két ilyen rendelet jelent meg. Az 1641. évben (352.) ismét bocsát ki a király ilyen rendeletet.

⁷⁹ Orsz. ltr. Propositiones et opiniones 1639. »Thomas Mikulich personalis jam antea commendavit comitem Nicolaum a Zrinio et nunc denuo scribit.« etc.

⁸⁰ U. o. »ipsos erga personam comitis Nicolai a Zrinio non parum vidisse affectos«.

a felszabadult római rabszolgák módjára a hálátlansággal oldozta fel magát s éppen a Zrinyiek ellen áskálódott konok szívóssággal!«

Ime a szegény Mikulich, aki legelőször sürgette s többször kérte Zrinyi Miklós báni kinevezését, ilyen megítélésben részesül az utókor részéről. Pedig Széchy nem elégszik meg a fentebbi nyilatkozatával, hanem lapokon át korpázza az öreg Mikulichot.

A királyi tanács a bánságra ajánlott jelöltek közül Erdődy Györgyről azt írja, hogy huszonhét éves, tanult, józan és engedékeny férfit, aki azonkívül öfenségéhez igen hív. Zrinyi Miklósról ellenben azt írja, hogy amannál jóval fiatalabb, ítélet dolgában még nem eléggé érett. Máskülönb öfelségnek hive s egykor hadiférfit lesz belőle.⁸¹

Ismeretes, hogy Zrinyi kineveztetése ezuttal nem sikerült. Draskovich János lett bánná. Később (1647), mikor a bánság megüresedett, Zrinyi Miklós ismét Erdődy Györggyel került szembe. Mindkettőnek jeles pártfogói voltak. Zrinyi Miklós mellett leghevesebben küzdött az esztergomi érsek.⁸² A győri püspök szerint Zrinyi Miklós szerint a hadidolgokban kiváló (excellens), tanácsos elméjű, ügyes. Jeles expediciókban vett részt. A saját költségén hőiesen védi Muraközt s vele együtt Stíriát. Magasztalva emelik ki Zrinyi érdemeit és kiváló tulajdonságait a pécsi püspök, aztán Csáky László és Lippay Gáspár kamarai elnök. Ezeken kívül Zrinyi mellett kardoskodtak még Pálffy Pál országbíró⁸³, Batthyány Ádám generális, Forgách Ádám, Wesselényi Ferenc, Nádasdy Ferenc, Eszterházy Dániel és Forgách László.

Erdődy György bánsága mellett voltak: a nádorispán, Pisky János nyitrai püspök,⁸⁴ Frangepán Miklós és a királyi személynök.

A királyi tanács természetesen Zrinyi Miklós mellett döntött. Az öfelségéhez intézett felterjesztés szerint a királyi tanács Zrinyinél alkalmasabb embert nem ismer. Zrinyi valamennyi társát felülmulja hadiismeretek dolgában. Tehetségére nézve is különb a többinél. Mindig kész öfelsége szolgálatára s már eddig is nagy szolgálatokat tett öfelsége hadjárataiban.⁸⁵

Hát természetesen Zrinyi Miklós kapta meg a bánságot. Még ez évben intézkedés történt beiktatása ügyében is. Eszerint a beiktatást a zágrábi püspök és Erdődy Miklós végzi. Az esküt öfelsége előtt kellett volna letennie, de mivel Zrinyi a jelen körülmények között nehezen utazhatott Bécsbe, megengedték neki, hogy az esküt is Varasdon tegye le a beiktatás alkalmával.⁸⁶

Mivel Zrinyinek a vlachkomissioban kellett elnökösködni, Ivanovich Tamás nevű ágensével kijelentette, hogy az eskü letételében akadályozva van. Megemlíti különben azt is, hogy édesatyja, Zrinyi György Varasdon, Erdődy Zsigmond meg Zágrábban tette le a báni esküt.

⁸¹ U. o. Alter, a Zrinio adhuc junior, nec satis discretione et iudicio maturus. Alioquin satis suae majestati fidelis et militaris vir aliquando futurus.

⁸² U. o. 79. Nr. 1647. A primás írja: »Nullum enim se videre ad id magis idoneum et qui omnibus officii partibus posset respondere, imo ipsum pro maximo decore habiturum si praeteriretur.«

⁸³ Pálffy Pál eleinte Erdődy Györgyöt ajánlotta, de mivel ez nem akarta a bánságot vállalni, szintén Zrinyi mellé állott.

⁸⁴ Ez az a Pisky, akit Pázmány Péter a Zrinyi-fiukhoz küldött 1634-ben, hogy a következő iskolaév ügyében tárgyaljon velők. Akkor még esztergomi kanonok volt Pisky. Itt mint püspök, már Zrinyi Miklós ellenfelei közt szerepel. (Fraknoi Püskinek írja.)

⁸⁵ Propositiones et opiniones 79. Habet igitur inter reliquos majorem quam alii in re militari experientiam, facultatibus etiam prae reliquis pollet etc.

⁸⁶ U. o. 64. Nr. »Et cum juramentum quoque ipsi deponendum sit, tametsi hoc ipsum alias coram sua majestate deponere debuisset, quia tamen propterea huc venire difficile illi foret, posse hac occasione juramenti quoque exactionem illis mandare.«

A királyi tanács erre azt határozta, hogy Zrinyi Miklós Bécsben tegye le az esküt őfelsége előtt. Mint magyar tanácsosok az eskünél a győri püspök és Eszterházy Dániel fognak szerepelni. Zrinyi a reversálisát a haditanácsnak küldheti.⁸⁷

A királyi tanács július 24-én jelenti, hogy Zrinyi Miklós a báni esküt már letette s mivel az installatio ügyében is mindent elintézték, a beiktatásnak minél előbb meg kell történnie.⁸⁸

Tudjuk, hogy Széchy és mások Zrinyit Prágába utaztatják s ott tétetik le vele a báni esküt. Ez a soha meg nem történt utazás aztán bőséges alkalmat ad írónknak a fantázia megeresztésére. Még azt is leírják, mint nézett be Zrinyi a Szent Vid egyházába, mint csodálta a sárkányölő Szent Györgyöt, mely »idegen földön a magyar alkotó erő diadaláról beszél«; mint bámulta a Podjebrad-templomot, a jámbor Nepomukot a köhídon, no meg Szent György templomát. »S mindaz, amit látott, hazafias szívét borongó szomorúsággal tölthette el, ha reagondolt, hogy nekünk is van fővárosunk, fekvésére és kilátására édesebb, mint Prága, de tornyain a félhold büszkélkedik!«

A bánság elérésével Zrinyi Miklós élete fordulóponthoz jutott. Immár fiatalkorában az ország első emberei közé jutott. Népszerűsége és híre már országos volt. Azok, akik gyermekkorában szeretettel vesződtek vele; akik mint gyámjai és jóakarói szép reményeket fűztek jövőjéhez: most bizonyára lelki gyönyörűséggel szemlélték volna a nagyratörő és nagy reményekre jogosító ifjút. De ezek az emberek már mind elhaltak. Utolsónak Mikulich Tamás költözött el.

⁸⁷ U. o. 1648. márc. 27.

⁸⁸ U. o. De installatione bani.

VII. ZRINYI-LEVELEK⁸⁹

»Gyönyörűség és fájdalmas is Zrinyi pályafutásával foglalkoznunk«, - írja Andrassy Gyula. Szép és igaz mondás, méltó Zrinyihez, minden idők legnagyobb magyarjához! De vajjon nem éppen olyan gyönyörűségek-e Zrinyi Miklósnak életét és működését új adatokkal megvilágítanunk? Nem lelki öröm-e a levéltárak rejtékéből napvilágra hoznunk az örök értékű írásait? Nem gyöngyöket halászgat-e a tenger fenekén, aki a nemzeti büszkeségünknek ismeretlen iratait kutatgatja? Hiszen a nagy írónak és hadvezérnek minden sora nemzeti kincs reánk nézve. S mennyi ilyen rejtőzik még a levéltárakban!

Zrinyi Miklósnak egész sereg ismeretlen levelét mutatjuk itt be kortársainak olyan kiadatlan leveleivel együtt, melyeket irodalmunk eddig föl nem használhatott. E levelek természetesen bizalmas családi levelek, melyek írójukat a maga közvetlenségében mutatják be. Emellett megvan az az értékük, hogy üres találgatások és hibás következtetések helyett a tiszta igazsággal szolgálnak. Talán ennél is fontosabb Zrinyi Miklós leveleinek erkölcsi jelentősége. Bizalmas levelei ugyanis megerősítik mindazt a magasztos lelki tulajdonságot, amit eddig Zrinyi művei alapján ki lehetett hüvelyezni. Zrinyi ugyanis azon ritka egyéniségek közé tartozik, akik még a legbizalmasabb leveleikben is fennkölt hangon és mély meggyőződéssel a legmagasztosabb célért fáradnak. Míg sok kiváló ember erkölcsi értékét bizalmas levelei alábbszállítják: addig Zrinyi Miklóst ennyire ismeretlen levelei még magasabb polcra emelik. Nincs írása, mely magasztos céljára, önzetlenségére, lelki nagyságára világosságot ne vetne. Leveleinek olvasása fölemeli az embert; mély szeretetre gerjeszti a magyar szívet s eltölti csodálattal azon lelki és szellemi nagyság iránt, aki a sötétségben nemzetének világossága, a pártoskodásban és a viszálykodásban békítő szelleme, az erkölcsi süllyedésben és a bűnök közepette az eszményi magyar virtus képviselője volt.

Másrészt azonban leveleinek olvasása fájdalmas érzést is kelt az emberben. Hiszen szemmel látjuk ezekben, hogy az az ember, aki mindenét a hazáért áldozta, aki az egész magyarság jövődjéért küzdött: kortársaitól föl nem ismerve, bántalmazva, ezernyi túszerűséget volt kénytelen elszenvedni. Nagy céljaiért való küzdelmében szemben találja magát az udvarral és az európai politika irányával. Tehát csak a saját nemzetére támaszkodhatott. Nemzetének fiai közül azonban kevesen értették meg. Sokan irigykedtek reá. Akadnak olyan magyarok is, akik örvendve terjesztgetik róla a hamis hirt, hogy a török megverte őt. S még azok is, kikhez ő szeretettel közeledett, féltékenységből s talán irigységből is, sértő hangon irogatnak neki. S hányan akadtak, akik konkolyhitegetéssel igyekeztek közte és barátai között szakadást támasztani! Érhet-e nemes célért küzdő férfit ennél nagyobb keserűség és fájóbb érzés? Sokan vannak, akik ilyen nyomasztó viszonyok között elkeseredéssel szívekben félrevonulnak. Zrinyi Miklós nem tette ezt. Tovább küzd tollával és kardjával. Nemcsak küzdeni, hanem tünni és szenvedni is tud hazájáért. A magasabb cél elnémit benne minden szenvedélyt és indulatot. Szeretettel fordul azokhoz, akik haragosan támadnak reá; megalázza magát olyanok előtt is, akiknél neki az árnyéka is többet ér. Kölcsönös szeretetre és megértésre buzdítja azokat, akik a viszálykodás magvait hitegetik. Van-e még magyar, ki veleszületett büszkeségét, tehetségét, szellemi felsőbbbségét ennyire megalázta s ennyire alárendelte a közjónak? S Zrinyi Miklós mégsem tudta rövidlátó ellenfeleit megnyerni. A pártoskodást le nem csöndesíthette; az irigységet el nem némíthatta; a rágalom és a gyanúsítás fegyvereit el nem

⁸⁹ A Szegény Magyarok című könyvemben adtam már jó csomó ismeretlen levelet Zrinyi Miklóstól. Az itt közlöttek azonban ismét mások.

kerülhette. A magyar nemzet régi átka, mely ezeréves multunk minden korában föltámad és szedi áldozatait, az ő nagy alakjára is reánehazódott. S ha e teher alatt nem görnyedt is meg, ha ellenségeinek nem is sikerült az ő cselekvőerejét megbénítaniok: bizonyos egyoldalú hatás azért mégsem maradt el. A méltatlankodás, a félreértés megkeseríti Zrinyi életét. Nagy lelkében fészket ver a bű és a bánat. Néha-néha oly szomorúan, oly melancholikus hangon írja leveleit, hogy meghatottság nélkül alig olvashatjuk. Amig kortársai keresték a mulatságot, ő az ilyenből mindig kivonta magát. Országos dolgai - írja ilyenkor - annyira lekötik, hogy a mulatságra nem jut ideje. Különben - írja farsang idején Batthyány Ádámnak - *ő bornemissza ember, a táncról is lemondott s ha megjelenék a mulatságon, inkább bánkódásra adna matériát.* »Nem vélem - írja -, hogy vigasztalhatnám kegyelmeteket.«

De ha a mulatságra hívásokat visszautasította is, annál nagyobb örömmel sietett, ha harcba hívták őt a török ellen. Nem tartotta ilyenkor semmi sem vissza. Betegágyából is felkél s lázban siet az ellenség elé.

Ismeretes, hogy Zrinyi a török ellen való harcot tűzte ki egyik életcéljául. Fölismerte a török hatalmának gyengülését s elérkezettnek látta az időt Magyarország felszabadítására. Leveleiben nem egyszer emlegeti a törökök erejének gyengülését és hanyatlását. Ám azt is jól tudta, hogy a magyar vitézi élet s vele együtt a végbeli világ is bomlásnak indult. Először tehát a régi vitézi szellemet, a régi fegyelmet és tisztességét kellett fölébreszteni, ha sikerrel akart a török ellen sikraszállani. Zrinyi jól tudta, hogy a végek népe a nemzet ereje, a végbeliek élete a nemzet élete. Ezt tehát minden módon erősíteni kell, hogyha a törökkel szemben helyt akarunk állani. A régi vitézi szellemet Zrinyi nemcsak tollával, hanem példájával is igyekezett újraébreszteni. Egész életén át roppant anyagi áldozattal a maga pénzén is tartott sereget s másokat is hasonlóra buzdított. Emellett a küzdők sorában is mindig első volt.

A törökök ellen való harcot a katonák is óhajtották, de egészen más célból, mint Zrinyi. A fizetetlen katonák ugyanis a zsákmány kedvéért harcoltak. Ezt tették a napról-napra szaporodó szabad legények (szabad hajduk), kóborló martalócok és csavargók, akik szabályjukkal keresték kenyerüket, s épugy kifosztották a mi embereinket, mint a törököket. Zrinyi korának levelezéséből napnál világosabban kitűnik, hogy e kóborló nép hallatlan fosztogatást és tömérdek gonosztságot vitt véghez. Emellett a töröknek sem hagyott békességet s így az ő fosztogatói miatt a szegény falvak lakói bűnhődtek. A török ugyanis ott keresett elégtételt, ahol talált. Legkönnyebben pedig a hódolatlan falvakban talált. A rendkívül elszaporodott szabad legényeket és a hozzájuk hasonló fosztogatókat jobb erkölcsökre vezetni vajmi nehéz volt. De Zrinyi ezt is megpróbálta.

Ami szereplő politikusainkat illeti, azok a törökök ellen való harc dolgában jobbra egyetértettek Zrinyi Miklóssal. Csak az volt a baj, hogy e politikusok meggyőződésüket csak bizalmas baráti körben hangoztatták, egyébként pedig hűségesen teljesítették az udvar kívánságát. Az udvar pedig minden erejével azon volt, hogy a törökkel békességben maradjon, mert a harmincéves háború miatt minden seregét külföldre kellett vinnie. Itthon nem fizette a végbelieket, hagyta összedűlni a végházakat s még azzal sem törődött, hogy a portyázó török csapatok rengeteg kárt okoztak a királyi területeken. A mieink azonban érezték e csapásokat, szenvedtek is eleget s így nem csoda, ha az udvar politikájának lettek hűséges támogatói. Azaz hogy az udvarral és a kormányzásokkal együtt keményen tiltalmazták a törökkel való harcot. Eszterházy Miklós például a török ellen való harcnak volt a hive. Nem egyszer buzdítja is erre a magyar generálisokat. Az 1639. évben írja például Batthyány Ádámnak: »Bizony dolog, az törökök fenyegetőznek az Zrinyi urfiakra, holmi alkalmatlan cselekedeteket exagrálván

nékik. Nem árt, kegyelmed ha mozog.«⁹⁰ Valamivel későbben ugyanő e jellemező sorokat írja: »Az bécsiek szokások szerint vannak; ha az ellenség megáll, ottan vigadnak; ha megindul, megest megrezzenek! Most, hogy egy kevésbé megállott az ellenség, azt vélik, hogy ők állottak eleiben, azért nem nehéz vigadniok.«

Ugyanez az Eszterházy Miklós meggyőződése ellenére erősen tiltotta a mieinket a török ellen való harctól. Sőt a hadakozó törököktől szerzett zsákmány visszaadását is elrendelte. Ugyanő 1643-ban nagy örömének ad kifejezést, mikor értesült a török vereségéről. Öröme azonban nem akadályozta meg abban, hogy imígyen írjon Batthyány generálisnak: »Kegyelmedet az Istenre kényszeritem, ne cselekedjék semmit is többet; mert őfelségének kedvetlenségében esnék miatta. Elégedjünk meg most ezzel; mert nekünk nemcsak egyik végét kell az dolognak néznünk, hanem az másikat is meg kell tekintenünk.«

Tudjuk, hogy Eszterházy Zrinyi Miklóst is bepanaszolta a haditanácsnál a törökkel való hadakozás miatt. Eszerint bizonyos, hogy Eszterházy politikai meggyőződése cselekvésével hadilábon állott. Azaz akarva, nem akarva, ő is kénytelen volt az udvar politikáját követni, bár ez a politika sem testének, sem lelkének nem tetszett.

Eszterházy a török harc helyett arra buzdította Zrinyi Miklóst és Batthyány Ádámot, hogy vegyenek részt őfelsége külföldi háborújában.⁹¹ Ha ezt megteszik, őfelsége haragját engesztelik.

Draskovich János nádorispán is úgy tett, mint Eszterházy, ő is hive volt a török ellen való harcnak, de mint nádorispán tilalmazta azt; mert őfelsége így kívánta.⁹²

Forgách Zsigmond fiatalabb korában szintén a török ellen való harcnak volt a hive. Egyik levelében például imígyen nyilatkozik ez ügyben:

»Én igazsággal irom kegyelmednek, hogy Isten is szánja ez mi földünket, hogy csak így vagyunk elhagyatva és azt sem engedik, hogy maguk oltalmára csak egymással is beszél-gessünk. Félő is, hogy az ilyen sovány gyűeker botorjánt ne virágozzék... Elég szomorú dolog az is, hogy annyira tilalmazták az török ellen való bosszúállást; de én úgy hiszem, hogy avval csak az törököt akarják simogatni, hogy most vesztég legyen. Mindazonáltal kegyelmetek ha eljár is dolgában, nem remélem, hogy halálos vétket cselekedjék.«⁹³

Később - amint tudjuk - Forgách Zsigmond uram is nagyot fordított a köpenyegén, hűségesen követvén ő is az udvar politikáját.

Nem érdektelen e tekintetben Pálffy Pál nádorispánnak, Zrinyi Miklós nagy tisztelőjének a nézetét is ismernünk. Őkigyelme is szíve mélyéből örvendett, ha Zrinyi Miklós és Batthyány Ádám generális szaladásra hozták a törököket. De azért megírta Batthyánynak: »Kérem édes gróf uram kegyelmedet, az török ellen semmit se tentáljon; ne vegye magára őfelsége haragját.«⁹⁴

⁹⁰ 1640. június 24.-én Szokolovics Hasszán beglerbég panaszos levelet írt Eszterházy Miklósnak Zrinyi Miklós és Batthyány Ádám ellen. Ekkor írta Eszterházy a jelzett levelet Batthyány Ádámnak. (Az itt felhasznált valamennyi levél kiadatlan s így még ismeretlen történetírásunk előtt. Valamennyi a Batthyány hercegi család körmendi levéltárában található.)

⁹¹ Lakompatak, 1643. júl. 6.

⁹² Nagyszombat, 1647. nov. 11. Draskovich őfelsége haragjára hivatkozván, megírja Batthyánynak, hogy »az offenzívát el kell távoztatni« a török ellen.

⁹³ Bécs, 1643. május 1. Forgách Zsigmond levele Batthyány Ádámhoz.

⁹⁴ Bécs, 1649. szept. 7.

Mikor 1651. nyarán a kiskomáromi vitézek Petheő László kapitány lelkes buzdítása mellett visszaverték a támadó törököket, Pálffy azt ajánlotta öfelségének, hogy e derék vitézeket jutalmazza meg.⁹⁵ Együttal kérte öfelségét, engedné meg, hogy Zrinyi Miklós, Forgách Ádám és Wesselényi megbosszulják a komáromi támadást. A nevezettek szívesen vállalkoznak erre.

A király válasza sem érdemesítette a nádor előterjesztését. Ez a nem várt közömbösség Pálffy is kihozta a sodrából. Elkeseredetten írja Batthyánnak: »Ez uram a szép bátorság, az kit az mi veszedelmünkre és romlásunkra csinálnak! De úgy köll meglenni; mert azok által dirigáltatunk, kik másnak inkább, hogynem minekünk hisznek akármit is hamarabb el, nem értvén sem egyik, sem másik közülök az mi nyavalyánkat.«⁹⁶

Pálffy nádor haragja csak akkor csillapult meg, mikor hallotta, hogy Zrinyi Miklós és Eszterházy László feles néppel Kanizsa alá mentek. »Kivánjuk - írja ekkor -, adjon Isten hazánk javára és szolgálatjára jószerencsét.«⁹⁷

Bár Pálffynak a meggyőződése egyezett Zrinyi Miklóssal és Batthyány Ádáméval, azért mégis kénytelen volt ezek ellenében az udvar parancsát teljesíteni.

Igy állván a dolog, Zrinyi Miklós és Batthyány Ádám - mint a török ellen való állandó harc leglelkesebb oszlopai - állandóan szemben találták magukat az udvar politikájával. S bármit tettek, az udvar haragját és neheztelését vonták magukra.

Tudjuk jól, hogy uralkodóink a XVI. században is keményen tiltották békesség idején a törökkel való harcot. De ha valakinek az Isten szerencsét adott s győzelemmel tért vissza, az udvar nemcsak megdicsérte, hanem meg is jutalmazta. Zrinyi korában ilyesmi már nem történt. Még a legszebb sikerek alkalmával is öfelsége haragját vonta magára, aki a törökkel szembeszállt. Pedig tudnunk kell, hogy a török a gyengeség jelének nézte, ha a mieink vesztig ülnek. S ez a tudat növelvén bátorságát, annál inkább portyázott. Aki tehát nem akarta az ország teljes pusztulását, annak szembe kellett néznie a törökkel. S ha legjobb meggyőződése szerint élete kockáztatásával és anyagi javainak feláldozásával harcolt a haza jobb sorsáért, akkor dorgálás, mellőzés, sőt büntetés volt a része. Ilyen képtelen viszonyok között kellett Zrinyinek nagy célja elérésére fegyvert fognia. S nem rettent vissza; mert szent meggyőződése volt, hogy a hazáért nemcsak mindent meg kell tennie, hanem mindent el is kell tennie. Tehát küzdött minden erejével. De azért nem titkolta, hogy nagyon fáj lelkének az udvar eljárása. Egyik ismeretlen levelében például így ír Batthyánnak: »Nagy szívem fájdalmával érttettem az töröknek rablását az kegyelmed leveléből. Legkiváltképpen bánom, ha ezt is úgy kell hallgatnunk, mint az többit. Itten megmondhatatlan, rettentő hírekkel ijesztet az török bennünket. Azt tartom, hogy csak arra végre 30 álgyút vonyatott volt az kanizsai piacra, hogy bizvástabban oda föl rabolhatna. Talán most császár ur öfelsége, az mi kegyelmes urunk sem banná, ha ilyen csintalanságért megzabolázná kegyelmed. Én is örömet szolgálnék kegyelmednek, ha parancsolná.«⁹⁸

⁹⁵ Ez meg is történt.

⁹⁶ 1651. aug. 24.

⁹⁷ 1651. szept. 2. Ugyancsak szeptember hóban írja Pálffy: Gróf Zrinyi Miklóssal kegyelmed egyesülvén, Kis-Komáromhoz szállottak s onnét tovább. Itt az a hír, hogy a kanizsai basa lövéssel meghalt s a németek Kanizsa kapuja előtt sáncolták el magukat. (Pálffy levele Batthyányhoz.)

⁹⁸ 1644. május 20. »az quartélyból.« Úgy látszik, hogy Zrinyi Batthyány nélkül is igyekezett a töröknek a kölcsönt visszaadni. Junius 18-án ugyanis Zrinyi Péter írja, hogy Kanizsa alatt voltak. Ugyanez (1644.) év első felében Zrinyi Miklós arról értesíti Batthyányt, hogy sietve kell Bécsbe mennie, mert öfelsége már hivatja.

Két évvel később, mikor őfelsége a török harcok miatt erősen megdorgálta Zrinyit, őkegyelme imigyen irt volt Batthyánnak: »Az őfelsége haragos levelét nem hiszem, hogy megérdemeltem volna ennyi sok fáradságú szolgálatommal és véres veritékemmél, főképpen most mely méltatlanul legyen, kegyelmed jól tudja. Én az ünnepekben mind Csáktornán leszek. Noha bizony én is örömet szemből lennék kegyelmeddel, de sok dolgaik nem engedik, hogy innen hazulról kimenjek. Azért örömet látom az kegyelmed szolgálait valamikor jőnek. Kérem kegyelmedet ezt a levelet Eszterházy László uramnak küldje el kegyelmed; én is másból szolgállok kegyelmednek.«⁹⁹

Ha valaki, úgy Batthyány Ádám értette legjobban Zrinyi keservét. Hiszen ő maga is a törökkel való állandó harcra volt lelkes híve. S külön vagy Zrinyi Miklóssal egyesülve tömörkedés támadást intézett a törökök ellen. Az udvar természetesen neki is rossznéven vette a tiltott hadakozást. Neki is sok dorgálásban volt része. S mikor teendői Bécsbe vitték, ott ugyancsak éreznie kellett, hogy nem jó szemmel nézik. Ugy látszik, hogy emiatt panaszkodott is ismerőseinek. Legalább Lippay György leveléből ez világlik ki. Az érsek ugyanis 1642-ben a többi között ezt írta neki: »Kegyelmed arról panaszkodik, hogy itt az udvarnál izetlenek és kedvetlenek volnának az emberek kegyelmedhez. Nem tagadom, magam is vettem valamit eszemben ez dologban.«¹⁰⁰

Az udvar és az udvari körök neheztelése sem Zrinyit, sem Batthyányt nem tartotta vissza a további küzdelemtől. Különbözik a török amugy is elég alkalmat adott a harcra s így volt mivel menteniök magukat. De ha mentséggel nem állhattak is elő; ha a támadásra a török nem is adott okot, akkor is megpróbálták a szerencsét. Batthyány írja 1654-ben Kohárynak, hogy a vitézei jószerencséjével jöttek meg a csatáról. »Jó törököket hoztanak - írja - és jó bulyákat és szépeket és olyanokat,¹⁰¹ hogyha kegyelmed itt volna, megkönnyebbedhetnék nyavalyája! Hogy kegyelmeteket onnan felül igen tilalmazzák az csatázástul, úgy vagyon, de azmi meg lesz, ugyan megleszen.«¹⁰²

Aki az udvar tiltó rendeleteit így fogta fel, az Zrinyi Miklósnak az embere volt. S csakugyan azt látjuk, hogy Zrinyi küzdelmes pályáján senkivel oly szívesen nem indult a török ellen, mint Batthyánnal; senkinek a gyöngeségeit nem nézte el oly könnyen, mint Batthyányéit. A nagy cél érdekében szüksége volt Batthyány segítségére, tehát mindent elkövetett, hogy e derék támaszát el ne veszítse.

Batthyány Ádám jó magyar, bátor vitéz és páratlan könnyűhátú lovas volt.¹⁰³ Ismerte a török harcmódnak minden csinját-binját. Mint dunántúli főgenerális, jelentékeny haderővel rendelkezett, de ezenkívül - épúgy, mint Zrinyi - a saját költségén is állandóan nagyszámú lovast tartott. Bőkezű és áldozni tudó ember volt, ha országos érdekekről volt szó. Mikor a király arra kérte őt, hogy hatszáz lovassal jöjjön a táborba, ő a maga pénzén kétezer embert verbuvált. Zrinyinek nemcsak rokona és szomszédja, hanem céljainak legjobb ismerője és támogatója volt.

⁹⁹ Zrinyi Miklós gyakran elmulasztja levelein a kelet kiírását. Ezen a levelén is csak ennyi olvasható: Csáktornya, márc. 4. Az 1646. évet már Batthyány jegyezte a levélre.

¹⁰⁰ Bécs, 1642. aug. 20. Lippay vigasztalja Batthyányt. Ne törődjék ezzel - írja -, hanem igyekezzék őfelsége kedvében járni.

¹⁰¹ Török nőket.

¹⁰² Rohoncz, 1654. január 14.

¹⁰³ Ő maga írja Kohárynak nem sokkal halála előtt: »Az hol írja kegyelmed, hogy most is könnyűhátú katonáknak volnék, az tagadhatatlan. Most sem volnék néhai ember.«

Mindez megmagyarázza ezt a viszonyt, mely Zrinyi Miklós és Batthyány Ádám között kifejlődött.

Azonban Batthyánynak voltak oly tulajdonságai is, melyek nem egyszer ellentétbe hozták őt Zrinyivel. Indulatos, hirtelenharagú, jó borívó ember volt. S ha harag fogta el, méltánytalan és igazságtalan volt még barátjaival szemben is.

Ugy látszik, Zrinyi Miklós jól ismerte Batthyány e hibáit, mert szelidséggel igyekezett őt jobb meggyőződésre hozni, ami jobbra sikerült is neki. Hiszen az indulatos és ingerlékeny emberek az első harag elmúltával be szokták látni tévedéseiket. S Batthyány is belátta.

Azonban mindig akadtak emberek, akik hol hamis hirekkel, hol meg rágalmakkal Zrinyi ellen tüzelték Batthyányt. Nem volt nehéz munkájuk; mivel Batthyány amúgy is ingerlékeny ember volt s mint dunántúli főgenerális hatáskörét is féltette Zrinyitől. A két nagyember között tehát a félreértés gyakori volt. Akik e két férfinak között a konkolty hintegették, egyrészt a közjónak ártottak, másrészt meg Zrinyi életét keserítették meg. A nagy férfinak keresve-keresi titkos rágalmozóit, de nem akad rájuk. A rágalmozók ugyanis gyávák szoktak lenni. S mikor Zrinyi hatalmas kardját csörtetni kezdé, öki gyelmők, mint a farkavágott rókák, egyszerre elnémultak és eltűntek.

Bár a gonosz és az irigy emberek aknamunkája sokszor megzavarta Zrinyi és Batthyány között lévő barátságos viszonyt, a kölcsönös felvilágosítás után hamar megbékültek. Nem is volt ez oly nehéz, mert Zrinyi Miklós módnélkül engedékeny volt s odaadó szolgálatával és szeretetreméltó modorával hamar megszelidítette haragvó barátját.

Ilymódon a jó- és balszerencsében, az örömben és bánatban egymás hívei maradtak. Ha sötét felhő borítá is barátságuk egét, a vihar hamar elmúlt s a derűben annál nagyobb hévvel küzdöttek együtt a közös ellenséggel. Zrinyi Miklósnak a török ellen való küzdelemben jobb segítőtársa nem is volt Batthyánynál. Csak a derék Eszterházy László volt még kivüle, aki örömmel tartá, ha Zrinyi Miklóssal küzdhetett. Ezt a szép reményekkel biztató, lelkes és vitéz ifjút módnélkül kedvelte Zrinyi.¹⁰⁴ S mivel Eszterházy is nagyon ragaszkodott Zrinyihez: gyakorta ő simította el a Zrinyi és Batthyány között felmerült ellentétet. Mint jó magyar és igaz hazafi, nem nézhette, hogy az ország két oszlopa egymás ellen forduljon.

Zrinyi Miklósnak Batthyány Ádámmal intézett levelei még eddig nem láttak napvilágot. Itt ismertetjük először. E bizalmas levelek Zrinyi Miklósnak lelki világába engednek pillantani. Emellett a nagy férfinak küzdelmeit is föl tárják. Aztán életének homályos részeire fölvilágosítással szolgálnak s ami botlást életirói elkövettek, azt helyreigazítják. Zrinyi már diákkorában kezdi meg a levelezést és folytatja egészen Batthyány Ádám haláláig. Tehát két évtizednél tovább folyik a levelezés, s így két évtizednek küzdelmeit olvashatjuk Zrinyi leveleiben.

Zrinyi és Batthyány család közt való jó viszony és rokonság igen régi keletű. Már a szigetvári hős Batthyány Ferenc bán udvarában nevelteti a lányait s Dorica leányát Batthyány Boldizsárnak adja nőül. Ebből a házasságból született a Bocskay-idők Batthyány Ference, aki igen jó barátságban élt Zrinyi Györggyel. Ez a György 1621-ben Batthyány Ferencnek megragadó szavakkal ecsetelte a Zrinyi-család magyarságát s a magyar szent koronához való hűségét. (E leveleket másutt közöltük.) Valóságos hitvallás ez! Ki az, aki nem érzi, nem hallja e hitvallás visszhangját a fiuban s a fiu egész működésében?

¹⁰⁴ Eszterházy Lászlónak nagyszámmal reánk maradt levelei gyakran megemlékeznek Zrinyi Miklósról. Ez (eddig ismeretlen) levelek világosan hirdetik, hogy a tragikus véget ért Eszterházy László nagyon ragaszkodott Zrinyi Miklóshoz. E levelek a körmendi levéltárban vannak.

A sors úgy intézte, hogy akihez Zrinyi György gyönyörű hitvallását írta, annak a családja lőn kiskoru fiainak vezetőjévé; ott a Batthyányok ősi várában találtak az árvák új anyára.¹⁰⁵ A Zrinyi-arvák tehát Batthyány Ferenc özvegyének: Lobkovitz Poppel Évának keze alá kerültek s hosszabb ideig az ő várában nevelkedtek. A Zrinyi-fiúk jobb kezekre alig kerülhettek volna; mert Poppel Éva rendkívül ragaszkodott a Zrinyiek családjához. Rendelkezésünkre állanak Poppel Évának a levelei, miket anyósával, Zrinyi Doricával, váltott. E levelek világosan hirdetik, mily nagyra tartotta Poppel Éva a Zrinyi-nemzetséget.

Tudjuk, hogy Batthyány Ferenc és felesége: Lobkovitz Poppel Éva grófné, a protestáns vallásnak voltak hívei és buzgó támogatói. Lobkovitz Poppel Éva grófné korának egyik legkitűnőbb asszonya volt. Tökéletesen megtanult magyarul s nagyjainkkal kivétel nélkül magyarul levelezett. Még Bethlen Gábor és Rákóczi György is föl-fölkeresték őt levelükkel. Pázmány Péterrel is levelezgetett, de a hitét még Pázmány térítésére sem változtatta meg.¹⁰⁶ Megmaradt protestánsnak, de jó viszonyban maradt ezért azokkal is, akik a katolikus vallásra tértek. Ez a nemeslelkű asszony volt a két Zrinyi-arvának nevelőanyja. A fiúk is édesanyjuknak írják őt leveleikben. Poppel Éva nagyon megszerette a két Zrinyi-fiút. Még mikor eltávoztak is tőle, Grácba is küldött nekik ajándékot s megírta, bármire van szükségük, csak irjanak, ő szívesen szolgál nekik. Különösen a már gyermekkorában komoly és szorgalmas Miklóst kedvelte. Tisztjeinek és ismerőseinek még Miklós felnőtt korában is meg kellett írniok, mint s hogy járt a csatában Miklós, mit mivelt az országgyűlésen stb. S a jó asszonyt, a második anyát, elfogá az öröm és a büszkeség, mikor jót és szépet hallott az ő kedves Miklós fiáról.¹⁰⁷

Ki merné tagadni, hogy az olyan anya, amilyen Poppel Éva volt, nagy hatást gyakorolt a fogékony lelkű Zrinyi Miklósról? Mi hisszük, hogy azt a nagy vallási türelmet, melyet Zrinyi a más felekezeten lévőkkel szemben tanusított, Poppel Évától tanulta. S amit ez a hív anya a Zrinyi-fiúk lelkébe csepegtetett, azt a jezsuiták sem tudták belőle kiirtani. Azaz, hogy a Poppel Évától hintett magvak mély gyökeret vertek Zrinyi Miklós fogékony lelkében.

Bár Lobkovitz Poppel Éva asszony a Zrinyi-arváknak nevelőanyjuk volt; bár egész haláláig szeretettel csüggött a két fiún; Zrinyi Miklós életirói a derék főasszonynak még nevét sem említik meg. Helyette olyanokat szerepeltetnek, akiknek vajmi kevés részük volt a Zrinyi-fiúk nevelésében.

Több mint valószínű, hogy a Zrinyi-fiúk Batthyány Ferencné udvarában tanulták meg a német nyelvet is. Hiszen ismeretes, hogy a legtöbb nemes ifjú azért kereste fel Batthyány rendkívül népes udvarát, hogy ott nyelveket tanuljon. Itt ismerték meg a Zrinyi-fiúk Erdődy Farkast is, aki velük együtt nevedett.¹⁰⁸ Homonnai Drugeth Jánossal is itt találkoztak először. Ez a

¹⁰⁵ Széchynek *Zrinyi Miklós élete* című munkájában Batthyány Ferenc állandóan mint gyám szerepel.

¹⁰⁶ Hajnal Mátyás 1633. febr. 29-én írja Poppel Évának: »Nem hiszi nagyságod, mely szívem öröme lenne az a hír énnálam, ha azt hallhatnám, hogy az catholicus religiora hajlana nagyságod, kire már az nagyságod fiát (t. i. Batthyány Ádámot) és leányát juttatta az Isten, azonkívül régi hiv és jámbor szolgálait is.«

¹⁰⁷ Lippich Márton pl. 1639. június 11-én írja Poppel Évának: »Parancsolt vala nagyságod, hogy végére menjek, ha igaz-e, hogy Zrinyi Miklós uram önagysága próbált volna. Beszélük bizonyosan, hogy tíz török fejet hozott volna és négy eleven törököt.« Még mikor súlyos betegen, halálos ágyán feküdt a jó asszony, akkor is tudósítani kellett őt Zrinyi Miklós dolgairól. Az 1640. aug. 2-án Hagymássy János jelenti neki, hogy a horvátországi gyűlésben látta Zrinyi uraimékat, szép szerrel haladtak! stb.

¹⁰⁸ Erdődy Farkas maga írja, hogy Batthyány Ferenc udvarában nevedett, »ab ipso et tota sua aula multis et perpetuis benevolentiae affectibus adhuc puer, cumulus fuerim.« (1641. okt. 27.)

Homonnai közeli rokona volt a Zrinyi-fiuknak.¹⁰⁹ Mind Erdődy Farkashoz, mind Homonnai Jánoshoz sirig tartó barátság fűzte Zrinyi Miklóst.

Nem a véletlen munkája, hogy a Zrinyi-árvák legelső leveleiket az ő fogadott anyjukhoz, Poppel Évához intézik. Maga Poppel Éva is gyakran irogatott nekik, sőt meg is látogatta őket. Nagy kár, hogy e derék asszony levelei, melyeket a Zrinyi-fiuknak írt, örökre elvesztek. Zrinyi Miklós életrője a gráci jezsuita iskola anyakönyvi bizonyosága alapján azt írja, hogy a Zrinyi-fiuk 1630-ban kerültek oda.¹¹⁰ Ez az állítás merőben ellenkezik az igazsággal. Hiszen a Zrinyi-fiuk már 1629-ben Grácból küldik a leveleiket Poppel Évához!

Március hó utolsó napján például a következő levelet írták:

»Sok szerencsés jóknak kívánása után alázatos szolgálatunkat ajánljuk kegyelmednek, mint szerelmes anyánk asszonynak!

Elvettük az kegyelmed küldte ajándékot s az mellett az kegyelmed hozzánk való jóakarátját is megértettük, kit igen köszönünk kegyelmednek és minthogy kívánja kegyelmed tudni mint s hogy legyünk, mostan hála Istennek mindketten jó egészséggel bírnak, melyet hogy kegyelmed is kedvére sok esztendőig bírjon, kívánjuk. Az kegyelmed hozzánk való több jóakarátja között azt is jelentette, kegyelmed, hogyha miből szűkölködnének, adnánk tudására kegyelmednek. - Azért nincsen - Istennek neve dicsérettessék - még most semmi oly fogyatkozásunk. Mindazonáltal az anya tudja, miből szűkölködnék eféle ifjak. Mi az kegyelmed jóakarátjában semmit nem kételkedünk. Isten áldása legyen kegyelmeddel, mind az szerelmes nénénkasszonyunkkal¹¹¹ egyetemben, kiknek és az mi ismeretlen sógor urunknak: Csáky László¹¹² uramnak sok szolgálatunkat ajánljuk. Datum. Graecii ultima marcii 1629.

Kegyelmednek szeretettel szolgáló két atyafia

*Zrinyi Miklós,
Zrinyi Péter*

P. S. Praefectus uram kegyelmednek mint kegyelmes asszonyának alázatos szolgálatját ajánlja.«

Meg kell jegyeznünk, hogy ebben az időben főúri családaink fiai közül igen sokan nevedtek Grácban. Az ily főúri diákok számára külön házat béreltek, s oda hazulról küldék a cselédséget, szakácsot, kocsist, lovászt, fellajtárt, stb. Az ifjak paripáikat is magukkal vitték. A praefectus, aki rendesen pap volt s a paedagogus is velük ment. Batthyány Ádám fiai is ilyen udvartartással mentek Sopronba és Grácba. Bizonyos, hogy a hatalmas birtokokkal rendelkező Zrinyi-fiukat is nagy cselédséggel bocsátották Grácba.

Az 1633. évben a Zrinyi-fiukat már Bécsben találjuk.¹¹³ Innét írták Batthyány Ádámnak a következő levelet:

»Illustrissime Comes, Domine et Frater observandissime! Salutem et servitiorum nostrorum paratissimam commendationem.

¹⁰⁹ Zrinyi Margit, a szigetvári hős leánya, Homonnainé volt.

¹¹⁰ Széchy Károly: *Gróf Zrinyi Miklós*, I. kötet.

¹¹¹ Batthyány Ádámné Formantin Aurora.

¹¹² Csáky László Batthyány Ádám nővérét vette feleségül.

¹¹³ De nem ősszel mentek oda, ahogy Széchy Károly írja, hanem jóval előbb.

Hogy kegyelmed levele által meglátogatott, kegyelmednek megszolgáljuk. Kivántatott volna az, hogy eddig kegyelmedet mi is köszöntöttük volna a levelünk által, melyet meg is cselekedtünk volna, ha addig való foglalatosságaink engedték volna. Az mi egészségünket illeti, az jó, azmint az idő engedi. Az tanuságban vagyunk foglalatosságok, nem mulatván el az ő fölségek előtt való udvarlást is, azmint érkezünk. Kegyelmed minket hogy jóakaró szolgálainak tartson s ne feledkezzék rólunk, kegyelmedet kérjük, háládatlanok nem akarván kegyelmed jóakarójáért lenni. Isten kegyelmedet éltesse sokáig jó egészségben. Viennae datae, 21. junii. 1633.

Illustriss. Dom. Vrae Fratres et servitores

Nicolaus Ladislaus comes a Zrin.

Én is kegyelmednek szolgálatomat ajánlom és minden jót kívánok Istentől. Irhatom kegyelmednek, hogy az itt való állapot nem az én humorom szerint való. Az iskolák rongyosak, az udvar sok nemzetségből vagyon, alig tudok vele kalapálni. Egyébiránt meglehetne az dolog. Kegyelmed én rólam se feledkezzék meg. Isten éltesse kegyelmedet. Ut supra die et anno.

Kegyelmed szolgálja éltig

*Petrus Georgius a Zrin.*¹¹⁴

Széchy Károly szerint a Zrinyi-fiuk Bécsből visszatértek Grácba s négyesztendei tanulmányuk után távoznak onnét s 1634-ben a »katholicismus csodáló szeretetével« érkeznek Nagyszombatba.

Csupa tévedés ez! Hiszen a Zrinyi-fiuk már 1633-ban Nagyszombatban tanultak. Innét írták együttesen Batthyány Ádámnak a következő levelet:

»Illustrissime Comes, Domine et Frater observandissime! Salutem et officii mei promptissimam commend.

Hogy ennyi időtől fogva kegyelmed levelem által nem köszöntöttem, kérem megbocsás-sa, nem idegenségnek sem feledékenységnek tulajdonítsa, hanem állapotunkban sok rendbeli változásnak, az levélvivő embereknek is, kiváltképpen azok bizonyosak volnának, szűk voltának. Én kegyelmed igaz szívbéli szógája és atyafia vagyok, akarok is lenni, míg Isten éltet, kérvén azon kegyelmedet is, hogy rulam ne felejtkezzék. Örvendezek az kegy. előmenetelin és hogy Isten az kegy. szerencsáját nevelje, szívből kívánom. Isten kegyelmednek kedvesivel sok szent napokat és ujesztendőket adjon érni. Talán leszen módja benne, hogy magam szemben lehetek kegyelmeddel, egyéb dolgaimról most azért nem akarok írni. Engedje Isten, láthassam rövid nap jó egészségben. Tyrnavia in festo S. Joannis Anno 1633.

Illustrissimae Dominationis
vestrae
servitor et frater
comes Nicolaus a Zrin.

P. S. Én is az én szegény állapotom szerint való szolgálatomat ajánlom. Élek amint lehet, néha színén kedvem szerint, de patientia! Hallom, hogy Isten kegyelmedet nagy

¹¹⁴ Külső cím: Illustrissimo domino Adamo Batthyány Romani imperii comiti necnon Sac. Caes. Regiaeque Majestatis Camerario, domino fratri nobis observandissimo.

méltóságra vitte; nem irigylem, sőt kívánom, hogy Isten kegyelmedet nagyobbra vezéreljen. Csakhogy honores mutant mores, mely mellett bizony bánnám ha az én tarackim el jókor vertenek. (?) Mondják azt is az deákok: spes alit et fallit. Ebben is volt már részem; bizony akarnám is ha egyszer az deáki reménységből megmenekedhetném! De talán valamikor vége lesz. Interim és azután is tartson kegyelmed igaz szolgájának. Én elhigye kegyelmed, ha egyebet nem még ma egy davorit elzörgetek a Homonnai uram tamburaságával, minthogy az ükegyelme szolgálatára oda kölletik mennem horas 7 noctis. Megitélheti kegyelmed, mit szolgálhatok ilyen alkalmatossággal! Azmire érkezem nyilván el nem mulatom, iszom is az kegyelmed egészségére egyszer, - ha megengedi praepost uram. Irtam ez keveset résszerint vigan, résszerint szomorúan; mert hónap aprószenetek napja vagy, kegyelmed hogy vigan olvassa igen kérem. Isten kegyelmedet Aurorával¹¹⁵ fényes nappal sokáig éltesse.

Ki hirem érkezék, hogy az ked hordós embere Kanizsáról érkezett volna (semmi canis filius nem ért vele) kegyelmedet jó idején ki akarta bőtölteni a világból; kegyelmed is söprőssel itatta! Igaz-e? *Többet írnék, de bátyám uram kobzolással impediál, Baranyay uram is nem szűnik az száraz fának hasát vakarni.* Horváth László uram pedig nem tudom ha az melancholia bántja-e, hogy ígéreti szerént föl kell az hadba menni, most lépett ki az ajtón. Ajánlják kegyelmednek alázatos szolgálatokat és hogy jóakarátába tartsa meg praepost uramat (azki kegyelmednek alázatos imádságát ajánlja) szorgalmatosan kéri velem egyetemben.

Ha meg nem bántom kegyelmedet, minthogy nem irhatok asszony önagyságának az mi anyáknak¹¹⁶ méltóztassék alázatos fiui szolgálatomat mondani, mert ha kegyelmed engedelmeből lehet, is önagysága fiának tartom magamat! Az írásban ha mi fogyatkozás esett, megbocsássa kegyelmed. Az én elmém, mikor ezt irtam is, ki tudja hon nyargalt; az apró szentek is igen forgottak elmémbe. Ki tudja mikor lenne vége, ha minden dolgomat megírnám. Legyen elég ez most. Ezután bővebben kérem kegyelmedet eddig való szeretetiben ezután is megtartsa. Punctum, vale.

ked szegény szolgája

Zrinyi Péter.«

Zrinyi Miklósnak és Péternek e diákkorbeli levelei már világosan mutatják a két testvér gondolkodásának különféleségét. Miklós komoly s mint maga írja, tanulással tölti az idejét. Péter ellenben mulatságon töri a fejét. Nincsen kedvére az iskola s alig várja, hogy onnét szabadulhasson. Meglepő e levelekben, hogy Zrinyi Miklós már diákkorában többi társával egyetemben értett a kobzoláshoz.

Poppel Éva 1631-ben a pozsonyi gyűlésre akarván menni, Eszterházy Miklóst kérte meg, hogy néki és Csáky Lászlónak ott szállást keressen. Minden jel arra mutat, hogy Poppel Éva ez utazása alkalmával a Zrinyi-fiukat is felkereste. Eszterházy Miklós Pozsonyból 1631. nov. 22-én ezt a levelet írta Poppel Évának:

»Az nagyságod parancsolatja szerint az szállás dolgában mihelyent elérkeztem ide Pozsonyban, mindgyárton minden erőmből törekedtem azon, hogy nagyságodnak ugyanazon szállást visszarendeljem, azkit azelőtt is nagyságod parancsolatja szerint rendelttem volt nagyságodnak. De azmint nagyságod is tudja, nagyemberekkel vagy, dolgom, egyebet nem cselekedhetek benne, de mindazonáltal az Lóránti házát az

¹¹⁵ Aurora Batthyány Ádám felesége.

¹¹⁶ Lobkovitz Poppel Éva.

nagyságod számára rendeltettem. Csáky uram számára¹¹⁷ pediglen az Ror házát. Ennekutána új híreket nagyságodnak semmit írnia nem tudok, hanem a császárt ez jövő szerdára várjuk. Nagyságod nekem parancsoljon szeretettel igyekezem nagyságodnak szolgálni minden dologból.«¹¹⁸

Eszterházy Miklós e leveléből kitűnik, hogy Pozsonyban hosszabb időt töltött Poppel Éva asszony és valószínűleg rokonaival együtt megnézte a király bevonulását s résztvett az ünnepélyen. Ha a Zrinyi-fiúk is ott voltak, Poppel Évának bizonyára nagy örömet okozott, hogy őket megismertethette a Pozsonyba gyűlt urakkal.

Zrinyi Miklós - amint tudjuk - tanulmányai bevégzése után Olaszországba utazott. Bizonyos, hogy nevelőanyjának, Poppel Éva asszonynak innét is írogatott. Tán éppen ezekben a levelekben írta le olaszországi útjának benyomásait és tapasztalatait. Sajnos, e leveleket nem sikerült megtalálnunk.

Visszakerülve hazájába, birtokaira vonult s már 1638-ban megkezdte hivatását: a török ellen való hadakozást.¹¹⁹

Megint Poppel Éva asszony volt az, aki a legjobban érdeklődött Zrinyi Miklós első harcai iránt. Tisztjeinek sürgősen kellett őt értesíteniök, mint esett meg Zrinyi harca.¹²⁰

Eleinte együtt harcolt Péter öccsével, de már 1638 tavaszán Batthyány Ádámot kívánja társául. Április 16-án Csáktornyról írja neki: »Ha Isten engedi, alá forduljunk Kanizsa alá... Azért ha ennekutána kegyelmednek kedve vóna, mind együtt mennénk. Kegyelmed az maga akaratját írja meg.«¹²¹

A töröknek persze nem volt inyére Zrinyi vitézi próbája. 1639-ben már fenyegetőzött is emiatt.¹²²

Zrinyi ez év egyik szerencsés küzdelméről imígyen tudósította volt Batthyány Ádámot:

»Hála Istennek jó egészségben vagyok. Az elmúlt héten éjjel az kanizsai törökök Domazinc falunkra ütöttek volt. Szinte éjfél tájban volt lármánk. S mint, hogyan jártak, jelen lévén Hagymássy uram is, őkegyelme által szóval izentem kegyelmednek... Kegyelmed énnékem édes bátyám uram parancsoljon, azmiből tudok, kegyelmednek nagy jó szívvvel szolgálok.«¹²³

¹¹⁷ Csáky László Batthyány Ferencné Poppel Éva leányát vette nőül.

¹¹⁸ Pozsony, 1631. nov. 22. Zrinyi Miklós Poppel Évához.

¹¹⁹ Széchy szerint csak 1639-ben kezdi a törökkel való harcot. Ez valótlán. Későbbi harcairól amit ugyanó ír, sokban téves.

¹²⁰ Lippich Márton levelét ezügyben fentebb közöltük.

¹²¹ Azt is megírja Zrinyi, hogy a kapronczai kapitányt is fölkerlte a csatlakozásra, de »ez az generál jövetelére halasztá.«

¹²² Eszterházy Miklós írja 1639-ben Batthyáynak: »Az törökök bizony dolog, fenyegetőznek az Zrinyi urfiakra, holmi alkalmatlan cselekedeteket exagerálván nekik.«

¹²³ Csáktornya, 1639. szept. 19. A kanizsai török vitézekről írják, hogy versekben csufolták a mieinket, amiért harcolni és támadni nem mertek. Mikor azonban Zrinyi és Batthyány megkezdtek a harcot, akkor legalább leveleikben hirdették, hogy ők külön vitézek. Az 1639. dec. 14-én például az egész kanizsai török sereg panaszkodik Batthyányhoz intézett levelökben az örökös támadások miatt s Batthyány azon fenyegetésére, hogy Kanizsát is elpusztítja, így felelnek: »Mi sem ködbe, sem verőfénybe, hanem Istenbe bizunk. Mi azt hisszük, Kanizsához még többet is ad (Isten) és az anyának fiai és leányai megszaparnak. Minden hozzánk illendő barátságos szolgálatunkat ajánljuk nagyságodnak, mint szomszéd vitéz barátunknak! Isten éltesse sokáig!«

Miklóssal együtt Péter is fölkeresi Batthyányt leveleivel. Ő is állandóan magyarul levelezget. Ezidei egyik levelében a többi között ezt írja Batthyáynak:

»Tudom édes bátyámuram, hogy kegyelmed talán hallotta az én kisdéd munkámnak fáradságát, melyben mindennap foglalatot vagyok. Külömbféle rakétákat és egyéb tüzes mesterségeket, melyeket méltó egy jó mezei pixenmaiszternek tudni, az itt való várambéli pixenmaiszteremül megtanulni akarom.«¹²⁴

Az 1639. évben, mikor a harcok szünetelni kezdtek, Zrinyi Miklósnak az udvarlásra is került ideje. Megvolt a választottja, szerelmes is volt belé s keze után törekedett. Csakhogy ez a leány nem Eszterházy Miklós tizenhároméves leánya volt ám!

Ismeretes dolog, hogy Kanyaró Ferenc és Széchy Károly Zrinyi Miklós szerelmes verseiből irták meg az ő szerelmeit és házasságát. Kézpénznek vették mindazt, amit Zrinyivel a költői képzelet iratott s megfejtve a neveket, olyan szerelmi regényeket költöttek, amelyek sohasem történtek meg. Hogy a dolog hatásosabb legyen, Zrinyi egyik gyermekkori barátjában, Erdődy Farkasban még vetélytársat is állítottak neki.

Széchy Károly minderről hosszú fejezetet írt a Zrinyi Miklósról szóló könyvében. Az egész fejezet azonban nem egyéb, mint prózában írt költemény Zrinyi szerelmes versei alapján.

Széchy szerint Zrinyi Miklós 1642-ben ismerte meg Eszterházy Miklós Julia nevű tizenhároméves leányát, s azonnal szerelmes lőn belé! De nem ő nyerte el a leányt, hanem Nádasdy Ferenc vezette őt oltárhoz 1644-ben! És Zrinyi »vérző szívvvel, sebhedt önérzettel a Dráva erdeit járta«! S a lantján pöngette boldogtalanságának panaszait!

A történeti valóság ezzel szemben az, hogy Zrinyi Miklós csakugyan szerelmes volt, mégpedig három évvel előbb, hogysem a nádorispán gyermekleányát látta volna. A leány pedig, aki Zrinyi Miklós szívét meghódította Draskovich Gáspárnak Mária Eusebia nevű leánya volt, aki mikor véle Zrinyi megismerkedett, már Frangepánnak a jegyese volt.

Mivel Zrinyi mindenáron arra törekedett, hogy udvarlásával a leányt meghódítsa, s aztán a Frangepán gróffal való eljegyzést felbontassa, sokat járt Draskovich házához. S tette a leánynak a szépet, ahogy csak tudta. Mivel Zrinyi Miklós a lantot is jól kezelte és énekelt is, lehetséges, hogy szerelmes verseit is előadva választottjának.¹²⁵

Mikor kezdődött Zrinyi ismeretsége Draskovich Máriával, nem tudjuk. De 1639-ben már annyira szerette őt, hogy keze után törekedett, bár tudta, hogy a leány már Frangepán gróf jegyese. Bizott magában, hogy ezt az akadályt is képes lesz legyőzni. Bizony merész vállalkozás volt ez; mert a leány a maga akaratjából lett Frangepán jegyese.

Zrinyinek e szerelmi regényét megint nevelőanyja, Poppel Éva tudta meg először. Széchy Dénes ugyanis megfordulván Draskovich Gáspárnál, magától a leány apjától hallotta, hogy mire törekszik Zrinyi Miklós. Széchy Dénes menten megírta a dolgot Poppel Évának, tudván, hogy mennyire érdekli Zrinyi Miklós dolga, s mily nagy befolyása van nevelt fiára.

Széchy Dénes e fontos levele 1639 október 20.-án kelt. Idevágó része imigyen hangzik:

»Az többi közt Draskovich Gáspár uram jelenté azt is, hogy Zrinyi Miklós uram egynéhány izben elővette, szóval fogdosta is, hogy az lányának Tersáczky uramhoz való kötelességét

¹²⁴ Csáktornya, 1639. április 12.

¹²⁵ Mivel Zrinyi Miklós 1639-ben már megkérte Draskovich leányának a kezét, Zrinyi szerelmes verseinek eddigi chronoligiai meghatározása magától megdőlt. Mert hiszen Kanyaró és Széchy azt hitték, hogy Zrinyi csak 1645-ben ismerkedett meg Draskovich Máriával.

valami móddal fölbontaná és az kisasszonyt ő számára tartaná. Arra egyebet nem felelt, hanem az lehetetlen dolog volna! Miért azelőtt, ha kellett neki, nem találta meg őt felőle? Ezt értvén Zrinyi uram, tovább megyen szavába s kéri azon, hogy a leányát ki ne adja 17 esztendő alatt. Ő ez idő alatt az kisasszonynak kedvét keresi, okos emberekkel fog beszélni, hogy miképpen lehessen fölbontani azt a végezést. Erre az ur Draskovich reá felelt, hogy levél is költ ez dologról. Emellett kérli Zrinyi uram, hogy ne neheztelje, ha oda irogat hozzája. Amaz megengedte neki. Immár nagyságod veheti észben jól, az dolog miben legyen. Az bizonyos nagyságos asszony, hogy Draskovich reá felelt Zrinyinek, hogyha 17 esztendő lesz a leánya, s ő hozzá inkább akar menni, hogy nem fog ellent tartani abban.«

Széchy Dénes ehhez még azt a megjegyzést fűzi, hogy Zrinyi »bizik, hogy az leánynak egynehány esztendőnek leforgása alatt kedvét találja és így Zrinyi uramat fogja kedvelni inkább sem hogy Tersáczky uramat.«¹²⁶

E levél szerint világos, hogy Zrinyi Miklós nem 1645 tavaszán, hanem már 1639. évben szerette meg Draskovich Gáspár leányát.¹²⁷ S nem is Erdődy Farkas, hanem Frangepán gróf volt a vetélytársa.

Zrinyi aztán hosszú ideig s buzgó kitartással udvarolt a leánynak. Bizonyos, hogy Mária Eusebia szívét sikerült megnyernie; mert a leány előbbi eljegyzését fölbontotta s 1645-ben Zrinyivel váltott gyűrűt.¹²⁸

Ugy látszik, hogy a lakodalmat 1645. év őszén akarták megtartani. Homonnai János ugyanis 1645 okt. 3.-án Klenovnikból arra kéri Batthyányt, hogy küldené el néki énekes gyermekét; »mert - írja - itt házasulandó személyek vannak s odaigértem«.

Valami akadály miatt azonban a lakodalmat elhalasztották a következő évre.

Draskovich Gáspár 1646 január 12.-én hívja meg Batthyány Ádámot és családját leányának, Mária Eusebiának és Zrinyi Miklósnak lakodalmára. »Az eskü és gyűrűváltás - írja - már megtörtént, tehát csak a lakodalom van még hátra. Ezt pedig február 12.-én Praunek várában fogják kiszolgáltatni.« Kéri Batthyányt, hogy feleségével és gyermekeivel legyen ott előtte való napon vacsorán és más napon a szokásos ebéden.¹²⁹ Maga Zrinyi Miklós január 29.-én hívja meg lakodalmára a Batthyány-családot »Lotumberg« várából. Tehát ekkor már menyasszonyánál időzött. Ő is megírja, hogy a lakodalom Praunek várában leend.

Zrinyi Miklós első szerelmének és házasságának ez a hiteles története. S ez a történet is bizonyítja, hogy a költők szerelmes verseit nem lehet és nem szabad történeti forrásnak használnunk, mert a »phantasia poetica« nem történeti igazság.

¹²⁶ Regede, 1639. okt. 20. Széchy Dénes levele Batthyányhoz. (Lobkovitz Poppel Éva grófnéhez.)

¹²⁷ Draskovich Gáspár klenoviki kastélyában találta Zrinyi Homonnai Drugeth Jánost is. Széchy szerint csak itt ismerkedett meg véle. A valóság pedig az, hogy Zrinyi már kisdíákkorában ismerte Homonnai Jánost. Széchy több lapon át olyan jellemzést ad Draskovich Gáspárról, mely legnagyobb részben homlokegyenest ellenkezik a valósággal. Kivált, mikor Homonnai János »vérmes olasz véréről« beszél. Még különösebb, mikor a Draskovich lány szépségét, hidegségét, majd meg szerelmét festi lapokon át Erdődy Farkas iránt. Holott ekkor már Tersáczky grófnak volt a jegyese, akit maga választott.

¹²⁸ Zrinyi tehát közel hat évig udvarolt Draskovich Máriának. Nem igen valószínű tehát, hogy mikor Széchy Zrinyi szerelmét jellemezvén »a kitartásban való türelmetlenségét« emlegeti.

¹²⁹ Lotumberg, 1646. január 12. Széchy azt híven, hogy a lakodalom Klenovnik várában történt, egész sereg phrasist halmoz fel az »édes vonatkozások« stb. dolgában s rendén valónak találja, hogy »ahol fakadt és fejtett, ott nyerte meg a megszentelő áldást is!«

Bizonyos, hogy Zrinyi Miklós házasságát nem csupán családi körülmények, hanem politikai okok is hátráltatták. A törökkel való harcok, a harmincéves háború és Rákóczy György felkelése néha hónapokig távoltartották Zrinyi Miklóst. Ő maga is panaszkodik nagy elfoglaltsága miatt; mert hát ha a hazája és a királya szolgálatjáról volt szó, Zrinyi semmiből sem vonta ki magát.

Nem tudjuk, résztvett-e Zrinyi Miklós az igali győzelemben? Ha maga nem volt is ott, a katonái bizonyosan együtt harcoltak Batthyánnyal, mert ez 2891 emberrel támadta meg Igalt.¹³⁰ Ennyi emberrel pedig egymaga nem igen rendelkezett. Különben az 1640. évtől kezdve Zrinyi Miklós és Batthyány Ádám rendszeren együtt harcoltak. Az 1640. évben¹³¹ Zrinyi Miklós lovasaival együtt Füzesen várta Batthyányt. Onnét kéri Batthyányt, írja meg, hova menjen, mert hiába nem akar fáradni.

Batthyány 1640 május elején felszólította Zrinyit, hogy vele együtt induljon a török ellen. A sietve írt levélben azonban elfeledé megírni a napot és a módot. Zrinyi tehát nem is indulhatott. Május 11-én kelt levelében tehát megírta Batthyáynak, hogy majd máskor szolgálatjára lépzen. »Főképen - írja - az szomszéd törökök ellen igyekezzék kegyelmed valamit próbálni. Csak kegyelmed jól megírja, mibe legyen az dolog és egynéhány nappal azelőtt. Mi is Istennek segítségéből igyekezzünk most egyik vár alá valamelyik nap«. ¹³²

A következő (1641.) évben a török betörései miatt maga a nádor is felkelést hirdetett. De igen kevesen akadtak, akik szavára megindultak. Ezért írta Forgách Zsigmond e jellemző sorokat: »Kellenék önagyságának (t. i. a nádornak) ugy cselekedni, mint itt minálunk az pór-hadkor cselekedtek az paraszt generálisok s kapitányok, az kik renddel és által meg átaljárván az országot, valakit elől-utol találtak, csak mondták (neki): esküdjél koma, gyere; mert meg kell lenni! Ha nem jött, mindenéből zsákmányt hánytak!« ¹³³

Zrinyi és Batthyány azonban felszólítás nélkül is a harcnak adták magukat. De ezuttal nem együtt, hanem külön-külön küzdöttek. Az 1641. év tavaszán írta Zrinyi Batthyáynak, jó egészségben van. »Csakhogy - ugymond - az szomszédok (t. i. a törökök) miatt gyakorta történik fáradtságunk és nyughatatlanságunk.« ¹³⁴

Ugyane levelében számadó szolgát kért kölcsön Batthyánytól. Mivel a válasz késett, április 21-én újra felkereste őt levelével. »Kegyelmed - írja - rólunk el is feledkezett, sem nem parancsol semmiből. Nem tudom mire vélni, holott én kegyelmednek igaz tiszta szívből szolgálni akarnék, csak kegyelmed szolgáltatna vélem. Mi hála Istennek, jóegészségbe vagyunk mind öcsémurammal együtt.« ¹³⁵

Amint a levél is mutatja, Zrinyi és Batthyány között valami elhidegülés támadt. Talán rosszakaró emberek hintegettek konkoltyt közékük. Julius havában Zrinyi hirtelen Bécsbe utazott. Mikor Bécsből visszatért, szokása ellenére semmit sem írt Batthyáynak. Ez természetesen csak olaj volt a tüzre. Még Forgách Zsigmondnak is feltűnt Zrinyi hallgatása. Ezért írta Batthyáynak: »Zrinyi Miklós uram Bécsben létét, vissza is jöttét annyiból csodálom,

¹³⁰ Az igali kótyavetyét 1641. április 6-án tartották meg Kis-Komáromban és Zalavárt. A zsákmányból minden emberre 4 ft 60 kr. jutott.

¹³¹ A levél kelet nélkül Füzesen íratott 1640-ben.

¹³² Csáktornya, 1640. május 11.

¹³³ Sebes, 1641, okt. 10. Batthyány Ádámhoz.

¹³⁴ Csáktornya, 1641. ápril 12.

¹³⁵ Ozoli, 1641. ápril 21.

hogy dolgainak exitusát kegyelmedtől titkolja. Noha ha éntőlem őkegyelme megkérdené, mondhatnék olyat, hogy kegyelmed őkegyelmének jóakarója».¹³⁶

Még ez év őszén Eszterházy Miklós javaslatára Zrinyinek meghagyták, hogy hagyja abba a török ellen folytatott harcait, s tartsa magát a dunántúli generális rendeleteihez.

Kettős sértés volt ez Zrinyire. Először tiltották attól, amit annyi lelkesedéssel folytatott; másodszor éreztették vele, hogy ő a kerületi generálisnak alantasa. Csoda-e hát, ha lelkét keserőség fogta el? Velejtük-e neki rossznéven, ha még Batthyány iránt is elhidegült?

Ez év október 21-én volt Károlyvárosban Zrinyi Péter lakodalma Frangepán Katalinnal.¹³⁷ Megjelent ott Batthyány Ádám családja is. Zrinyi Miklós is ott lévén, bizonyára alkalmuk nyílt a kölcsönös félreértés megmagyarázására. Azonban minden jel arra mutat, hogy legalább Batthyány részéről az idegenkedés tovább is tartott. Tán igaza volt Zrinyinek, mikor ezt rosszakaratu ellenségei munkájának tulajdonította.

Az 1642. év tehát Zrinyinek sok keserőséget hozott. Bár a haza érdekében sok sértést és gorombaságot eltűrt; bár kérve-kérte Batthyányt, hogy ne hallgasson a hamis információkra, engedékenységgel nem sokra ment. Néha olyan hangon irt neki Batthyány, hogy csak a legnagyobb megerőltetéssel tudta magát a visszavágástól tartóztatni.

Batthyány egyik haragos levelében Zrinyi katonáira panaszkodott, akik egyik jobbágját megkárosították. Levelében a többi közt azt írta, hogy ha Zrinyi vissza nem adja az elragadott dolgokat, ő erővel veszi el.

Zrinyi, aki e dologról mitsem tudott, azonnal kijelenté, hogy maga elé hivatja a tetteseket, s ha a dolog igaz, mindent visszaadat velök. E bevezetés után rátér Batthyány fenyegetésére s nála szokatlan hangon utasítja vissza azt, irván: »De kegyelmed engemet avval ne fenyegetessen, hogy erővel vonyattja el kegyelmed tülem; mert ha más respektusom nem volna, megvárnám, hogy vinnék el tülem! Magyarországon sem tartok jobbat annál, az ki valamit erővel vonjon tülem! Valami könnyűnek tartja kegyelmed az erővel való vonyást! Mindazonáltal megkeres tetem (t. i. a rablott dolgot) és ha itt lesznek az kegyelmed szolgálai, odaadatom.«¹³⁸

Zrinyi még tán el sem feledé Batthyáynak e támadását, mikor egy másik követte azt. Ezuttal Batthyány szolgálja fosztotta ki Zrinyi emberét, de azért mégis ő fakadt panaszra.

Zrinyi igen mérsékelt hangon és jóindulattal felelt Batthyány panaszos levelére. Hiszen jól tudja, hogy nem Batthyány a hibás, hanem azok a gonoszlelkű emberek, akik őt folyton ellene uszítják. Levelének idevonatkozó része így hangzik:

»Vettem eszemben az kegyelmed leveléből, hogy némely rossz embereknek információiból neheztem kegyelmed rám. De lássa Isten, okot nem is kerestem, nem is adtam reá és ha itt az sok emberséges emberek között eljöttek panasz nélkül az szolgálaim, kiknek bizony más ember marhájára kevés szükségük vagyon: mentől inkább barátom és atyámfia szolgálait békével kellett hadniok. De kegyelmed - az imént látom - azt nem vette eszében. Édes bátyámuram! ha kegyelmedet oltalomért szolgálja az szolgál, bizony engemet is azért. Az kegyelmed szolgálja Horváth Miklós egy emberséges emberszolgámat igaz jártában föltámasztván reá az polgárokat is, mindenéből megfosztották és zsákmányt tettek belőle. Jóllehet, hogy gondviselésünk után megtért jobbára az marhája, de még most is hátramaradt benne. Így lévén, az szolgálám mellett bizony én is bosszut

¹³⁶ Garam, 1641. júli 24.

¹³⁷ Frangepán Katalin magyar nyelven levelezett Batthyány családjával.

¹³⁸ Év és hely nélkül. Batthyány feljegyzése szerint 1642-ben kelt.

állhattam volna rajta, de tekintvén kegyelmedet, nem cselekedtem. Kegyelmed pedig levelében az én jóakaratomért fenyegetőzik! Kegyelmedhöz édes bátyámuram nem illik egy rossz emberért! Én kegyelmednek sohasem vétettem s kegyelmednek is ugy kellene megtartani az igazi atyafiságot. Én azt senkinek meg nem engedhetem, hogy szolgálmat háborgassa!

U. i. Egy emberséges katona-ember, Ponkorczi Ferenc nevű velem kívánczik az felső hadban eljönni. Ha kegyelmed ellene nem volna, mivelhogy kegyelmed földén lakik, kérem engedje meg neki; én is minden időben vele együtt szolgállok kegyelmednek.«¹³⁹

Amint a levél utóirata is mutatja, Zrinyi ekkor már erősen készült, hogy a (harmincéves) háborúban részt vegyen.¹⁴⁰ A következő levelében már a vonulásról is hirt ad. Batthyány ugyanis megijedvén attól, hogy Zrinyi az ő és Forgách Zsigmond jószágain vonul át, előre megírta neki, hogy másfelé vegye útját.

Zrinyi ez udvariatlan figyelmeztetésre minden harag nélkül azt felelte: »Ma szintén Regedén által költöztettem népemet és magam egy-két alteratiót érezvén, az doktor kedvéért betértem. Én egyenesen az németsegen felmegyek. Bizonyosan azért elhagyja kegyelmed, hogy csak szándékomban sem volt, hogy az kegyelmed jószágára utamat fordítottam volna; mert tekintvén az jó atyafiságot, barátságot, inkább egynéhány felfölddel tovább kerülni akartam, hogy nem mint kegyelmednek ebbéli dolgában vétetni igyekeztem volna. Kegyelmed énnékem parancsoljon, valamiben tudok s az alkalmatosság engedi, kegyelmednek örömet szolgállok. Isten kegyelmedet sok esztendeig tartsa jó egészségsben.«¹⁴¹

A következő évben helyreállt a két derék férfiú között a jó viszony. Ismét barátságosan irogatnak egymásnak s közös erővel készülnek a harcra. Ez év tavaszán Zrinyi köszöntvén Batthyányt, a többi közt ilyen kéréssel fordult hozzá: »Az én váramban olyan szárazmalmot akarok, mint kegyelmedé Ujvárbán. Az arra való mestert vagy molnárt küldje ide kegyelmed, atyafiúason kérem.«¹⁴²

A kedvező tavaszi időjárást Zrinyi és Batthyány arra használták, hogy a törököt imitt-amott megrezzentsék. Eszterházy nádor leveléből tudjuk, hogy jó szerencsével harcoltak. A nádor azonban megtiltotta a török háborgatását s arra kérte Batthyányt és Zrinyi Miklóst, hogy minél jobb szerrel készüljenek s öfelsége hadához csatlakozzanak. Zrinyit illetőleg a nádor kijelentette, hogy nem kell felettébb terhelnie magát, elég ha száz lovassal indul.¹⁴³

A nádor a Zrinyinek szóló előbbi levelét is Batthyányhoz küldé. Batthyány a Zrinyinek szóló levelet is felbontotta, aztán bocsánatkérés mellett elküldte. Zrinyi udvariasan felelte neki: »Elvettem az kegyelmed levelét, az kibe palatinus ur önagysága levelét includálta kegyelmed.

¹³⁹ Hely és hó nélkül. Batthyány jegyzése szerint 1642-ben kelt.

¹⁴⁰ Erre vonatkoznak Zrinyinek Bródból irt következő sorai: »Sok dolgomat hátrahagyván, kárommal is sietek Muraközben, hogy ott bizonyosabban érthessem palatinus uram önagysága kegyelmed által való üzenetét. Azért kérem kegyelmedet ez levélmutató szolgálom által bőségesen mindenről informáljon kegyelmed. Vagy ha pedig kegyelmed reá nem bízhatja, írja meg kegyelmed; én kegyelmedhez sietek mingyárást.«

¹⁴¹ Rakersburg, 1642. szept. 2. Egy évvel előbb (1641-ben) Csáky László kikelvén sógora, Batthyány Ádám vendégszeretete ellen, a többi közt e sorokat írta neki: »Az kegyelmed várának természeti vagyton, hogy mikor kapuját beteszik, szárnyas állatoknál egyebet magában nem bocsát, kitől oltalmazzon Isten minden férfiut, s kegyelmednek adjon boldog éjszakát.«

¹⁴² Csáktornya, 1643. május 18.

¹⁴³ Lakompak, 1643. július 6. Batthyány Ádámhoz.

Édes bátyámuram! ne adja Isten, hogy bánnám, hogy kegyelmed felnyitotta, sőt inkább nagy confidentiának tartom«. ¹⁴⁴

Mind Zrinyi, mind Batthyány készülvén a külső háborúra, erősen toborozták a katonákat. Ugy látszik, hogy távozásuk előtt még egyszer szerencsét próbáltak a törökön. Legalább ez tűnik ki Zrinyi leveleiből, aki július hó 26-án arra kérte Batthyányt, adja tudtul szándékát a török támadása ügyében; mert ő is vele fog tartani.

Zrinyi Miklós életírói azt tartják, hogy őkegyelme nagy lelkesedéssel s még nagyobb vágyakozással vett részt a harmincéves háboruban. A dolog nem egészen így volt. A kényszerűség hozta magával, hogy Zrinyi Miklós a külföldi harcokban részt vegyen. Az udvar Zrinyitől és Batthyánytól is elvárta, hogy nagyobb haddal siessenek a táborba. Ezt meg kellett tenniük, mivel a király a török harcok miatt amúgy is neheztelt reájuk. Aztán mind Zrinyi, mind Batthyány nagyon jól tudta, mennyire ócsárolják Bécsben a magyarokat. Maga Batthyány Ádám írta: »Az magyarokat Bécsben szidalmazták és semmi böcsületek nincsen, melyből semmi jót nem remélhetünk«. ¹⁴⁵

Az efféle politikai okok tették szükségessé a harmincéves háboruban való részvételt. De hogy Zrinyi Miklós nem valami nagy lelkesedéssel ment oda, az bizonyos. Hiszen itthon kellett hagynia mindent. Birtokai is örökös veszedelemben forogtak, a török ellen sem harcolhatott. Aztán a menyasszonyától is távol kellett lennie.

Minő hangulatban készült a külföldi háboruba, azt alábbi levelében maga megírja.

Zrinyi - mint maga írja - július havában Ujvárra ment; mert azt hitte, hogy Batthyányt ott találja. Mivel azonban Batthyány nem érkezett meg, július 29-én levélben adja tudtára a következőket: »Palatinus uram önmaga levelében azt írja, hogy valami száz lovast vinnék föl melléje és kegyelmeddel abbul az dologbul értsek. Nem tudom, önagysága miképpen gondolta meg, hogy az vég helyt üresítsük, holott nem kisebb szükségünk az itthon való vigyázás! Az szerint az kegyelmed tetszését örömet értettem volna mind szándékját, hogyha el kellene is mennünk, kegyelmednek társasággal szolgálhatnék. Ugy reményelem azért, hogy az öcsémuramnak ¹⁴⁶ nem volna annyi akadékj a elmenetelben, mint énnekem; mivel-hogy nehezleném szabású és csak száz lovassal mennem, sokkal penig kárunkra is eshetnék az török szomszédok miatt, az melyek bizony avval meg nem szűnnek (az mint palatinus uram ünmaga írja), hogy az légrádiak levágtak bennök.

Más az, önagysága jól emlékezhetik reá, azmit országunk szabadságáért énáltalam kegyelmednek izent. Talán nem ártana azt is felejtünk teljességesen az ünmaga üzenetén kívül is, melyet az mostani felülésünkkel nem kevésbé láttatunk letörni csak egy particulárisnak hasznáért azmint értem.

Eze krül szívem szerint akartam volna, ha kegyelmeddel beszélhettem volna; de ha alkalmazom mostan nem volt, azt velem máskorra halasztotta az szerencse. Mindazonáltal kérem kegyelmedet, mint kedves bátyámuramat, levelével is engem tudósítson, mivelhogy asszerint akarok én is cselekedni, azmint kegyelmed jónak itéli.« ¹⁴⁷

E levél kelte után Zrinyi nemsokára utnak indult seregével. Tudjuk, hogy ezuttal még télre sem jött haza, hanem künt táborozott. Az idő tavaszra sem fordult még, mikor itthon Rákóczi

¹⁴⁴ Csáktornya, 1643. július 3. (»Darabos Gergely és Pandur Mátyás főemberszolgáimat küldtem kegyelmedhez; parancsát izenje meg kegyelmed velök.«)

¹⁴⁵ Ujvár, 1644. május 7. Baranyay Tamáshoz.

¹⁴⁶ Zrinyi Péternek.

¹⁴⁷ Ujvár, 1643. július 29.

György megkezdte a háborút. Tehát oly idők következtek, mikor Zrinyinek a kardját s nem a tollát kellett forgatnia. Az 1644. évből mindössze csak három levelét sikerült találnunk. Az egyikben »nagy szíve fájdalmával« érti Batthyány leveléből a török rablását. Nagyon bántja őt, hogy az eféléért bosszút nem állhatnak.¹⁴⁸

Egy másik levelében arra kéri Batthyányt, adná át azt a lovát, melyen Szokolcán ült, mikor a császár öfelségét kísérték. Leslie gróf óhajtaná azt a lovat. Együttal értesíti Batthyányt, hogy sietve Bécsbe kell mennie; mert a császár hivatja őt.¹⁴⁹

Nem tudjuk, kik voltak azok a rosszindulatu emberek, akik ezidőtájt Zrinyi Miklóst ismét Batthyány haragjába ejtették. Annyi bizonyos, hogy olyasvalamit adtak Zrinyi szájába, amit ökgiyelme sohasem mondott, de ami Batthyányt nagyon bántotta. Zrinyi Miklóst módnélkül bosszantotta a róla terjesztett rágalom. Bosszuságát csak növelte, hogy nem tudta, kik e rágalom terjesztői. E lelkiállapotban írta Batthyáynak egyik legérdekesebb és legtanulságosabb levelét. Nemcsak Zrinyi fennkölt gondolkozását jellemzi e levél, hanem egyuttal nemzetének ősi bűnét is felfödi, mely bűn Zrinyivel együtt oly sok nagyemberünknek keseríté meg az életét.¹⁵⁰

Batthyány Ádám nem volt haragtartó ember. Különb is jól tudta, hogy a sok mendemonda és rágalmazás még a legbensőbb barátságot is aláassa. Aztán jó magának is elég dolga volt a rágalmazókkal. Hisz ezek terjesztették róla, hogy - mint maga írja - ő a papok szolgálja. Ezek vádolgatták őt Bécsben is.

Bár egy kötéssel sok sebet nem lehet befödni, Zrinyi levele mégis megbékítette Batthyányt. Egy-két levélváltás és ismét helyreállt köztük a jó viszony.

Az 1645. év január 17-én Batthyány jókívánságait írta Zrinyinek az ujévre. A többi közt azt ajánlotta Zrinyinek, hogy jó lenne a törököt a szüntelen való csatázástól elszoktatniok. »Mert ha meg nem ijesztjük őket, szintén elhatalmaznak rajtunk. Kérem kegyelmedet, maga jó egészségéről ne nehezteljen tudósítani.«¹⁵¹

Amint Batthyáynak ezen levele, valamint a későbbiek is mutatják, a haragja hamar lobbant, de hamar meg is aludt. Még inkább így volt ez Zrinyi Miklósnál.

Ez év tavaszán Zrinyi megírta Batthyáynak, hogy Ujvárott meglátogatja őt. Batthyány május hó 10-én kelt levele szerint örömmel veszi a hirt; mert szentül hiszi, hogy kölcsönös magyarázattal fognak egymásnak szolgálni. »Az mely panasz miatt - írja Batthyány - igen korpáz engemet, azt lám csak Körmenden írja, hogy megértette kegyelmed, ugy annyival inkább idejöhetett volna szolgáló atyafiához; mivel még eddig nem haragudott talán reám... Édes öcsémuram! Nem tudom, kívánja-e kegyelmed ugy, mint én kívánom azt, hogy az szomszédságban s atyafiak lévén is, szeretettel és szépen élnénk! Hát én kívánom aztat; de mit tegyek, ha nincs szerencsém hozzá s szolgálatomat sem kívánják venni.«

¹⁴⁸ A quartélyból 1644. május 20-án.

¹⁴⁹ Hó és nap nélkül, 1644. Mivel Zrinyi Miklós már 1644-ben mint megtörtént dologra hivatkozik a szokolcai királyi találkozásra, tehát ez nem is történhetett 1645-ben. Széchy e találkozásról s Zrinyi harcairól azt írja, hogy azok 1645-ben, s nem később történtek. Ha ez így volna, akkor Zrinyi az 1645. év nyarát nem tölthette volna menyasszonyánál. Már pedig bizonyos, hogy ott volt. Széchy tehát Zrinyinek 1644. évi harcait 1645-ben szerepelteti.

¹⁵⁰ Ez érdekes levelet már másutt közöltük. Zrinyi keserűen panaszkodik benne rágalmazói ellen s élesen kikel azok ellen, akik a viszályt szítják.

¹⁵¹ Batthyány Ádám a maga leveleinek fogalmazványait megőrizte s így azt is tudjuk, mit irt ő másoknak.

A németujvári találkozáson Zrinyi és Batthyány ismét megbékéltek. Valószínű, hogy ez alkalommal a török ellen intézendő támadásokról is tanácskoztak. Ez évben ugyanis a török csaták nagyon kezdtek mozogni. Már március hóban folyt ellenük a harc.¹⁵²

Junius hóban Keglevich Péter meglátogatván Csáktornyan Zrinyi Miklóst, onnét írja Batthyánynak, hogy Zrinyi Homonnai uramat várta Grácból. »Az török - írja Keglevich - csaknem mindennap Muraközben vagyon, hordton hordja az embert.«¹⁵³

Miután a harcok úgy-ahogy lecsillapodtak, Zrinyi Miklós még a nyáron menyasszonyához sietett, kit már nagyon régen nem látott. Homonnai János augusztus hó 14-én írja, hogy Zrinyi vacsora után érkezett s jó hirt hozott. Zrinyi szerint ugyanis a török császárnak Candiában 8000 emberét vágták le s több hajóját elvették.¹⁵⁴

A békeség megkötésének a híre Zrinyit még Klenovnik várában érte. Ugy látszik, hogy Draskovich várában nem nagyon tetszett a Rákóczy György fejedelemmel kötött békeség. Homonnai ugyanis egészen leverve írta Batthyánynak: »Meglett uram az békeség; valamely rosszul csak lehetett, de megcsinálták, nem gondolván meg az emberek se az magok méltóságát, se más ember kárát. Meddig terjed és meddig tart, az jó Isten tudja. Én egyáltalában nem valami jót vagy megmaradást, de nagyobb veszedelmet ezen békeségből következni reményelek. Palatinus uram ökegyelme is menti magát, hogy híre nélkül csinálták meg.«¹⁵⁵

Ugy látszik, hogy Zrinyi Miklós még október elején is menyasszonya mellett tartózkodott. Homonnai ugyanis azt írta Batthyánynak, hogy házasulandó személyek vannak ott, tehát énekes gyermekét kéri.¹⁵⁶

A linzi békeség megkötése után még nehezebb idők következtek az országra. Ez a békeség magában hordta a villongás magvait. S amint az országgyűlés megnyílt, a vallási viszálykodás ujult erővel tört ki. S ez a viszálykodás gyűlölködést támasztott még jobbaink között is. Kigyókövet fujtak egymásra; egymás ellen hadakoztak akkor, mikor az ország ezer sebből vérzett. Néhány emberért aztán az egész országnak szenvednie kellett.

Zrinyi Miklós ezen önző tusakodók közül kivonta magát. A vallási villongásnak ő antagónistája volt. Az igazi nemzeti lélek nem melengethet magában olyan érzést, mely a nemzeti élet és a nemzeti egység megrontására vezet.

Amíg tehát az országgyűlés tagjai egymás ellen hadakoztak s amíg a felekezeti villongás tüzét élesztgették, Zrinyi Miklós a kardját villogtatta s lelke belső harmóniájában keresett megnyugvást.

Ki volt az, ki e nehéz időkben a töröktől fenyegetett vidékeket strázsálta és védte? Zrinyi Miklós és Batthyány Ádám! Ki áldozott vérével és pénzével a védtelenek és a megtámadottak érdekében? Zrinyi és Batthyány.

Nehéz idők jártak. A hosszú háborúk okozta gazdasági romláshoz, a végházak megmondhatatlan nyomorúságához járult még a török állandó portyázása. Szegény megmaradt falvaink egyformán szenvedtek a fizetetlen végbeliektől és a támadó törököktől. Egész faluk népe a

¹⁵² Keglevich Péter vicegenerális írja 1645. márc. 19-én, hogy Zrinyi Péter majdnem a Murába fulladt. Harc közben páncélostul a vízbe bukkott. Különben a harca sikeres volt.

¹⁵³ Csáktornya, 1645. junius 29.

¹⁵⁴ Klenovnik, 1645. aug. 14.

¹⁵⁵ Klenovnik, 1645. szept. 10.

¹⁵⁶ Klenovnik, 1645. okt. 3. Zrinyi tehát az egész őszt Klenovnik várában tölté, tehát nem aprithatta a svédeknek, ahogy Széchy írja!

szabad legénységre adta magát, hogy életét megtarthassa s hogy a szablyájával kenyeret szerezhesen.

Zrinyi tudta és érezte, hogy menteni kell azt, amit még menteni lehet. Tehát harcolt, bár a török ellen való hadakozást felülről erősen tiltogatták. Kisebbszerű harcok voltak ugyan ezek, de azért kicsinylenünk nem szabad; mert e harcok temérdek falut, nagy vidéket mentettek meg a végső pusztulástól s amellet a töröknek a harcikedvét is alábbszállították. Ki tudta, ki értette ezt jobban Zrinyi Miklósnál?

A leveleiből látjuk, hogy szeme, füle állandóan résen van. Folyton kémli, minemü szándéka van ránk a töröknek. Minden pillanatban készen áll, hogy lecsapjon ott, ahol az ellenség megjelenik. Bátor, de óvatos; elszánt, de okos. A siker nem teszi őt elbizakodottá; a balszerencse nem veszi el kedvét. Gerjedez és gyullad állandóan az ország oltalmában.

Irodalmunk Zrinyinek e harcairól idáig alig tud valamit. Életirója a linzi békekötés után következő időről 60-70 lapos fejezeteket irt ugyan, de ezek mind oly dolgok, amikben Zrinyi Miklósnak semmi része nem volt. Zrinyinknek ez időben kelt levelei tehát ujságszámba mennek. Nemcsak a harcairól adnak ezek felvilágosítást, de egyéb dolgait is föltárják. Így aztán szemmel láthatjuk, hogy életirói adatok hiányában mennyi költött dolgot fűztek az ő nevéhez.

Széchy a Zrinyi Miklósról irt ötkötetes életrajzában a legapróbb részletig elmondja az 1646-1647. évi országgyűlés történetét. Elmondja azt is, minő hatással voltak az országgyűlés tárgyalásai Zrinyi Miklósról. Mondanunk sem kell, hogy őt is a jelenlévők között szerepelteti. Sőt azt is kifejti, minő benyomásokot szerzett ott a költő, s minő hatással voltak azok államférfiúi fejlődésére. *»Éppen azért - írja Széchy - jelenléte ezen a gyűlésen felette fontos és nevezetes mozzanat életében.«*

Kijelenthetjük, hogy Zrinyi Miklós az 1646-1647. évi országgyűlésen nem vett részt. A nevezett időt ő a török ellen való harcban töltötte. A leveleiben az okot is megmondja, mért maradt távol az országgyűléstől.

Az 1646. év elején Zrinyi a kanizsai basa seregét a Mura mellett megszalasztotta. Bár a támadó a török volt, öfelsége dorgáló levelet irt Zrinyire.¹⁵⁷ A költőt mód nélkül bántotta e levél hangja s nem ok nélkül. Mindazonáltal a török támadásainak való ellenállástól nem tartotta vissza. Ott őrködött és vigyázott Csáktornya várában, honnét csak néhány napra távozott Körmendre, Zalamegye gyűlésére.¹⁵⁸

Május havában Batthyány már kérdést intézett Zrinyihez, vajjon eljön-e az országgyűlésre? Zrinyi röviden felel: *»Az gyűlésre való menetelemről kegyelmednek semmi bizonyosat nem írhatok.«*¹⁵⁹

Ugy látszik, hogy Batthyány ez ügyben tárgyalni akart Zrinyivel, mert két levélben is kérte őt, látogatná meg. Zrinyi megköszöni a két levelet s kijelenti, hogy szívesen menne oda, de lehetetlen odamennie. *»Sok dolgaim - írja - melyekben untig uszok, nem engedik. Mindazonáltal ha biztat kegyelmed annak az kevés adósságnak megnyerésével, mostani szűk voltomhoz képest elmennék.«*¹⁶⁰

¹⁵⁷ Széchy e támadást március havára teszi. Azonban előbb történt, mert március 4-én Zrinyi már imígyen ír Batthyánnak: *»Az öfelsége haragos levelét nem hiszem hogy megérdemeltem volna annyi sok fáradságu szolgálattal és véres veritékemmél; főképpen most mely méltatlanul legyen, kegyelmed jól tudja.«* (Csáktornya, 1646. március 4.)

¹⁵⁸ Csáktornya, 1646. április 6. Zrinyi kéri Batthyányt, adna neki szállást egy-két napra a körmendi várban. Zalamegye gyűlését kell vezetnie.

¹⁵⁹ Csáktornya, 1646. május 16.

¹⁶⁰ Csáktornya, 1646. május 19.

Junius havában Batthyány, Keglevich Péter és Dobos György külön-külön levélben panaszkodtak, hogy a muraközi vitézek a torma földieket Kraliocra hajtották szolgálatra. Zrinyi - mint maga írja - magához hívatta hadnagyait s kihallgatta őket. Kisült, hogy a vádból egy szó sem igaz. »Nem tudom, - írja ekkor Batthyánynak - ki informálta kegyelmedet. Hiszen Kralioc mint kegyelmed maga is tudja semmi oly félelmes hely, azkit paláncolni kellene. Talán öcsémuram vitézei tették?»¹⁶¹

Zrinyi ugyanez időben a hódolt polgárokkal várerősítési munkát végeztetvén, Batthyány ezért szemrehányással illette őt. Zrinyi 1646. június 25-én Csáktornyan kelt levelében azt feleli, hogy ami a hódolt polgárokat (jobbágyokat) illeti, nem tudja mivel mentse magát. De ha a dolog őfelsége elé kerül, az is neki ad igazat: »mivel az polgárok ha mit kéremés szerint magok jóakarataikból mivelnek, azt nem tulajdoníthatni erőnek¹⁶² és így én körösztyén szerető urnak ismeröm kegyelmedet, látván kegyelmed az mi nyavalyánkat, kit török, kit pedig jobbára mirigy miatt, számtalan kárunkat is, kiket vallottunk: ha szintén mi nem hagynánk is, kegyelmed parancsolná az idevaló polgárságnak természet szerint való ellenségink ellen segítségnek munkájára s magunk s több őfelsége országi oltalmának épületire hajtatni«.

Zrinyi ismervén Batthyány lobbanékony természetét, ezt a levelét is békülő hangon fejezte be. »Ne vegye kegyelmed - írja - nehéz néven ez írásomat; a panaszokat félretévén tartson igaz atyafiának!«

Zrinyi a nyarat is Csáktornyan töltötte. Állandóan onnat irogat Batthyánynak.

Julius hó elsején például imigyen ír neki: »Az olaszországi posta minden jót hozott; az talán azért nem volna kedvünk szerint, hogyha velenczések törökkel megbékélnének, az mint kézzel lábbal rajta vannak.«¹⁶³

Julius hó 20-án ugyancsak Csáktornyáról jó egészségéről tudósítja Batthyányt s jó török híreket kér tőle.

Ugyanez év nyarán írja Batthyánynak: »Az török szüntelen látogat bennünket, ki miatt vagyunk nyughatatlanságban.«¹⁶⁴

A következő évben is jobbára Csáktornyáról keltezi a leveleit.

Ez év tavaszán Zrinyi véres csatát vívott a kanizsai basa ellen. Az ütközetben száz török elesett, sokan pedig rabbá estek. Zrinyi seregéből csak 20 ember esett el. De ezek között volt Erdődy Farkas is, az ő gyermekkori pajtása.¹⁶⁵

A költő nemes szívét bánatba borítja ez a szomorú eset. Bár Erdődy Farkas halálát a saját hevessege és vakmerősége okozta, Zrinyi önmagát vádolja és gyötré halála miatt. Még május 21-én is így irt Batthyánynak ez esetről: »Az mostani próbáltatásunkban egyébképpen

¹⁶¹ U. o. június 24.

¹⁶² Erőszaknak.

¹⁶³ Csáktornya, 1646. július 1. Münsterben - írja ugyanitt - a catholicusok beleegyeztek úgy hallom az egyházi jószágok abalienatiojába. - Ugyanez év július 20-án Csáktornyáról jó híreket kér Batthyánytól s megírja neki, hogy jó egészségben van.

¹⁶⁴ Csáktornya, 1646. aug. 11.

¹⁶⁵ Széchy erről a csatáról azt írja, hogy néhány hónappal az országgyűlés után történt. Tévedés ez; hiszen Zrinyi éppen azért nem ment az országgyűlésre, mert a király haragudott reá Erdődy Farkas halála miatt.

tűrhetéssel esvén az dolog, szegény Erdődy Farkas uramon esött gonosz történet minden kedvünket szomorúságra fordítá».¹⁶⁶

Tán Erdődy Farkas halálának a hire okozta, hogy a kanizsai támadásról ijesztő hírek terjedtek el. Akadtak olyanok is, kik nyíltan hirdették, hogy Zrinyi Miklós is elesett. Sándor prédikátor például megfordulván Kanizsán, Batthyáynak megírta a »*kanizsai veszedelem*« lefolyását. »Szegény Hagymássy - írja a prédikátor - ötöd magával vagyon az kapu fölött Kanizsán. Zrinyi Miklós gróf őnagysága feje volna az egyikben. Az hárma ki legyen, nem szólják; mert mind olyan horvát formán való üstökös katonák, hajokat is az szélnek bocsátták.«¹⁶⁷

Az országgyűlés ezenközben már a vége felé járt, de Zrinyi Miklós még mindég Csáktornyan tartózkodott. Május hó végén írta onnét Batthyáynak: »Édes bátyámuram! Elvettem az kegyelmed levelét, mellyel hogy látogat és hírekkel tudósít kegyelmed, megszolgálom kegyelmednek. Hála Istennek most tűrhető egészségben vagyok. Írja kegyelmed édes bátyám uram, hogy az gyűlés vége felé vagyon. Talán én is el kezdek menni, hogyha az őfelsége haragjától nem tartanék ez mostani szerencsétlenségért Erdődy Farkas miatt.«¹⁶⁸

Bizony helyesebb volt, hogy Zrinyi otthon örködött s a portyázó törököket üzőgette. Ezek ugyanis ez évben még a tél elején is rabolva kóboroltak.

A török portyázása ügyében írta Zrinyi Batthyáynak egyik legérdekesebb levelét, mely nemcsak az ő nemes gondolkozását tárja elénk, de hadi ismereteire is fényes világosságot vet.

Már hidegre fordult az idő, mikor Zrinyi Miklósnak pribék jelentette, hogy Kanizsán 3-4 ezer gyűlt török van. A törökök a Rábán hidat akartak verni, hogy a Körmendhez tartozó három falut megrabolják. De - írja Zrinyi - nem vihették véghez, tehát tizednapra megint összegyűlnek és megkísérlik.

»Én - írja - mindazonáltal nem hiszem, hogy mostanában ilyen sötétben és rossz utban oly messzi mehessenek. Talán lehetetlennek is gondolom. Hanem ha az holdvilág egész éjjel fog szolgálni - vagy hideg vagy meleg leszen - bizony azt tartom, bizonyosan eljönnek. Az török, az ki annyira megyen, fáradt, alélt. Egyszóval nem harcra való csak fele is. Most is hogy visszatértek oly szakadozva mentek, hogy száz jó lovasnak lett volna nyeresége az utolsó résziben. Édes bátyámuram! ezek így levén hazánkat, köröszténységünket tekintvén, gondoltam magamban jónak lenni, hogy ezzel az levelemmel megtaláljam kegyelmedet, noha bizony jól tudom, hogy minden ember biztatásánál többre viszi az maga jó hire, neve s köröszténységnek szolgálni való buzgó kívánsága. És magátul maga lesz kegyelmed másnak nemcsak biztatója, hanem példaadója s nem akarja látni szerelmes hazánknak utolsó füstölgő üszökét boszuállás nélkül. Azért én édes bátyámuram, ha így gondolja jónak, én így végeztem magamban: én mihánt az török gyülekezetit meghallom Kanizsára, mindjárt póstán egy lovas által tudtára adom kegyelmednek Lentibe. Kegyelmed ottan hagyja meg, hogy Körmendre vigyék póstán az levelet, úgy az hirt. De legjobb volna, ha nyugodt lovat adnának Lentibe az én katonámnak, az mely szóval is informálni tudná kegyelmedet.

¹⁶⁶ Csáktornya, 1647. május 21. Március hó 7-ikéről keltezett levele is van, melyben arra kéri Batthyányt, hogy egyik szolgálójának az apjától reá maradt lovát és fegyvereit adassa meg.

¹⁶⁷ Bajom, 1647. május 27. A tatár hírekről is megemlékezik a jó prédikátor, írván: »Azután ha valaki tatár hirt viszen a Rábán által, ajándékozza meg nagyságod az farát száz pálcával. Máskor meg-gondolja aztán, ki szava után hazudjon.«

¹⁶⁸ Csáktornya, 1647. május 28.

Nemcsak hirt adok én kegyelmednek, magam is minden tehetséggel mentül több lovast, gyalogot kaphatok, Lentibe sietek előbb, hogysem az török megindul Kanizsáról, ha lehet. Immár édes bátyámuram kíváztatik az, hogy kegyelmed mihánt az én katonámtól az hirt meghallja vagy leveletem látja, mindjárt nagy sietséggel Lentibe jöven mentől több lovassal s gyaloggal, előbb ha lehet, hogysem az török addig jönné. De hogyha olyan hamar nem lehetne is, bár elmenne föl az török, mindjárt, mihánt hallaná kegyelmed, hogy fölment az török, főképpen Szentgothárd felé, mindjárt utánna eljühetne kegyelmed Lentibe és ott egyezhetnénk meg együtt kegyelmeddel. Ha pedig ott Körmend táján menne által az Rábán az török, úgy semmi félelem nélkül elgyühetne kegyelmed Lentibe. *Minden fundamentuma ennek az dolognak az hamarságon áll és az titkon!* Ha egyikben ezek közül fogyatkozás esnék, semmi jót nem várhatunk belőle.

Immár ha az Isten úgy engedné, hogy megegyezhetnénk Lentiben, lassan utánna menénk. Az üdö, az alkalmatosság és az Isten megtanítana tovább, mit kellene cselekednünk.

Ez az én discursusom édes bátyámuram, melyhöz ha kegyelmednek kedve vagyon, kérem sietséggel tudtomra adja. És ha immár egyszer elvégezi magában, az élő Istenért senki szavátul, tanácsátul ne hagyja magát elverni. *Nem mindenkoron jobbak az különböző tanácsok, hanem azmint Sándor mondotta: diu delibera, cito fac!* Az Uristen úgy adjon mindenhez jó szerencsétet, ha ezeket, azmelyeket megírtam kegyelmednek, mind megtartom. Viszont rontson el, ha meg nem állom. Csak viszont kegyelmed énnekem erre feleljen. Még egynéhány particularitásról kell írnom. Egyik, hogy kegyelmed Lindván, Lentiben és Szécsiszigetiben megparancsolja, hogy mind éjjel, mind nappal engemet beeresszenek és hogy Lindvárul, Szécsiszigetiből velem eljöjjenek azhová szükséges. Egyszóval nekem adja kegyelmed az commendót ennek az három helynek pro hac occasione és azmeddig kegyelmeddel lehetek szemben.

Másodszor, hogy mihánt első fertálja lesz az holdnak, kegyelmed Körmendre gyűljön minden népével és ott legyen az utolsó fertálig.

Harmadszor, hogy egymást gyakorta tudósítsuk, az ki mi hirt hall.

Negyedszer, hogyha lehet, ezt az végezésünket senki se tudja.

Én magam akartam kegyelmedhez mennem, de azt mondák, hogy Rohoncon vagyon kegyelmed. Énnekem pedig az messzi út. Ha kegyelmednek ehhez az fölül megírt dologhoz kedve lészen és valahová közelebb jün, én mindjárt kegyelmedhez jövök. Az Isten áldja meg kegyelmedet és ezt az mi szándékunkat.¹⁶⁹

Kegyelmednek igaz szolgája mig él és alázatos öcski

G. Z. Miklós

Utóirat: Murai Szombatba hagyja meg kegyelmed, mikor hirt adok én nekik mindjárt jöjjenek oda, hová én megirom.«

Szokatlan jelenség, hogy Zrinyi még a tél derekán is a török csatákat leste. Bizonyára enyhe volt a tél, azért járogattak künt a török és a magyar csapatok. Az 1648. év januárjában Zrinyi köszöntvén újévkor Batthyányt, a többi közt imigyen irt vala néki:

»Talán paraszt voltam eddig édes bátyámuram, hogy az ujesztendőben kegyelmedet levelem által meg nem látogattam, de mivelhogy kegyelmed engem praeveniált, ugyanúgy is kívánok kegyelmednek sok új esztendőket és boldogságos jókat, jó egészséget

¹⁶⁹ Ujudvar, 1647. november 26. (Sürgös levél.)

mind az maga kedvesivel egyetemben. Örömmel láttam az kegyelmed levelét, de kegyelmednek idevaló szándékját még nagyobb örömmel hallottam. Szivem szerint örülök rajta, hogy olyan szerencsés leszek, hogy kegyelmedet, mint jóakaró bátyám-uramat házamnál láthatom együtt az én jóakaró öcsémurammal, Gróf Eszterházy László urammal. Én itt mind az törököket lesem, de az Uristen az sok esővel látva elfordítja minden szándékomat s azt gondolom, hogy kikeletig csak itt kell sárt gázolnunk s egyéb dolgunk sem lesz.«¹⁷⁰

Két héttel később irt leveléből kitűnik, hogy bizony még február havában is a töröknek vetendő lesen járt az esze. A lesvetésre Batthyányt is meghívta irván neki:

»Édes bátyám uram! Ismég sok ideig nem leszen ilyen alkalmatosságunk az próbában. Ha kegyelmed akaratja, én jónak mondanám. Lentire jönne és Kányavárra alá, ottan én kegyelmedet elől találhatnám, vagyha Szécsiszigetnél akarna kegyelmed. Az les felől itt nem szólhatunk, hanem összehozván Isten bennünket, akkor végezhetünk és tanácskozhatunk. Az Bálint¹⁷¹ most akart csatára menni és vissza Pölöske felé térni; de én nem eresztettem, meddig kegyelmedtől választom nem leszen.«¹⁷²

E levele végén melegen ajánlja Batthyáynak, hogy őrizze magát a hirtől s ne adja tervöket a végbeli kapitányoknak tudtára a terminus előtt, hanem csak az indulás napján.

Nem tudjuk, Batthyány mit válaszolt a felszólításra. Valószínűleg magához kérte Zrinyit s vele együtt lelkes barátját Eszterházy Lászlót is. Ez utóbbi ugyanis február 8-án Fraknóról örömének ad kifejezést, amért Batthyány följánlotta magát Zrinyinek. Bizony - írja - én is mennyid magammal lehetek, el nem maradok! Három nappal később ugyanő írja, hogy sok galibás dolgai miatt nem mehet Batthyányhoz. »Zrinyi uram is ott lévén - írja - igen bánom, kinek kérem ne neheztesse kegyelmed szolgálatomat mondani.«¹⁷³

A közösen megbeszélt lesvetés azonban elmaradt. Legalább Eszterházy László azt írja, hogy Zrinyi uram szándokának megváltozása neki is jólesett. »Ugy lévén az, mint kegyelmed írja; mert nagyobb lett volna annak füsti, hogy sem magában az dolog, ha valami történet szerint esett volna kegyelmeteken.«¹⁷⁴

Ha a körülmények nem is engedték, hogy Zrinyi és Batthyány terve télviz idején megvalósuljon; azért nem ejtették el azt. Csak alkalmasabb időt vártak a végrehajtására. Zrinyinek március hóban kelt levelei világosan mutatják, hogy a megállapított tervet állandóan szem előtt tartották.

Március hó 4-én Zrinyi jelenti Batthyáynak, hogy 13 légrádi hajdu elhozta a barcsi fő dezdár-ágát negyedmagával. Szabó Bálint is künt volt csatán, de ő semmit sem hozott.¹⁷⁵ »Az törökök - írja Zrinyi - tiz bőrhajót csináltak s mutogatják az polgároknak. De az nem egyébre való, hanem hogy minekünk arra vesszen az eszünk, ők pedig eljárjanak az dolgukban!« De mi csak maradjunk megállapodott tervünk mellett.¹⁷⁶

¹⁷⁰ Datum in Dekanocz, 1648. január 16.

¹⁷¹ Zrinyi Miklós egyik kapitánya: Szabó Bálint.

¹⁷² Csáktornya, 1648. febr. 3.

¹⁷³ Fraknó, 1648. febr. 11.

¹⁷⁴ Pozsony, 1648. febr. 13. Eszterházy László Batthyány Ádámhoz.

¹⁷⁵ Zrinyi leveléhez mellékelve van Szabó Bálint kapitálynak horvát nyelven irt jelentése.

¹⁷⁶ Ex Nova Curia (Ujudvar), 1648. március 4.

Egy héttel későbben ulariai udvarházából írja: »Én itt szorgalmasan tudakoztam mindenütt az török felől, de én is úgy találtam, hogy mostan csendességben legyenek. Hogyha azért valami bizonyos hireim érkeznék, kegyelmednek azonnal értésére adom. Mindazonáltal nem árt ezen az holdvilágon vigyázásban lennünk.«¹⁷⁷

A rossz időjárás miatt a törökök nem mozoghattak. Március hó 17-én írja Zrinyi Batthyánnak, hogy a hegyeket ellepte a hó s lovon nem járhatni. Bőjt-re tehát csak annyi tengeri marhát küldhet, amennyit az emberek a hátukon által hozhatnak.

A következő napon kelt levelében pedig a nagy hideg miatt panaszkodik. - »Mind kétségbeesnek az emberek - írja - az esztendőnek jó voltáról.«

Ugyanitt megemlíti, hogy a török négy muraközi hajdút megszorított. »Istennek segítségéből még az idén az mostani cselekedéseket megtromfoljuk.«¹⁷⁸

Március 27-én már Csáktornyáról írja Batthyánnak, hogy Fillér Mihály nevű prédikátor neki is megírta a török híreket, de ő nem hiszi azokat. »Mindazonáltal - írja - nem árt az vigyázás.«¹⁷⁹

Ugy látszik, hogy Fillér Mihály mégsem piaci híreket írt volt Zrinyinek. Néhány nap múlva ugyanis a kanizsai sereg rabolva indult a hódolatlan falvakra. Szerencsére Zrinyi talpon volt s két ízben is megverte a kanizsai sereget. Erről a szerencséjéről imigyen értesítette Batthyánnak:

»Az minemű szerencsét adott az jó Isten kanizsai török ellen két nap egymásután, tudom eddig hírével vagy kegyelmednek. *Az egész kanizsai török ellen megharcoltunk pénteken* csak az udvari és dragonerek seregeimmel, noha azok is az harcz után érkeztek. Nem tudjuk, még kik veszték török közül. Mi mindnyájan egészségben jöttünk meg. Két sebes esett köztünk. Noha nem sok nyereségünk vagy, de nagy szerencsén mentünk által... Egy szál kardot küldtem kegyelmednek; szépnek is jónak is itélem lenni. Kegyelmed az én jó akaratomat vegye, ne az ajándékot.«¹⁸⁰

Egy hét sem múlt el s a török már újra Zrinyi birtokaira tört. Ez alkalommal a törökök lesre akarták őt csalni, azonban Zrinyi mindjárt észrevette, mi legyen szándékuk, s nem engedte magát törbe csalni. Jó kedvvel és bizakodva írta aztán Batthyánnak:

»Szemlátomást látjuk az Isten irgalmát, hogy minden jóakarátját elvette az töröktől, mind magunkon, mind másokon experiálhatjuk. Most esmég mikor irom ezt, hírem jöve, hogy számtalan török ment föl Ördöglikra felé, de bizony engemet rá nem vesznek édes bátyám uram most, mikor az szerencsétlenség mindenütt forr az törökre. *Serényen tartsuk magunkat, de okosan mindazonáltal és el ne bizzuk magunkat!* Kegyelmed gonosz néven ne vegye, hogy ilyeneket írok kegyelmednek, ha egy conventió szolgájának tanácsát csöndes füllel hallhatni.«¹⁸¹

Ez időben történt az új kanizsai basának bevonulása. A bevett szokás szerint ez alkalommal igen sok török vitéz gyűlt össze Berzencén és Kanizsán.¹⁸² Zrinyi azonban nem hitte, hogy

¹⁷⁷ In curia Ularia, 1648. március 11.

¹⁷⁸ In curia Ularia, 1648. március 18.

¹⁷⁹ Csáktornya, 1648. március 27.

¹⁸⁰ Csáktornya, 1648. április 6.

¹⁸¹ Csáktornya, 1648. április 11.

¹⁸² Darabos György, Zrinyinek jeles légrádi kapitánya jelenti, hogy az új basa feles néppel bevonult Kanizsára. E jelentés mellékelve van Zrinyinek április 13-án kelt leveléhez.

gonosz szándékkal gyültek össze. Hiszen - írja Zrinyi - »az éjszaka rövid és az holdvilág sem szolgál mostanában«, tehát az idő nem alkalmas a portyázásra.¹⁸³

Ismeretes dolog, hogy a király még 1647 december végén bánnak nevezte ki Zrinyi Miklóst. A báni eskü letevése azonban csak az 1648. év tavaszán esett meg Bécsben.¹⁸⁴ Mivel ekkor a török harcok már javában folytak, Zrinyi csak nehezen szánta magát az utra. Éppen ezért Bécsbe utazása előtt imigyen irt Batthyáynak:

»Az törökök reám jó okkal nem haragudhatnak; mert sem rajtok nem mentem, sem csatát nem bocsáttam. Avval is megbizonyosodik, hogy első nap egy ló-terh bőrhajót nyertünk tőlük, azkiken általjárván, két domasini hajdut vágtak le: úgy vártam meg Ördöglikánál. Mindkétszer ott vertem meg őket.«

Az bizonyos, - írja tovább - hogy a török a kölcsönt visszaadni igyekszik. »De az Isten jó és az ő szerencsájök rossz ez idén. Ahhoz az mi vigyázásunk accedáljon. Én kegyelmeddel való végezésem szerint ahhoz tartom magamat s nem fogyatkozik meg bennem és az én szómban kegyelmed. De tudtára akarom kegyelmednek adni, hogy király és császár urainktól Bécsben vagyok citatus az esküvés letételére, s ha akkor történik valami az én itt nem létemben, kegyelmed ne ítélje szóm meg nem tartásának.«

Levele végén megírja még Batthyáynak, hogy Bécsbe menet Grácba is befordult s hogy egy általag malosát, egy általag olajt, egy darab parmasant s friss tengeri halat küldött neki.

Levelének utóirata így hangzik: »Jó volna az kegyelmed írásaként rávenni most az törököt; de meddig az fűvön föl nem veszik az lovak magokat, nehéz volna«.

Zrinyi e fontos leveléről hiányzik a kelet és a hely. Batthyány Ádám azonban az 1648. év január havától június végéig irt levelek közé sorozta. Hogy a levél ez év tavaszán kelt, az bizonyos; mert hiszen a fűvelésről ír, amely április és május hónapokban szokott megesni. Mivel pedig Zrinyi május közepén már visszajött Bécsből és Csáktornyan tartózkodott, tehát az eskü letevése május első felében történhetett.¹⁸⁵

Hazaérkezése után természetesen ismét a törökkel való harcok foglalják el. Június hó 2-án ugyan azt írja Batthyáynak, »az törökök oly nagy csöndességben vannak, hogy mióta felverettem volt őket, azóta csak egy török sem jött által Muraközbe«.

Ez a csöndesség azonban a viharnek az előjele volt. A török készülődött.

¹⁸³ Levele végén Zrinyi ezzel a kéréssel fordul Batthyányhoz: »Édes bátyámuram! Az kegyelmed jószágában az minemű falpalaczkot csinálnak, küldjön kegyelmed nekem olyat hatot; kettei egy pintes legyen, kettei egy iczés, kettei messzelyes.«

¹⁸⁴ Zrinyi maga írja, hogy a király Bécsbe hivatta át az eskü letevésére. Széchy ellenben Prágába utaztatja őt március elején s ott téteti le vele az esküt. Azonban, mint láttuk, Zrinyi március havában hazulról irogatja a leveleit, tehát nem is mehetett Prágába. Széchy rendkívül hosszan leírja Prága városának fejlődését, palotáit, szépségeit stb. Elmondja, minő hatással voltak Zrinyire Prága művészi emlékei, minő templomokat nézett meg stb. Végre március 16-án letéteti vele Prágában az esküt. A valóságban azonban Zrinyi ekkor otthon tartózkodott s március 17-én és 18-án hazulról ír Batthyáynak levelet. Ezt cselekszi e hó végén is. Sőt április hóban is a birtokáról keltezi a leveleit. Szóval Széchy könyvének ez a lelkesen megírt fejezete is költészet.

¹⁸⁵ Csáktornyáról írja Zrinyi 1648. május 17-én: »Ez elmúlt napokban Bécsben mentemben Ivanovics nevű főember-szolgámat magammal elvittem több főember szolgálaimmal. Azonban mig odajártam a szolgálja (t. i. Ivanovicsé) itthon maradván lovaival és fegyverével, legjobb lovát pár pisztolostól és karabinostul, minden szerszámmal együtt ugymint lopva elvitte.« E levélből kitűnik, hogy Zrinyi főember szolgálait és fővitézeit is magával vitte Bécsbe az eskü letevésére.

Zrinyinek különben ezúttal Varasdon volt dolga. Az uszkok ügyében tanácskozott ott a királytól kinevezett bizottság, melynek Zrinyi is tagja volt. A nevezett bizottság legelőször is elnököt akart választani. A gráci kamara feje azonban magának vindikálta az elnökséget. »De az magyar és az horvátországi commissariusok - írja Zrinyi - nem engedvén, őfelségét kellelt megtagadniunk felőle; kire őfelsége kegyelmesen resolválván magát, engemet választott s ordinált azon commissiónak fő praesidensének«.¹⁸⁶

Ezenközben Zrinyihez is eljutottak a török készülődésről szóló hírek.

Keglevich Péter vicegenerálisnak már június elsején jelentették, hogy a törökök Iharos mellett a Csicsó nevű pusztára várhelyet, vagy a Légrád alatt fekvő Földvárat akarják megépíteni. E célból rendkívül sok boszniai és pozsegi munkást hozattak Kanizsára.¹⁸⁷

A töröknek ez a készülődése aggasztani kezdte Zrinyi Miklóst. Június 7-én már imigyen készítette elő Batthyányt:

»Mindennap és minden órában számtalan hireim érkeznek az töröknek Kanizsára való gyülekezetről, úgy annyira, hogy talán soha egyszer annyi számtalan török Kanizsára nem gyülekezett, amint mostanában, sőt minduntalan gyülekezik, ásóval, kapával s hunmi egyetmás hadakozó eszközzel. Nem ártana, ha kegyelmed az végházakhoz közelebb nyomakodnék mennél többet magával és Lentibe szállna kegyelmed, hogy így egymáshoz közel levén, correspondeálhatnánk. Mert azmint hallom és értem Csicsót akarnák az törökök megépíteni, melyet ha véghez vihetnének, az országnak nagy kárára és praejudiciumára lenne«.¹⁸⁸

Két nappal később írja Zrinyi: »Az törökök tegnap korán reggel az légrádi parthoz jöttek volt ugyan felesen és az légrádi utat bévágták.«¹⁸⁹ Meddig vágják ezután, kegyelmednek mostanában meg nem írhatom. Hogy Csicsót és Földvárat megépíteni fogják, az volt az hire, de az mint én *török barátaimtól* értettem, abból talán semmi nem lesz.«¹⁹⁰

Az ember figyelmét akaratlanul is megkapják Zrinyi Miklósnak e szavai: török barátaimtól értettem! Hát Zrinyinek, a török legnagyobb ellenségének is voltak török barátai? Igenis voltak. Hiszen, hogy többet ne említsünk, Zrinyi maga mondá: »Melek basát én nagyon szeretem«. Batthyáynak is megírta, hogy Hasszán aga nevű barátja e napokban volt nála.¹⁹¹ Tudjuk azt is, hogy mikor a tudós Evlia Cselebi meglátogatta őt Csáktornyan, Zrinyi megölelte és megcsókolta őt s a török követséget fényesen megvendégeltette. Ezt a kanizsai török

¹⁸⁶ Csáktornya, 1648. június 2. Érdemes megemlítenünk, hogy Zrinyi az uszkokat állandóan rácoknak nevezi.

¹⁸⁷ Türcs Miklós levele Keglevichhez 1648. június 1. Keglevich Türcsnek levelét azonnal elküldé Batthyáynak.

¹⁸⁸ Csáktornya, 1648. június 6.

¹⁸⁹ A bévágás nem egyéb, mint gyepű készítése hatalmas levágott fákból. Az ilyen bévágásokkal az utakat és a keleteket tették járhatatlanokká.

¹⁹⁰ Csáktornya, 1648. június. 9. Keglevich Péter június 7-én írja Batthyáynak, hogy tudósítsa rögtön Zrinyit a törökök készülődéséről. A kanizsaiak ugyanis mind talpon vannak és rablani mennek valahová. - Keglevich június 10-én már azt jelenti, hogy a török Komár felől őt zászlóval tart istrázsát s ott hál a kanizsai mezőn. Ha - írja - Zrinyit az Isten idehozná s Batthyány egyetértene vele, rájuk lehetne ütni.

¹⁹¹ 1651. január 6.

vitézekkel is többször megcselekedte. Jellemző Zrinyi Miklósunkra, hogy még bizalmas leveleiben sem használ soha a törökök ellen tiszteletlen szót. Pedig még Eszterházy Miklós nádor is pogány ebeket emleget, mikor a törökökről ír. Így tesznek a kortársai is. De Zrinyi, a törököknek legnagyobb harcos ellenfele, ezen a téren is különbözött kortársaitól. Az ő leveleiben a törökök mint szomszédok s nem mint pogány ebek szerepelnek. Soha magyar író vagy költő nem irt úgy a törökök bátorságáról, vitézségéről stb., mint Zrinyi Miklós. Tudjuk, hogy a Szigeti Veszedelemben is mily szépen énekelte meg Musztafa budai basa emberségét, Demir kán erejét, az ifju Delimán vitézségét, a hős Rezmán vakmerőségét stb.

Mindez világosan hirdeti, hogy Zrinyi Miklósunk alaposan ismerte a hazai törököket. S aki ilyen ismerettel és tapasztalattal rendelkezett, az durva szitkokat nem is használhatott a törökök ellen. Az igazi vitéz a vitézséget és az emberséget az ellenségben is megbecsüli. Ezt tette Zrinyi Miklósunk is.

Zrinyi és Batthyány az 1648. év nyarán fölkészülvén a török ellen, szerencsét akartak próbálni. Azonban a beállott nagy esőzés miatt semmihez sem foghattak. Batthyány a rossz időjárás miatt alá sem jövéen, levélben mentette magát. Zrinyi Miklós szeretettel felel neki:

»Irja kegyelmed, hogy az rossz idő miatt szándékunknak el kellett mulni és emiatt engem követ. Nincs abban semmi véték, jól tudja kegyelmed, hogy *az vitézség nem az földi embereknek, hanem az hatalmas Istennek dispositióján áll!* Kitél még várhatunk oly jó és alkalmas időt, mely Istennek kegyelmességéből az töröknek gyalázatjára s veszedelmére eshetik«.¹⁹²

Zrinyi az 1648. év második felében is bizonyára több levelet váltott Batthyányval, de ezek közül egyet sem sikerült megtalálnunk.

A következő (1649.) évből is alig akadtunk egy-két levelére. Batthyány régi szokása szerint ez évben is meghívta Zrinyit farsangra. A költőnek azonban semmi kedve sem volt a mulatságra. Nem is ment el, hanem udvarias hangon kimentette magát, irván: »Istenért kérem kegyelmedet, ne tulajdonítsa idegenségnek, hogy kegyelmed szolgálatjára el nem mehettem«.¹⁹³

Különben mint minden évben, úgy 1649-ben »sok tengeri marhát« küld Batthyálynak szeretetreméltó sorok kíséretében böjti eleségnek.¹⁹⁴

Augusztus hó 28-án kelt levelében arra kéri Batthyányt, tenne igazságot azon latrok ügyében, akik dobavölgyi jobbágyaira ütöttek s ökreiket elrabolták.¹⁹⁵

Zrinyi Miklósunk ez évben igen fájdalmas megbántást kellett elviselnie. A hazája érdekében megvásárolta a szécsiszigeti jószágot s rendbehozván a várat, a kapitányi tisztséget kérte a királytól. Jelentéktelen, apró kis tisztség volt ez, fizetés nélkül. Szécsisziget azonban a dunántuli generális kardja alá tartozván, Batthyány Ádám közjogi szempontból ellenezte Zrinyi Miklós kívánságának teljesítését. S a király Batthyány információja alapján csakugyan megtagadta Zrinyitől a szécsiszigeti kapitányi címet.

¹⁹² Csáktornya, 1648. június 22. - Keglevich Péter június 17-én írta Egerszegről Batthyálynak: »Ilyen gonosz időben, míg jobbra nem fordul, az próbának ugyan nincs helye, az mint kegyelmed írja. De Zrinyi uram is tudom azont fogja gondolni.«

¹⁹³ 1649. febr. 7.

¹⁹⁴ Károlyváros, 1649. január 3.

¹⁹⁵ Csáktornya, 1649. aug. 28.

Gondolhatjuk, mint esett ez a tüszurás a hatalmas embernek. Fájdalmas voltát csak növelte az a körülmény, hogy egyik legjobb barátjától és rokonától kellett azt eltűnnie. S Zrinyi mégsem ragadtatta el magát; mégsem vezett össze Batthyányval. Komoly és férfias hangon irt levélben tárja föl panaszát s Batthyány belátására bizza az ügy elbírálását.

Tudom, - írja - hogy tudja kegyelmed, miképpen és mi okokból s legfőképpen hazánk szolgálatjára nézve indítottam szécsiszigeti jószágot várával együtt Malekóczytól megvennem, és mivelhogy örökös uraé törvényünk szerint az maga várának kapitánysága praetendálása, irtam volt őfelségének, hogy úgy mint annak, nekem conforálja a szigeti kapitányságot. De őfelsége kegyelmedtől más információt vevén, sem nekem, sem másnak nem adta. Én mindazonáltal nem busultam azon semmit!

E bevezetés után elmondja, hogy a szécsiszigeti várat a saját költségén nagyszerűen megcsináltatta. »Egy végházban - írja - egy kapitány sem cselekedte azt, amit én Szigetben.«

Mivel derék kapitányát: Kocsi Jánost nagyobb tisztségre emelte, helyébe Borbély István nevű katonát tette meg szécsiszigeti kapitánynak. Ez a Borbély Lentiben szolgált őfelsége zsoldjában, de szécsiszigeti szolga volt s Zrinyi engedélye nélkül ment Lentibe. »Én - írja Zrinyi - azt tartom felőle, hogy jó ember, vagy hogy penig vakok országában félszemű király. Elvégeztem volt vele, hogy Szigetben szolgáljon őfelségének, és mikor hazament volna, neki kapta Szecsődy az (lenti) kapitány, addig elverte mint az ebet, aztán az fogságban tette, az mely szokatlan dolog országunkban. Édes bátyámuram mi elköltünk immár arrul az édes disciplinárul, azmelyet az atyáink is nem emlithettek. És az jó vén kapitánynak megmaradhatott volna annyi esze, hogy lágyabban kell az vitézlő rendet zabolázni s elég lett volna megarestálni s kegyelmedhez az causát küldeni s kegyelmedtől az sententiát várni. De hogy meg is vereték, abban senkit nem mást, hanem az én böcsületemet sértette; mert én az mi kegyelmes királyunknak árulója nem vagyok! Nem idegen fejedelmet ment szolgálni! Másodszor szabad a vitézlő rendnek nagyobb promotioért az állásában elhagyni. Harmadszor arra is respectusának kellett volna lenni, hogy nagyobb szolgálatot tehetett volna Borbély István Szigetben gondviselőül, hogy sem Lentibe két lovu katonául. Negyedszer semmi dologért nem szabad az katonát megverni törvénytelenül. Hun van hát ennek az törvénye? Én tudom ezeknek mind fundamentuma leszen az, hogy nem szabad az végházból kimenni; generális szabadsága nélkül nem szabad az szolgálatot elhagyni«.

»Itten édes bátyámuram, kitérek matériámból s az kegyelmed engedelmeiből teszek kegyelmedhöz egy kérdést. Muraközből az mely katonáim elmentek, mért kellett kegyelmednek azokat megfogadni, most azok három rendbéliek. Elsők, azkik jó engedelemből mentek el; mások azkik elszöktek másoknak hitegetésére; harmadikok, melyeknek lopásokért akasztófán kellett volna függni. Ezek minden három rendbéliek kegyelmednél akadtak meg! De én nem bánom, talán kegyelmed szerencsésebb praeceptoruk leszen, hogy sem én voltam. De az bizony dolog valamint hogy nem országunk s urunk szolgálatja, hogy mi is ketten veszekedjünk. Szinte úgy nem országunk szolgálatja, hogy kegyelmed ezekkel az aprólékokkal igyekszik az maga szolgálatjától elidegeníteni engemet, azki kegyelmednek oly jóakaró szolgálja vagyok s atyafia. Azok bizony az kegyelmed szolgálatjától elröpülnek, mint az fecskék és én ugyan megmaradok! Más az, hogy kegyelmed azokat megfogadja, azkik az császár fizetéséről elszöktek«.

E jellemző sorok után arra kéri Batthyányt, hogy mint igaz bíró, ítélje meg az ügyet s bocsássa Borbély Istvánt Szécsiszigetbe. »Holott penig - ugymond - kegyelmed inkább kedvez üneki (t. i. Szecsődynek), én protestálok Isten előtt, hogy vétke sem akarok lenni az véghely

elpusztulásának és valami más nagyobb veszedelemnek. Eddig is többet cselékedtem, hogy sem tartoztam volna».¹⁹⁶

Bizonyos dolog, hogy Batthyány Zrinyi óhajta szerint intézte el az ügyet. A jó viszony ugyanis nem bomlott meg köztük. De Zrinyi lelkében azért megmaradt a sajnó érzés, amit a méltatlanság keltett benne. Mikor Batthyány 1650. január havában a leánya lakodalmára hívta őt, Zrinyi az országos ügyekkel állott elő, melyeket semmi uttal el nem mulaszthat.

E levele végén olvashatjuk e figyelemreméltó sorait: »Az erdélyi fejedelemnek és az ő öccsének örömet irtam volna, de nem tudtam, ha volna-e mód az elküldésben? Ha azért vagy, avagy leszen mód benne, tudósítson kegyelmed felőle idején édes bátyámuram».¹⁹⁷

Zrinyi e soraiból világosan kitűnik, hogy Batthyány Ádám is levelezgetett az erdélyi fejedelemmel.

Batthyány másodszor is meghívta Zrinyit a leánya lakodalmára, s egyuttal ezüsteneműt is kért tőle kölcsön.

Zrinyi az egyik ezüstös ládáját mindjárt elküldötte. A másikat nem küldhette; mert azt Horvátországban őrizték. »Ha - írja - a másikja itt lett volna, azt is szeretettel elküldöttem volna».

A meghívást azonban ezuttal sem fogadta el. »Mivelhogy én - írja - bornemissza vagyok, az tánczrul is fogadásom vagy, nem vélem, hogy vigasztalhatnám kegyelmeteket. Sőt talán bánkódásra matériát adnék! Énnem kegyelmed más dolgokban parancsoljon; mert az én elementumom az kegyelmed szolgálatja».¹⁹⁸

Ugy látszik, hogy Batthyány még harmadik kísérletet is tett Zrinyi meghívására. Január 31-én ugyanis azt írja a költő, hogy a lakodalomra nem mehet el, »majd recompensálja távollmaradását».¹⁹⁹

Bár Zrinyi vonakodása azt a hitet kelti az emberben, hogy némileg neheztelt Batthyányra, mégsem így volt. Bármit kért tőle Batthyány, a legnagyobb előzékenységgel teljesíté kívánságát. Február havában például arra kérte Zrinyit, adassa vissza Turós Miklós pénzét, melyet Légrádon visszatartottak. Zrinyi február 6-án a legudvariasabb hangon feleli, hogy a pénz visszaadása még Batthyány levelének vétele előtt megtörtént.²⁰⁰

Április 20-án meg Zrinyi kéri Batthyányt, hogy egy szegény, települt jobbágyától ne vonja meg jóindulatát.²⁰¹ Ezuttal meg Batthyány sietett a kérés teljesítésével.

Zrinyi junius havában Varasdon tartózkodott s vezette az uszkokok ügyében a tanácskozást. Onnét irta Batthyáynak: Az rácok felől való commissioról kötelességem szerint tudositanom kell kegyelmedet. Azmely immár itt Varasdon elkezdett s jó móddal procedal. Ha kegyelmednek praetensioi volnának, küldje ide írásait és privilegiumait.²⁰²

¹⁹⁶ Csáktornya, 1649. szept. 26.

¹⁹⁷ Csáktornya, 1650. január 23.

¹⁹⁸ 1650. január 26.

¹⁹⁹ Ujudvar, 1650. január 31. - Zrinyi Péter is kimentette magát február 2-án kelt levelében. Tehát ő sem jelent meg a lakodalmon.

²⁰⁰ Podbreszt, 1650. febr. 6.

²⁰¹ Csáktornya, 1650. április 20.

²⁰² Varasd, 1650. junius 20.

Zrinyi a varasdi tanácskozások után a nyarat betegen huzta át. A törökkel való harcokban épp azért nem igen vehetett részt. Amint azonban egészsége helyreállt, ismét serege élére állt s strázsálta a Muraközt.

A következő (1651.) évben a török mit sem törődve a békességgel, már tavaszkor megkezdte a portyázást. Megtámadta Egerszeget és Pölöskét s nagy károkat okozott mindenfelé. S történt ez akkor, mikor a mieinket erősen tiltották a harctól.²⁰³

Ez a türehetetlen állapot nemcsak vezéreinket, de minden józanon gondolkozó emberünket mélyen elkésérítette. Pálffy Pál nádorispán írta Batthyáynak az egerszegiek és a peleskeiek romlása alkalmával: »Ugy vagyon bizonyára édes gróf uram, hogy a nagy Isten ostora s méltán bűnünkért való büntetése vagyon rajtunk; mivel szemeink előtt való veszedelmünket s fele nyájunknak romlását nézvé, nem merjük ellenségünket bántani, attól tilalmaznak bennünket... Isten előtt adjon számot, valaki oka ennek.«²⁰⁴

Néhány nappal később ugyanő írja: »Az török csatázása soha meg nem szűnik mindaddig, míg az zablát szájokban úgy amint kíváztatik, meg nem ránthatjuk s le nem ültetjük őket.«²⁰⁵

Az eféle dolgot Batthyány és vele együtt Zrinyi Miklós is félig-meddig biztatásnak vették s mikor a török mozogni kezdett, ők is sietve felkészültek. Nagyobb harcokra azonban csak az év nyarán került a sor.

Ez év elején különben Zrinyi és Batthyány között ismét némi elhidegülés támadt. Az okot erre a hajduk fosztogatásai adták.

Kósza hajduk kárt tévén Batthyány jobbágyának, elégtételért ismét Zrinyi Miklóshoz fordult. A költő e követelésre méltatlankodva felelt: »Elhigye kegyelmed, hogy az én hatalmamban volna, kegyelmed második levelét nem vártam volna. De én édes bátyámuram, kegyelmed gondolja meg, hogy azki az öcsémuram idejében történt és hajduk cselekedték, miképpen hozsam én azt helyére; holott azok az csavargó hajduk közül csak egy sincs, kik azelőtt voltak Ternischán. Ha meg akarnának ölni érte, én nem tehetném szerét! Hanem ha azt parancsolja kegyelmed, hogy én magam adjam meg az árát, azt megcselekedhetem.«²⁰⁶

Bár Zrinyi teljesen ártatlannak érezte magát ez ügyben, Batthyány levelét leküldé Légrádra. A légrádi vitézek Batthyány levelében olvasván, hogy ökögyelme Pandur Jankó vajdát vádolja azzal, hogy jobbágyának pénzét elragadta, Zrinyihez intézett levelükben kijelenték, hogy nem Pandur, hanem egy Telekóczy nevű pribék vitte el a pénzt több tolvaj társával. »Mi vajdák - írják a légrádiak - mindnyájan megfelelünk, Pandur Jankónak semmi vétke nincsen abban az dologban; mert mikor azt az pénzt elvették, igen beteg volt Pandur Jankó.«²⁰⁷

Igy állván a dolog, Zrinyi Batthyáynak szemére hányta igaztalan vádolását. »Hogy mások cselekedetiért - írja - kegyelmed engemet és embereimet háborgasson és marhájokat elvegye,

²⁰³ Ez év tavaszán Zrinyi Miklós Grázban járt. Eszterházy László írja 1651. április 16-án Batthyáynak Kismartonból: »Zrinyi Miklós uram itt vala nálam két napig. Az kegyelmed izenetit is megmondtam ökegyelmének, aki ajánlja szolgálatját kegyelmednek s kéri is, hogy kegyelmed megbocsássa ökegyelmének, hogy avval az alkalmatossággal kegyelmednek szolgálatjára el nem mehetett, mert ide is csak alig érkezhettek dolgai miatt, terminusa lévén Grazban. Postán kellett ökegyelmének Grazba menni.«

²⁰⁴ Stomfa, 1651. május 23.

²⁰⁵ 1651. június 3.

²⁰⁶ Csáktornya, 1651. április 23.

²⁰⁷ A légrádi vajdák fejenként gróf Zrinyi Miklóshoz, 1651. április 26. Ezt a levelet Zrinyi ugyancsak április 26-án elküldé Batthyáynak, hogy belássa tévedését.

kegyelmed maga is gondolhatja, mely nehéz és csaknem szenvedhetetlen. Kérem kegyelmedet az Istenért, tegyen kegyelmed véget az ilyen idegenségnek, mert bizony ha kegyelmed atyámfia nem volna is, nem kellene ezt várnom kegyelmedtől». ²⁰⁸

Batthyány Zrinyinek e levelére május 10-én válaszolt. »Az mely panasz miatt - írja - igen korpáz engemet, azt lám csak Körmenden írja, hogy megértette kegyelmed s úgy annyival inkább ide jöhetett volna szolgáló atyafiához; mivel még eddig nem haragudott talán rám... Édes öcsémuram! nem tudom, kívánja-e kegyelmed úgy mint én kívánom azt, hogy az szomszédságban s atyafiak lévén is, szeretettel s szépen éljenek. Hát én kívánom aztat, de mit tegyek, ha nincsen szerencsém hozzá s szolgálatomat se kívánják venni.«

Ilyen gondolkozásu ember lévén Batthyány, Zrinyit hamarosan sikerült kiengesztelnie. Külömben is a fontosabb események egymásra utalták a két nagy embert.

Augusztus hónapban a török sereg megszállta Kis-Komár várát. A mieink vitézül tarták magukat s a török kénytelen volt elvonulni. Zrinyi akkor betegen feküdt Csáktornya várában. Onnét írta augusztus 20-án Batthyáynak, hogy Szécsiszigetet építteti s a várnak gondját viseli. »Noha nekem - írja - onnat semminemű hasznom nincsen, nem is egyebért másért, hanem ország javáért és hasznáért vettem azt az kis jószágot, kinek az országgyűlésig gondját is viselem kegyelmed kedvéért. Akkor talán az nemes ország valami segítséggel fog lenni.

Én nem kívánom az kegyelmed generálisságából Szigetet kivenni; mert tudja kegyelmed azt, énnekem kicsiny böcsületem lenne abból az kapitányság titulusából. Hanem mindazonáltal gondját viselem, az mint kegyelmed írja, egy fokáig. Csak lássam, micsoda gratuitus lábort rendel hozzá kegyelmed. Kiskomáriakat, ha még egy nap késett volna az török alatta, megsegítettem volna varasdi generálissal együtt. Azután is megsegítem, ha szükséges leszen.«

Batthyány sietve értesítvén őt a komári támadásról, Zrinyi ágyban fekve felelte neki:

»Ágyban talált az kegyelmed levele; mert hideglölés lefektetett. Immár szintén nyolc órákor vagyon estve. Ma érkezék hírem, hogy ismét tegnap Komárom ²⁰⁹ alá volt az török. Sok lüvést hallottuk Légrad felé. Mihánt hallottam ma, mindjárt Bálint kapitányomnak ²¹⁰ megparancsoltam, hogy száz lóval Kanizsa alá menjen és lármát csináljon, hogyha az török most is Komárom alatt volna, térne meg az lüvésre. ²¹¹ Azért akarám ezt kegyelmednek megírnia, hogy lássa kegyelmed, mely kicsin időm vagyon hozzá. Holnap kegyelmeddel alig gyűlhetünk össze; egy nap nem mehetünk Körmendre és úgy talán heában fáradnék. Mindazonáltal hónap mindjárt összegyülekezőnk és együtt leszünk itten Tornischa táján. Én valamennyi népet kaphatok, mindgyárast megyek Körmend felé, ha kegyelmednek második levelét veszem. Az Istenért, írjon kegyelmed idején és hamar; én mindazt cselekszem, mit kegyelmed fog irni. Kegyelmed levelében megírta, hogy Rohonczon lesz, de nem írta meg Körmenden mikor lesz kegyelmedek, hogy odajühetnék nagyobb alkalmatossággal. Azért azt is írja meg kegyelmed, mikor és hova kell jönnöm. De még jobb volna, ha az próba napot tudnám, csak egyenesen mennék oda; mert ha Körmendre megyek, nagy hire leszen. Én mindenképpen ráérkezem, de meg nem indulok, meddig kegyelmed nem ír, mit cselekedjem. Én magam odamennék kegyelmedhez, de az mint mondom, beteg vagyok és ha elmennék, nálam nélkül nem gyülekeznék úgy az nép, sem úgy hir nélkül. Mégis kérem kegyelmedet az

²⁰⁸ Körmend, 1651. május 7.

²⁰⁹ T. i. Kis Komár.

²¹⁰ Szabó Bálint.

²¹¹ Zrinyi Miklós e csalfogása sikerült is, mert a török abbahagyta Komár vivását.

Istenért, siettesen kegyelmed az irással és hozza végig egy ember, nem úgy mint ezt, ha ugyan változtatni fogja is az lovat. Osztan olyat küldjön kegyelmed az ki szóval is tud engem informálni. Adjon Isten mindnyájunknak szerencsét. Szolgállok gróf Puchom²¹² uramnak.²¹³

Ujudvaron az ágybul, ma, hétfőn, 21. aug.

A kegyelmed szolgálja
C. Zrinyi Miklós«

Bár a költőt a láz gyötörte, ígérete szerint azonnal felülteté katonáit. Augusztus 24-én már jelenti Batthyáynak: »Én ma Lentibe, holnap Egerszegre, szombaton kegyelmeddel Szentgrótra megyek s az kegyelmed ordinációjára tartom magamat, csak idején tudhassam.«²¹⁴

Szept. hó 2-án már maga a nádorispán írta Batthyáynak, hogy Zerényi, Puchaim és Eszterházy László feles néppel Kanizsa alá ment. Valamivel későbbben ugyanő írja, hogy Kanizsánál szerencsésen harcoltak s Zrinyi egyesülvén Batthyánnal, Kiskomárhoz szállott.

Szeptember hó 22-én Zrinyi már Csáktornyan volt. Mivel ez év nyarán a német katonák Lenti építésére hajtották szécsiszigeti jobbágyait, ökigyelme e törvénytelenység ellen erősen tiltakozott. »Én - írja Batthyány generálisnak - annak az helynek épületire sem vigyázására egyáltalán véggel nem viselhetek gondot;²¹⁵ mert ha magam jószágát is más épületekre hajtják, soha nem tudom miképpen kell cselekednem, hogy Sziget pusztán ne maradjon... Azt is adhatom kegyelmednek tudására, hogy egy héttel ezelőtt négyszáz török jött volt az Mura partra. Ottan kiválogatván magok közül az jobb-jobb lovast, általküldötték az kotori mezőre. Szinte történet szerint ott találtam őket akkor lesni. Hála Istennek, jó szerencsét adott az Uristen. Odabasát hármat fogtunk, más köz törököket is; egynéhányat levágtunk bennök; alig szaladott hirmondónak egy vagy kettő. Az én katonáimnak is hála Isten jó szerencsájök vagyon. Csaknem mindennap hordják az törököt.«²¹⁶

Bár Zrinyi ez évben állandóan jó szerencsével harcolt, ellenségei mégis azt hirdették, hogy a török megverte őt. Akadtak itthon is, Bécsben is olyan emberek, akik még az ilyen hirnek is örvendettek. Szomorúan jellemzi ez Zrinyi korát és egynémely kortársát!

Zrinyi ellenségei Bécsben is terjesztgették a hiobhireket. »Bécs - írja a nádorispán - rakva volt avval, hogy gróf Zrinyit az török megverte és az érsekujvári hostátot fölégette. De hogy mindezek külömben vannak, Istennek legyen nagy hála. Mindezeket ki hirdette, megmondjuk, ha szemben leszünk.«²¹⁷

A derék nádorispán Batthyány Ádámnak írta e jellemző sorokat; annak a férfiunak, aki fölvilágosította őt, hogy Zrinyi rágalmazói hazudnak, mint az ebek.

²¹² Puchaim.

²¹³ Év hiányzik. Batthyány szerint 1651-ben kelt a levél.

²¹⁴ Tornischa, 1651. aug. 24. Ugyanezen napon Keglevich Péter vicegeneralis írja Batthyáynak: »Igen jó lesz ha Zrinyi uram eljönne. De ha nem jönne, nem tudom kegyelmed heába Alsólindvára parancsolt-e?«

²¹⁵ Lenti ugyanis Batthyány generális kardja alatt állott.

²¹⁶ Csáktornya, 1651. szept. 22. - A derék Eszterházy László írja szeptember 26-án Batthyáynak: »Az török egyébaránt vesztegségben vannak, hanem Muraközre próbáltak. Feles magok kárával tértek meg, kit örömezt értettem. Azután is adja Isten, hogy így járjanak az ebek.«

²¹⁷ Bécs, 1651. nov. 26. Pálffy Pál nádor levele.

Valamivel később a nádorispán újra fölkeresi levelével Batthyányt. E szép levele is mutatja, mily nagyra tartotta ő Zrinyi Miklóst s mennyire óhajtotta boldogulását. »Zrinyi Miklós uram szerencsétlensége fölől való hirt - írja Pálffy - mi sem tartottuk bizonyosnak s igaznak, tudván, hogy az olyan költött új hírek őkegyelme ellenségeitől jönnek s származnak. Irtunk kétizben őkegyelmének, de egyik levelünkre sem jöve válaszunk. Ugy kívánjuk, hogy a jó-szerencse szolgáljon őkegyelmének, hogy jobban nem is kívánhatjuk.«²¹⁸

Ismerjük Pálffy Pál nemes gondolkozását, tehát ez a hang nem lephet meg bennünket. Az azonban már ujságszámba mehet, hogy az erdélyi fejedelemmel és a fejedelemasszonnyal való levelezést ő közvetíti! Pálffy nádorispán például december 6-án a következő sorokat írja Batthyáynak: »Fejedelemasszony őkegyelme irván e napokban nekünk, kért azon, hogy az adjungált, Zrinyi uraiméknak szóló leveleit pro celeriori transmissione kegyelmedhez dirigáljuk.«²¹⁹

Három héttel később Pálffy már újra jelenti Batthyáynak: »Az mi az fejedelemasszony Zrinyi uraiméknak szóló leveleit illeti, azokat megküldöttük őkegyelmöknek.«²²⁰

Zrinyi ezidőtájt Tornischán tartózkodott s gyógyíttatta magát. Innét írta Batthyáynak november havában: »Nem is egyébért adtam magamat az doktorok kurája alá, hanem hogy az előbbeni, az elmúlt nyári betegeskedésimnek utját meggátolhassam.«²²¹

Van ez időből Zrinyinek még egy levele hely és év nélkül. Csak okt. 16-a olvasható rajta. A tartalma azonban azt sejteti, hogy ez a levél is 1651-ben kelt. Zrinyi e levele szerint Puchaimot várta magához s Batthyánytól kért felvilágosítást érkezése fölől. »Kérem szeretettel kegyelmedet édes bátyámuram, - írja - adja értésemre, mikor fog őkegyelme idejönni és mikor várjam kegyelmeddel együtt. Azt tartanám Regedére legjobb volna jönni; onnan aztán vizen alá Ujudvarig.«

Hogy ez a találkozás a török harcokkal függött egybe, mondanunk sem kell.

A következő (1652.) évben Zrinyi és Batthyány ritkábban váltanak egymással levelet. Valószínű, hogy Zrinyi Miklósnak második házassága s egy ideig való elvonulása volt ennek az oka.

Batthyáynak két szolgája: Veér és Teszty Mihály uraimék Zrinyi szolgálait megrabolták. Zrinyi ezeket elfogatta, hogy törvényt tartson felettük. Áprilisban azonban Batthyány közbelépett értettök. Zrinyi április 6-án azt feleli Batthyáynak, adják vissza a nevezettek az elrablott dolgokat s akkor ő fölszabadul kötelessége alól. Máskülönben - írja - »ugy mint azok, mind pedig ennek az országnak feje, tartozom az igazsággal, amely őkegyelmöknek sulyos lészen.«²²²

Zrinyi találkozni akarván Batthyányval, Körmendre gyűlést hirdetett. Batthyány azonban nem jelenhetett meg Zalamegye gyűlésén. Zrinyi ezen nagyon sajnálkozott. Mivel Batthyány

²¹⁸ 1651. dec. 2.

²¹⁹ 1651. dec. 6.

²²⁰ 1651. decz. 30.

²²¹ Tornischa, 1651. nov. 27. »Parancsoljon kegyelmed - írja a levele végén - szeretettel szolgállok.« - Batthyány egy szegény ember ügyében irván, Zrinyi azonnal teljesíté a kérelmet. Batthyány egy másik kérésére pedig imígyen felelt: »Azmi Sylvester uram dolgát illeti, megengedtem az idei dézsmát és hegyvámot őkegyelmének. Az másika fölől kérem kegyelmedet, ne terheljen. Jól tudja kegyelmed, hogy bucsuvétlen és sine ulla gratiarum actione ment el tülem, az kinek én jó ura voltam.« (1651. okt. 15.)

²²² Csáktornya, 1652. április 6.

ugyanekkor megírta neki, hogy a végházakat fizetni fogják s a posztó elé szekereket küldjön, Zrinyi csodálkozva kiált fel válaszában: Micsoda ujság ez? »Énnekem - írja - nincsen módom benne, hogy az posztóért küldjek. Nem is akarok első lenni, azki ilyen ujságot kezdjek. Vagyon commissariusoknak arra rendelt költségek s találnak elég szekeret azért. Bánom, hogy búsétanom kell kegyelmedet, de köteles vagyok vele, holott ha hasznát akarom venni az jobbágyomnak, oltalmaznom is kell.«

Ez évben halt meg Zrinyinek egyik legjobb barátja és bajtársa: Eszterházy László. A vezekényi csatában esett el még más három Eszterházyval együtt. A lesújtó hirt Batthyány írja meg Zrinyinek, aki szept. hó 4-én felel neki: »Bizonyára nem kicsiny és kevés szomorúsággal és bánattal értettem Eszterházy László uram esetét. De kérem kegyelmedet szeretettel, tudósítson kegyelmed engem, hogy esett az dolog és ez az gonosz és véletlen szerencsétlenség«. ²²³

Ismeretes dolog, hogy Zrinyi ezidőben sűrűbben kezd érintkezni az erdélyi udvarral. Pálffy nádor és Batthyány Ádám is azt teszi. Pálffyt Puchaim még a király előtt is vádolta, hogy Rákóczival tart. Mindebből csak annyi igaz, hogy a nevezett három nagy ember barátságosan érintkezett a fejedelmi udvarral s örült, ha a fejedelem sikereit hallhatta. ²²⁴

Zrinyinek és Batthyáynak ez ügyben váltott leveleit idáig még nem sikerült megtalálnunk. De talán ezek is előkerülnek idővel.

Az 1653. évből is Zrinyinek csak egyetlen levelét sikerült megtalálnunk. Batthyány Ádám feleségének a halála alkalmával írta ezt. Mivel - mint maga írja - az országos ügyek miatt a temetésre nem mehet, tehát levélben fejezi ki részvétét. »Szívem szerint bánom - írja - hogy az Uristen asszonyomat ökegyelmét, az kegyelmed szerelmes házastársát ez világból kivette és magához szőlította s kegyelmedet mostanában avval megszorította, viszont meg is vigasztalja«. ²²⁵

A következő (1654.) év tavaszán Zrinyi és Batthyány egy fületlen pribék tolvajlásai ügyében váltanak néhány levelet. ²²⁶ Junius hó 11-én Zrinyi Miklós Ráckanizsáról ír Batthyáynak néhány jobbágy érdekében. Ezt, valamint későbben írt apró kívánságait is Batthyány készséggel teljesítette. Hiszen szept. 21-én ő maga írja Zrinyinek: »Kivánom ezután is édes öcsém-uram, hogy nemcsak ilyen, de más nagyobb dolgokban is szolgálhassak s kedveskedhessem kegyelmednek, maradván mindenkor az kegyelmed igaz jóakaró atyafia.«

November hóban Zrinyi birtokvásárlás dolgában ír Batthyáynak s jelenti neki, hogy Eördögh Péter, akit Nyitrára a mesteruramhoz küldött, nagyon megkésétt. ²²⁷

Ez Zrinyi Miklósnak az utolsó levele, melyet a körmendi levéltár rengeteg missilis levele között találunk sikerült. Mivel a körmendi levéltár missilisei rendezetlenek, valószínű, hogy még több Zrinyi-levél is akad ott, de ezeknek fölkutatása nagy munkába kerül. A fáradságot azonban nem szabad kimélnünk; mert ha valaki, úgy Zrinyi Miklós megérdemli, hogy élete

²²³ Csáktornya, 1652. szept. 4.

²²⁴ Széchy Batthyány Ferencet még negyed századdal halála után is szerepelteti s őt is azok között emlegeti, akik II. Rákóczi György sikerének »magyar szívük igaz érzésével örvendettek«. (III. köt. 36. lap.)

²²⁵ Csáktornya, 1653. május 27. - Ez év augusztus 27-én Barkóczy László Zrinyi udvarába küldé fiát, hogy ott tanuljon. Ez alkalommal írta Batthyány Ádámnak: »Ez levelem praesentáló fiamat: Barkóczy Ferencet bocsátottam s expedáltam úgy hogy bán uramhoz, gróf Zrinyi Miklós uramhoz menjen és ökegyelmével legyen s ha alkalmatossága adatik, Velencében is elmenjen.«

²²⁶ Batthyáynak Zrinyihez írt levelei az ügyben április 4-én és április 15-én keltek.

²²⁷ Csáktornya, 1654. nov 21.

teljes világításban álljon előttünk. Ez azonban csak úgy lesz lehetséges, ha a kutatók a családi levéltárak anyagát teljesen átveszik s a Zrinyire vonatkozó leveleket és följegyzéseket napvilágra hozzák. Ma már elmondhatjuk, hogy Zrinyi Miklós működéséről elsőrangú esztetikai és politikai tanulmányaink vannak. Ha a reá vonatkozó levéltári anyagot föltárjuk, akkor a mai fogyatékos életrajzok helyébe Zrinyihez méltó, teljes és hű életrajz megírása is lehetőségessé válik. Tartozunk ezzel Zrinyi Miklósnak is, meg magunknak is. Tehát fel a munkára! Kutassunk és dolgozzunk, hogy a közhelyek unos ismétlése, az üres és a valótlan motívumok fölhalmozása és az értéktelen találgatások helyébe azt adhassuk, ami Zrinyinkkel történt, amit Zrinyi cselekedett és teremtett.

VIII. KISÉRLETEK A MAGYAR HADERŐ FELOSZLATÁSÁRA 1671-1702²²⁸

XVII-ik század második felében a magyar vitézi élet s vele együtt a magyar hadszervezet és hadviselés nem fejlődésnek, hanem inkább hanyatlásnak indult. A hanyatlás okait azonban nem a magyarságban, hanem a politikai és a gazdasági viszonyokban kell keresnünk. A magyar nép a másfél százados háborúban rendkívül megfogyott. Csapás, de egyuttal életkérdés is volt rá nézve, hogy új elemekkel pótolja az emberanyagban támadt hiányt. A délvidékről szakadatlanul felfelé igyekvő szláv népek azonban a kultúrájuk legalacsonyabb fokán állottak, s habár hamar magyarosodtak, durva erkölcsök s kiolthatatlan rablási ösztönük²²⁹ rombolólag hatottak a magyar hadinépre. A megélhetés módja amúgy is napról-napra nehezebb lett, a fizetés is mindig hosszabb és hosszabb időre kimaradt s így nem is vehetjük rossz néven, hogy a végbeliek a rácok példájára szintén a fosztogatásra adták fejüket. A megélhetés nehézségeinek növekedésével együtt járt a fegyelem rohamos felbomlása. Ott, hol a katonaság rongyokban járt, ahol a legveszélyesebb időkben is hat-hét éven át egy fillér zsoldot vagy egy harapás kenyeret sem kapott, fegyelemről szó sem lehetett. S ahol fegyelem nincs, ott egészséges hadügyi fejlődés sem lehet.

A XVII-ik század utolsó évtizedeiben a magyar hadinép politikai tekintetben is teljesen megváltozott helyzettel állott szemben. A végbeli élet egykori virágkorában a magyar vitézeket az a ki nem alvó remény lelkesítette, hogy a törökön sikerül erőt venniök s Magyarország csillaga még felragyog Buda fölött. Tehát minden erejüket, lelkük egész gyűlölségét a török ellen irányították. Az egykori remény s vele együtt a lelkesedés is kialvófélben volt; a gyűlölet is elszállt. Nemzetiségi szempontból most a német sokkal veszedelmesebbnek látszott a töröknek. A magyar hadinép érezte és éreznie kellett, hogy az évről-évre nagyobb számban behozott német katonaság őt a végházakból lassan-lassan teljesen kiszorítja. A kenyérgondosan kívül ez a dolog a nemzeti büszkeségbe is belevágott. A magyar hadinép vérzett és harcolt idáig; ami végházunk még volt, azt ő tartotta meg eddig a török ellen s így nem bírta megérteni, miért zárják ki éppen őt hazája védelméből, miért veszik el éppen tőle a kenyeret? Ha még ehhez hozzávesszük, hogy a valláskérdés is üldözés tárgya lett, egészen természetes következménynek kell tartanunk, hogy az egykori törökgyűlölet teljesen a németek ellen fordult. Ez a kiolthatatlannak látszó gyűlölet²³⁰ hadiszempontból igen káros volt, mert egyrészt az együttműködést lehetetlenné tette, másrészt meg azt eredményezte, hogy a magyar katonák a gyűlölt némettől még azt sem kívánták eltanulni, ami különben hasznukra vált volna.

Mindezek a körülmények világosan megmagyarázzák a magyar vitézi élet hanyatlását; megmondják, miért nem lehetett nálunk szó egészséges hadügyi fejlődésről.

Amióta Nádasdy Ferenc (a fekete bég) a huszár kezébe kópja helyett puskát adott,²³¹ a magyar hadak fegyverkezésében nevezetesebb újítás alig történt. Hacsak azt nem vesszük újításnak,

²²⁸ Ez értekezést a Történeti Társaság a Szilágyi Sándor-féle díjjal jutalmazta.

²²⁹ Ezt mind a haditanács, mind az udvari kamara elismerik; az utóbbi például 1699. nov. 15-iki feltejtésében a rácokról ilyen kifejezéseket használ: »*cujus fides cum fortuna stare solet*«, vagy »*so ist doch schwwehr zu glauben, dass ein von Natur auf den Raub inclinirendes Volk*« stb.

²³⁰ Inquisitions-Commissarii Relation (1678. szept. 9.) című hivatalos jelentésben olvashatjuk e sorokat: »*welche (t. i. a magyar nemzet) wider die Teutsche von einem gleichsamb angeborenem und unversöhnlichen, keineswegs verdienten Hass brennet*«. (Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.605.)

²³¹ Erről a nevezetes újításról a külföldi államok követői is magasztalással szólottak.

hogy naszádosainkat a régi, *nyilsebes és könnyű magyar naszádok* helyett, Gmundenben készült otromba hajókra ültették. A szervezet és a beosztás terén sem történt nevezetesebb újítás. A magyar csapatoknak nagy hátránya volt, hogy csak a végházak védelmére, a könnyű harcokra és a portyázásokra voltak betanítva. A sok apró csapatot a végházak veszedelme nélkül nem is lehetett összevonni s így egységes vezetés alatt lévő, *jól betanított mezei hadseregünk nem volt*. Ez az oka, hogy nagyobb szabású háborút - teljesen magyar sereggel - nem folytathattunk.

A végházak magyar hadi népe egy dologban azonban helytállt: a portyázó török csapatokkal szemben, a kisebb harcokban, a sarat derakasan megállta. A hosszú küzdelmek s a még hosszabb nélkülözések ugyanis megedzették a magyar katonát s ahol a személyes bátorság és vakmerőség döntötte el a harc sorsát, ott a mieinknek vereségétől sohasem kellett tartani. Ezek a különben kiváló erények a XVII-ik század végén már korántsem bírtak oly nagy jelentőséggel, mint régebben. A nagyobb harcok eredményét már nem a személyes vitézség döntötte el. S valljuk be őszintén, hogy a modern haditudománnyal és hadivivmányokkal a mi szegény végbeli vitézeink bizony nem tartottak, sőt nem is tarthattak lépést. Még kevésbé dicsekedhettek azzal, hogy fegyvereik és felszerelésük megfelelték a kornak.

De akárhogyan állott is a dolog, könnyű lovasságunk régi jó hírnevét még mindig megtartotta.²³² Kollonics Lipót, akit ebben a dologban elfogultsággal alig vádolhatunk, maga írja I. Lipótnak, hogy a három magyar huszárezred (Deák, Kollonics és Pálffy) a francia háborúk alatt (*ex genio populi et methodo militandi*) egész Európában dicsőséget aratott.²³³ A Deák Pál-féle *norma* egész Európában ismeretessé lett s a könnyű lovasezredek felállításánál ezt a normát még fél század múlva is emlegették.

Gyalogságunkról s egyéb fegyvernemünkről ilyen magasztaló nyilatkozatokat már nem igen mondhatunk. A magyar végházakban különösen a tüzéség és ennek felszerelése volt gyarló. Batthyány generális még 1679-ben is azt jelenti, hogy a Kanizsa körül fekvő összes végházakban egyetlen használható ágyú sincsen.

Amit itt a magyar csapatok fogyatkozásáról és harcképességének hanyatlásáról mondtunk, az az állandóan végházainkban élő, ugynevezett *szabad német zászlóaljakra* is vonatkozik. Mivel ezek a végházakból ki sem mozdultak s mivel még a portyázásokban sem vettek részt, harcképességük még kevésbé haladt a korrallal. A rendes német katonasággal azonban egészen másképp vagyunk. Tudjuk, hogy a XVI-ik században és a XVII-iknek első felében hazánkba küldött német katonaság legnagyobb részét a németség legsilányabb eleme volt s az akkori magyar katonával az összehasonlítást ki nem állta. A XVII-ik század második felében azonban már egészen másféle csapatokat küldöttek hozzánk. Montecuccoli seregében ugyan még teljesen hasznavehetetlen elemek is voltak s a törökök Szentgotthárdnál a *Nassau*i és a *Kielmansegg*-féle ezredeket az utolsó emberig levágták, anélkül, hogy azok benne csak valami kárt is okoztak volna, de ugyancsak Montecuccoli táborában kitűnően képzett ezredek is voltak. A XVII-ik század végén, főleg a hosszú felmentő háborúban, mikor a külföldi fejedelmek versenyre keltek a kitűnő csapatok küldésében, szemenszedett, jól szervezett és remekül betanított ezredeket hoztak hazánkba. Ezek a haditudomány terén a világ bármely nemzetével

²³² Az 1653. évben, mikor Puchaimb generalis és társai a magyar végházakat megvizsgálták, jelentéseik alapján az udvari kamara a magyar huszárokról így nyilatkozott: »Und weilien die teutsche Völker ohne hungarische Reutterey in selbigem Königreich nit subsistiren können« - tehát 1512 új huszárt kell verbuválni. (Közös p. ü. lt. fasc. 14.530.)

²³³ Közös p. ü. lt. fasc. 14.835. Referat. Die Einrichtung der Hungarischen Granitzen, 1699 nov. 15. »wider die Franzosen in Reich diejenige Reputation erworben haben, durch welche sie so renomirt, und bei dem Feindt in zimblischen Respect geweset seyn«... stb.

sikraszállhattak. Ránk nézve azonban elemi csapás volt hihetetlen étvágyuk, szomjuk és kiolthatatlan gyűlöletük minden iránt, ami magyar.

Minél jobban fejlődött a német haditudomány s minél kiválóbb lett a német katona, uralkodóink és a haditanács szemében a mi éhező és rongyos katonáink, kik minden nemzeti fölkeleskor otthagyták a császár szolgálatát, annál kevesebbet értek. A német főtisztek elfogultsága és gőgje a magyar csapatok felől való amúgy is kedvezőtlen hangulatot az udvarnál csak növelte. Ennek természetes következménye az lőn, hogy végházainkat és városainkat erőnek erejével német hadakkal igyekeztek megrakni. A legsajnosabb ebben az igyekezetben az, hogy a bécsi kormányzések nemzetellenes törekvéseinek támogatására magyar főurak is mindig akadtak.

*

A magyar történetírók III. Ferdinánd kormányzásáról meglehetősen jóindulattal szoktak írni. Pedig ha a politikai, a gazdasági és a vallási ügyek terén az ő intézkedéseit mélyebben vizsgáljuk, mindazon bajok csiráit megtaláljuk, melyek később I. Lipót uralkodása alatt Magyarország gazdasági és politikai romlását okozták. II. Ferdinánd volt az első, aki még az alacsonyabb hivatalok és katonai tisztségek betöltésénél is a nem római katolikus vallásukat céltudatosan mellőzte. Ezzel az eljárással végházainkban elvetette a gyűlölködés magvait, s megtörtént, hogy ugyanazon végház régi vitézei kardot fogtak egymás ellen. Így 1659-ben a pápai katonák között oly élessé lőn a vallási gyűlölség és civódás, hogy a protestánsok összeesküvést²³⁴ szőttek katolikus tisztjeik ellen. Ennek következtében a három legvitézebb protestáns vallású vajdát: *Acsádi Balázst*, *Kőrösi Ferencet* és *Tholdi Mártont* vasraverve a győri tömlöcbe hurcolták.²³⁵

III. Ferdinánd volt az, aki az országgyűlés kikerülésével és a nádor kijátszásával halálos csapást mért a magyar kereskedelemre, mikor 1651-ben a magyar marhakereskedést állami monopoliummá tette.

III. Ferdinánd árasztotta el végházainkat rácokkal, s e tetteivel végzetes példát adott utódának arra nézve, hogy miként lehet, a bécsi kormányzések meggyőződése szerint megbízhatatlan magyar katonaságot a magyarfaló rác katonákkal helyettesíteni. A rendek belátták a veszedelmet, mellyel a rácok hadbafogadása jár, s többször kérték a királyt, hogy bocsássa el a rác katonaságot. Ferdinánd azonban kérésükre nem hajlott, sőt az 1655. évi június 24-én *Kapellet Péter* fővajda, *Vályi Zsigmond*, *Fogas Péter*, *Rácz János* és *Monaszerly Péter* rác vajdák kérelmére a török elől a királyi végházakba, főleg Győrbe és Komáromba vándorolt rácoknak kiváltságlevelet adott.²³⁶ A királlyal együtt a bécsi kormányzések is a rácok megtartása mellett kardoskodtak.²³⁷ Sőt a magyar végházak megvizsgálására Puchaimb vezetése alatt kiküldött bizottság is a rácok megtartása mellett nyilatkozott.²³⁸

²³⁴ A haditanács használja e szót.

²³⁵ Országos Levéltár: Insinuata consilii aul. bellici.

²³⁶ Közös p. ü. lt.

²³⁷ Ugyanott 1655. ápr. 16. Az udvari kamara a többi között így ír: »Die Rätzen sollen billich nicht allein intuitu meritorum, dass sie zu des Reiffenbergs Zeiten (Bethlen idejében) Comorn erhalten helfen, sondern auch wegen der Camer aignen Interesse geduldet.«

²³⁸ U. o. Hung. fasc. 14.555. A jelentés szerint mikor egyesek a rendkívüli német katonaság kivezetését sürgették, a primás és a nádor ellenezték azt. »Der Herr Erzbischof und Herr Palatinus den Nutzen, welchen sie von selbigen Völkern haben, selbstem remonstrirt.« A rácokról meg a bizottság kimondta: »Dass die Rätzen lenger geduldet werden möchten, mit Versicherung, wann Klagen wieder sie einkommen, man darunter inquirirn und dem Befund nach Remedierung vorkehren werde.«

A rácok támogatásánál a magyar katonaságra nézve még veszedelmesebb volt III. Ferdinándnak azon törekvése, hogy minél több német katonát helyezzen Magyarországra. Ez az utóbbi dolga már nemcsak hadi, hanem gazdasági és nemzetiségi szempontból is végzetes következményeket vont maga után. Mert minél több német katonát hoztak hazánkba, annál több magyar vitéznek a kezéből vették ki a kenyeret s annál inkább növelték a két nemzet között a gyűlöletet. Hogy gazdasági szempontból is nagy terhekkel s nagy bajokkal járt a német katonák szaporodása, nem szükséges hosszabban fejtegetnünk.

Mielőtt III. Ferdinánd a német csapatok szállítását megkezdte volna, előbb a magyar államférfiak között akart magának hátvédet szerezni. Azt ugyanis jól tudták Bécsben, hogy az országgyűlés sohasem fog beleegyezni a német katonaság növelésébe; tehát arra kerestek módot, hogy egyes főurak segédelmével, szép csöndben, észrevétlenül csempészhessék be hozzánk a német csapatokat. Az udvari kamara erre a célra a királynak elsősorban *Wesselényi Ferencet ajánlotta, mint olyant, akit mindenre fel lehet használni*. És Wesselényiben csakugyan nem csalatkoztak. III. Ferdinánd sajátkezűleg irt levelekben buzdította Wesselényit terveinek támogatására, s ő a maga részéről mindenre készségesen vállalkozott. Az 1654 évi február 21-én válaszolván III. Ferdinándnak Regensburgban január 15-én kelt levelére, a többi között azt irta, hogy Felső-Magyarországban magára vállalja öfelsége kívánságának teljesítését s a községeket és a városokat *kettős büntetéssel* kényszeríti a német katonaság befogadására és eltartására.²³⁹ Egy másik levelében meg azt jelenti, hogy bár a felvidéken gyűlölik a német katonaságot, ő a városokat és a községeket mégis kényszeríteni fogja a német katonaság befogadására.

Wesselényit enemű törekvéseiben Lippay Gáspár, a magyar kamara elnöke is tőle telhetőleg támogatta. Ez az ember minden törvénytelenségre kész volt; s nemcsak helyeselte III. Ferdinánd terveit, hanem még sürgette is, hogy mennél több német katonát hozzanak Magyarországra.²⁴⁰

E két magyar főúr támogatása mellett a harmincéves háború befejezése után egyre jöttek a német csapatok. A bányavidéki és felsőmagyarországi végházakat: Ujvárt, Füleket, Trencsént, Lévát, Tokajt, Szendrőt stb. német katonával rakták meg. Mikor Kálló és Szatmár Rákóczi kezéről visszakerült, az ott lévő 900 főnyi magyar katonaságból csak 350-et tartottak meg, az elbocsátottak helyébe pedig német csapatokat küldtek.²⁴¹

Az 1658. évben Wesselényi intézkedésére - *necessitatibus illius temporis exigentibus* - a Csallóközbe is császári csapatokat vezettek.²⁴²

Mikor a lengyelországi háborút befejezték, 1660-ban a császári hadakat innét is Magyarországra küldték²⁴³ s a haditanács a magyar kancelláriát még azzal biztatta, hogy a német hadsereg Magyarországnak hasznára és üdvére leszen! Heister serege Makoviczán át vonult hazánkba. A sziléziai csapatokat Osztrósics Mátyás és Senkovics vezették be Jablunkán át Trencsén, Turóc, Árva, Liptó és Sepes megyékbe.

A haditanács ugyan ez alkalommal is kijelentette, hogy a német csapatok eltartásának terhét nem Magyarország viseli, de az efféle kijelentéseknek semmi értékük sem volt. Már 1653-ban kimondották, hogy a bevezetett német katonaság az igaz katolikus vallást fogja védeni, jó és

²³⁹ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.531. és 14.532. Ott vannak Wesselényi levelei és az ezen ügyre vonatkozó jelentések.

²⁴⁰ U. o.

²⁴¹ U. o. fasc. 14.544. Ex consilio bellico, 1659. jul. 25.

²⁴² Wesselényi rendelete. Túrszakállós, 1658. aug. 9. Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.561.

²⁴³ Országos Levéltár: Insinuata cons. bellici, 1660. ápr. 12. »Certa militum germanorum manus, non abstinentibus articulis, necessitate nimirum ita postulante introducatur.«

szigorú fegyelmet fog teremteni, s eltartására repartíciót fognak kivetni.²⁴⁴ Az 1655 évi április 6-án III. Ferdinánd személyes vezetése alatt az udvari kamara tanácsot tartott, s ez alkalmával kimondták, hogy a nálunk lévő rendkívüli német katonaságot részben a bányavárosokra kiállított váltókkal fizetik. A király elnöklése alatt lévő gyűlés azt is kimondta, hogy ezt a fizetési módot titokban kell tartani,²⁴⁵ s ha a magyar rendek panaszkodnak, azt kell felelni, hogy a bajon segítenek.²⁴⁶

A megyék hivatalos jelentéseiből tudjuk, hogy a német csapatok élelmezése milyen retentő csapás volt a felvidékre. Tudjuk azt is, hogy az erőszakosságban és a fosztogatásban még a rácokon is tultettek s a bécsi kormányzások mégis azt hirdették, hogy a német csapatok Magyarország üdvére lesznek s szigorú fegyelmet fognak tartani. Pedig egymásközött maguk is megvallották, hogy az örökös tartományok megmentése és kimélése céljából küldték hozzánk a németeket, - *weilen die extraordinari teutsche Völker die maiste Insolentien verüben!*²⁴⁷

A német katonaságnak betelepítése együtt járt a magyar hadinép apasztásával. Az 1649. évi országgyűlés ugyan kimondta, hogy a végházak hadinépét az 1609-ben megállapított számra kell emelni, de ezt a törvényt mindig kijátszották. Az 1609-iki megállapodás szerint a végházak hadinépének 20,097 emberből kellett volna állnia. Ebben a számban III. Ferdinánd koráig rendszeresen 4500 állandó német katona volt, most pedig az összes magyar katonaság száma csak 11,040 emberre rugott, a többi német volt. A magyar katonaságot III. Ferdinánd 1652-ben a rendek sürgetésére mindössze csak 1512 huszárral növelte.²⁴⁸ Ha ehhez hozzávesszük az osztrák *Landschaft*-tól fizetett 766 huszárt és 1050 hajdut, úgy 1652-ben és a következő években a magyar katonaságnak 14,368 emberből kellett volna állnia. A helyőrségek szaporításával egyidőben Batthyány ajánlatára túl a Dunán több végházat teljesen megszüntettek s helyőrségüket máshová helyezték át. A megszüntetett erősségek közt volt Egerszeg, a magyar vicegenerális eddigi székhelye,²⁴⁹ továbbá Kányavár, Szentgyörgyvár, Kéménd, Magyarosd, Tótfalu és Limpach.²⁵⁰

A 20,097 emberben megállapított állandó katonaságban azonban még annyi sem volt a magyar, mint amennyit papirosan kimutattak. S amíg a magyar hadinép száma folyton apadt, addig a német katonaság aránytalanul szaporodott.

Hogy az összes magyar katonaság számáról és beosztásáról világos képet alkothassunk, adjuk itt az 1652. évi május 25-én kiadott császári végzés alapján felemelt állandó létszámot.

A jelzett császári rendelet Győr, Komárom, Magyaróvár, Pozsony és a balatoni végházak magyar hadinépét a régi állapotban hagyta és nem emelte. Ezen várakban a magyar és a német katonaság együttesen 2060 főre rugott, havi 14,522 frt 35 kr. fizetéssel. A bányavidéki végházakban így oszlott meg a hadinép:

Érsekújvár: 600 német gyalog kap havi 4996 frtot, 764 huszár 4391 frtot, 150 hajdu 434 frt 15 krt, 31 tüzér 332 frtot és 26 rendkívüli alkalmazott 373 frtot.

²⁴⁴ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.529.

²⁴⁵ »Zumahlen dieser modus gar nit zu publicirn, sondern in gehaimb zu halten.«

²⁴⁶ »Auch schon sonst ain Mithel gefunden werden denen teutschen Völkern ihre Verpflegungsgelder zu zubringen.« (Ex consilio bellico, 1655. ápr. 10.)

²⁴⁷ Közös p. ü. lt. Hung. 1655. ápr. 16.

²⁴⁸ E huszárokat így osztották be: Szendrő kap 309, Putnok 50, Diósgyőr 50, Ónod 100, Ujvár 250; Verebély 50, Léva 100, Palánka 50, Gyarmat 50, Szécsény 50, Fülek 100, Nemti 100, Szentgrót 50, Kapornak 50, Kiskomár 100 új huszárt. (A haditanács 1653. máj. 23-iki rendelete szerint.)

²⁴⁹ Ezentúl Szentgróton lakott.

²⁵⁰ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.527.

<i>Léva:</i>	100 német havonkint	971	frt	-	kr.
	100 hajdu	287	„	-	„
	200 huszár	976	„	45	„
	12 tüzér	130	„	-	„
	9 rendkívüli alkalmazott	75	„	-	„
	egy óra a kiadás	2439	frt	45	kr.
<i>Palánka:</i>	147 huszár	758	frt	-	kr.
	94 hajdu	272	„	-	„
	5 tüzér	56	„	-	„
	6 rendkívüli	33	„	-	„
	havonkint	1119	frt	-	kr.
<i>Nógrád:</i>	79 huszár	490	frt	-	kr.
	134 hajdu	410	„	-	„
	10 tüzér	110	„	-	„
	3 rendkívüli	46	„	-	„
	havonkint	1056	frt	-	kr.
<i>Szécsény:</i>	300 huszár	1482	frt	-	kr.
	200 hajdu	575	„	-	„
	9 tüzér	96	„	-	„
	10 rendkívüli	74	„	-	„
	havonkint	2227	frt	30	kr.
<i>Verebély:</i>	150 huszár	760	frt	-	kr.
	100 hajdu	270	„	-	„
	2 rendkívüli	19	„	-	„
	havonkint	1049	frt	-	kr.
<i>Fülek:</i>	497 német gyalog	1777	frt	-	kr.
	150 hajdu	431	„	-	„
	300 huszár	1541	„	-	„
	25 tüzér	268	„	-	„
	7 rendkívüli	106	„	-	„
	havonkint	4123	frt	-	kr.
<i>Buják:</i>	25 huszár	179	frt	37	kr.
	50 hajdu	143	„	45	„
	3 rendkívüli	21	„	30	„
	havonkint	344	frt	12	kr.
<i>Somoskő:</i>	21 hajdu	58	frt	45	kr.
<i>Hámoskő:</i>	(?) 21 hajdu	58	frt	45	kr.
<i>Hollókő:</i>	20 hajdu	61	frt	15	kr.

Szőgin: (?) 95 huszár, 142 hajdu, 2 puskaműves és 6 rendkívüli: havonkint 1003 frt.

A Kanizsával szemben lévő és a báni végházak hadinépe így oszlott meg:

<i>Körmönd:</i>	150 huszár ²⁵¹	1163	frt	35	kr.
	100 hajdu	280	„	-	„
	havonkint	1443	frt	35	kr.
<i>Egerszeg:</i>	15 német				
	190 huszár ²⁵²	1061	frt	30	kr.
	136 hajdu	364	„	-	„
	3 tüzér	40	„	-	„
	3 rendkívüli	63	„	-	„
	havonkint	1528	frt	30	kr.
<i>Peleske:</i>	25 huszár	131	frt	-	kr.
	67 hajdu	185	„	-	„
	1 tüzér	10	„	-	„
	havonkint	326	frt	-	kr.
<i>Kapornak:</i>	100 huszár	439	frt	15	kr.
	50 hajdu	140	„	-	„
	1 tüzér	10	„	-	„
	havonkint	589	frt	15	kr.
<i>Egervár:</i>	25 huszár	119	frt	37½	kr.
	50 hajdu	140	„	-	„
	1 tüzér	10	„	-	„
	havonkint	269	frt	37½	kr.
<i>Kéménd:</i>	10 huszár	40	frt	-	kr.
	30 hajdu	81	„	15	„
	havonkint	121	frt	15	kr.
<i>Majoros és Tótfalu:</i>	2 huszár	8	frt	-	kr.
	29 hajdu	76	„	15	„
	havonkint	84	frt	15	kr.
<i>Kiskomár:</i>	30 német	532	frt	-	kr.
	193 hajdu	547	„	-	„
	215 huszár	1044	„	45	„
	3 tüzér	34	„	-	„
	3 rendkívüli	36	„	-	„
	havonkint	2193	frt	45	kr.

²⁵¹ Ide van számítva a kerületi főkapitány fizetése is.

²⁵² A vicegenerális fizetése is ide van számítva.

<i>Zalavár:</i>	15 huszár	60	frt	-	kr.
	91 hajdu	267	„	30	„
	1 puskaműves	10	„	-	„
	1 rendkívüli	8	„	-	„
	havonkint	345	frt	30	kr.
<i>Szent-györgyvár:</i>	5 huszár	20	frt	-	kr.
	39 hajdu	111	„	15	„
	havonkint	131	frt	15	kr.
<i>Szentgrót:</i>	75 huszár	319	frt	37½	kr.
	50 hajdu	140	„	-	„
	1 puskaműves	10	„	-	„
	havonkint	469	frt	37½	kr.
<i>Vér:</i>	6 huszár	24	frt	-	kr.
	20 hajdu	52	„	30	„
	havonkint	76	frt	30	kr.
<i>Németi:</i>	185 huszár	618	frt	30	kr.
	87 hajdu	257	„	30	„
	2 rendkívüli	14	„	-	„
	havonkint	889	frt	60	kr.
<i>Szécsisziget:</i>	24 huszár	135	frt	-	kr.
	56 hajdu	170	„	-	„
	1 puskaműves	10	„	-	„
	havonkint	315	frt	-	kr.
<i>Limbach:</i>	50 huszár	239	frt	15	kr.
	50 hajdu	140	„	-	„
	havonkint	379	frt	15	kr.
<i>Kányavár:</i>	8 huszár	32	frt	-	kr.
	33 hajdu	98	„	45	„
	1 rendkívüli	4	„	-	„
	havonkint	134	frt	45	kr.
<i>Muraköz:</i>	100 huszár	478	frt	30	kr.
	200 hajdu	560	„	-	„
	havonkint	1038	frt	30	kr.
<i>Légrád:</i>	200 hajdu havonkint	572	frt		

Eszerint a Kanizsával szemben levő végházak hadi népe 2733 főre rugott.

A báni katonaság állt 300 huszárból (1888 frt), 200 hajduból (650 frt) és egy rendkívüli alkalmazottból. Ezek havi zsoldja 2550 frt volt.

A felsőmagyarországi végházakban a hadi nép így oszlott meg:

<i>Kassa:</i>	125 huszár ²⁵³	1220	frt	-	kr.
	325 hajdu	747	„	-	„
	13 tüzér	60	„	-	„
	5 rendkívüli	39	„	-	„
	havonkint	2066	frt	-	kr.
<i>Tokaj:</i>	98 huszár	507	frt	48	kr.
	98 hajdu	228	„	-	„
	2 rendkívüli	33	„	-	„
	havonkint	768	frt	48	kr.
<i>Szendrő:</i>	86 német gyalog	773	frt	36	kr.
	103 hajdu	282	„	-	„
	557 huszár	1974	„	24	„
	10 tüzér	48	„	-	„
	4 rendkívüli	39	„	-	„
	havonkint	3076	frt	60	kr.
<i>Putnok:</i>	168 huszár	652	frt	12	kr.
	68 hajdu	166	„	-	„
	2 tüzér	11	„	-	„
	4 rendkívüli	18	„	-	„
	havonkint	847	frt	12	kr.
<i>Ónod:</i>	300 huszár	1151	frt	48	kr.
	200 hajdu	442	„	-	„
	2 puskaműves	11	„	-	„
	4 rendkívüli	43	„	-	„
	havonkint	1647	frt	48	kr.
<i>Szádvár:</i>	50 huszár	244	frt	-	kr.
	50 hajdu	110	„	-	„
	2 puskaműves	11	„	-	„
	havonkint	365	frt	-	kr.
<i>Murány:</i>	50 német	436	frt	-	kr.
	50 huszár	196	„	48	„
	50 hajdu	115	„	-	„
	havonkint	747	frt	48	kr.

E hivatalos kimutatás szerint az összes magyar végházakban csak 12,584 magyar katona volt és ezeknek fizetése a német katonasággal együtt havonkint 53,477 frtra rugott. A kimutatásból világosan látható, hogy a végházainkban lévő német gyalogság zsoldja több mint kétszer

²⁵³ A kerületi főkapitányság személyzetének fizetésével együtt.

akkora volt, mint a magyar huszároké. De azt is láthatjuk, hogy *az ujonnan Magyarországra hozott csapatokat nem vették fel e kimutatásba.*

Mivel a király elhatározta, hogy az állandó katonaságot nálunk 20,097 emberre emeli, s mivel a már említett 1512 huszáron kívül több magyar katonát nem fogadott, tehát csupán a végházakban mintegy 8000 német elhelyezésére lehetett számítani.

A német katonaság folytonos szaporítása és a félannyiba sem kerülő magyar hadi nép szakadatlan apasztása új terheket és új bajokat hozott az országra. Mivel jövedelem annyi nem volt, hogy az egész haderőt rendesen fizethették volna, a magyar hadi nép húzta a rövidebbet. A fizetésben ugyanis az utolsó mindig a magyar katona volt.

Mivel a magyar kamara a hadi nép fizetésére reá rótt évi 75,000 forintot nem bírta előteremteni, s mivel az udvari kamara sem rendelkezett pénzzel, a katonák vagy nem kaptak fizetést, vagy pedig (nagy ritkán) pénz helyett posztóval, sóval és fegyverekkel fizették őket. Így például 1653-ban a kanizsai végházak hadi népének pisztolyokat és karabélyokat küldöttek. A 4 frtos karabélyt azután 6 frtba, a 6 forintos pisztolyokat pedig 9 frtba számították.²⁵⁴ Ugyanekkor az érsekújvári katonaság fizetés helyett 20,019 kupa (bödön), a lévai meg 4865 kupa osztrák főtt sót kapott.²⁵⁵ A legtöbb katonát azonban pénz helyett mégis posztóval fizették ki, mert ez volt a legjobb üzlet. Az udvari kamara ugyanis a posztó végjét 14-20 forinton vette, bécsi rőfökben. A katonáknak ugyanezen posztó végjét 48 frton adták, de nem a bécsi, hanem a sokkal rövidebb brabanti rőffel mérve. A megszokásosabb fizetési mód az volt, hogy egy évre 4 havi zsoldot készpénzben, hat havit pedig posztóban adtak. De az ilyen fizetés öt-hat évben csak egyszer esett meg. Az 1656. évben a nagy nyomorban sinlődő magyar hadi népnek a király megígérte, hogy még az évben tíz havi zsoldot adat nekik. Az ígért azonban ígért maradt. A hadi tanács a nádort és az esztergomi érseket mindenáron arra akarta bírni, hogy a katonáknak ezúttal csak öt havi zsoldot adjanak. Az esztergomi érsek azonban a tíz havi fizetést követelte. »Non video - írja 1656 február 4-én - illam securitatem, sed contrarium experior, quia etiam illis paucis, in confinariis quos habuimus spoliamur.«²⁵⁶ Ha a király - ugymond - tíz havi zsoldot ígért, akkor tartsa is meg szavát. Az érsek erélyes föllépése nem sokat használt, mert mire a fizetésre került a sor, a kiutaltványozott összeg már csak négy havi zsoldra olvadt le.

A nagy pénzhiány ez időben egy igen fontos szervezeti ujitásra is okot adott. A magyar csapatok ugyanis már több mint egy század óta ötvenes kompániákból állottak és minden ötven huszár élén egy kapitány, minden ötven hajdu élén egy vajda állott. Hogy minden száz embernél egy tiszti fizetést megtakarítsanak, elrendelték, hogy a magyar kompániák ezentúl 100 emberből álljanak. Ez az ujitás a magyar tiszteknek - bár hatalmuk és tekintélyük növekedett - sehogy sem tetszett. Az 1656. évi március havában folyamodtak is öfelségéhez, hogy ha már a kompániák emberszámát százra emelték,²⁵⁷ legalább adjanak minden száz ember mellé egy helyettes tiszte (vicekapitányt) is. Forgács Ádám kerületi főkapitány is ilyen értelemben írt s azt ajánlotta, hogy hat emberrel kisebbsítsék a kompániákat s e hat ember zsoldjából fizessék a vicekapitányokat, mert 100 ember vezetésére egy tiszt igen kevés. A kompániáknak hat emberrel való kisebbsítését sem az udvari kamara, sem a hadi tanács nem fogadta el, mert Magyarországon már ugyis nagy volt az elkeseredés a magyar katonaság

²⁵⁴ Közös p. ü. lt. fasc. 14.531. Regensburg, 1653. szept. 16.

²⁵⁵ Közös p. ü. lt. fasc. 14.530.

²⁵⁶ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.537.

²⁵⁷ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.537. »Antea singuli nostrorum in sua compaignia quinquaginta equites habuerunt, ad quos pro solutione personali viginti quinque florenos habuimus menstruatim. Et quia gratia vestrae maiestatis numerus militum jam sit auctus, ut in qualibet compaignia debet esse centum equites... dignetur etiam viceductores creandos et constituendos ordinari« stb.

folytonos apasztása miatt. De a vicekapitányi (lieutenant) állások szervezését a kormány-
székek már azért sem ellenezhették, mert Forgács Ádám ez ügyben magával őfelségével
tanácskozott²⁵⁸ s a király az ő ajánlatát el is fogadta. Így jött létre a magyar csapatokban a mai
értelemben vett hadnagyi (lieutenant) állás. Az ujitást egyelőre csak a bányavidéki végházak-
ban alkalmazták ugyan, de lassan-lassan általánossá lett.

A török háború kitörése semmit sem lendített a magyar csapatok anyagi helyzetén. Egye-
seknek sikerült ugyan kevés zsákmányra szert tenniök, de a várakban hagyott őrségek a nagy
fizetlenség miatt annál többet szenvedtek. A nyomor némelyik végházban irtóztató volt. Az
1664. év január 15-én maguk a titkos tanácsosok jelentik a királynak, hogy a magyarok a
várakban csapatosan pusztulnak. *Csupán csak Pápán és Győrött száznál több magyar vitéz
halt éhen* (vor Hungern gestorben), *s a pápai várban még háromszáz súlyos beteg fekszik.*²⁵⁹

A várva várt fizetés azonban csak a következő 1665. évben jött meg; de ekkor sem fizették ki
az egész hátralékot, hanem csak tíz hónapit. A felsőmagyarországi végházakban például
(Putnok, Diósgyőr, Onod, Tokaj, Szatmár, Kálló és Szendrő) négy havi zsold fejében kifizet-
tek 31,708 frtot, hat havi zsold helyett pedig posztót adtak.²⁶⁰

Ugyanezen 1665. évben a vasvári békekesség teremtette új helyzet és Érsekújvár elvesztése a
végházak újabb rendezését tette szükségessé. A bányavárosok vidékén több régi végház meg-
szűnt s viszont több új katonai állomás keletkezett. A török magatartása Érsekújvárral
ugyanazt kívánta volna, hogy a magyar katonaságot legalább e vidéken szaporítsák, de ezt
nem tették. Ellenben 1665 március 23-án elkészítették az új beosztást és az új fizetési rend-
szert a bányavárosok vidékén levő magyar hadi nép számára. Ezen új rendszer szerint a kato-
naság fizetését jelentékenyen felemelték. A főkapitányok ezentúl havi 130 frtot, helyetteseik
(oberlieutenant) pedig 65 forintot huztak. Egy-egy huszárkompánia 100 emberből állott; azaz
volt benne egy kapitány havi 52 frt, egy hadnagy 26, egy zászlótartó 16, egy őrmester 9, egy
trombitás 7, három káplár együtt 18, és 92 közhuszár havi 4 frt fizetéssel. A hajdu kompániák
szintén száz emberből állottak; azaz volt bennük egy vajda az inasával (sambt einem jungen)
havi 20 frt, egy hadnagy (lieutenant) 15, egy zászlótartó 10, két dobos és kilenc tizedes 41 frt
15 (egyenként 3 frt. 45) krajcár, és 85 közhajdu havi 2 frt 30 kr. fizetéssel. A magyar hadi nép
száma a bányavárosok vidékein nagyon megapadt; azért a török kézre jutott végházak hadi
népét is ide helyezték. De számuk még így is jóval kisebb volt mint 1653-ban. Az összes
magyar katonaság 1665-ben a bányavidéki véghelyeken így oszlott meg: Sellyén volt 100
huszár, Semptén 200 huszár, Galgócon 200 huszár és 200 hajdu, Nyitrán 400 huszár és 200
hajdu, Szentbenedeken 100 huszár és 100 hajdu, Léván 300 huszár és 200 hajdu, Korponán
200 huszár és 200 hajdu, Füleken 400 huszár és 300 hajdu, Sztrégovárott (?) 100 huszár és
100 hajdu, Szádvárott 25 huszár és 25 hajdu, Szentantalon 100 huszár és 100 hajdu. Összesen
volt tehát 3550 ember, havi 15,227 frt zsolddal.²⁶¹ Magyar főkapitányságok voltak Semptén,
Nyitrán, Léván, Korponán és Füleken. A főkapitányok vicéjét hivatalosan főhadnagynak
(oberlieutenant) nevezték. Tüzérség a legtöbb végházban nem volt. Füleken volt 26 tüzér,
Léván egy; ezenkívül mindössze még 9 puskaművest találunk együttesen.²⁶²

²⁵⁸ Közös p. ü. lt. Ex consilio bellico, 1656. ápr. 7. »In conformitate der mit ihn gehaltenen, und von
ihro Majestät gnedigsten approbirten conferenz.«

²⁵⁹ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.566. Schreiben an die k. Majestät von dero gehaimben und deputirten
Räthen. 1664. jan. 15.

²⁶⁰ A posztót 49.999 frtba számították.

²⁶¹ Az 1652-iki összeírás szerint a bányavárosok vidékén levő végházakban 4627 magyar katona volt.

²⁶² Közös p. ü. lt. Hung. 1665. márc. 23. Die Einrichtung der neuen Gränitz. Bezahlung. (Ex consilio
bellico.)

Mondanunk sem kell, hogy az itt jelzett katonai létszám, de meg a fizetés is csak a papíron szerepelt. A valóságban ennek a hadi népnek fele sem volt meg. Fizetést meg éppen ebben a sulyos időben a katonák hat éven át nem kaptak. És most olyan időszak következett a magyar hadi népre az egész országban, amelyet másfél száz év óta nem élt. Sokszor olvassuk a német írók munkáiban, hogy a magyar katona engedetlen és fegyelmezetlen volt. Ez az állítás csak bizonyos évekre illik, de általánosságban a valósággal ellenkezik. Nemcsak a magyar katonára, de a világ bármely népének hadi népére is elmondhatjuk, hogy a jó fegyelem alapja a rendes fizetés. De hol van az a katona, aki fegyelmet tartson akkor, mikor fizetését, melyből él, hat éven át nem kapja; mikor félmeztelenül az éhséggel küszködik? Ez volt most a mi vitézeinknek sorsa. Régente, ha zsoldját nem is kapta rendszeren, életét és családját fönntarthatta munkájából és abból a földecskéből, amit a várbirtokból kapott. De most a török portyázása és folytonos terjeszkedése miatt földjét - ha még volt - nem mivelhette. Az általános nyomor miatt munkát sem kapott. Mi volt tehát hátra? Magyar főtiszteink jelentéseikben e kérdésre világosan megfelelnek. *A magyar katona előtt - írják - csak két eshetőség áll: vagy éhen kell halnia, vagy rablónak kell lennie.*²⁶³

A magyar hadi nép nyomoráról a hadi tanács és az udvari kamara elegendő jelentést kapott, de a bajon segíteni vagy nem igyekezett, vagy nem tudott. A veszély tehát egyre nőtt. A legtöbb végházban a rend és a fegyelem teljesen felbomlott. A katonák éheztek, s kétségbeesésükben vagy a török ellen portyáztak, vagy a királyi községeket fosztogatták. Még a legkiválóbb és legfegyelmezettebb magyar tisztek sem elleneztek a portyázást és az erőszakos élelemszerzést, mert hiszen ők maguk látták legjobban, milyen nyomor és kétségbeesés nehezedett a hadi népre. Egyes helyeken, így például a balatoni végházakban, fejvesztés alatt tiltották a portyázást, de ennek sem volt eredménye. Babocsay Ferenc keszthelyi kapitány Montecuccolihoz írt jelentésében valamennyi társa nevében kijelenti, hogy a vitézek egyhangú határozattal kimondották: ha nem fizetik őket, távoznak. Négy év óta - írja Babocsay - egyetlen fillért sem kaptak, s ha a fizetés gyorsan nem jó, nincs mód őket az éhségtől és pusztulástól megmenteni.²⁶⁴

A Kanizsa körül fekvő végházak és a báni várak hadi népe még rosszabbul állott. Ezek már teljes hat éve egy fillért sem láttak. Végre 1668 január havában 1400 vég posztót küldtek nekik. De a hadi nép legnagyobb része a posztót nem fogadta el. Már semmit sem tehetek - írja Batthyány főkapitány - a kétségbeesett néppel, mert hatodik éve, hogy egy fillért sem kapott. Legalább négy havi zsoldot adjanak a szegényeknek; mert az általánossá vált portyázás különben véget nem ér.²⁶⁵

Mivel a bán hadi népe szintén hat év óta nem kapott fizetést, s mivel pénzt sehonnan sem tudtak teremteni, Zrinyi Pétert még 1668 augusztus havában sem lehetett installálni.²⁶⁶ Az installációkor ugyanis, régi szokás szerint, a hadinép zsoldját ki kellett fizetni. Ezért Zrinyi Péter folyton sürgette a fizetést. Végre már csak azért könyörgött, hogy legalább valami fizetést adjanak katonáinak, s neki hátrálékos zsoldjából legalább 4000 forintot utalványozzanak. Erre azután a hadi tanács elrendelte, hogy a *legközelebbi fizetéskor* a bán a hadinépének négy

²⁶³ Olvashatunk ez időből jelentéseket, melyek szerint a végbeliek felnőtt leányaikat a töröknek elzalogosították, hogy családjukat az éhhaláltól megmentsék.

²⁶⁴ Közös p. ü. lt. Babocsay levelei Montecuccolihoz, és a haditanács 1668. május 14-iki jelentése a balatoni végházak iszonyu nyomoráról. (Hung. fasc. 14.564.)

²⁶⁵ Batthyány Kristóf levelei a haditanácshoz. Az idézett levél 1668. május 23-án kelt.

²⁶⁶ Közös p. ü. lt. Zrinyi Péter két levele 1668. augusztus havából. »Quandoquidem - írja - instaltio mea hucusque semper ex hoc defectu prorogata in praesentiarum quoque inde dependeret.« (Hungarica, fasc. 14.564.)

havi zsoldot vigyenek.²⁶⁷ Ugyanekkor Lipót császár Zrinyinek a kért 4000 frt. helyett 2000 frtot utalványoztatott.

Amíg a magyar katonaságot ilyen módon kétségbeesésbe kergették, azalatt a számban évről-évre növekvő német katonaság, bár sokkal jobban volt fizetve és élelme rendesen kijárt, még nagyobb csapás gyanánt nehezedett a népre. A német katonaság ugyanis nem a törököt, nem a hódoltságaikat fosztogatta, hanem egyes-egyedül a magyar népet. Már 1668-ban azt írta a magyar kamara a királynak a német katonaságról, hogy szóval elmondani vagy tollal leírni nem lehet, amit a katonák a szegény népen elkövetnek.²⁶⁸

A bajok orvoslása helyett Lipót még több német katonát küldött Magyarországra. Bár az egész magyar hadi nép fizetetlenül nyomorgott, 1668. július 17-én csupán a Sparr- és a Strassoldo-ezredek kiegészítésére 873 németet küldött Magyarországra.²⁶⁹ Ugy látszott tehát, hogy a magyar katonaságot szántsándékkal hagyták a maga sorsára, hogy helyébe annál könnyebben hozhassák be a német katonaságot. Ezt a föltevést a későbbi következmények teljesen igazolják.

Az 1669. évben a magyar hadinép állapota nemcsak hogy nem javult, hanem még rosszabbra fordult. Montecuccoli, Andrimont, Bercsényi és Rothal, kiket az ország különféle részeibe küldtek a végházak megvizsgálására, a magyar katonák állapotát vigasztalhatatlannak találták. Bercsényi Miklós vicegenerális jelentéséről a haditanács 1669 április 1-én e jellemző szavakat mondja: »der Herr Vicegeneral hat solche grosse Unordnung, Ungehorsamb, Widerwertigkeit, Excessus und entblöste Garnisonen befunden, dass es vast nicht zu beschreiben; es kan auch keine Disciplin eingeführt, noch einige Ordnung gehalten werden, weilen die wenige Granitzer, so noch übrig seyn, alle umb die Bezahlung rufen.«²⁷⁰ A balatoni végházakról ugyanekkor Babocsay azt jelenti, hogy a katonák igen sokan éhségtől üzve török földre mennek és török alattvalókká lesznek.²⁷¹ A kállai huszárokról és hajdukról meg Sennyey Ferenc kapitányuk és Csáky Ferenc kassai generális jelentik, hogy elhatározták a zászlók és a fegyverek letételét.²⁷²

A Kanizsával szemben levő végházak végtelen nyomorukban Gersei Pethő László zalavári főkapitányt küldték Bécsbe, hogy részükre fizetést sürgessen. »Lovainkat és fegyvereinket már eladtuk - írják - s most a falvakban koldulunk; portyáznunk már nem lehet, mert Batthyány generális a legszigorubb fegyelemben (in severissima disciplina) tart bennünket.«²⁷³

Még a Felsőmagyarországon levő német katonaság is mozogni kezdett. Az 1669. évi június 1-én a haditanács maga jelenti, hogy a Strassoldo-ezredben veszedelmes beszédek hangoztatnak és összeesküvést igyekeznek létre hozni.²⁷⁴ Pedig ezeknek nem sok okuk volt a panaszra, mert a szatmári, kállai, ónodi, tokaji, szendrői és diósgyőri várakba helyezett Strassoldo-

²⁶⁷ Közös p. ü. lt. Ex consilio bellico, 1668. aug. 2.

²⁶⁸ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.565. »Tantis ab iis germanis praesidiariis vexationibus, aerumnis et pressuris miseram plebem affigi, ut. nedum calamo sufficienter exprimi, sed vel effari vix possint.« (1668. szept. 15.)

²⁶⁹ Közös p. ü. lt. Per imperatorem, 1668. jul. 17.

²⁷⁰ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.566. Ex consilio bellico, 1669. ápr. 1.

²⁷¹ Közös p. ü. lt. 1669. március 4. »Nam - írja Babocsay - alioquin impossibile est famelicum militem in confinibus contineri posse.«

²⁷² Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.567. Csáky levele, 1669. szept. 25. »Turmatim ad eundem capitaneum (Sennyey) concurrentes valedixissent vexilla et arma deponere voluissent.«

²⁷³ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.569. »Universi milites et officiales confiniorum Canisae oppositorum.«

²⁷⁴ Közös p. ü. lt. Hung. Ex consilio bellico, 1669. június 1.

és Starhemberg-gyalogezrednek és az egy századnyi dragonyosnak havonként 3053 portio járt ki s minden portio fejében naponként két font kenyeret kaptak. Különben ez időtájt (1669) a Magyarországon elhelyezett német regimentek eltartásához az örökös tartományok papíroson 1.698,300 frttal járultak.²⁷⁵ Habár ez az összeg nem is jutott mindig a rendeltetése helyére, mindamellett a német katona sorsa a magyarokéhoz képest mégis irigylendő volt.

Midőn már minden jel arra mutatott, hogy a királyi magyar csapatok teljesen felbomlanak, *Kollonics Lipót* nyitrai püspök egyszerre oly tervvel állt elő, melyet ha megvalósítanak, vagy azt legalább mások követik, a magyar hadi nép sorsán egyszerre segítettek volna.

Kollonics Lipót a nyitrai várat, melynek ő volt a főkapitánya, kizárólag magyar katonaság védelmére bizta. Nyitrán már Kollonics püspöksége előtt is hatszáz emberből állt a helyőrség, - de csak papíroson. Ő azonban a hatszáz katonát tényleg összehozta, még pedig a rendes fizetés mellett. Eszerint Nyitrán volt:

1 főkapitány havi	130	frt	-	kr.	fizetéssel
1 főhadnagy havi	65	„	-	„	„
2 huszárkapitány (à 52 frt)	104	„	-	„	„
4 hadnagy együtt	104	„	-	„	„
4 zászlótartó együtt	64	„	-	„	„
4 trombitás együtt	28	„	-	„	„
4 őrmester együtt	36	„	-	„	„
12 káplár együtt	72	„	-	„	„
368 közhuszár együtt	1472	„	-	„	„

Gyalogság:

2 vajda két inasával együtt havi	40	frt	-	kr.	fizetéssel
2 hadnagy együtt	30	„	-	„	„
4 zászlótartó együtt	20	„	-	„	„
4 dobos és 18 tizedes együtt	82	„	-	„	„
170 közhajdu együtt	425	„	-	„	„

Rendkívüli alkalmazottak:

1 főporkoláb (oberburggraf)	12	frt	30	kr.	fizetéssel
1 káplán	12	„	-	„	„
1 börtönőr (tömlitzer)	6	„	30	„	„
1 seregdeák	20	„	-	„	„

Az egész helyőrség egy havi fizetése tehát 2723 forintra rugott.²⁷⁶ Kollonics azonban úgy egyezett meg katonáival, hogy a nevezett összegnek csak felét fizeti, a másik fele helyett pedig a püspökség birtokán minden katonának földet ad; a kilenced és tized fizetése alól őket felmenti s végül minden katonának, aki tíz éven át kifogástalanul szolgált, nemességet adomá-

²⁷⁵ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.566. Csehország 455.500, Morva 151.800, Szilézia 303.700, Alsó-Ausztria 282.420, Felső-Ausztria 141.220 és Belső-Ausztria 363.660 frttal.

²⁷⁶ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.567. Kollonics *Vorschlag*-ja.

nyoz. Ez az eljárás annyira bevált, hogy Nyitrának volt a legrendesebb helyőrsége. Kollonics ugyanezen módon ötven emberrel még másutt is kísérletet tett, s az eljárás ott is kitűnően bevált.

Erre azután Kollonics hosszabb jelentést küldött ő felségéhez, és ebben amíg egyrészt a saját eljárását ajánlotta, addig másrészt az egész magyar katonaság eddigi beosztásának és fizetési rendszerének megváltoztatását sürgette. A magyar hadi nép, úgy ahogy most van, - írja - öfelségének és a magyar királyságnak semmi szolgálatot sem tehet, legfeljebb a törököt izgatja s az utasokat és a kereskedőket fosztogatja. Ahol a papiroson száz katona van, ott a valóságban még tizet sem találhatni. Ez a csekély szám védelmet senkinek sem nyújthat, de arra untig elegendő, hogy tömérdek kárt okozzon. A magyar hadinép elfajulásának az egyedüli oka a rossz és bizonytalan fizetés. *Ezek a szegény emberek már hat év óta egy falat kenyeret s egy fillérnyi pénzt sem kaptak.*²⁷⁷ A nyomor oly nagy köztük, hogy seregesen renegálnak. Magában Érsekújvárbán 250-nél több renegát van, akik mind végházbeli magyar katonák voltak. Ezeket a török néhány hét előtt Kandiába vitette. A szemmel látható nyomor és kétségbeesés miatt a tisztek a katonákat nem is büntetik. Ennek a következménye a teljes zűrzavar és Magyarország romlása.

Az is nagy baj - folytatja Kollonics, - hogy a magyar katonaság rendkívül sok helyre van szétosztva s így a nagyobb erőnek ellent nem állhat.²⁷⁸ Ezeken az állapotokon változtatni kell. Az az egy bizonyos, hogy a magyar katonát nélkülözni nem lehet; mert különben a portyázó törököket senki meg nem fékezi s a hódoltság napról-napra nagyobb mérvet fog ölteni. De az is bizonyos, hogy a mai viszonyok közt meghagyni nemcsak hogy nem tanácsos, hanem káros és veszedelmes.

Kollonics, miután nézetét kellőleg kifejtette, azt ajánlotta, hogy az ő nyitrai fizetési rendszerével tegyenek kísérletet s a szétszórt magyar katonaságot lehetőleg csoportosítsák.²⁷⁹ Erre nézve a következő tervet ajánlotta elfogadásra: Jelenleg - írja - a bányavidéki 11 végházban 2200 huszár van. Ehelyett elegendő, ha csak 1550 huszárt tartanak, még pedig Komáromban 50-et, Semptén 400-at, Nyitrán 400-at, Léván 300-at és Füleken 400-at. A nevezett 11 végházban most 1497 hajdu van. Szerinte elegendő volna, ha Komáromban 297 hajdut, Semptén 100-at, Korponán 100-at, Nyitrán 200-at, Léván 200-at és Füleken 300-at, azaz összesen csak 1197 hajdut tartanának. A huszároknak most havi 4 frt, a hajduknak pedig havi 2½ frt zsoldjuk van; de ha az ő nyitrai rendszerét alkalmazzák, akkor egy huszár havonként 2 frtba, egy hajdu pedig 1 frt 15 krajcárba kerül.

A haditanács Kollonics javaslatát teljesen magáévá tette s 1669 június 1-én az udvari kamarához intézett átiratában majdnem szóról-szóra ismétli, a telekosztást is melegen ajánlja, végül a végbeliek fizetését is megsürgeti.²⁸⁰

²⁷⁷ »Indem diesen armen Leuten schon in das sechste Jahr kein Bissen Brod, noch ainziger Pfennig ist geraicht worden, aus welchem noch die andere Übel alle nothwendig erfolgen müssen.« (Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.567.)

²⁷⁸ »Dass in so viel Orthen diese ungarische Soldatesca zerstreuter ausgetheilt ist, allwo sie Nutzen zu schaffen zu schwach, aber stark genug böses zu thun.«

²⁷⁹ Kollonics itt megfeledezett a kis végházak rendeltetéséről; mert a magyar hadinép éppen azért volt annyira megosztva, mivel rendkívül nagy területeket kellett őrizni a portyázó török hadak ellen.

²⁸⁰ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.567. Ex consilio bellico, 1669. jun. 1. A haditanács szerint is a fizetés elmaradása az oka minden bajnak: »weilen aus derselben so lang Ausbleibung alles Übel, nemlich nicht Leistung der Dienst, Beraubung der Christen, Beunruhigung der Türken, Mordt, Verrätherey und Renegirung des Glaubens erfolgt, massen sich in Neuheusel allein über 250 renegirte Gränitzer sollen befunden haben so vor wenig Wochen in Candiam geschickt worden. Also dass hieraus endlich nichts anders als lauther Confusion, Ruin und Verlust des Königreichs zu besorgen ist.«

Ugyanakkor a kiküldött commissariusok is szólnak Kollonics tervéről, de őket Kollonics ajánlatából csak a magyar katonaság reductiójának eszméje ragadta meg. Felterjesztésükben (az udvari kamarához) melegen ajánlják a magyar katonaság számának apasztását. *Sőt fölvetik azt az eszmét is, vajjon nem volna-e helyesebb, ha csak papiroson tartanának magyar katonaságot, a valóságban pedig mindnyáját elbocsátanák.*²⁸¹

Az udvari kamara ez eszmét szívesen fogadta. Hamarosan el is határozták, hogy ez ügyben Kollonicsal és a haditanáccsal conferentiákat tartanak.

Ezalatt a magyar főtisztek mindég veszedelmesebb híreket irogattak a magyar hadinép nagy szenvedéseiről. A haditanács is folyton sürgette a fizetést, sőt öfelsége is kimondotta a szót, hogy a szükségét szenvedő magyar végbeliekre nagyobb tekintettel kell lenni.²⁸²

A sürgetések és a királyi végzések azonban semmit sem értek. Nem volt pénz, s az udvari kamara még kölcsönt sem tudott szerezni. Pedig a veszedelem már komoly jelleget öltött magára. A konstantinápolyi kajmakám ugyanis megjelent az ugyanott lévő császári residens előtt s csupán az újabb időből több mint kétszáz sérelemmel állott elő. Egyuttal kijelenté, hogy ha e sérelmeket nem orvosolják, a szultán a császárnak hadat üzen.²⁸³ Mondanunk sem kell, hogy a sérelmek mind a magyar hadak portyázásából és fosztogatásából keletkeztek. Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy a török közel 70.000 elhajtott ökör árának megtérítését követelte.

Az 1670. év tavaszán a haditanács újra megsürgette a fizetést. A veszedelem megszüntetésére - írja - csak egy mód van: fizetni kell a katonát, s ha nincs pénz, kölcsönt kell felvenni.²⁸⁴ Március hó 24-én a haditanács újra nógatta az udvari kamarát. A bányavidéki katonák - írja - mindég merészebben beszélnek. Már is kijelentették, hogy ők testvéreik ellen nem harcolhatnak, s kétségbeesésből leteszik a zászlót.²⁸⁵

Végre hatévi sürgetés után az udvari kamara hozzálátott a fizetéshez. Először is a bányavidéki véghegyek hadinépét akarták elcsendesíteni. A hatévi hátralék helyett azonban csak tizhavi zsoldot szántak nekik, négyhavit készpénzben, hathavit posztóban. A négyhavi zsold 69.347 frt 20 krajcár-ra rugott. Az özvegyeknek ugyanezen időre 1250 frt járt. A hathavi posztóra 104.021 frtot és az özvegyeknek külön 2000 frtot számítottak. A fizetés 1670 április havában Eszterházy generális és Bercsényi Miklós vicegenerális jelenlétében megkezdődött.²⁸⁶ A fizetéskor Eszterházy, Bercsényi, Koháry (füleki), Csáky (lévai) főkapitányoknak, továbbá a korponai és a nyitrai kapitányoknak seregdobot és főzászlót is kellett volna adni, de erre egyelőre nem volt pénz.

Azalatt, míg a bányavárosok vidékén a fizetést megkezdték, a közbejött gyászos események miatt a többiek még jó ideig várhattak megvigasztalásukra. A Magyarországra vezetett német katonaságot legnagyobbbrészt Felsőmagyarország végházaiban helyezték el, s ahol a magyar

²⁸¹ Közös p. ü. lt. Hung. 1669. junius: »Dahero sich fragt, ob es notwendig die ungarische Völker wirklich, oder dergestalt nur auf den Papier zu halten, und ob sich diese Veränderung, Reducierung und Verlegung würdet thun lassen.«

²⁸² Közös p. ü. lt. 14.567. Ex consilio bellico, 1669. május 2. Ebben az átiratban van öfelsége ezen resolútiója: »auf das nothleidende hungarische Gränitzwesen mehrere Reflexion zu machen, damit die Bezahlung erfolgt.«

²⁸³ Közös p. ü. lt. Ugyanott a haditanács jelentésében.

²⁸⁴ Közös p. ü. lt. Ex consilio bellico, 1670. febr. 21. »Das beste Defensions-Mittel is die Gränitz-Bezahlung.«

²⁸⁵ U. o. Ex consilio bellico, 1670. márc. 24.

²⁸⁶ Közös p. ü. lt. Hung. 1670. ápr. 24. Hofkriegs-zahlambts Bericht.

hadinép fölöslegesnek vagy veszedelmesnek látszott, azt minden kielégítés nélkül elbocsátották. Így tettek 1671-ben a kassai kétszáz magyar hajduval is. Azokat meg, akiket egyelőre még el nem bocsátottak, meghagyták előbbi nyomorult állapotukban. Az 1671. évi április havában a felsőmagyarországi hadinép alázatos folyamodásában meghatóan festi nyomorát. Kálló, Szatmár, Ónod, Szendrő, Diósgyőr és Putnok magyar vitézei együttesen kijelentik, hogy bár hét év óta férfiasan harcoltak a terjeszkedő törökök ellen, zsoldot mégsem kaptak. Ma már végső nyomorban sinylődnek; a türhetetlen nyomor arra kényszerítette őket, hogy lovaikat, fegyvereiket és egyéb holmijokat eladják.²⁸⁷ Kérik tehát öfelségét, szánja meg nyomorukat s fizettesse őket.

Amikor Bécsben a rebellis magyarok nagy részével már végeztek, az ujonnan keletkezett politikai viszonyok hatása alatt a magyar haderő életkérdése újra napirendre került. Azok, akik ez ügghöz hozzászóltak, Magyarországnak egytől-egyig szemenszedett ellenségei valának. Tőlük tárgyilagosságot vagy jóindulatot várni nem lehetett. Így hát nem csoda, hogy a laxenburgi tanácskozásokban a legtöbben a magyar haderő megszüntetése mellett nyilatkoztak. Ezen tanácskozásokban az udvari kamara és az alsóausztriai kamara tagjain kívül résztvettek a haditanács kiküldöttei is. Mivel egyszerre az egész magyar haderőt megszüntetni veszedelmesnek látszott, úgy döntöttek, hogy a felsőmagyarországi, a bányavidéki és kanizsai-báni (mintegy 11.000 főből álló) magyar haderőt, 3000 emberre szállítják le,²⁸⁸ nyolcezeret pedig a szolgálatból elbocsátanak. Mivel a győrvidéki végházakban is 2248 magyar vitéz volt s a laxenburgi tanácskozásokban ezekről nem határoztak, csak később mondották ki, hogy a győrvidéki hadinép létszámát is leszállítják 1000 emberre. I. Lipót a laxenburgi tanácskozások alkalmával hozott határozatokat 1671. dec. 11-én szentesítette.²⁸⁹ A magyar haderő reduktójával egyidőben mind a katonák, mind a magyar tisztek fizetését alaposan leszállították. A német katonaság ellátása és fizetése a régiben maradt.

Hogy a magyar katonaság fizetésének leszállításáról fogalmat szerezhessünk, itt adjuk a *bányavidéki* magyar hadinép létszámát a régi és az új fizetéssel.²⁹⁰

Rangfokozat:	Régi fizetés magyar pénzben havonként				Új fizetés német pénzben havonként			
1 kerületi főkapitány (generális)	750	frt	-	kr.	300	frt	-	kr.
1 hadnagy (vicegenerális)	370	„	-	„	150	„	-	„
5 főkapitány à 130 frt	650	„	-	„	400	„	-	„
5 vice-főkapitány (obristlieutenant) à 65 frt	365	„	-	„	200	„	-	„
11 huszárfőkapitány à 52 frt	572	„	-	„	330	„	-	„
21 hadnagy (lieutenant) à 26 frt	546	„	-	„	252	„	-	„
21 zászlótartó à 16 frt	336	„	-	„	168	„	-	„

²⁸⁷ Közös p. ü. lt. Hung. 14.572. »Universi confiniorum regni Hungariae superiorum, utpote Kálló, Tokaj, Szatmár, Ónod, Szendrő, Diósgyőr et Putnok milites praesidiarii«. - »Arma - írják - equos, caeterosque militares apparatus nostros ob hoc telum necessitatis intolerabile distrahere, vitamque miseram taliter redimere necessitati sumus.«

²⁸⁸ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.572.

²⁸⁹ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.576. Ex consilio bellico, 1671. dec. 22.

²⁹⁰ Közös p. ü. lt. Hungarica, fasc. 14.583. Aufsatz, was der hungarischen Mannschaft an denen gesambten hungarischen Gränitzen, sowohl der alten als auch der neuen Einrichtung nach, auf zwei Monat Soldt in Geldt abzuführen wäre... stb.

21 őrmester à 9 frt	189	„	-	„	126	„	-	„
21 trombitás à 7 frt	147	„	-	„	126	„	-	„
61 káplár à 6 frt	366	„	-	„	244	„	-	„
1957 közhuszár à 4 frt	7828	„	-	„	5971	„	-	„
100 komáromi huszár a vár- parancsnokkal és a tisztekkel	855	„	20	„	684	„	16	„

Gyalogság:

14 vajda (sambt seinen Jungen) à 20 frt	280	frt	-	kr.	140	frt	-	kr.
14 hadnagy (lieutenant) à 15 frt	210	„	-	„	112	„	-	„
14 zászlótartó à 10 frt	140	„	-	„	70	„	-	„
28 dobos à 3 frt 45 kr.	105	„	-	„	70	„	-	„
126 tizedes (rottmeister) à 3 frt 45 kr.	472	„	30	„	315	„	-	„
1218 közhajdu à 2 frt 30 kr.	3045	„	-	„	2436	„	-	„
297 komáromi hajdu (naszados) a tisztekkel együtt	1009	„	-	„	807	„	12	„
78 tüzér	808	„	-	„	624	„	-	„
38 rendkívüli alkalmazott	447	„	30	„	357	„	36	„
Összesen	19450	frt	60	kr.	13882	frt	64	kr.

A reductio alkalmával a magyar hadinép már nagyon meggyengült számban. Százan és százan odahagyták zászlajaikat, hogy az elviselhetetlen nyomortól meneküljenek. S mivel helyökbé másokat nem fogadtak, a meglevő haderő a török portyázások ellen elegendő védelmet már nem nyújthatott. Hogy e hadinép számáról és beosztásáról világos áttekintést szerezhessünk, itt adjuk a magyar királyság magyar haderejének összeírását a reductio előtt. Ez az összeírás akkor készült, mikor a végházak részére a tíz havi fizetést (öt havit pénzben, öt havit posztóban) kiosztani szándékoztak. A reductio alkalmával ezt az összeírást használták alapul.²⁹¹ Hadinépünk tehát 1672 előtt így oszlott meg:

Bányavidéki végházak Komárom nélkül:

	Huszár	Hajdu	Tüzér	Extra	frt	kr.
Sempte	200	-	-	1	1095	30
Sellye	100	-	-	-	496	-
Nyitra	400	200	-	4	2747	30
Tapolcsány	100	100	-	-	794	45
Lipótvár	100	-	-	-	496	-
Léva	300	200	2	9	3252	30
Korpona	200	200	-	4	1718	-
Kékkő	100	100	-	-	794	45
Fülek	400	300	26	11	3381	15

²⁹¹ Közös p. ü. lt. Hungarica, fasc. 14.579 Berdóczy István jelentése a nemes kamarához, 1672. szept. 4.

Szádvár	25	28	-	-	175	-
Dévény	100	100	-	-	794	45
Összesen:	2025	1228	28	29	15744	40

Győri végházak:

	Huszár	Hajdu	Tüzér	Extra	frt	kr.
Győr	303	269	30	9	2265	13
Szentmárton	-	50	1	-	124	60
Csesznek	14	51	3	-	199	60
Pápa	200	250	11	5	1627	-
Veszprém	197	300	9	2	1606	-
Tata	50	100	7	2	311	40
Keszthely	100	100	1	1	844	20
Tihany	20	50	1	1	275	25
Vázsony	40	74	2	1	419	15
Szigliget	10	25	-	-	225	-
Csobánc	20	25	-	-	171	15
Összesen:	954	1294	65	21	8068	48

	Huszár	Hajdu	Tüzér	Extra	frt	kr.
Komárom	100	297	30	25	2376	15

Kanizsai végházak:

	Huszár	Hajdu	Tüzér	Extra	frt	kr.
Körmend	150	100	-	-	1444	50
Egerszeg	300	150	4	5	2016	15
Pölöske	30	70	1	-	361	45
Egervár	25	50	1	-	269	37
Lövő	46	42	-	-	321	30
Zalavár	15	100	-	1	354	15
Szgyörgyvár	25	40	-	-	218	45
Szentgrót	25	50	1	1	273	37½
Wöhr (?)	16	20	-	-	116	30
Lenti	100	100	-	2	782	30
Szécsisziget	50	100	1	-	529	15
Alsólimbach	50	50	-	-	379	15
Kányavár	-	15	-	-	38	45
Összesen:	832	887	8	9	7104	409½

Muraköz:

	Huszár	Hajdu	Tüzér	Extra	ft	kr.
Domosics és Dornisko	100	100	-	1	761	45
Goricsán	-	50	-	-	140	-
Kottori	-	100	-	-	280	-
Légrád	50	200	-	-	760	-
Összesen:	150	450	-	1	1941	45

Báni végházak:

	Huszár	Hajdu	Tüzér	Extra	ft	kr.
A báné (leib-kompanie)	100	-	-	1	1174	30
Wrest	50	50	-	-	502	11¼
Werkisevink	50	50	-	-	502	11¼
Sredisko	50	50	-	-	502	11¼
Pokupsko	50	50	-	-	502	11¼
Összesen:	300	200	-	1	3172	75

Felsőmagyarországi végházak:

	Huszár	Hajdu	Tüzér	Extra	ft	kr.
Kassa	-	200	16	4	916	48
Szendrő	350	150	5	3	1238	45
Ónod	350	200	2	3	1463	48
Putnok	200	100	2	3	1003	-
Diósgyőr	109	100	1	2	649	-
Tokaj	100	100	2	-	748	45
Kálló	200	200	1	5	1377	-
Szatmár	200	200	5	4	1579	15
Összesen:	1509	1250	34	24	8975	201

Volt tehát összesen 5870 huszár, 5606 hajdu, 165 tüzér, 110 rendkívüli alkalmazott, azaz 11751 fő, melynek egy havi zsoldja

magyar pénzben	47400	ft	33½	kr
német pénzben	39818	„	40	„

A reductio végrehajtására a terv már 1671. április 3-án készen volt. E terv szerint a szolgálatban hagyott hadinép így oszlott meg:

Győrvidéki és balatoni végházak:

	Huszár	Zsoldja frt	Hajdu	Zsoldja frt	kr.
Győrött két huszár kapitány és egy vajda alatt	150	766	100	298	45
Szentmártonban egy hajduhadnagy és egy tizedes alatt	-	-	18	63	45
Cseszneken egy őrmester alatt	10	45	20	52	30
Pápán	100	496	90	272	30
Veszprémben	100	496	90	272	30
Tatában egy huszárhadnagy és egy vajda alatt	40	201	40	128	45
Keszthelyen egy huszárkapitány és egy vajda alatt	50	267	40	123	45
Tihanyban egy huszárhadnagy és egy hajdu zászló- tartó alatt	15	82	30	85	-
Vázsonyban	25	124	30	85	-
Szigligeten egy hajduhadnagy alatt	5	20	20	63	45
Csobáncon	5	20	20	63	45

Bányavidéki végházak:

	Huszár	Zsoldja frt	Hajdu	Zsoldja frt	kr.
Komárom	50	238	100	298	45
Sempte	100	496	50	150	-
Nyitra	100	496	100	298	-
Léva	100	496	50	150	-
Fülek Ajnácskövel és Somoskövel együtt	150	735	200	597	30

Kanizsavidéki végházak:

	Huszár	Zsoldja frt	Hajdu	Zsoldja frt	kr.
Egerszeg	150	740	100	298	45
Lövő	30	147	15	40	-
Zalavár	25	124	50	155	-
Szentgyörgyvár	-	-	15	38	45
Wöhr	-	-	15	50	-
Szentgrót	15	65	25	77	30
Lenti	100	496	50	150	-
Szécsisziget	30	156	40	116	15
Alsólimpach	-	-	15	51	15
Kányavár	-	-	15	51	15
Muraköz	50	238	80	233	45
A bán népe	100	496	80	233	45

Felsőmagyarországi végházak:

	Huszár	Zsoldja frt	Hajdu	Zsoldja frt	kr.
Kassa	50	272	-	-	-
Szendrő	100	496	100	298	45
Ónod	70	374	100	298	45
Putnok	40	227	50	150	-
Diósgyőr	40	227	50	150	-
Tokaj	50	272	50	150	-
Kalló	50	272	50	150	-
Szatmár	100	496	100	298	45

Eszerint tehát a győri és a balatoni végházakban volt 500 huszár és 498 hajdu havi 4027 frt zsolddal, a komáromi és bányavidéki végházakban 500 huszár és 500 hajdu havi 3955 frt 15 kr. zsolddal, a kanizsai és báni végházakban 500 huszár és 500 hajdu 3958 frt 15 kr. havi zsolddal és a felsőmagyarországi végházakban 50 huszár és 500 hajdu havi 4105 frt 15 kr. zsolddal.

Az új fizetési rendszer és a kidolgozott beosztási terv szerint a hadfizetőmesterek és a mustramesterek a reduciót az 1672. év nyarán kezdték meg. Vagyis akkor fogtak e veszedelmes munkához, mikor egész Felső-Magyarország forrongásban állott, mikor a nagy fizetatlenség miatt kétségbeesett katonáinkról azt jelentették, hogy *az Istent nem várják oly szívesen, mint az erdélyi hadat.*²⁹² A reductio nehézségét és veszélyességét az a körülmény is növelte, hogy a hat-hét évi zsoldot váró katonáknak az elbocsátáskor végkielégítésül csak két havi zsoldot szántak és a szolgálatban megmaradtaknak is csak ennyit adtak.

Ha mindezeket figyelembe vesszük, könnyen elképzelhetjük, minő megrázó jelenetek játszódtak le, mikor 7-8000 régi harcedzett vitéznek koldusbotot adtak a kezébe s mikor a magyar katonaságot meggyalázó császári végzéseket felolvasták! Tul a Dunán és a báni végházakban Lueger Vilmos hadfizetőmester hajtotta végre a reduciót. Batthyány Kristóf generális, bár köszvénye miatt alig tudott járni, a császári végzések végrehajtására készségesen vállalkozott.²⁹³ Luegerrel együtt sorba járták a végházakat s a kijelölt számon kívül a többi katonát két havi zsolddal elbocsátották. Az elbocsátottak között 927 hajdu és 302 huszár volt. Ezeket azzal az ígérettel kecsegtették, hogy nemsokára ismét szolgálatba léphetnek. A megmaradott hadinép főtisztjei Luegernek kifejtették, hogy ennyi emberrel lehetetlen a török portyázásokat megakadályozniok; mert hiszen a török Kanizsa várából 2-3000 emberrel szokott portyára indulni, s ők az összes végházakban együttesen most csak ezren lesznek. Erősen kikeltek a fizetés leszállítása ellen is. Minderre Lueger csak annyit felelt, hogy ami panaszkodás van, adják be őfelségéhez.²⁹⁴

Az elkeseredett tisztek közül többen letették a kardot. Orehóczy vicebán is lemondott katonai tisztéről s a báni hadinépet egy 30 frt fizetésű egyszerű kapitányra bízta.

²⁹² Lueger jelentése. Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.579.

²⁹³ U. o. Lueger jelentése.

²⁹⁴ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.575. A felsőmagyarországi 2500 magyar katona reducióját 1000-re a király a haditanács átirata szerint 1671. dec. 22-én resolválta. Végrehajtására két commissariust küldtek.

A meghagyott katonaságnak kihirdették, hogy ezentul minden negyedévben pontosan fizetik, a katonák ez ígéletben nem bíztak, új esküt tenni nem akartak. Végre Lueger úgy egyezett meg velök, hogy egyelőre csak szent Mihály napjáig tegyék le az esküt. Ez június 18-22. napjai között meg is esett.

A felsőmagyarországi reductiónak semmi eredménye sem lett; mert mikor a katonák meghallották, mi készül ellenök, legtöbben a felkelőkhöz állottak.²⁹⁵ A bányavidéki végházakra ezután került volna a sor. De itt már oly nagy volt a forrongás és oly sok katona otthagyta a szolgálatot, hogy a reductio végrehajtására egyelőre gondolni sem lehetett. Az 1672 évi szept. 16-án a haditanács már azon igyekezett, hogy a bányavidéki végházak népét a ribilliótól valahogy elvonja. E célból meghagyta Eszterházy generálisnak, hogy az összes hadinépét vonja magához és szálljon táborba.²⁹⁶

A haditanács rendeletére Eszterházy azt felelte, hogy ő szívesen száll a mezőre, de nem hiszi, hogy egyetlen katona is kövesse. Előbb tehát fizessék a hadinépét, mert különben nem engedelmeskedik.²⁹⁷

Megjegyezzük, hogy a bányavidéki katonaság reductiójára nem is volt nagy szükség, mivel száma már úgy sem sokkal több volt ezernél. De még ezt a néhány embert sem akarták megtartani.

A magyar katonaság elbocsátásának főszervezői: Lobkovitz, Hoher, Lamberg, Montecuccoli, Dietrichstein, Czernin, Waldstein, Pötting és Sinzendorf eközben folytatták tanácskozásaikat. Ők már előbb elhitették a felséggel, hogy ha az eddigi magyar haderő helyett csak 3000 magyar katonát tartanak, a fegyelem javul s az ország védelme biztosítva van. »Dieses Werk - írják - tanquam fundamentum der künftigen Gränitz-Defension und Sicherheit.« A háromezer magyar katonát - írják 1672 március 29-én kelt hosszú jelentésükben - ezentul német módra kompániákba kell fogni s belőlük ezeret Felső-Magyarországban, ezeret a bányavidéki végházakban és ezeret tul a Dunán kell tartani. Több magyarra nincs szükség; de ezeket negyedévenként, minden levonás nélkül, rendesen kell fizetni. Eddig ugyanis gyalázatosan fizették, s a posztót, a kenyeret és a sót méregdrágán adták nekik.²⁹⁸

Ugyancsak az urak a reductio után így írnak öfelségéhez: Felséged elhatározta, hogy a magyar katonaság fizetését leszállítja s az eddigi létszámot 3000-re redukálja. A rendezés megtörtént s az elbocsátott katonáknak (hat-hét évi helyett) kéthavi zsoldot adtak. *A felsőmagyarországiak azonban mind a lázadókhoz álltak,*²⁹⁹ s a ribillió ott mindent elsöpört. A bányavidéki népet ekkor Eszterházyval a táborba vezettettük, hogy a lázadókhoz ne csatlakozhassanak. Ezenél a reductio még nem történt meg, de most okvetlenül végre kell hajtani.³⁰⁰

²⁹⁵ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.579. Ex consilio bellico, 1672. szept. 16. A haditanács a katonáknak még fizetést sem mert adatni, mert - ugymond - a rebellesek nem fizetést, hanem kötelet érdemelnek.

²⁹⁶ Ugyanott.

²⁹⁷ Közös p. ü. lt. Hungarica, fasc. 14.526. »grosser Abusus vorgeloffen, und denen Soldaten das Proviant an Brod, Wein und Saltz etc. in gar zu hohen Wert solle«.

²⁹⁸ »In Oberungarn aber nit allein die Abgedankte, sondern auch diejenige, welche man gegen Darreichung der zwei Monat Soldt in Diensten behalten, zu denen Rebellen geschlagen«.

²⁹⁹ Ezt a referátát a nevezettek 1673-ban május 4-én I. Lipót előtt felolvasták, s ő meghagyta, hogy ez ügyben még egy gyűlést tartsanak.

³⁰⁰ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.583.

Miután a király kívánságára egy ügyben július 15-én (1673) még egy gyűlést tartottak, ott kimondották, hogy a bányavidéki magyar katonaságot is redukálni kell. Együttal elhatározták, hogy »*ad evitandum odium nationis*« a megmaradt 3000 magyar katonát ezentul évenként fizetik, még pedig felében posztóval; *a 21 frtos posztót ezentul 48 frt helyett 40 frtban adják a katonáknak* és nem brabanti, hanem bécsi rőffel mérik.³⁰¹

Alig hogy a *reductio* megtörtént, már is mutatkoztak következményei. Az elbocsátott magyar katonák helyett a végházakat németekkel rakták meg. Szatmárba 3040, Patakra, Tokajba és Ecsedbe együtt 3045, a többi felsőmagyarországi helyekre pedig (Kassa, Eperjes, Murány, Szendrő, Putnok, Szádvár, Bártfa, Sáros, Füzér, Kisvárdá és Balog) 4910 német katonát küldtek. Mivel a napról-napra növekvő német katonaság ellátását Magyarországra akarták hárítani, a nemrég behozott *repartitio* helyébe új *impositio* tervét kellett kidolgozni. Erre a célra már 1671 július 18-án Zichy István kamaraelnököt is Bécsbe hívták. Mivel a tanácskozások alkalmával a porták számáról újabb összeírás nem volt kéznél, alapul az 1647-1648-iki összeírást vették. Kimondották, hogy a mostani *Verpflegungs-Repartition*-t eltörlik s a német katonaság ellátására behozzák az accisákat és az *impositió*t. A német katonaság ellátására a számítások szerint 436.002 frt 45 kr. kellett. A 32 vármegye között ezt akképp akarták felosztani, hogy a régi 7215 porta mindegyikére 60 frt 43 dénárt vetnek ki évenként. Ha pedig ez lehetetlen, úgy a portákat csak évi 40 frttal sújtják, és a többit az accisákból pótolják.

Ezen *impositió*k kivetésére azonban szükséges volt a porták újabb összeszámítása. Ezt a munkát a felség egész Felső-Magyarországban Spankaura és Joanelli kamaragrófra, Alsó-Magyarországban pedig Heisterre és Zichy Istvánra bízta.³⁰²

Együttal 1672 május 25-én kiadta az accisákra vonatkozó rendeletét is. A *repartitio*k miatt - mondja Lipót - rengeteg sok volt a panasz. Atyai jóindulata és veleszületett kegyessége arra indították őt, hogy ezek helyébe az accisákat hozza be. Az új rend 1672 június 1-én kezdődik.³⁰³

Az új rendnek, azaz a *reductio*nak második hatása abban nyilatkozott, hogy a felkelők ügye egyszerre hatalmas lépéssel előre haladt. Az elbocsátott 7-8000 jó vitéz ugyanis majdnem kivétel nélkül a felkelőkhöz csatlakozott. A harmadik hatás az volt, hogy a török kénye-kedve szerint kalandozhatott; mert a német katonaság fel nem tartóztatta. A gyalogságnak ugyanis a törökökkel szemben alig lehetett hasznát venni, lovasság meg kevés volt, s még ez a kevés sem ismerte a török harcmódját. Egyszóval a bécsi kormányzások hamarosan meggyőződtek róla, hogy a magyar katonaság elbocsátásával óriási baklövést követtek el. S mikor ez ország-szerte világossá lőn, a hibát egyik a másikra igyekezett tolni. Bűnbaknak az alsóausztriai kamarát tették meg, mivel ez sürgette legjobban, hogy az egész magyar katonaságot elbocsássák.

De nemcsak az elbocsátott katonákkal volt baj. A megmaradtak is erősen mozogtak, s attól lehetett tartani, hogy valamennyien a felkelőkhöz csatlakoznak. Az ígéreteket ugyanis, amiket a *reductio* alkalmával tettek, nem tartották meg. Elmult az első negyedév, azután utána a második és a többi, de a magyar katona hiába várta fizetését. A nyomor ismét eltűrhetetlenné lett. Felső-Magyarországból Volkra gróf jelenti, hogy a magyar katonaság hihetetlen nyomorban

³⁰¹ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.577. A meghívás célját így írják meg neki: »in aggiustando opere novarum impositionum sive gabellarum loco noviter introductae repartitionis«.

³⁰² Közös p. ü. lt. Hung. 14.577. Ex consilio bellico, 1672. május 25.

³⁰³ Az új rend szerint a városokban minden mázsa hus után 30 krt (50 dénárt), minden csöbör bor után 18 krt (30 dénárt), minden csöbör pálinka után 30 krt (50 dénárt) és minden csöbör sör után 9 krt (15 dénárt) szednek.

sinlődik, csapatosan betegednek és halnak, s ha a bajon nem segítenek, újabb zavarok támadnak.³⁰⁴ Horvátország rendei 1673 tavaszán szintén a hadinép végtelen nyomoráról értesítik a haditanácsot.³⁰⁵

A bányavidéki végházak ügyében még Eszterházy Pál generális adta elő a panaszokat. Oly hihetetlen a nyomor - írja 1673 szept. 25-én -, hogy a katonáknak lehetetlen tovább szolgálniuk. Magában Ujvárbán - ugymond - több török van, mint magyar az összes bányavidéki várakban. *Pedig amellet a magyar katonaság napról-napra fogy, mert a meghaltak és a csatában elesettek helyébe újakat fogadnunk nem szabad. Szegény magyar katonák már teljesen elvesztik bizalmukat s az a hitük, hogy őket teljesen meg akarják semmisíteni! Az utóbbi 14 év alatt csak 17 havi fizetést kaptak.*³⁰⁶ És ezen megfogyatkozott, szegény néppel szemben ott állanak a hatalmas török végházak: Ujvár, Surány, Esztergom, Párkány, Nógrád, Hatvan, Hollókő, Buják, Szécsény, Vác és Eger. A német várőrségek, bár azelőtt mindég a magyar generális hatósága alá tartoztak, most hallani sem akarnak a függésről.

Ugyanekkor a kanizsai végházak hadinépe is előadta panaszait. Öt év óta - írják - csak két havi zsoldot kaptak. Nyomorult életüket már nem bírják fenntartani, mert nincs mód, hogy a szegény katona munkát kapjon és kenyeret szerezhessen. A tisztek sem bírnak megélni a nagymértékben leszállított fizetésből. Az örködés majdnem lehetetlen, mivel némely végházban csak 15 hajdut hagytak.³⁰⁷

A baj tehát, amint látjuk, mindenütt nagy volt. Ha idejében hozzáfognak az orvosláshoz, talán még segíthetnek vala az állapotokon. De Lipót tanácsosainak gögje és elbizakodottsága nem engedte, hogy az egyszer badarul kiadott rendeleteket visszavonják s a magyar haderőt visszaállítsák. E helyett ide-oda kapkodtak, s félrendszabályokkal igyekeztek a további bajoknak elejét venni.

*

A magyar haderő reductiója két fontos következményt vont maga után. Bár mindkettő előrelátható volt, Lipót elvakult tanácsosai ezek gyors bekövetkezésére még sem számítottak. A bujdosók ügyének Bécsben ekkor még valami nagy jelentőséget nem tulajdonítottak, mert

³⁰⁴ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.583. 1673. okt. 11. »wasgestalt - írja Volkra - die Soldaten so über der Theis liegen, häufig anfangen zu erkranken und zu sterben, auch eine neue Revolte und grosse Confusion durch der Soldaten Excessen in Oberungarn zu besorgen.« A magyar katonaság itt az utóbbi nyolcz év alatt csak két havi fizetést kapott.

³⁰⁵ Ugyanott. Status et Ordines Regnorum Croatiae et Sclavoniae ad consilium bellicum.

³⁰⁶ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.583. »quin imo - írja - in dies deficiunt, nam eorum loco qui aut morbo extincti sunt, aut gladio hostili occubuerunt, alios inscribere per expressum consilii bellici mandatum vetamur. Sicque in dies pauciores reddimur, adeo quidem, ut in nonnullis confiniis vix tot reperiantur milites, qui ad custodiam sufficient, quod ipsimet confiniarii miseri videntes, animis plane deficiunt, neque aliud sibi persuasum habent, quam quod totaliter exterminari debeant«.

³⁰⁷ Közös p. ü. lt. Hung. 14.583. A kanizsai végházak megindító folyamodásából (érkezett 1673. szept. 2-án) adjuk itt e néhány sort: »Extrema nos premit rerum penuria, vitaeque sustentandae conditio prorsus miserabilis; confinia funditus per hostes destructa, loca circumjacentia usque ad ipsa praesidia Turcica in cineres redacta, populi absumpti, omnibus bonis nostris mobilibus et immobilibus privati sumus; nullus laborandi militibus modus vel occasio, civitates enim et loca populosa lange nimium a nobis absunt, terra deserta et vasta solitudine circumsepti, in confiniis haeremus; excursiones severissime prohibentur, stipendia interim nulla pendentur; hinc milites omnibus vitae mediis destitutos in confiniis continendi modus impossibilis, hinc in vetita quoque latrocinia prolabantur, hinc publicae quietis jactura, hinc pacis Turcicae raptura, et inevitabile maiestatis, regni et provinciarum imminet detrimentum.«

nem sejtették, hogy mivé női ki magát. Az elbocsátott végbeliek ezreiben azonban a bujdosók ügye nem remélt támaszt nyert.³⁰⁸ Azután a felkelőkhöz igyekeztek azok a végbeliek is, akiket ugyan megtartottak, de akiknek fizetéséről nem gondoskodtak, s így ugyszólván kényszerítették őket, hogy a bujdosókhoz álljanak. Nem kell hinnünk, hogy mindezeket azok az eszmék terelték a felkelők táborába, amelyeket a bujdosók főbb emberei hirdettek. *Az éhező végbeliek legtöbbje a megélhetés módját kereste.* De ezenkívül német-gyűlöletük is bosszuért lihegett. Az elbocsátásuk miatt érzett szégyen és düh ugyanis a németek iránt való gyűlöletüket még jobban fokozta. Bizonyos tehát, hogy a felkelők ezeknél elszántabb és fanatikusabb hadinép-re szert alig tehettek.

A reductio másik következménye már jóval veszedelmesebb volt. A régi harcedzett huszárok elbocsátásával a törökök vérszemet kaptak s a behódoltatást oly merészen kezdték üzni, hogy a legrosszabbtól lehetett tartani. Nem is csoda, hiszen magában Érsekújvárbán több török volt,³⁰⁹ mint a bányavidéki összes végházakban magyar. Azután Érsekújváron kívül ott álltak a hatalmas török végházak: Surány, Esztergom, Párkány, Nógrád, Szécsény, Vác, Hatvan, Hollókő, Buják és Eger. A Kanizsával szemben lévő végházak területén ugyanily állapotok voltak. A kanizsai basa alatt 5400 török állott,³¹⁰ holott a Kanizsával szemben lévő tizenhat magyar végházban a reductio után összesen csak 800 ember volt! S ennek a 800 embernek kellett védeni Stájerországot, Alsóausztria egy részét; ezeknek kellett a Drávától a Balatonig s onnét a Rábáig az összeköttetést fenntartaniok.

Magyarország keleti részeiben a redukció után magyar katona alig maradt. E részeken a *császár pártján* csak a hajdu-városok küzdöttek. Velök együtt harcolt a *Barkóczy István*-féle huszárezred, melyet a reductio után Barkóczy csak nagy küzdelemmel tudott összetoborzani. A Barkóczy-féle ezred eleinte nyolc kompániából állott, de 1677-ben a császárhoz pártolt *Kende Márton* és *Jaksó Dénes* kapitányok századaival tiz kompániára egészítettet ki. Ez az ezred kitűnő tisztek alatt állott. *Kiss Balázs, Kiss Ferenc, Csathó Albert, Hamar István, Barkóczy István* és öccse *Barkóczy Sándor* kapitányokról egész legendák maradtak ránk. Mikor I. Lipót 1673-ban a Barkóczy-ezred néhány vitézének Kállón, Nagy-Géresen, Királyhelmezen, Balkányon, Bogdányon, Agárdon, Kisfaludon, Kemecsén, Szernyén és Berczelen birtokokat adományozott,³¹¹ a megjutalmazott vitézeket *ő maga is hősöknek mondotta.* A megjutalmazott hősök ezek voltak: Nagyszeghy Gábor, Domby György, Nagy István, Juhász Benedek, Magyar Mihály, Fábián János, Sajtos Demeter, Kiss Ferenc, Győry István, Kiss Péter, Pap Mátyás, Alvinczy János és Lászkay Miklós. Az agyongyalázott magyar hadinépben tehát még Lipót nyilatkozata szerint is akadtak hősök.

A Barkóczy-ezred hirneve sehogy sem tetszett a német generálisoknak. Strassoldo, Walsegg és mások igyekeztek is azt befeketíteni. Bécsben azután sokszor azt sem tudták, hogy a Barkóczy-ezred a labancok részén vagy a magyar párton küzd-e? *Az Inquisitions-Commission* egyik jelentése például azt írja, hogy »Barkóczy Istvánban, akit egy ezred élére állítottak, nem igen lehet bizni, mikor több bort ivott, maga is így kiáltott: *ha feleségemnek az esze nem állna*

³⁰⁸ A magyar haderő reductiója nálunk ismeretlen lévén, íróink e fontos ügy ismertetését a kuruczvilág tárgyalásánál teljesen mellőzik.

³⁰⁹ Eszterházy Pál jelentése, 1673. szept. 25. Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.583.

³¹⁰ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.630. Brevis informatio de statu confiniorum ante - Canisia.

³¹¹ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.586. 1673. ápr. 23. Bár az ezred parancsnokának, Barkóczy Istvánnak vicegenerálisi rangja volt, a német generálisok, ahol csak lehetett, mellőzték őt. Így az 1673. évi december havában csak havi 80 firt zsoldot akartak neki adni, holott már azelőtt havi 400. firt fizetése volt. Erre a haditanács 1673. decz. 11-én havi 300 firtot rendelt neki, Barkóczy Sándornak pedig havi 100 firtot. (Ex consilio bellico, 1673, decz. 11.)

utamban, már régen a felkelőkhöz repültem volna!» Ezért a német biztosok őfelségének melegen ajánlották, hogy Barkóczy hatalmát mennél jobban nyirbálja meg: »damit seine Macht dergestalt temperirt werden möchte, dass er (t. i. Barkóczy) aber auch wolte, nicht sonderlich schaden könnte, welches wür so wohl von ihm, als allen andern Nationalibus, insonderheit der Miliz als ein universale verstanden haben wollen«.³¹²

A Barkóczy-ezred mellett - mint említők - a labanc érdekeket még csak a hajduvárosok támogatták. Hogy a hajduvárosok népét a király hűségében megtarthassák, Spankau generálist 1672 tavaszán Szoboszlóra küldték, hogy ott Barkóczyval tanácsot tartson. Az összejövétel alkalmával Spankau a hajduvárosokkal is tanácskozott. A tanácskozás tárgya a törökök terjeszkedésének megakadályozása volt. E célra az egymástól jó távolra fekvő hajduvárosokat egymáshoz közelebb akarták telepíteni. A terv szerint a szoboszlaiaknak Rakamazra, a vámospércsieknak Királytelekre és a hadháziaknak Nagyfalura kellett volna telepedniük. Ha az áttelepítés megtörténik, a hajduvárosok három óra alatt fegyveresen összejöhetnek és a törökkel szembeállhatnak.

Spankau 1672 március 26-án már jelenti a haditanácsnak, hogy az érdekelt hajduvárosok beleegyeztek az áttelepítésbe s bármikor készek régi lakóhelyeiket elhagyni.³¹³ Rakamaz most - írja Spankau - teljesen pusztá, mert tizenkét év előtt itt ütött tábornok De Souches. Nagyfalun Hartyányi kamaratanácsos tulajdona. Királytelek pedig Csáky Istváné.

Spankau tervét a haditanács is, meg őfelsége is jóváhagyták. 1672 április 24-én a magyar kamara már rendeletet kapott,³¹⁴ hogy az említett helységek tulajdonosaival titokban kezdje meg az alkudozást.

Ismervén a későbbi fejleményeket, könnyű megmondanunk, hogy ez a terv, megvalósulása esetén sem sokat használt volna a császáriaknak.

Mivel a reductio alkalmával a báni katonaság számát is leszállították, a Mura mentén a védelmet az ugynevezett *szabad lovasok* (liberi *frayrayter* nuncupati) teljesítették. Ezek a légrádi kapitányság alá tartoztak s számuk 1674-ben 850-re rugott. Régente ezek a szabadlovasok is jóval többen voltak. Kenyerüket gazdálkodással és kereskedéssel szerezték meg. A Muraközben »a sövényen kívül« *Bulya-hegyalja* nevű mezejük, Uj-Zerinvár mellett pedig *Szanyár* nevű birtokuk volt. Mikor őket is repartitio alá vették, birtokaikból megélni többé nem tudtak, s ezért a török áruk után harmincad-mentességet kértek. Az 1674. évi augusztus 22-én ezt részben meg is kapták.³¹⁵

Mindezek a csapatok még a végházak között lévő vonalak és a csardakok őrzésére sem voltak elegendők. Az országba hozott német katonaságnak még elég teendőt adott a kurucok folyton növekedő hatalma. A törökök rablásainak és portyázásainak megakadályozására tehát nem maradt haderő. S itt érezték leginkább a magyar könnyű lovasság hiányát. Már a reductiót

³¹² Walsegg báró és Zehetner báró jelentése a felsőmagyarországi végházak állapotáról. Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.665.

³¹³ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.575.

³¹⁴ »Sua maiestas ad expositionem praefati consilii bellici clementer resolverit, liberos haydones in partibus superioribus degentes, pro majori sua securitate et arctiori conjunctione sedes suas haydonicales ad certas terras Rakomaz, Királytelek et Nagyfalú translatusos«. (Közös p. ü. lt. fasc. 14.575.)

³¹⁵ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.585. Megemlítjük, hogy a vasmegyei *őrségiek* (speculatores regales) ez évtizedben többször megkísérelték régi szabadságaik visszanyerését. A hatalmas Batthyány család ellenében azonban semmire sem mentek. (Ez ügyre vonatkozó iratok a közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.605.)

követő esztendőben is akadtak ugyan egyesek, akik a királyt a magyar lovasság visszaállításának szükségességére figyelmeztették, maga *Ampringen Gáspár* 1675 június 3-án szintén ajánlotta Lipótnak a magyar könnyű lovasság szaporítását,³¹⁶ s Komárom és Guta megerősítését is sürgette a török ellenében,³¹⁷ de az ilyen tanácsok Bécsben siket fülekre találtak.

A magyar katonaság visszaállítása helyett tehát azokhoz az eszközökhöz fordultak, amiket már a Bocskay, Bethlen és Rákóczi felkelésekor is sikerrel használtak. Azaz horvát és rác csapatokat szerveztek a magyarok ellen. Már az 1672. év végén, közvetlenül a *reductio* után, megbízták Pálffy Károlyt, hogy egy horvát-magyar lovasezredet toborozzon.³¹⁸ Követte ezt a *Collaldo*, a *Kéry*-féle horvát ezredek,³¹⁹ továbbá a *Fejérpataky*-féle horvát szabad zászlóalj felállítása. E horvát csapatok legnagyobb részét a bányavárosok vidékén helyezték el. Komáromba és Győrbe, ahol a naszádosok mellett I. Ferdinánd óta magyar huszárcsapat állott, rác lovasokat helyeztek, akik egyebet sem tettek, mint a vásárookra menő népet rabolták.³²⁰ Az ujonnan verbuvált s gyakorlatlan horvát és rác lovasság nemcsak hogy a magyar huszárságot nem pótolta, de még a huszár névre sem volt érdemes.³²¹ A magyar huszárt a »*genius populi Hungarici et methodus militandi*« teremté, de ehhez a *methodushoz* a rác nem értett.

Az ujonnan szervezett horvát csapatokról is kevés jót mondhatunk. Amióta a horvát katonaság egykori bajtársa, a magyar ellen küzdött, régi vitézi hírneve teljesen elenyészett. Ennek bizonyítására éppen a magyarság legnagyobb ellenségei adnak elegendő anyagot. Így a magyar végházak megvizsgálására kiküldött német biztosok a Pálffy és a Collaldo-féle horvát ezredekről azt írják, hogy azok a közmegvetés tárgyai. »*Legionem Croatorum* - írják Walsegg gróf és Zehetner báró - *Pálffyanam vilipendio, Collaldianam vero plane contemptui et ludibrio haberi, a propriis Collaldianis officialibus*³²² *asseri, ab unica centuria Kiss Balázs*³²³ *equitum magistro Barkocziano facile sex centurias Collaldianas profligendas atque in fugam agendas.*« Azután így írnak a Magyarországon harcoló horvát csapatokról: »A jó barát és az ellenség is elismeri, hogy a horvátok rossz hirben vannak; köztudomásu dolog, hogy mindabban, amit eddig tettek, felségednek sokkal többet ártottak, mint használtak. Legkedvesebb foglalkozásuk a szegény és védtelen nép fosztogatása; még a kassai vásárt is felverték. Nem is igazi horvátok ezek, hanem gyülevész, szedett-vedett rongy nép. Pedig mindnyájan német ellátásban (*teutsche verpflegung*) részesülnek, holott a jóval olcsóbb magyar ellátás (*hungarische verpflegung*) mellett kitűnő magyar lovasokat lehet kapni, amilyenek Barkóczy emberei.«³²⁴

³¹⁶ *Károlyi Árpád*. A magyar alkotmány felfüggesztése.

³¹⁷ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.583. 1673. szept. 9. Ampringen Komáromról ezt a megjegyzést teszi: »darinnen gleichwohl neben der Soldatesca viel wackherer Leuth sich aufhalten.«

³¹⁸ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.579.

³¹⁹ A Riccardi de Leka-féle horvát ezredet csak 1683-ban állították fel.

³²⁰ A kecskeméti marhatőzsérek egy alkalommal szembeszálltak a Komárom körül kóborló rác lovasokkal. El is verték őket, s több rác katonát megkötözve vittek Győrbe. (1676. május 14.)

³²¹ Az udvari kamara így ír a rác huszárról: »weilen das rascianische Volk wan es zu Pferdt dienen solte, keine Reflexion eines sonderbaren Dienstes zu machen ist.«

³²² Ákosházi Sárkány János is itt szolgált mint főstrázsamester.

³²³ Az itt említett *Kiss Balázs* e század egyik legkiválóbb és legvakmerőbb huszártisztje volt, de állandóan hű maradt a császárhoz.

³²⁴ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.665. Inquisitions-Commission Relation, 1678. szept. 9. »Dass die herinnen stehende Croathen bey Feindt und Freundt in sehr schlechter Achtung seyen«... stb.

Bár a *reductio* után ilyen és ehhez hasonló jelentések gyakran mentek Bécsbe, ott a magyar-ellenes hangulatot megtörni nem bírták. Nem bíztak a magyar katonában s hallani sem akartak a magyar haderő növeléséről, vagy visszaállításáról. Pedig ha valamivel, úgy ezzel vethettek volna gátat a felkelés rohamos terjedésének, ezzel mérsékelhették volna az oly sokszor hangoztatott »*odium nationis*« növekedését.

Az 1673. évi november 14-én, 15-én és 20-án a magyar kancellár, a magyar kamara elnöke, Heister, Kobb, Selb és Dorsch hosszasan tanácskoztak a magyarországi politikai és katonai ügyek felől.³²⁵ A bajok orvoslására ezek az urak a következő nevetséges javaslatokat tették a királynak: Minden rebellis fejért 500-tól 1000 frtig terjedő jutalmat kell adni; a főrebellisek ára 1000 frt legyen. Hogy a felkelők erejét gyengítsék, a rebellisekből egy ezred felállítását is ajánlották, de az ajánlathoz hozzátették, hogy az ezred felállításától nem sokat lehet várni, mert a rebellisek, ha a verbung-pénzt és a ruhát megkapták, megint odább állnak.³²⁶

Ezeket az ajánlatokat 1673. nov. 26-án és 27-én Lipót is meghallgatta. Az új magyar ezred felállítása azonban nem volt ingyére s meghagyta, hogy a haditanács e kérdést tovább is fontolgassa. Ugyanekkor Lipót azt is elrendelte, hogy a még meglevő végbelieket »*ad evitandum odium*« fizessék.³²⁷

A hosszú tanácskozásoknak ez lett volna az egyetlen számbavehető eredménye, de még ezt az egyet sem hajtották végre. A szegény magyar katona számára nem volt pénz, nem volt kenyér. De a németek dűskálhattak a portiókban s a kivetett pénzben. Szatmár vára részére három vármegye évenként 35,000 forintot fizetett s a haditanács és az udvari kamara elnézték, hogy a tisztek ez összeget a maguk céljaira fordítják. Strassoldo az executiókkal nagyszabású üzletet folytatott s egy-egy executió elmaradása fejében 150-500 frtot kapott az illető megyéktől. Szendrőn az italmérés Wesselényi korában még 16,000 frtot jövedelmezett, most a német urak zsebébe vándorolt ez az összeg is.³²⁸

Képzeltük, miféle gazdálkodást üzhettek ezek az urak, mikor Spankau egy-egy évre 64,037 öl fát és 193,114 kéve szalmát követelt a felsőmagyarországi megyéken.³²⁹

Amit Lipót császár és tanácsosai helytelenítettek, azt a felsőmagyarországi német generálisok nemcsak veszedelmesnek nem látták, hanem hasznosnak és célszerűnek tartották. Ezek a generálisok a megtérő bujdosókat szívesen befogadták, s ha önkényt nem jöttek, pénzzel csalogatták őket. Walsegg gróf jelentése szerint Strassoldo és mások minden átpártoló hajdunak 12 forintot fizettek. A Kálló várába helyezett 100 megtért kuruc fejenként 15 frtot, a Csengeren és Kisvárdán lévő 200 hajdu pedig egyenként 20 frtot kapott.

A kényszerítő körülmények hatása alatt 1674 tavaszán már a haditanács is beadta derekát. Mivel Érsekújvárról a török hallatlan garázdálkodást üzött s fenyegetőleg terjeszkedett, a haditanács 1674 április 17-én 500 magyar huszár verbuválását rendelte el.³³⁰ Mivel a veszély ezuttal komolyan fenyegetett, a haditanács gondoskodott róla, hogy rendeletét azonnal végrehajtsák. Az 1674. év júniusában a bányavárosok vidékén már 852 huszár és 786 hajdu volt.³³¹

³²⁵ »Den statum Ungariae in militari, camerali et politico«.

³²⁶ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.583.

³²⁷ Ugyanott.

³²⁸ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.665. Inquisitions-Commission Relation.

³²⁹ Ugyanott, fasc. 14.583.

³³⁰ Ex consilio bellico. Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.589.

³³¹ A komáromi 297 hajdut is ide számították.

A haditanács a huszárokat keveselte, a hajdukat meg sokalta. Ezért még júniusban elrendelte, hogy a huszárok számát 1000-re emeljék, a hajduk számát pedig 213-ra szállítsák le.

Ezidőtől kezdve, hol itt, hol amott, folyton verbuválták a magyar katonákat. Amíg a reductio végrehajtása után az összes magyar-horvát és rác katonaság együtt sem tett ki 3000 főt, addig 1676-ban már 4000-en is felül voltak. Mindez azonban csekélység volt a Magyarországon lévő német katonasággal szemben. Az 1676. évben ugyanis Felső-Magyarországon *La Borde*, *Spankau* és *Herberstein* alatt 7620 gyalog és 3590 lovas állott; Alsó-Magyarországon *Massim*, *Strassoldo* és *Rittisch* alatt 4290 gyalog és 1237 lovas. Ehhez a »rendkívüli« német katonasághoz járultak az állandóan nálunk lévő *szabad zászlóalj* 3006 gyaloggal és 514 lovassal. Összesen tehát 20,257 német katona élt a nyakunkon.³³² A következő 1677. évben ez a szám még növekedett, amennyiben a Magyarországon levő összes katonaság száma 28,500 emberre rugott és ebben csak 3935 magyar végbeli és 800 Barkóczy-féle huszár volt. Az összes magyar katonaság tehát 4735 főre rugott.³³³

Ez bizony jelentéktelen szám volt. De Lipót tanácsosainak szemében még ez is szálka vala. A felsőmagyarországi végházak megvizsgálására kiküldött biztosok például így írnak 1678-ban a királyhoz: »A magyarokban velük született és kiolthatatlan gyűlölet ég a németek ellen s Bocskay, Bethlen és Rákóczi példája szerint csak az alkalmat várják, hogy fegyvert ragadjanak. Pedig magoknak is be kell látniok, hogy a töröknek maguk ellent nem állhatnak, s a németek vére és vagyona nélkül képzelt szabadságuk régen elveszett volna! Hiszen mihelyt a németek egyik kapun kimennek, a másikon bevonul a török.«³³⁴ Ezután hosszasan fejtegetik a magyar katonaság megbizhatatlanságát, a magyar nemzet geniusát, amely mennél több birtok szerzésében nyilatkozik meg s végül melegen ajánlják I. Lipót öfelségének, hogy miként 1672-ben, úgy most is szállítsa le a magyar katonaság számát s lehetőleg gyengítse, mert a tapasztalás azt bizonyítja, hogy a magyar nemzeti katonaságban bizni nem lehet.³³⁵ Eddig is minden ribillióban résztvett, így lesz az ezután is. Azért legtanácsosabb lesz, ha öfelsége a magyar katonaságot folyton kevesbiti; és a jelzett okok miatt amennyire lehetséges, a nemzet kezéből a fegyvert kiragadja.³³⁶

A biztosok ajánlották azután Lipótnak, hogy az egyházi méltóságokba először idegeneket, majd németeket ültessen. A magyar nemesség hatalmát - írják - szintén meg kell nyirbálni s ezentúl egyetlen magyar nemesnek se adjanak fiskális jószágot. A magyar kancelláriát is meg kell akadályozni, hogy nemesi leveleket özönével ne adjon ki. Mostanában ugyanis már csizmadiáknak, kufároknak és cigányoknak is nemességet osztogat.³³⁷

³³² Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.608. Aufsatz den statum militare betreffend... stb.

³³³ Ugyanott.

³³⁴ U. o. Hung. fasc. 14.605. »Unstrittig ist, und die selbst bekennen müssen, was massen die hungarische Nation allein dem Türk zu widerstehen vill zu schwach sey, also dass ohne der Teutschen Gut und Blut ihre eingebildete Freyheit längst unterdrucket, und gleich anderen zu diesem Königreich gehörigen Landschaften in eine türkische Slaverei verwendet sein würde.« A mi azt az állítást illeti, hogy ha a német egyik kapun kimegy, a másik kapun a török bevonul, felemlitünk egy teljesen ide illő esetet. Az 1679. év tavaszán két zászló alatt mintegy 400 kurucz gyalogos Breznóbánya elé ért s a kinyitott kapun át a városba vonult. A másik kapun ugyanekkor a teljes német őrség megszaladt, s Bécsben azt hirdették, hogy 2000 kurucz támadta meg Breznóbányát. (Közös p. ü. lt. Hung. 14.608.)

³³⁵ »Sothane hungarische National-Miliz mehr zu fürchten, als sich darauf zu verlassen ist, allermassen die Erfahrung bezeuget«... stb.

³³⁶ »Die Nation-Miliz nach und nach zu verringern, und dieser Nation aus obangeführten Rationibus so vill möglich das Gewöhr aus den Händen zu bringen.« (1678.)

³³⁷ Walsegg és Zehetner bárók e rengeteg hosszú jelentése hemzseg az ilyen kitételektől.

E jelentés egyik szerzője, Walsegg báró, a szepesi kamara élén állott. Elgondolhatjuk, minő szerepet játszott ott ez ember, aki ilyen tanácsokat adott a királynak.³³⁸ Nem hiába írta Lipótnak, hogy a magyarok őt még a halálnál is jobban gyűlölik. Ám ő ezt a gyűlöletet meg is érdemelte. De a mi szegény, rongyban csühödő és éhező végbeli vitézeink vajjon mivel szolgáltak rá, hogy Lipót tanácsosai így irtak még azokról is, akik hivek maradtak a királyhoz? Irigyelni és gyűlölni lehet a hatalmast, az elnyomót, de a hazáját s szabadságát vesztett koldus katonákon mi irigyelni és gyűlölni való volt?

Említők, hogy az 1672-iki *reductio* alkalmával a végházak már két éve nem kaptak zsoldot. Akkor megígérték nekik, hogy ezentul évnegyedenként pontosan fizetik őket. Hogy ez ígéretet mikép teljesítették, arra szolgáljon például a dunántúli végházak hadinépének fizetése. *Az 1672. évben két évi hátralék helyett két havi zsoldot kaptak készpénzben és egy havit posztóban.* Az 1673. évben hat óra készpénzt és tizenkét óra posztót kaptak; az 1674. és az 1675. évben semmit; az 1676. évben hat óra posztót és hat óra készpénzt; 1677-ben és 1678-ban semmit; 1679-ben kilenc óra pénzt és kilenc óra posztót; 1680-ban és 1681-ben semmit; 1682-ben kilenc óra pénzt és kilenc óra posztót; 1683-ban két óra készpénzt kaptak; 1684-ben semmit. Az 1672-iki két évi hátraléktól eltekintve, 156 hó alatt csak 34 óra kaptak zsoldot és 37 óra posztót.³³⁹ A felsőmagyarországi végházak még rosszabbul álltak. Ezeknek magyar őrsége ugyanis a *reductio* évétől kezdve 1680 tavaszáig fizetését ugyszólván nem is látta.³⁴⁰ Emiatt 1680-ban a Barkóczy-ezred letette a zászlókat s a felkelőkhöz készült csatlakozni.³⁴¹ A nyomor itt leírhatatlan volt. Pedig a lefoglalt fiskális jószágokból a kincstárnak a katonaság részére visszatartott gabonán és boron kívül évi 80,000 ft jövedelme volt, de sem a gabonából, sem a jövedelemből nem jutott a magyar hadinépnek semmi. A szepesi kamara élén álló Walsegg bárót a magyar hadinép szenvedése meg nem indította.³⁴² Még 1680. május 27-én kelt felterjesztésében is rágalmakkal halmozta el a magyar végbelieket. - *A magyar katonaság* - írja - *nem sokat ér s megbizni benne sohasem lehetett!* Ezért kellett 1672-ben redukálni.³⁴³ A Barkóczy-ezred sem sokat ér; ha fizetésről van szó, a huszárok tömegesen jönnek, de ha az ellenség ellen kell indulniok, igen kevesen verődnek össze.

A bányavárosok vidékén levő végházak hadinépe fizetés dolgában semmivel sem állott jobban a felsőmagyarországiaknál. A nyomor itt is a legnagyobb fokot érte el. A katonák csapatosan jártak a falvakra s ép úgy raboltak, mint a törökök. Batthyány Kristóf, Zichy István, Kéry, sőt Caprara is³⁴⁴ hasztalanul sürgették a fizetést.

³³⁸ A magyar kancellária Walsegg bárót hivatalos felterjesztésben *rabló despotának* nevezte 1680-ban.

³³⁹ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.709. Kanisische Gräniz-Bezahlung.

³⁴⁰ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.619. Walsegg jelentése 1680. május 27-ről, melyben a királynak megírja, hogy a magyar hadinép 7-8 év óta fizetést egyáltalán nem kapott.

³⁴¹ U. o. Hung. fasc. 14.613.

³⁴² Walsegg báró sikasztásairól és csalásairól a közös pénzügyi levéltárban *százhatvankét ivalaku* oldalra terjedő jelentés van. A jelentést Walsegg bűntársa és a fiskális javak igazgatója, Draheim Vilmos írta. Walsegg rablásai miatt a török a konstantinápolyi residens útján követelt elégtételt. Az erdélyi fejedelem panaszait Vajda László vitte Bécsbe. Báthory Zsófia és Zrinyi Ilona levélben panaszolták el sérelmeiket. A katonai élelmezési hivatal is feltárta Walsegg bűneit, - de azért egy haja szála sem görbült meg. Draheim jószágigazgató, aki azelőtt a *Keczerek kutyaidomítója* volt, ép ily jellemű ember. Mikor a pozsonyi kamara vasraveretését sürgette, Lipót király többször fogadta őt, s 1681. szept. 15-én 150 ft utiköltséget adatott neki, hogy Kassára visszautazhassék.

³⁴³ Közös p. ü. lt. Hung. 14.619. »dass man sich auf diese ungarische Graniz-Miliz niemahlen rechtsschaffen verlassen hat dürfen«... stb.

³⁴⁴ Caprara a Nyitrán lévő Kéry-féle ezred fizetését sürgette. (K. p. ü. lt. Hung. fasc. 14.628.) Zichy István *Vizvár* jelentőségét fejtegette. Amióta ez áll - írja -, a török a Csallóközt nem bolygatja; de az őrséget nem fizetik, s a katonák roppant nyomorukban a falvakra vonulnak. (Ugyanott 1682. decz. 7.)

Érdemes megemlítenünk, hogy Lipót 1680. január 13-án Prágából rendeletet bocsátott ki, amelyben meghagyta, hogy a katona ezentul maga lássa el magát zsoldjából.³⁴⁵ Erre a rendeletre a magyar kamara azt írta, hogy »esset quidem id optandum, sed vix sperandum«. A katona hogyan éljen a saját zsoldjából, mikor egész éven át nem fizetik? Az élelmicikkek taksálása sem vezet e célhoz; mert ha a katonának pénze nincsen, a taksa is hiába való.³⁴⁶

A török háború kitörése előtti években a végbeliek nyomora tetőpontját érte el. Rettentő színekkel festik az egykorú jelentések a katonák rablásait. Néhol egész csatákat vívtak a lakosok az éhségükben és nyomorukban mindenről megfélemedezett végbeliekkel. Így 1682. október elején 40 huszár és 30 német a Nagyszombat környékén fekvő falvakat fosztogatta. A városiak egyesülvén a falvak népeivel, megtámadták a huszárokat és miután sokat megöltek közülök, a katonaságot visszavonulásra kényszerítették.³⁴⁷ Mikor 1682 őszén némi fizetést vittek a katonáknak, Bercsényi kijelenté, hogy ez a pénz öfelségének még kárára leend. Nincs falu, templom, postás vagy német katona, - írják 1682. okt. 26-án az udvari kamarának - ami a kóborló magyar csapatok miatt biztonságban volna.³⁴⁸

Ha mindezekhez hozzávesszük a török végbeliek portyázásait, a kurucok támadásait és a német katonaság okozta rémitő terheket, miket erővel kellett a szegényeken megvenni, úgy előttünk áll az ország akkori állapota, amit Lipót bölcs tanácsosainak politikája teremtett.

Ezeket a rettentő bajokon végre is segíteni kellett. Még mielőtt a rendeknek az 1681-iki országgyűlésen alkalmuk lett volna felszólalni, az udvari kamara már megtette az első lépést a régi rend visszaállítására. Az 1680. évi aug. 14-én az udvari kamarát már német részből is figyelmeztették azokra a következményekre, miket a magyar katonával való alávaló bánásmód vont maga után. A magyar és a német katona ellátása és fizetése között lévő nagy különbség - mondja az udvari kamarához intézett jelentés - vetekedést és jogos nemzeti gyűlöletet kelt. Egyformán kellene velük bánni és a magyar katonát is úgy kellene fizetni, mint a németet. Hiszen egész Magyarország úgy is forrongásban van már. *A reductiót és a reductio alkalmával behozott ujításokat a magyar katonaság gyalázatára az alsó-ausztriai Buchhalterei sürgette.*³⁴⁹

Erre az udvari kamara 1680. szept. 14-én felírt öfelségéhez. E rendkívül érdekes feliratban az udvari kamara kimondja, hogy *a magyar katonaság redukálása veszedelmes állapotokat teremtett. Az új status szerint öfelségének most is csak 4742 magyar katonája van, holott azelőtt 10,622 állott a végházakban.*³⁵⁰ *Az ország és öfelsége érdeke követeli, hogy a régi állapot visszaállítsák.*³⁵¹

A bécsi kormány székeken kívül különösen Eszterházy Pál fáradozott azon, hogy a magyar haderőt a régi számra emeljék s hogy a magyar hadinép régi tekintélyét és becsületét visszanyerje.

³⁴⁵ K. ü. p. lt. Hung. fasc. 14.628. »Die Proviantierung aber - mondja a királyi rendelet - in Heu, Stroh und Habern, so die Gespanschaften in Abschlag ihrer Repartition liefern, ihnen im leidentlichen Werth abgezogen werden sollen.«

³⁴⁶ U. o. Pozsony, 1680. február 16.

³⁴⁷ Közös p. ü. lt. Hung. Machamayr jelentése Semptről, 1682. okt 5-ről.

³⁴⁸ U. o. fasc. 14.628.

³⁴⁹ Közös p. ü. lt. fasc. 14.628. Egy felterjesztésnek másolata az udvari kamarához.

³⁵⁰ Ebben téved a jelentés, mert 1671-ben 12.091 ember, azaz 5980 huszár, 5736 hajdu, 265 tüzér és 110 rendkívüli alkalmazott magyar katonánk volt, s ezek egy havi zsoldja 49.773 frt 20 krt tett ki.

³⁵¹ Ugyanott.

A magyar haderő visszaállítása egyelőre ugyan még nem következett be, de a megváltozott viszonyok folytán a magyar katonaság szaporításától többé nem idegenkedtek. Így 1681-ben a bányavárosok vidékén, hol a magyar hadinép ekkor 915 huszárból és 653 hajduból állott, 248 huszárt verbuváltak,³⁵² a Kanizsa körül fekvő végházak hadinépét pedig 1092 huszárból és 1467 hajduból állapították meg.³⁵³

A báni és a kulpai katonaság szaporítását Horvátország rendei sürgették. A báni katonaság a *reductio* után 500 emberből állott s ennek fele lovas, fele gyalogos volt. A kulpai hadinép, melyet Horvátország fizetett, szintén 500 emberből állott. A horvát rendek az öt kompániából álló báni katonaságot 1500 emberre kívánták emelni. Kollonics a horvát rendek kérését méltányosnak találta, de 1682. július havában kelt s az udvari kamarához intézett fölterjesztésében kimondotta, hogy *amig a katonaság fizetése biztosítva nincs, a végbeli hadinéppel örökös baj és meg nem szűnő zavar lesz*. Mivel a jövedelem - mondja Kollonics - egymillió tallérnál többre rug, a végbelieket nem volna nehéz kielégíteni.³⁵⁴ A nemzeti katonaság fizetése a némettel szemben amúgy is rendkívül rossz; egy kapitány (haubtmann) a horvátországi katonaságnál havi tíz forint zsoldot huz, egy hadnagy 6 frtot, egy lovas 3 frtot és egy hajdu 2 frtot. *Egy huszár tehát egy évre 27 frtba, egy kapitány egy évre 120 frtba kerül*. De még ennek a pénznek is felét posztóban kapják s a posztót kétszer oly drágán adják nekik, mint amennyibe került.³⁵⁵ Ha - mondja a jelentés - e fizetést összehasonlítjuk a legkisebb német ezred törzsének a fizetésével, láthatjuk a kettő között lévő óriási különbséget. Pedig a horvátországi katonaságnál kapitánynál magasabb rangú tiszt nincsen, s régi szokás szerint, a legidősebb vezérli a többi³⁵⁶ s az ilyen kapitány ugyanazon szolgáltatásokat teljesíti, mint a rengeteg sok portiót huzó német generális.³⁵⁷

Ugy látszik, ez a jelentés már összefüggésben állott a magyar haderő visszaállításával. A magyar kamara ugyanis 1682. július 28-án kihirdette, hogy *őfelsége július hó 9-én a magyar rendek alázatos kérésére a régi status visszaállítását elrendelte*.³⁵⁸

Ez a rendelet országszerte nagy örömet okozott, de Thökölynek többet ártott, mint az 1681. évi országgyűlés összes határozatai. A szükséges haderőt ugyanis a felkelők táborából vonták el, s így már az 1682. év végén a felkelők táborai mindenütt bomladoztak. Az átpártolás, mit az általános amnesztia is támogatott, folyton nagyobb mérvet öltött.

A magyar haderő visszaállításánál azonban egy igen fontos dologról teljesen megfeledkeztek. Kollonics világosan kijelentette, hogy amíg a végbelieknek fizetése biztosítva nincsen, szó sem lehet rendes és fegyelmezett katonaságról. E kijelentést azonban nem vették figyelembe, s katonákat toboroztak anélkül, hogy azokat fizetni bírták volna.

³⁵² Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.630.

³⁵³ Ugyanott: Aufsatz des Kanisischen Granitz-Status; és Brevis informatio de statu confinium Ante-Canisianorum.

³⁵⁴ A kanizsai és a báni katonaság 52 havi hátralékos zsoldjáért esedezett.

³⁵⁵ »die Helfte in Tuch, die Helfte in Geld, das Tuch ihnen auch doppelt angeschlagen wird, als es kostet.«

³⁵⁶ »und alle Zeit der älteste Hauptmann die andern commandirt, und Ihro Majestät Dienst wenig daranliegt, wan einer General-Obrister, Obrister-Lieutenant oder Obrister-Wachtmeister genannt wirdt.«

³⁵⁷ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.630. A jelentésnek kelte nincs, csak a hátíraton olvasható 1682. júl. 28.

³⁵⁸ Közös p. ü. lt. fasc. 14.630. Lipót ezen elhatározására természetesen nagy befolyással volt a fenyegető török háború. A közvetlen ok azonban mégis a rendeknek állásfoglalása volt az 1681-iki országgyűlésen.

Közvetlenül a királyi rendelet kihirdetése után az udvari kamara a beérkezett jelentések alapján 5500 főre teszi a végbeli magyar vitézek számát, de - ugymond - ezek az emberek a fizetetlenség miatt nyomorult állapotban vannak; a csapatok ruhátlanok, rosszul fegyverezettek és teljesen fegyelmetlenek.³⁵⁹

Nem tudjuk, kitől eredt a kezdeményezés, de mindenesetre józan gondolat volt, hogy a végházak régi létszámának helyreállításán kívül még rendes mezei hadsereg felállításáról is intézkedtek. Ezen magyar sereg részére 1682. november 6-án már a fizetési rendszert is kidolgozták.³⁶⁰ A sereg vezére a nádor volt, a »general-feldmarschal-lieutenant« állását Csáky Istvánra bízta. Ez a magyar sereg 1682. november első napjaiban a következő csapatokból állott: a nádornak 1008 emberből álló ezrede, élén Eszterházy Mihály ezredessel,³⁶¹ Bercsényi nyolckompániás ezrede; Bakács báró ezredes³⁶² alatt 900, és Balassa gróf alatt szintén 900 emberből álló gyalogezred.

A magyarországi hadfoglaláson kívül Horvátországban is folyt a toborzás. Így 1682. dec. 31-én Lipót Ricciardi Péter (de Leka) grófot bízta meg egy 800 emberből álló horvát ezred verbuválásával, s minden fegyverrel ellátott és jól ruházott horvatra 30 tallért engedélyezett.³⁶³

A toborzás a következő 1683. évben még nagyobb erővel folyt. A kiválasztott fővezér, a lothringeni herceg, a maga számára szintén 6000 főnyi könnyű magyar lovasságot követelt, s Breiner grófot bízta meg, hogy e követelésének szükségességét az udvari kamara előtt kifejtse.³⁶⁴

Itthon a nádor elnöklete alatt s Bécsben a király vezetése mellett szakadatlanul folytak a tanácskozások a magyar csapatok kiállítása felől. Világos, hogy ez egyszer már Bécsben is tisztában voltak a fenyegető veszedelemmel. Az 1683. évi március 10-én tartott titkos tanácsban, melyben a királyon kívül Eszterházy Pál nádor, Erdődy bán, a magyar kancellár, Maholányi titkár, Sopron, Pest-Pilis és Solt vármegyék főispánjai is résztvettek, csakis a magyar mezei hadak felállításáról tanakodtak. Megvitatták itt a február hó 6-án tartott nádori gyűlés határozatait. E gyűlésen mondták ki, hogy a magyar mezei hadba 10.000 katonát fogadnak, azaz hat huszár- és négy gyalogezredet állítanak. E hadnak fele - a nádor javaslata szerint - az általános insurrectiót terhelte volna, azaz a felkelésre köteles nemeseknek maguk

³⁵⁹ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.628. október 26. Az 5500 főnyi magyar katonaság mellett Lipót német katonáinak száma 63.380 főre rugott. (Lásd ugyanott: Extractus Herrn Hofkammer-Commissarii Relation und Gegenentwurf über den Calculum des Hofkriegsraths die militärische Kriegsausgaben pro anno 1682.)

³⁶⁰ Ugyanott. Referat über die Bezahlung der unter dem Palatino in Hungarn zusamben gezogener hungarischen Miliz. E szerint a magyar General-Feldmarschal-Lieutenant havi 500, a General-Wachtmeister havi 300, egy lovas ezredes 200, gyalog ezredes 200, az alezredesek 100, a főstrázsamesterek (Obrist-Wachtmeister) 30 frt, az adjutans 15, a lovas és gyalog kapitány 25, a hadnagyok 15, a zászlótartók 10, az őrmesterek 8, a gyalog káplár 4, a közlovas 4, a gyalogos 3 fr havi fizetést kaptak. A vezérlő generális (nádor) fizetését nem állapították meg.

³⁶¹ Kilenc kompánia lóháton, és egy kompánia gyalog, havonkint 4569 frtba került.

³⁶² Bakács báróról az egykoru jelentés ezt mondja: *Obrister, einer von den besten Soldaten.*

³⁶³ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.630. Capitulation für den Grafen de Leka Peter Ricciardi auf ein Regiment Croaten. Az ezred törzse előírás szerint a következő személyekből állott: ezredes, alezredes, őrnagy, szállásmester, seregbíró, káplán, seregnótárius, életes mester, segédtsz, szekérmester, tömlöczmester, és seregdobos. Az ezred nyolc kompániából állott.

³⁶⁴ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.630. Breiner gróf az udvari kamarához, 1683. május 12.

helyett 5000 zsoldost kellett volna kiállítaniok. A másik 5000 kiállításának költségeire 200.000 forint kellett.³⁶⁵

Ezen a gyűlésen - úgy látszik - végleges határozatot nem hoztak, mert a tanácskozást folytatták. Az 1683. március 30-án Rosenberg kamarai elnök vezetése alatt lefolyt gyűlésben, melyben magyar részről csakis Kollonics vett részt, azt határozták, hogy egyelőre csak 5000 magyart és 5000 horvátot verbuváltatnak.³⁶⁶

Hogy a hadbafogadás könnyebben menjen, előszedték a *pardons-patenseket*. Mivel Thököly ezidőben lovasainak havi 4, talpasainak pedig havi 3 forint zsoldot fizetett, ugyanennyit ígértek mindazoknak, akik a király zászlai alá visszatérnek. Kollonics ugyan a 3 és 2 forintos zsold mellett kardoskodott, de elhallgattatták őt azzal a kijelentéssel, hogy ha kevesebbet adnak a katonáknak, mint Thököly, egy sem fogja őt elhagyni.³⁶⁷

Az 1683. évi április 8-án öfelseje elnöklete alatt ismét gyűlést tartottak, s ez alkalommal a nemzeti katonaság verbuválását a legsürgősebb dolognak mondták. Ezért mind a nádort, mind Erdődy bánt, a legnagyobb sietségre intették.³⁶⁸

Az eddigi intézkedések jobbra csak a mezei hadakra vonatkoztak. Azonban a végházakról sem feledkeztek meg. A Kanizsával szemben lévő végházakba az 1682. július 9-iki rendelet alapján a haditanács még 892 huszárt és 1167 hajdút helyezettett, s így e végházakban az 1683. év elején a reductionális 1000 ember helyett már 3059 magyar vitéz volt. A haditanács 1683. május 4-én az udvari kamarához intézett átiratában megsürgette a végházak hadinépének a régi létszámra való emelését. E célra a báni, a kanizsai és a bányavidéki végházak számára (Felsőmagyarország kivételével) 5000 huszár és 4486 hajdu verbuválását kívánta.³⁶⁹

Mivel pontos kimutatások nem maradtak ránk, nem tudjuk, hogy az előírányzott számból mennyit hoztak össze, de annyi bizonyos, hogy a végházak újra benépesültek. S mégis Lipót király még 1683. június 30-án is rendeletet bocsátott ki, melyben meghagyja, hogy a magyar végházak népét újabb 2500 emberrel kell erősíteni. Ennyi népet azonban nem bírtak fizetni s így a katonák sok helyen a legnagyobb nyomorral küzdöttek.³⁷⁰ Még a német sereg ellátása körül is sok hiány mutatkozott, s Lothringeni Károly a komáromi táborból kétszer is megsürgette a *generalverpflegung*-ot.³⁷¹

A magyar mezei sereg, amely 1683. március 24-én, Eszterházy jelentése szerint, 5100 lovasból és 2210 hajduból állott, a Vág mentében állomásozott. Hogy a nyáron át mennyire növekedett a száma, nem tudjuk, de Eszterházy nádor feljegyzései szerint³⁷² a magyar táborba

³⁶⁵ Közös p. ü. lt. Hung. 14.630. Ex consilio bellico, 1683. márcz. 12.

³⁶⁶ Közös p. ü. lt. Hung. 14.630. Referat in Conferenze Sachen die Aufrichtung einer hungarischen und kroatischen Cavallerie auf der künftigen Feldzug wider die Türken. - Ugyanezen gyűlésen Debreczen városára ezer szekeret vetettek ki, pedig a városban 100 szekérnél több nem volt.

³⁶⁷ U. o. az 1683. április 5-én tartott conferentia jegyzőkönyve.

³⁶⁸ Közös p. ü. lt. Hung. 14.630. Ex consilio bellico.

³⁶⁹ U. o. Ex consilio bellico, 1683. máj. 4.

³⁷⁰ A Kanizsával szemben levő végházak hadinépe 1683. április 4-én így irt a magyar kormányhoz: »quia vero ob raram admodum confiniorum istorum exsolutionem suppressis tot annorum emeritis stipendiis nostris, eo jam miseriarum devenimus, ut equis armisque necessariis extreme destituti, victum ipsum quotidianum nonnisi per pagos emendicando disquirere necessitamus« stb. (Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.630.)

³⁷¹ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.632. Lothringeni Károly 1683 május 24-iki és június 19-iki levele.

³⁷² Thaly Kálmán: Az 1683-iki táborozás történetéhez.

mindössze ezekre számítottak: a nádori ezredre, Draskovics Miklós, Eszterházy Ferenc, Bercsényi Miklós és Balassa Ádám lovasezredeire, melyek egyenkint tíz kompániából állottak, azután Pálffy Jánosnak 8, Czobor Ádámnak 7, és Koháry Imrének 9 kompániából álló huszárezredeire. A gyalogságot Zichy Pálnak, Bélteki Pálnak, Széchy Péternek, Balassa Ádámnak egyenkint tíz kompániából álló ezrede alkották volna. Ha mindezek tényleg összejöttek, akkor a magyar mezei sereg 10-12.000 emberre növekedett, azaz a már előbb elhatározott számot megütötte volna.

Ez a mezei had a török háború kitörésekor már tényleges szolgálatot teljesített; a hadügyi vezetés hibája azonban, hogy a harctéren nevezetesebb dolgokat nem vihetett véghez.

Bécs ostroma alatt több magyar főtsízt kitüntette magát. *Zámory György*, a komáromi magyar sereg (naszádosok) parancsnoka vitézi tetteiről a német generálisok is elismeréssel szó-lottak.³⁷³ *Molnár János*, a »nagy labanc«, Bécs ostromlásakor vakmerő dolgokat vitt végbe. Ő maga írja 1686-ban a királynak, hogy a Krems mellett lefolyt szerencsés hadműveleteket mind ő hajtotta végre.³⁷⁴ Ez a Molnár verte le később Szalánczit (erzrauber und rebellen) Pataknál, mire egyszerre 2500 kuruc pártolt a király zászlai alá. Mikor Thökölyt Eperjesnél és Neudorfnál megverték, Molnár Thököly kancelláriáját is kézrekerítette. A török ellen is szerencsésen harcolt, s tizenkét kisebb várat elfoglalt. Ha érdemnek vehetjük, úgy bizonyára jórészt Molnár érdeme, hogy a Thököly-féle felkelés Bécs felmentése után oly gyorsan oszlásnak indult. A király Molnár szolgálatait 1686 január havában 10.000 forintos donációval jutalmazta. Molnár arra kérte a királyt, hogy valahol Nagyszombat körül adjon neki birtokot, mert magyar vidéken élete nincs biztonságban, a magyarság ugyanis halálosan gyűlöli őt.

Alig hogy Bécs az ostrom alól felszabadult, Lipót már gondoskodott róla, hogy az esetleg elfoglalandó magyar végházakba német őrséget rakjanak. 1683. okt. 1-én Linzből rendeletet bocsátott ki Belcham kamarai tanácsos és Strassoldo részére, meghagyván nekik, hogy a magyar végházakat vegyék birtokukba. »Wo es nöthig - írja a király - und für guet befunden wirdet, mit teutschen Besatzung und Commendanten belegen.«³⁷⁵ E királyi rendelet azonban Lothringeni Károlyt nem akadályozta, hogy több jeles magyar főtsízt a várkapitányi tisztséggel ki ne tüntessen.

Az 1684. és az 1685. évben a magyar királyi csapatok száma nemcsak hogy nem fogyott, hanem inkább növekedett. Thököly hiveit ugyanis még mindig csalogatták. Sok helyen csalogatni sem kellett, mert annyi kínálkozott a szolgálatra, hogy felfogadni mindannyit nem is bírták. Így a haditanács 1684-ben jelenti, hogy Barkóczy már 2000 embert fogadott. Ebből - ugymond - két ezredet is lehet alakítani.³⁷⁶

A haditanács arról is hallott valamit, hogy Thökölynek kitűnő gyalogsága van (*so tolpätsch* genannt). Ezeket a talpasokat - írja - át kell csalni és egy tíz kompániás gyalogezeredet kell belőlük alakítani. Minden kompánia 200 emberből álljon. Az áttérő lovasoknak havi 3 frtot, a talpasoknak pedig 2 frt 30 krt kell adni. Míg a háború tart, az áttérők a mezei hadakban fognak szolgálni, azután a végházakba osztják be őket.³⁷⁷

³⁷³ Közös p. ü. lt. Hung. fas. 14.661. 1688. A haditanács átirata az udvari kamarához Zámory érdekében.

³⁷⁴ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.644. Molnár János folyamodása, 1686. január 24. »die maisten glücklichen Actiones bey Crems durch mich geschehen«.

³⁷⁵ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.632. An Hofkammerrath von Belcham.

³⁷⁶ Közös p. ü. lt. Hung. 14.635. Ex consilio bellico. - Egy lovas ezred - írja a haditanács - 800 emberből álljon: »wie die andere k. Regimenten sich befinden.«

³⁷⁷ Ugyanott.

Lipót király ugyanazon (1684.) évben Pálffy generálist is megbizta 1000 hajdu verbuválásával. Pálffy Thökölynek katonáiból összeállította az ezredet. Erdemes megemlítenünk, hogy ezen volt kurucok majd mind németek és tótok voltak.³⁷⁸

Az 1685. évben Csáky István megszámlálván a királyi szolgálatra kész kurucokat, azok számát 17,068-ra teszi.³⁷⁹ Ennyi jó vitéz állván rendelkezésre, a nádor 1685. június 3-án ismét melegen ajánlotta, hogy tizezernyi magyar katonát fogadjanak mezei hadnak.³⁸⁰ Bár Caprara és Rabatta is sürgette a kipróbált és harcedzett kurucok felfogadását, akik hasonlíthatatlanul kevesebbe kerültek az idegen katonaságnál, a haditanács és az udvari kamara csak immel-ámmal fogadta az ajánlatokat. Részükről nem is történt semmiféle kezdeményezés ez ügyben. Az 1686. évben a Tiszán inneni és tuli részeken a magyar mezei hadak száma 6000-re rugott.³⁸¹ Tul a Dunán Zichy vicegenerális alatt mintegy 3000 magyar állott. A végházakban levő hadinépről, mivel ez években fizetést nem kapott, kimutatásaink nincsenek.

A következő 1687. évről is csak egyetlen kimutatást találtunk. Batthyány generálisnak 626 gyalogosáról és 504 huszájáról szól ez, kiket a derék Batthyány a magáéból fizetett.³⁸²

Az 1688. évben Lipót király azzal a megokolással, hogy *a német katona igen drága*, 3000 hajdu verbuválását rendelte el.³⁸³ Lipót mind ezen, mind az előbb felállított csapatok főtisztjeinek - régi szokás szerint - magyar főzászlót és seregdobot adatott.³⁸⁴

Ez évben Kanizsa körülzárására Zichy István egymaga 3000 magyart vezetett. Székesfehérvár ostromában is igen sok magyar katona vett részt. Ez utóbbiakról Zichy azt írja, hogy a téli hidegben mezitláb járnak s elfagy a lábuk. A hajduknak már csak 1 frt zsoldot adnak havonként, de az idei táborozás alatt csak félhavi zsoldot kaptak összesen.³⁸⁵ Az Eger ostrománál résztvevő hajduk annyira kitüntették magukat, hogy a haditanács 1688. febr. 4-én hősiességük jutalmául a jövő háborúig ingyenkenyeret rendelt nekik. A kanizsai és győri végházakban ez évben 3241 hajdu és 2382 huszár volt, tehát jóval több, mint az előző években.³⁸⁶

A bányavidéki végházakról Koháry István 1688. június 4-én azt írja, hogy a helyőrségek a fizetetlenség és a nagy nyomor miatt jórészt szétmentek.³⁸⁷ A következő évben azonban már itt is megint teljes volt a létszám. A bányavidéki végházak hadinépe ez évben így oszlott meg:

³⁷⁸ Egy századot Pálffy név szerint felsorol. (Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.637.)

³⁷⁹ Károlyi Árpád: Buda és Pest visszafoglalása.

³⁸⁰ Ugyanott.

³⁸¹ Ugyanott.

³⁸² Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.657. Tabella über die löbliche General Batthyanyische, ungarische, in 7 Compagnie bestehende Miliz zu Fuss... stb.

³⁸³ U. o. fasc. 14.663. »nachdem deutschen Fuess aufgericht werden möchte.« 1688. szept. 3.

³⁸⁴ Ez évben Zichy István, Fary Jakab és Kürtössy János kaptak ilyen zászlókat, melyeknek egyik oldalára az illető főtiszt a maga nevét és címerét ráfesthette.

³⁸⁵ Közös p. ü. lt. Hung. Zichy jelentése, 1688. február.

³⁸⁶ U. o. fasc. 14.661.

³⁸⁷ Ugyanott.

	Huszár	Hajdu	Egyhavi fizetés pénzben		Egyhavi fizetés posztóban	
			frt	kr.	frt	kr.
Pest (itt volt a semptei, tapolcsányi és füleki helyőrség)	700	400	3691.	30	6391.	30
Léva	300	200	2252.	30	2252.	30
Korpona	200	200	1718.	-	1718.	-
Kékkő	100	100	794.	-	794.	-
Szeged (itt volt Sellye és Nyitra helyőrsége)	500	200	3243.	30	3243.	30
Összesen:	1800	1100	14,398.	90	14,398.	90

Az itt felsorolt végházakban összesen csak két tüzér volt Léván.³⁸⁸

A következő évben ismét szaporodott a magyar mezei hadak száma. Czobor Ádám például egyszerre két huszárezredet állított föl,³⁸⁹ a Pálffy Miklós-féle hajdu-ezredet meg 3000 emberre egészítették ki.³⁹⁰ A magyar naszádosokat is szaporították, amennyiben a naszádok számát 32-re emelték. A 32 naszádon 1000 naszádos volt és ezekből szintén egy ezredet állítottak. Az ezred törzse hat emberből állott, u. m. egy ezredesből (Disznósd Horváth Ferenc), egy alezredes (Baranyay), egy őrnagyból (Szeghy Mihály), egy élelmezési tisztből és egy orvosból. Az egyes naszádokon a régi mód szerint egy-egy vajda alatt 32 ember állott.³⁹¹ Lipót király 1690 június 14-én elrendelte, hogy az 1000 magyar naszádos mellé 600 huszárt is verbuváljanak.³⁹² A haditanács a magyar katonaság folytonos szaporítását azzal indokolta, hogy a német katonaságban igen nagy a hiány.³⁹³ Az igazi ok azonban az volt, hogy a magyar katona a némethez képest rendkívül kevés pénzbe került.

*

Az 1690. évtől fogva a háborúban résztvevő magyar csapatok száma évről-évre fogyott. Kitérő katona-anyagban ugyan nem volt hiány, de a mostoha bánásmód és a nemfizetés miatt a szolgálat majdnem lehetetlenné vált. A táborba vitt magyar katonaság zsoldját folyton kisebbitették; de még e csekély zsoldot sem akarták kifizetni. Százezreket adtak tudatlan külföldi admirálisok kezébe a németalföldi és hamburgi tengerészek verbuválására, de a magyar katonának még kenyér is ritkán jutott. Pedig a haditanács mindinkább az olcsó magyar katonára szorult. A kilencvenes években ugyanis már erősen érezhető volt a német katonaság hiánya. A haditanács éppen emiatt a magyar hadinép fizetését folyton sürgette. Az 1690. évi hadjáratra 1000 naszádos és a hajóhadat kísérő 600 huszár is kellett. A felszerelésre szükséges 3000 frtot azonban nem tudták előteremteni. Az udvari kamara azzal állt elő, hogy a

³⁸⁸ Közös p. ü. lt. Hung. 14.669. Aufsatz, wie stark sich die bergstätterische hungarische Mannschaft nach den completen Standt befunden.

³⁸⁹ U. o. fasc. 14.665. Conductio duarum legionum sive regiminum nationalium Hungarorum equestris ordinis, 1689.

³⁹⁰ U. o. 1689. febr. A 3000 ember 12 kompániára volt osztva.

³⁹¹ U. o. fasc. 14.694.

³⁹² U. o. fasc. 14.678. Ez a hadinép - írja a király - a téli hónapokra csak kenyeret fog kapni.

³⁹³ Ugyanott. Ex consilio bellico, 1690. május 16.

naszádosoknak toborzási pénzt sohasem szoktak adni. Különben is - ugymond - van elég hajdu, tetszésszerint lehet közöttük válogatni.³⁹⁴ A haditanács nagy veszedelmet látott a halogatásban, s április havában »*ob urgens suae maiestatis servitium et morae periculum*« megsürgette a 3000 frtot az 1000 naszádos részére.³⁹⁵ A sürgetést 1690. május 16-án megismételte s kimondotta, hogy *a német katonaság ily nagy hiányában elengedhetetlenül szükséges a magyar hadinép*.³⁹⁶ Végre június 14-én maga Lipót sürgeti a kívánt 1000 naszádos és 600 huszár kiállítását. A háboru bevégezése után - mondja a királyi rendelet - e hadinép hat téli hónapra kenyeret fog kapni.³⁹⁷ De még a király sürgetése sem sokat használt volna, ha Zichy István a szükséges pénzösszeget a magáéból nem kölcsönzi.

Ugyanez évben a Pálffy Miklós-féle hajdu-ezredet 3000 főre egészítették ki, s a haditanács elrendelte, hogy minden embert szablyával kell ellátni és jól felruházni.³⁹⁸

A következő 1691 évi háborút megelőzőleg folyt tanácskozásokon a magyar hadinép kimondhatatlan nyomora is szóba került, s a bécsi tanács kimondotta, hogy a magyar hadinépet az egész országban fizetni kell, máskülönben *ismét megtörténik, hogy kétségbeeséstől és éhségtől üzetve az ellenséghez pártol*. Nigrelli most is azt jelenti Kassáról, hogy a Kecskemét vidékére helyezett huszárok élelem hiánya miatt majd mind elvesztek. Somlyóról is jelentik, hogy a Molnár-ezredből többen a törökhöz mentek át. Egyedüli oka e szomorú jelenségnek a fizetlenség és az élelem hiánya.³⁹⁹

Ezen tanácskozás alkalmával szóba került Bottyán János ajánlata is.⁴⁰⁰ Ez a vitéz huszártiszt késznek nyilatkozott egyedül kenyérért és *feldpaga*-ért⁴⁰¹ 500 jól felszerelt huszárral az egész háborút végigküzdeni. Mondanunk sem kell, hogy az ajánlatot szívesen fogadták,⁴⁰² mert a több ezer forintra rugó toborzási és felszerelési költségektől így megmenekültek.

Ugyanezen évben báró Makár ezredessel is állítottak egy horvát lovasezredet. Makár báró minden lovasa 9 tallért, pisztolyt és karabélyt kapott; de ő még ezt az összeget is keveselte, és megírta az udvari kamarának, hogy ilyen eljárás mellett bizton bekövetkezik az az idő, mikor pénzt fognak igényelni, de embereket nem kapnak.⁴⁰³

Az 1691. évi hadjáratban résztvett magyar csapatok számáról nem találtunk használható kimutatást. Az öt generalatus közül egyedül a győriről tudjuk, hogy 1000 hajdut, 1000 naszádot és 13 kompánia huszárt küldött a táborba.⁴⁰⁴ Ugyanezen évben a franciák ellen is küz-

³⁹⁴ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.673. Az udvari kamara Zichy vicegenerálishoz: »zu dem Aufbringen der Nassadisten.«

³⁹⁵ Ugyanott. Ex consilio bellico, 1690. ápr. 20.

³⁹⁶ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.674. Ex consilio bellico.

³⁹⁷ Ugyanott.

³⁹⁸ Közös p. ü. lt. Hung. 14.678. Ex consilio bellico, 1690. dec. 15. és a magyar kancellária 1690. dec. 1-én kelt rendelete.

³⁹⁹ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.682. Conferenz wegen der zu den instehenden Feldzug gemachten Kriegsexpedition.

⁴⁰⁰ »... dieser Bottyán - írja a haditanács - auch für einen wacheren Officier gerühmbt.«

⁴⁰¹ Tábori fizetésért.

⁴⁰² Közös p. ü. lt. fasc. 14.682. Ex consilio bellico, 1691. június 20.

⁴⁰³ U. o. fasc. 14.681. »dico tamen certo venire tempus, quo offeretur pecunia et non inveniant homines.«

⁴⁰⁴ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.679. E csapatokból a *Landstände*-nek kellett volna fizetni nyolc kompánia huszárt, nyolcszáz hajdut és háromszáz naszádot.

döttek magyar csapatok. A kint lévő három magyar huszárezred - az udvari kamara szerint - őfelségének örök dicsőséget szerzett s a huszár nevet egész Európa előtt ismeretessé tette. A külföldön küzdő magyar csapatok sorsa csak olyan volt, mint az itthon maradottaké. Ennek a következménye lőn, hogy a huszárok a legtávolabbeső vidékekről is csapatosan szökdöstek haza. A hadvezetőség hiába adta ki a legszigorubb rendeleteket; a huszárok semmibe sem véve a veszedelmeket és az elképzelhetetlen akadályokat, ötvenével-százával vágattak hazájuk felé, ahol a föld népe, meg a nemesség is élelemmel és szállással fogadta őket. A haditanács 1691. június 29-én, amikor ismét 140 huszár szökött haza, kihirdette, hogy az ilyen szökött huszárokat bárki, bárhol büntetés nélkül megölheti.⁴⁰⁵ Ez a szigorú rendelet sem sokat használt. A szökések tovább is tartottak. A menekvő huszárok közül igen sokat elfogtak, s itthon a német katonaság és a megyék segítségével valóságos hajtóvadászatot rendeztek a bujdosó huszárokra. A börtönök megteltek az összefogdosott katonákkal. Bécsben csak a Czobor-féle huszárok közül 105-en szenvedtek a börtönben. Megható folyamodásukban 1692-ben kenyérért és fáért esedeztek, mert - mint írják - mind megfagynak a nagy hidegben.⁴⁰⁶

Az 1692. évben a viszonyok semmit sem javultak. A magyar hadinép javát még az előző évről sem fizették ki. Pedig a háború miatt újabb csapatokra is volt szükség. Erdődy Miklós bán 1692 február 18-án a fenyegető veszedelem miatt 500 új huszárt követel, s a meglévő báni katonaságnak hat éven át nem fizetett zsoldját sürgeti.⁴⁰⁷ A horvát-szlavon rendek meg a kulpai katonaság szaporítását kérik a török folytonos támadásai miatt.⁴⁰⁸ A haditanács mindkét követelést teljesítendőnek tartotta.

A hajóhad admirálisa, marchese Fleury, a naszádok *derék legénységének* kifizetését sürgette, s az ez évi hadjáratra ismét ezer naszádot követelt.⁴⁰⁹ A Molnár-féle hajdurezdet még az év elején több mint 3000 főre emelték. A hadicommissariat az azonban kijelentette, hogy *ha a hajduknak csak vizet és száraz kenyeret adnak, mind szétmennek*.⁴¹⁰ Ilyen eset nem tartozott a ritkaságok közé. Így 1692. február havában a Várad körülfűzésére toborzott hajduk letették a zászlókat és elszéledtek. Auersperg gróf a hajduk egy részét csak úgy tudta visszatartani, hogy a magából 9000 forintot osztott ki közöttük.⁴¹¹ Jellemző az akkori viszonyokra, hogy a haditanács 1692 április 5-én hivatalos rendeletben hagyta meg a Várad ostromát vezető Heidersheim grófnak (Heyssler), *hogy a veszedelmes támadásokra, a nehéz munkákra és az attaqueokra a magyar és a rác katonaságot alkalmazza, mert a német katonát kimélni kell*.⁴¹²

Érdekes jelenség ezidőben, hogy a magyar főpapok a német katonaság kihágásainak megakadályozása céljából mindenáron tényleges főkapitányságokra törekedtek. A zágrábi püspök Sziszekén, Eszterházy Pápán, Csáky Léván, a nyitrai püspök meg Nyitrán volt főkapitány. Radanay Mátyás zalavári apát, aki török és kuruc rabságban is hosszabb időt töltött, szintén

⁴⁰⁵ Országos Levéltár: Insinuata consilii aul. bellici.

⁴⁰⁶ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.685. 1692. január.

⁴⁰⁷ Ugyanott, fasc. 14.686.

⁴⁰⁸ Ugyanott.

⁴⁰⁹ Ugyanott, fasc. 14.687. Ex consilio bellico, 1692. június 14.

⁴¹⁰ »... in etlich Wochen wie der Schnee zerschmelzen.« (A General Kriegscommissariat-Amts Substitution jelentése, 1692. április 9. Közös p. ü. lt. fasc. 14.686.)

⁴¹¹ Ex consilio bellico, 1692. febr. 23.

⁴¹² Ex cons. bellico: »ihm auch neben andern mitgegeben haben, zu Verschonung der teutschen Soldatesca sich in Attaquen, in Approchen und dergleichen Arbeiten maistens die hungarische und räzische Miliz zugebrauchen.« (Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.686.)

tényleges főkapitányi tisztséget viselt. Ezeknek példája buzditotta Széchényi esztergomi érseket is, mikor 1692-ben a maga számára követelte az esztergomi és az érsekújvári főkapitányságot. S mikor kérését csak úgy akarták teljesíteni, hogy Zichy István győri vicegenerálistól függjön, az érsek a legnagyobb megvetéssel irt Zichy jelleméről s hallani sem akart az őtőle való függésről. »Gabnát kellene adnom - írja az érsek ez ügyben az udvari kamarának -, de nem adtam s nem is adok; 100 frtot kellene adnom az esztergomi kapitánynak, de nem adok, s nagyon bánom, hogy pünkösdkor adtam; építenem is kellene, de nem teszem.«⁴¹³

Erre a hangra azután Bécsben is mást gondoltak. Mivel a gabnára és Buda építésénél a pénzre nagy szükség volt, 1692. július 5-én Széchényi érseket kinevezték főkapitánynak, s vicekapitányul báró Andrássy Pált adták melléje.⁴¹⁴

A főpapokon kívül vitézségük révén sok jeles magyar katona jutott főkapitányi tiszthez.

A német fővezérek ugyanis, akik szemtanúi voltak a vitézi tetteknek, az elismeréssel nem fukarkodtak. Így kerültek a kapitányi és a főkapitányi tisztségbe Pesten Zoltán László, Simonytornyán Horváth Péter, Baján Dalmady Sándor, Szolnokon Berthóty István, Mohácson Szebeni György, Esztergomban Kürtössy István. Mindezeket a haditanács kinevezési oklevelekben dicséretekkel halmozza el.⁴¹⁵ A visszafoglalt várakba részben magyar őrséget helyeztek, a városokba meg magyar lakosság is költözött. Érdemes megemlítenünk, hogy még a visszafoglalt Belgrád városába is költöztek magyarok. Kezünkben van Belgrád város lakóinak összeírása az 1689. év őszéről.⁴¹⁶ Ez összeírás szerint a város polgármestere *Péter Simon*, bírása pedig *Vágó Dávid* volt. A polgárok között egész sereg magyar családot találunk,⁴¹⁷ holott ugyanakkor *rácok csak két utcában laktak*, s 1690 szept. 1-én arra kéri az udvari kamarát, engedné meg nekik, hogy rác templomot építhessenek, bírót és esküdteket választ-hassanak és hogy saját mértékeiket használhassák.⁴¹⁸

A világon az lett volna a legtermészetesebb eljárás, hogy a visszafoglalt várakat és városokat a két század óta küzdő és szenvedő magyarság meg horvátság kezére adják, hogy az ujonan emelt erősségeket is reájuk bizzák. Azonban a természetes viszonyok fejlődését megakadályozta a mi régi szerencsétlenségünk, hogy t. i. a magyar hadügyi politikát nem azok csinálták, akik a magyar katonaság kiváló tulajdonságait személyes tapasztalat alapján ismerték, hanem a magyar viszonyok felől teljesen tájékozatlan haditanács, meg a magyarságot gyűlölő idegen generális urak. S ezek politikájának alapját a magyarságban való bizalmatlanság alkotta. Nem is rejtegetett céljok pedig az volt, hogy a magyar kezéből a fegyvert kivegyék. A magyarság nemzeti jogosultságát, a magyar földön való elsőségét el nem ismerték, de legyeztettek, támogattak minden oly törekvést, amely a mi nemzetünket gyöngítette. E törekvésükben a véletlen is támogatni látszott őket. A hadiszerecnse mód nélkül kedvezett. A magyar katonaságot egyelőre nem nélkülözhatték ugyan, de a kilencvenes években hazánkba menekült rácokban megtalálták azt a népet, melynek segítségével a magyarságot hazája védelméből kizárhatni gondolták. A menekült rácokat tehát, akik a gyűlöletnél egyebet nem hoztak magukkal, tárt karokkal fogadták, különálló nemzetnek ismerték el, vallási és politikai jogokkal s javakkal halmozták el akkor, mikor a magyart mindebből kiforgatták. A magyar és a rác írók

⁴¹³ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.685. 1692. január 4.

⁴¹⁴ Ugyanott, fasc. 14.687. Ex consilio bellico.

⁴¹⁵ Mindannyinak kinevezése megtalálható a közös p. ü. ltárban.

⁴¹⁶ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.670.

⁴¹⁷ Sóthy János, Saly Péter, Bodolovszky Pál, Deák Márton, Móricz Péter, Mise Ferenc, Sóthy József, Ladányi András, Horváth Miklós, Csizmasi István, Pásztor György stb.

⁴¹⁸ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.677.

sokféleképpen tárgyalták már a település kérdését, de annak a magyar nemzet ellen intézett élet nem vették észre, vagy nem akarták észrevenni. Pedig a bécsi kormányzások nem titkolták azon törekvésüket, hogy Magyarország védelmi rendszerében a magyarság helyét a beköltözött rácoknak engedjék át.

E törekvések ismertetése előtt néhány szóval meg kell világítanunk a rác nép beköltözésének körülményeit. A magyar és a rác történetírók ugyanis a beköltözést a valóságnak meg nem felelően adják elő.

A rác történetírók⁴¹⁹ szerint a rácokat Lipót hívta be, s miután részökre szabadságlevelet állított ki, Csernovich és Monaszterly vezetése alatt 40,000 család Magyarországra költözött.⁴²⁰ Mivel Lipót király az 1690 április 6-án kiállított oklevelében⁴²¹ azt mondja a rácoknak, hogy házaikat és földeiket ne hagyják el, *a rác írók* (meg Szalay László is), *hogy a betelepítést könnyebben kimagyarazzák, Lipót király okleveléből egyszerűen kihagyták a »non« szócskát, s így azután - szerintök - Lipót arra kérte a rácokat, hogy hagyják oda régi lakásukat és földeiket!* Ehhez egyik-másik rác történetíró (például Niketics) azután hozzáteszi, hogy Lipót a siralmas állapotban lévő rácokat becsalta Magyarországra. Egy másik rác író (Ruvarac) igen okosan azt a megjegyzést teszi, hogy a rácok a török bosszúja elől menekültek Magyarországra. Érdujhelyi nem fogadja el e nézetet s kimondja, hogy *tullőnek a célon a magyar történetírók, akik ezen bevándorlást futásnak nevezik.* Vajjon mit szól Érdujhelyi Csernovich patriarcha következő soraihoz: »valahányon a hitetlenek kegyetlensége elől menekülni akartak, ő felsége tartományaiba futottak s Budára, Esztergomba és Komáromba *teljesen kifosztott, mezitelen férfiak jöttek feleségeikkel és gyermekeikkel.*«⁴²²

A sok téves állítás és következtetés helyreigazítására röviden elmondjuk a rácok bevándorlásának körülményeit.⁴²³

Ismeretes dolog, hogy a franciák mi módon s miért izgatták a törököt I. Lipót ellen. Lipót kormánya a francia izgatások élét azzal akarta elvenni, hogy az amugy is elégedetlen keresztény lakosságot igyekezett a török ellen fellázítani. A szerbek fejét, Brankovics Györgyöt, e célra hamar megnyerték. Maga a despota írja, hogy Lipót kormányának rendkívüli szolgálatokat tett; Kinsberg konstantinápolyi residensnek a magyar felkelők minden törekvését elárulta; az erdélyiek betörését Magyarországra megakadályozta; Csáky Lászlót konstantinápolyi börtönéből kiszabadította, s 1683-ban a török terveit és készülődéseit idejében megizente.⁴²⁴

Az 1683. évi okt. 22-én Bécsben tanácskozást tartottak, melyen résztvett Caprara Albert volt konstantinápolyi internuntius és Kunitz residens, aki *albániai születésű* volt. Szóba került a török háború minden dolga, s egyebek közt az a hír is, hogy az albánok és a boszniaiak a nehéz török iga alól szabadulni óhajtanának. Mivel a török hatalom miatt szárazföldön e népekhez el nem juthattak, Kunitz és Caprara azt ajánlották, hogy a pápa és Velence támoga-

⁴¹⁹ Pavlovics, Grujics, Krsztics, Rajacsics, Raics, Ruvarac, Niketics, stb.

⁴²⁰ Ruvarac szerint a beköltözők száma 70-80 ezer lehetett.

⁴²¹ Bécsi állami levéltár. Megjegyezzük, hogy 1690. április 6-án két oklevelet adott ki Lipót: egyiket Csernovichhoz intézte (ad patriarcham Rascianorum animatio, ut populos illos ad insurrectionem contra Turcos excitet), a másikat meg az albánokhoz, de településről egyikben sincs szó.

⁴²² Csernovich levele Jaklin Balázs kancellárhoz, 1690. Bécsi állami levéltár: »li nostri miseri Christiani, parte ha trucidato, e paite condotti in schiavitù, e quanti hanno potuto sfuggire le crudelta, e le barbarie d'infideli, si sono ricourati nelli paesi di sua Maesta e sono venuti in Strigoma, Comora e Buda, huomini con le loro mogli e figly totalmente spogliati e nudi...« stb.

⁴²³ a rendelkezésünkre álló adathalmaz alapján e kérdést később önállóan fogjuk ismertetni.

⁴²⁴ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.687.

tását kellene megnyerni, azon a címen, hogy a katolikus vallást terjesztik. A tanácskozáson el is határozták, hogy Kunitzt leküldik Albániába.⁴²⁵

Ez időtől kezdve a rácok szakadatlanul mozogtak és költöztek. S minél jobban kedvezett Lipótnak a hadi szerencse, annál többen jöttek be Magyarországra. Az 1685. év nyarán a haditanács már azt jelenti, hogy Bosznia katolikus és rác vallású lakói követek útján ajánlatot tettek, hogy Magyarországra költöznek. Ajánlatukat elfogadták s Lipót biztosította őket királyi kegyelméről.⁴²⁶ A beköltözők a Dráva és a Száva között telepedtek le, ahol Longinus Raich nevű püspökük szakadatlanul a császár iránt való hűségre buzdította őket.⁴²⁷

Az 1687. évben Markovics és Vidákovics 5000 katolikus ráccal jöttek Magyarországra.⁴²⁸ Ugyanez évben Petrovics Novák 1500 rác bevezetésére ajánlkozott.⁴²⁹ *Hagya Moyses Raskovics*, aki a magyarországi rác nemzet fejének mondja magát, szintén azzal szerzett érdemeket, hogy több ezer rác családot vezetett Magyarországra.⁴³⁰ Egyszóval a rácok beözönlése szakadatlanul folyt már 1690 előtt is. Magában Pest városában 1689-ben 1700 rác lakott, Budán meg még többen voltak.⁴³¹

Az 1690. évben a török a császáriakat kiverte a Balkán államokból s ez alkalommal rémitő bosszút állt a császáriaknak meghódolt rácokon. *Az ellenség* - írja Csernovich - *nem hagyott templomot, kolostort, nem falut, melyre tüzet és lángot nem vetett; a lakókat részint agyonkinozta, részint rabszolgaságra hurcolta.*⁴³²

A törököknek rettentő bosszúja elől a rácok menekültek, amerre tudtak. Legnagyobb részük az oláh fejedelemségekbe menekült. Ezért írta nekik I. Lipót 1690. április 6-án kelt pátensében, hogy ne hagyják el ősi házaikat és földeiket. Tehát világos, hogy I. Lipót nem csalogatta a rácokat Magyarországra, hanem ellenkezőleg, arra buzdította őket, hogy maradjanak lakóhelyeiken. A pátens-levéletben levő *non* szócska tehát nem tévedésből került oda; mert annak itt igen is fontos jelentése van.

A menekvő rácok kisebb része Magyarországra futott. Egyes történetírók úgy adják elő a dolgot, hogy Csernovich és Monaszterly vezetése alatt 40,000 család költözött Magyarországra. Mások szerint a beköltözöttek száma csaknem 80 ezerre rugott. Mindkét állítás távol áll az igazságtól. Ha csakugyan ily nagy tömeg jött volna hazánkba, s ha e tömeget Csernovich és Monaszterly szép rendben vezették volna be, valami pozitív bizonyítéknak okvetetlenül kellett volna maradni a Csernovich-féle beköltözésről, de legendáknál egyéb az utjokról nem maradt ránk. Valószínű, hogy nem egy tömegben jöttek, hanem futott s mene-

⁴²⁵ Bécsi állami levéltár: Illyrico-Serbica. Ex consilio bellico, 1683. okt. 26. - Mellékelve van a *Progetto del viaggio in Albania*.

⁴²⁶ Országos Levéltár: Insinuata cons. aul. bellici, 1685. junius 19.

⁴²⁷ Bécsi állami levéltár: Illyrico-Serbica. Lipót pátense 1688. márc. 30-ról, melyben Longinus Raichot megerősíti állásában: »idem primores et plebem Rascianorum sive Valachorum in dicto Syrmio habitantium, ad nostrae majestatis devotionem indefesse adhortando, non sive evidentissimo emolumento...« stb.

⁴²⁸ Hadilevélt. Proth. Exped.

⁴²⁹ Hadilevélt. 1687. évi Proth.

⁴³⁰ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.787.

⁴³¹ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.665. A pesti rácok vizet hordtak a várba s más egyéb munkát végeztek. Az volt a terv, hogy e rácokat később falvakra telepítik.

⁴³² Bécsi állami levéltár: Illyrico-Serbica, 1690. »Interpretiertes Schreiben des Erzbischofen zu Servien an den hungarischen Hofkanzler.« (A rác nyelven írt folyamodás olasz fordítása.)

kült ki merre tudott. Az is bizonyos, hogy Monaszterly nem vezette a menekvőket, mert Monaszterly nem tartozott a beköltözöttek közé. A Monaszterly-család III. Ferdinánd uralkodása elején vándorolt Ráckevidől Komáromba, hol nemesi kuriája volt⁴³³ s teljesen magyarosodott. A komáromi és a győri rácok az 1655. évi június 24-én kapott kiváltságlevelük alapján 1688-ban arra kérték a királyt, hogy adná nekik régi lakóhelyüket, Ráckevit. A király teljesíté kérelmüket s a komáromi és győri rácok legnagyobb része 1688 őszén már Kevibe hurcolkodott,⁴³⁴ ahol a parasztok és a horvát katonák megtámadták és elverték őket. Monaszterly is a vándorlókhoz állt ugyan, de komáromi kuriáját tovább is megtartotta.

Hogy mennyi volt a Csernovich patriarchával együtt Magyarországra menekült rácok száma, azt megállapítani nem lehet. De Csernovich a magyar kancellárhoz intézett folyamodásában azt mondja, hogy *többen vannak 30.000 léleknél, akik Isten könyörületeségét és őfelsége segedelmét várják.*⁴³⁵ Ezek alatt azokat is érthette, akik már az előző években költöztek be.

Ami azon szélteben elterjedt állítást illeti, hogy a beköltözött rácok Komáromot és Győrt is elárasztották, arra nézve semmi bizonyítékot sem találtunk. A komáromi városi jegyzőkönyvekben minden letelepülőnek nevét megtalálhatjuk. Ha egy faluról hat ember költözött a városba, már feljegyezték; de arról, hogy a várost a rácok ellepték volna, semmit sem szólnak. A rácok beköltözésének évében, 1690-ben, Komáromba 75 családfő telepedett le, ezek között rác csak tíz volt.⁴³⁶ Az 1691. évben 90 letelepülő között 13 rác volt. Megemlítjük, hogy a jegyzőkönyv a magyar nevüeknél is megmondja nemzetiségüket.⁴³⁷ Ha a győri jegyzőkönyveket vizsgáljuk, ott is ilyen kedvezőtlen eredményre jutunk.

Megemlítjük még, hogy a rácokkal együtt igen sok *rác cigány* (rasciani zingari) jött Magyarországra és Szlavóniába, s ezek az országban szanaszét kóboroltak. Pestmegyében külön vajda alatt éltek, tul a Dunán meg Batthyány Ádám külön csapatot szervezett belőlük. A Dráva és Száva között élő cigányokat Popovics metropolita hatalma alá helyezték.⁴³⁸

A beköltözött rácok a műveltségnek legalacsonyabb fokán állottak. Az egykoru jelentések szerint inkább hasonlítottak erdei vadakhoz, mint emberekhez. A rablásra hajló ösztön és a szőszegés volt legjellemzőbb tulajdonságuk. Nem értjük, hogy honnan hozták magukkal ez emberek a magyarok iránt érzett mély gyűlöletet. Ha a hódoltsági rácokról volna szó, azoknál még érthető volna e jelenség; mert a hódoltsági rácot a magyar egyenlőnek tartotta a törökkel. Ezért a XVI. században és a XVII. század első felében a hadfogadáskor a királyi rendeletek mindig meghagyták, hogy rácokat és hozzájuk hasonló gyanus embereket a katonák közé fogadni senki se merjen.⁴³⁹

A beköltözött rácok azonban az ilyes dologról aligha tudtak. S mégis vezetőik kivétel nélkül kikötötték, hogy magyar tisztek alatt nem szolgálnak. Ehhez a kikötéshez később az is

⁴³³ Monostályi néven is hívták őt Komáromban. Monaszterly Péternek és Jánosnak sógora volt Végszendrői Pál-deák, kit azelőtt Nestorovics Pálnak hívtak.

⁴³⁴ Közös p. ü. lt. A budai kamarai administratio augusztus 23-án jelenti, hogy Kevit a rácoknak átadta.

⁴³⁵ Bécsi állami levéltár: Illyrico-Serbica. »... che in tutto saranno piu che 30 m. anime le quali stanno aspettando prima la misericordia di Dio e l'aggiuto di sua Maesta. Ces. di poter posseder...« stb.

⁴³⁶ Komárom-városi 7. számú jegyzőkönyv.

⁴³⁷ Így például: Uffalusi György (rascianus).

⁴³⁸ Közös p. ü. lt. Hung. 14.710. 1695. »supra Faraicam vulgo Zingaricam, alias inter Dravum, Savum, Colapim et Unnam hinc inde dilapsam nationem.« A Popovicsnak adott megbízás elmondja, hogy a rác cigányok leginkább lovakkal kereskednek.

⁴³⁹ Természetesen e tilalom nem vonatkozott a királyi területeken élő rác alattvalókra.

hozzájárult, hogy a magyar törvényhatóságok jogait el nem ismerik s a közös terhekben részt nem vesznek.⁴⁴⁰

A rácok beözönlése nemcsak a magyar nemzetre volt csapás; érezték ennek súlyos következményeit Horvátország és Szlavonia lakói is. Az 1693. évben Horvát-Szlavon- és Dalmátország rendei már tiltakoznak a további betelepítések ellen. Sok kiváltsággal elhalmozták őket - írják - s mégis örökösen rettegünk kell, mikor törnek reánk; nem öfelsége táborát, hanem ellenségeink seregét növelik. A természettől vad és ingatag rác népnek elpártolásától mindenkor félnünk kell.⁴⁴¹

És a bécsi kormányshékek erre a népre akarták Magyarország védelmét bizni. Ennek a népnek akarták várainkat átadni, mely népről Savoyai Eugén azt mondotta, hogy e csöcselék semmire sem lehet használni.

A beköltözést követő esztendőben (1691) a rácok csak bizonyos feltételek alatt voltak hajlandók a háboruban résztvenni. A többi között a fogoly Brankovics szabadon bocsátását, a közterhektől való mentességet, saját (nem magyar) zászlókat és a vice-despota választására engedelmet kértek.⁴⁴²

E kívánságokra Lipót 1691. ápr. 3-án adta meg a választ. E szerint Brankovics szabadon bocsátásán kívül minden kérelmüket teljesítette s megígérte, hogy Brankovics pörét újra átvizsgálta. A rác csapatok zászlóira (racianis vexillis caesareo regiis) nézve Lipót ezt határozta: *ex uno latere cum sancta cruce, in altero vero cum aquila imperiali signata*.⁴⁴³ Eszerint a rác csapatok nem a nálunk szokásos magyar zászlók alatt harcoltak.

Valamint a Csernovich-féle beköltözésnél, úgy a rácoknak a török háborúban való részvételénél is egyes írók a számokat hallatlanul túlozzák. Olvashatunk csataleírásokat, melyekben tizezer rác vitéz küzd oroszán módjára. S ha a hivatalos kimutatásokat nézegetjük, látjuk, hogy a tizezer helyett alig kétezer vett részt az illető ütközetben. Vegyük például a beköltözést követő esztendőt, mikor a rácoknak legtöbb okuk volt erejük és használhatóságuk kimutatására. Bécsben ez évben csak 1200 fegyveres rácra számítottak, s ezen 12 kompánia számára Lipót 12 zászlót küldött le Budára, a rácok gyülekező helyére.

Miután a rácok a budai várkapitánynak s a kamarai tisztviselőknek erősen megfogadták, hogy a háborúban a kincstárnak kárt nem okoznak: felolvasták előttük Lipót királynak fentemlített választát. Brankovicsra vonatkozó kérésük megtagadása miatt zugolódtak ugyan és morogtak, de azért mégis elhatározták, hogy megindulnak az északi táborba.⁴⁴⁴ Erre a budai várparancsnok Monaszterly vice-despota és Csernovich patriarcha jelenlétében május 2-án kibontá a 12 zászlót s átadta a Gellérthegy tövében összegyűlt rácoknak. Amikor megindultak, kisült, hogy összesen csak hétszázan vannak.⁴⁴⁵ A hiányzó ötszáznak Eszéknél kellett hozzájuk csatlakozni.

⁴⁴⁰ A rácok feje Csernovich patriarcha, aki új hazát talált Magyarországon, aki itt uradalmakat kapott, s akinek háza Pesten állott, gyűlölte a magyarságot. Az 1694. évben már aranyakat osztatott ki azon derék rác vitézek között, akik a magyar kurucok egy csapatát leölték. Később a Rákóczi Ferenc hadait a legmocskosabb kifejezésekkel illette s a magyar vértől szennyes *Dukelics János* és *Nikolics Száva* részére ezredesi rangot és arany nyakláncot követelt. (Közös p. ü. lt. Hung. 14.701.)

⁴⁴¹ Közös p. ü. lt. Hung. 1693. dec. 12. »Metuenda veniret populi illius rasciani-valachici a natura sua ferocis ac inconstantis a fidelitate suae majestatis deflexio... hostium exercitum potius adaugere, quam nostri clementissimi domini...« stb.

⁴⁴² Közös p. ü. lt. fasc. 14.679. Monaszterly kívánságai.

⁴⁴³ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.680.

⁴⁴⁴ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.679. Lang Ádám jelentése Budáról, 1691. ápr. 10.

⁴⁴⁵ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.681. A jelentés szerint 600 gyalog és 100 lovas rác indult Eszékre.

Ennyi emberrel természetesen valami nagy dolgot felmutatni nem lehetett. Pedig Csernovich és Zefrem Jankovics⁴⁴⁶ püspökök ugyancsak lelkesítették hiveiket. A haditanácshoz küldött katonai jelentések mind az 1691., mind az 1692. évről mégis úgy szólnak, hogy a rácoknak jelenlegi szervezetükben semmi hasznát sem vehetik.⁴⁴⁷

Az 1693. évben ép ezért sokkal nagyobb gondot fordítottak a magyar csapatok kiállítására, mint a rác katonaság szervezésére. A birodalomban levő huszárezredek kiegészítésén kívül a Pálffy Miklós-féle hajduezredet is kiegészítették.⁴⁴⁸ A komáromi és a győri katonákat, akik *zsold nélkül* is készek voltak szolgálni, a portiók és a beszállásolás terhe alól felmentették.⁴⁴⁹ Molnár ezredest is megbízták, hogy 16 kompániából (2400 emberből) álló új hajduezredet állítson fel Érsekújvár, Komárom és Győr vidékén. A nehéz idők miatt a haditanács minden hajdura (jedoch zu keiner Konsequenz) 12 tallért engedélyezett.⁴⁵⁰ A győri generalatusból az ezévi hadjáratra 17 kompánia hajdut, 12 és fél század huszárt s 32 kompánia naszádotst rendeltek.⁴⁵¹ Batthyány Ádám tábori népe hat század huszárból, 17 kompánia hajduból és egy csapat cigányból állott. Ezeknek fizetésére a pápai nuntius 8000 frtot adott Batthyálynak.⁴⁵²

Verőce és Pozsega megyében Makarsztkói Makár András János alatt, 30 német mérföldnyi vonal őrzésére 5240 főből álló magyar, horvát és rác csapat állott. E hadinépet a mustramesterek 1693. ápr. 18-án fölötté nyomorult állapotban találták. A nemfizetés miatt sokan megszöktek, hat század huszárnak egyetlen lova sem volt, némelyik századból a mustrán alig 3-4 ember jelent meg.⁴⁵³ Miután e csapatokat újra szervezték, a katonák a bevett szokás szerint újra esküt tettek. *Az eskü szövege magyar, horvát- és németnyelvű volt.*⁴⁵⁴ A báni katonaság ugyanekkor a szokásos számban (de hét év óta fizetetlenül) állott ki. A horvát végházakban: Wrest (Briest?) Werkevisina, Sredicsko és Pokupskoban, 200 huszár és 200 hajdu állott. Ezen csapatokhoz járultak még az előző évben felállított ezredek, meg a különféle végházakból kirendelt lovasok és hajduk. A magyar hadinép fizetése és élelmezése 1693-ban csak olyan nyomorult volt, mint az előző években.

Az 1693. év tavaszán, tehát még a háború megkezdése előtt, az udvari kamara először vetette fel azt az eszmét, hogy *a magyar végbelieket mind el kell bocsátani, s a végházakat a beözönlött és most szanaszét kóborló rácokra kell bízni.* A haditanács *ekkor* még egészen más

⁴⁴⁶ Zefrem Jankovics a rácok folytonos lelkesítése fejében 1696-ban azt kérte az udvari kamarától, hogy Pécs külvárosában, a budai kapun kívül lakhassék, mint a török világban. (Közös p. ü. lt. Hung. 1696. május 15.)

⁴⁴⁷ Hadilevéltár: az 1691. és 1692. évi Kriegraths-Proth.

⁴⁴⁸ Országos levéltár: Insinuata cons. bell. 1693. jan. 2. Az ezredből megszökött és összefogdosott embereket is visszaadták Pálffynak. A toborzáskor a pápai lakosok megtámadták a hajdukat. Erről az esetről írja március 18-án a haditanács: »quam scandalosam et servitii praejudiciosam violentiam inciolae Papenses contra milites Palfyanos pro conscribendis hajdonibus eo missos attentaverint et actualiter exercuerint...« stb.

⁴⁴⁹ Orsz. Levéltár: Insinuata cons. bellici, 1693. ápr. 4.

⁴⁵⁰ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.700.

⁴⁵¹ Ugyanott, 1693. márc. 17.

⁴⁵² Ugyanott, fasc. 14.697. Computus solutionis campestris. A főtisztek Batthyány csapataiban ezek voltak: Nagy Ferenc vicegenerális, Eszterházy Gáspár alezredes, Drevodelics Ferenc őrnagy, Inkey Ferenc őrnagy.

⁴⁵³ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.694. Extractus, quot videlicet nationales milites sub commendo Ill. Ioannis Andreae Makar.

⁴⁵⁴ A németnyelvű eskü a rácok számára szólt.

véleményen volt, mint az udvari kamara, s 1693. május 31-én kimondotta, hogy a magyar végbelieket nélkülözni nem lehet. »Die ungarische Gränitzer - írja - *exercierte und obligate Leuth sein, consequenter sich auf sie ein mehrers zuverlassen ist, welches bey denen Räzen sich nit befindet*«. ⁴⁵⁵

Az udvari kamara részéről felvetett eszme azonban ez időtől fogva állandóan kísért. S alig mulik egy-két esztendő, már a haditanács, meg a király is helyeslik, hogy a magyarok örökébe a rácokat ültessék. De a terv végrehajtását akkorra halasztották, mikor a magyar katonát könnyen nélkülözhetik. Egyelőre azonban erről még szó sem lehetett.

Az 1694. évben a magyar katonaság ha nem szaporodott is, de nem is fogyott. Ez év tavaszán Veterani tábornok a Thökölytől elpártolt Daróczyt embereivel együtt igen nyájasan fogadván, megbizta őt, hogy a volt kurucokból egy magyar ezredet állítson. ⁴⁵⁶ Más újabb magyar ezred felállítására ez évben nem adtak ki rendeletet.

Mivel a török háboru alatt a magyar hadinépet is jobbára ezredekbe osztották, s mivel a rác katonaság, úgy ahogy volt, semmit sem használt, 1694-ben elkerülhetetlennek látszott a rác katonaságnak kompániákba osztása és szervezése.

A rác katonaság szervezésére vonatkozó első tervet Heitersheimi Heissler Donát gróf dolgozta ki 1694-ben, s a futaki táborból október 13-án küldte fel a haditanácsnak. E háboruban - írja Heissler - ismét bebizonyult, hogy *rác katonára szükség van ugyan, de úgy ahogy vannak, alig használhatók. Most ugyanis inkább kárt okoznak, mint hasznót hajtanak; amikor legnagyobb szükség volna rájuk, egyet sem találhatni; mert az országban szanaszét rabolnak és kegyetlenül fosztogatnak*. ⁴⁵⁷ Hogy tehát használhatók legyenek, kompániákba kell szorítani őket, a fölösleges rabló rácokat pedig földmivelésre kell kényszeríteni. Monaszerly vice-despotát, akit semmire sem lehet használni, a szolgálatból el kell bocsátani. A használható rácokból 24 század (2400) gyalogot és öt kompánia lovast (500) lehet hadba fogadni, s a Duna, Tisza és Dráva mentén állandó őrségül elhelyezni. ⁴⁵⁸ Az egész 2900 főből álló rác katonaság kenyérrel és abrakkal együtt évenként 138.116 frtba jönne. Heissler *Entwurf*-ja a rác katonaság állandó elhelyezésére ezt a felosztást ajánlotta: Titelre helyezzenek 1000 gyalogot és 100 lovast, Péterváradra 500 gyalogot és 200 lovast, Illokra 400 gyalogot és 100 lovast, Potkovára 200 gyalogot és 50 lovast, Cerovicra (Cserevics) 200 gyalogot és 50 lovast s Kovilra 100 gyalogot. ⁴⁵⁹

Heissler ezen tervében szó sincs a földosztásról, meg a politikai kiváltságokról. A rác katonaság állandósítását nem a magyarok mellőzésének céljából ajánlja, hanem azért, hogy az országot a rablóbandáktól megmentse s hogy a drága német vért kimélje. ⁴⁶⁰ A haditanács

⁴⁵⁵ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.695. Ex consilio bellico, 1693. május 31.

⁴⁵⁶ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.702. *Veterani Frigyes* levele a haditanácshoz. Szeben; 1694. márc. 15. Megjegyezzük, hogy Veterani a Daróczy ezredének olyan fizetést biztosított, amelyet a német ezredek huztak.

⁴⁵⁷ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.705. »und mehr Schaden als Nutzen bringen thuen, dieweilen wan man sie am besten brauchet, keiner da ist, und nichts, als im Landt herumvagianen und plündern thun mit aller Schärfe.«

⁴⁵⁸ A fizetést Heissler így állapítja meg: Egy gyalogkapitány havi 10 forint, hadnagy 8 frt, zászlós 5 frt, káplár 5 frt, közember 1 frt 30. Lovaskapitány havi 15 frt, hadnagy 12 frt, zászlós 8 frt, őrmester 6 frt, káplár 4 frt, közlovas 2 frt. Amint e számokból látható, Heissler a felsőmagyarországi fizetést vette mintául.

⁴⁵⁹ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.705. »Kays. Kriegsbuchhalters Bericht die Aufrichtung der räischen Gränitzer an der Thonau und Theyss, wie auch an der Drau und Sau.«

⁴⁶⁰ »Die gesunde Politik erfordert, dass deutsche Bluet so vill möglich zu spahren.«

Heissler tervét melegen ajánlotta az udvari kamarának, mert remélte, hogy ennek keresztülvitelével megszűnnek a rácok elviselhetetlen rablásai. A szentendrei és a Buda körül levő rácokra nézve a haditanács azt ajánlotta, hogy ezeket, akik különben is majd mind kereskedők, a pusztá és lakatlan Pest városába lehetne telepíteni.⁴⁶¹

Mikor és mit hajtottak végre a tervből, nem tudjuk; de annyi bizonyos, hogy a kincstár a fenforgó körülmények között 138.000 forinttal nem rendelkezett, s így a rác katonákat nem fizethette. Valaminek azonban mégis történnie kellett, mivel már 1694-ben több rác alezredessel és főtiszttel találkozunk. Ilyen volt például Zitsch (von Zuoritsch) alezredes havi 250 fjt fizetéssel; de az ő csapatai *ex hostico*, azaz rablásból éltek. Ilyen volt továbbá Brodan Stetta titeli főkapitány.⁴⁶²

Valószínű, hogy Heissler 1694-iki terve adta az okot a rácoknak a Duna és Tisza közé való telepítésre. Erre mutat az a körülmény is, hogy a haditanács augusztus 6-án Starhemberg Guidónak (Szlavóniában) és szeptember 9-én Schlick Lipótnak meghagyta, hogy Heisslernek katonai assistentiát adjanak a rácoknak Szlavóniában és a Bácskaságban való rendezésére.⁴⁶³ Schlick és Starhemberg generálisokhoz kérdést intézett affelől, hogy mennyi rác katonát lehetne tartani?⁴⁶⁴ Heissler ekkor a Duna, Tisza, Dráva és Száva mentén felállítandó rác katonaság számát 6100 főben állapította meg.⁴⁶⁵ Heissler tervét Lipót király jóváhagyta, s 1696. április 10-én Heissler azon reményének adott kifejezést, hogy az udvari kamara a rác katonaság szervezésére elegendő költséget ad, mert hiszen őfelsége már elhatározta, hogy a mondott 6100 rác katonát állandósítani kell.⁴⁶⁶

A háború miatt Heissler tervének keresztülviteléről egyelőre szó sem lehetett. A szükséges pénz sem állott rendelkezésre, azután a rácok sem akarták eddigi helyeiket elhagyni. Amíg Heissler a rác katonaság szervezését, szaporítását és állandósítását sürgette, azalatt a magyar főtisztek is azon voltak, hogy a magyar és horvát katonaság száma ne apadjon. Az 1695. évi kimutatás szerint a Kanizsa körül fekvő végházakban 1092 huszár és 1367 hajdu volt; a balatoni öt kis végházban 190 huszár és 274 hajdu; Veszprémben, Sámbookon, Simontornyán, Esztergomban, Pápán együtt 700 huszár és 1350 hajdu. Vagyis túl a Dunán, Győr és Fehérvár kivételével, a tisztekkel együtt mintegy 5000 magyar katona volt.⁴⁶⁷ Körülbelül ilyen arány lehetett a többi kerületekben is.

Az 1696. évben őfelsége három rendes huszárezred felállítását rendelte el.⁴⁶⁸ Ugyanakkor Zichy István ajánlkozott, hogy a győri generalatusban *két hó alatt két teljes huszárezredet és négy hó alatt két naszádos ezredet állít ki a török ellen*. Egy huszárezredre 7000 frtot, a két naszádos ezred felszerelésére és toborzására pedig 6000 frtot kért. A győri generalatus katonasága - írja Zichy - egész Magyarországon a legrégibb és a legtekintélyesebb. Azért azt kívánja, hogy a felállítandó ezredeknek a már létező magyar ezredek fölött elsőbbségük és magasabb rangjuk legyen.⁴⁶⁹

⁴⁶¹ Közös p. ü. lt. Hung. 14.705. 1694. november 5.

⁴⁶² Komáromban házára salva guardiát kapott. Ex consilio bellico, 1694. július 17.

⁴⁶³ Hadilevéltár: Kriegsraiths-Prothocoll.

⁴⁶⁴ Hadilevéltár: Kriegsraiths-Prothocoll, 1696. febr. 20.

⁴⁶⁵ »So in lauther. Räzen bestehe.«

⁴⁶⁶ Közös p. ü. lt. Hung. Heissler felterjesztése az udvari kamarához.

⁴⁶⁷ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.709. Entwurf stb.

⁴⁶⁸ Heissler jelentése, 1696. április 10. (Közös p. ü. lt. Hung.)

⁴⁶⁹ Project: »Auf was Wais aus dem raaberischen General-Gubernio zwey ordentliche Regimenten khönten zu ihro Majestät Diensten in das Veld gestellt werden.« (U. o.) Zichy azt is követelte, hogy az egyik huszárezred örökre az ő nevét viselje.

Zichy István ezen figyelemreméltó ajánlatát véleményadás végett Heisslernek adták ki. Heisslernek nem tetszett a magyar katonaság szaporítása s az udvari kamarának azt írta, hogy van elég rác, tehát nincs szükség újabb magyar ezredekre. Különben is a magyar a rác katonát, s a rác a magyart ki nem állhatja!⁴⁷⁰

A Heissler generális jelzette 6100 rác katonából még 1697-ben is igen-igen kevés lehetett együtt, de még ami együtt volt, annak nagy része is szétfutott, sőt igen sokan közülök visszamentek a török földre. A kamarai tisztviselők ugyanis nem a legjobban bántak velök, s 1697-ben a rácok mindenfelől mozgolódni kezdtek.⁴⁷¹ A bajaik mind szétfutottak s a délvidékiek csak a tavaszt várták, hogy török földre meneküljenek. Mikor a budai kamarai adminisztratio 1697. tavaszán kiadta a rendeletet, hogy a budai rácok szent György napjáig kötelesek a városból kiköltözni, kijelentették, hogy inkább mennek török földre, mint Pestre vagy a falvakba. Erre Gabelich János a rácok nevében *Wolf Frigyes jezsuitához fordult, mint a Magyarországra költözött rác nép egyetlen barátjához*, s arra kérte őt, hogy világosítsa fel a császárt s a kamara elnökét az ő helyzetükről. Rengeteg katonai executiókkal nyuznak bennünket - írja Gabelich -, ha előbb tudtuk volna, sohasem jöttünk volna Magyarországra; akár Török-, akár Oroszországban elég helyet találtunk volna.⁴⁷²

Wolf páter közbenjárására Lipót, csakugyan intézkedett, hogy a rácok Budán maradhassanak. Azonkívül, hogy az elszéledt katonákat is visszaterelje, 1697. június 27-én pátent állított ki részükre. Monaszterly Jánost - írja a király - megbiztuk, hogy gyalog- és lovascsapatokat gyűjtsön és szervezzon a rácokból. Mindazon rácok, akik az 1697. évi háborút végigküzdök, élelmet és lovaik számára abrakot annyit kapnak, mint a német katonák, s azonkívül minden adózástól, a beszállásolás minden terhétől mentesek lesznek.⁴⁷³

Hát bizony a magyar katonák nem voltak oly szerencsések, mint a rácok. Ugyancsak 1697-ben a hős Kiss Balázs felsőbb meghagyásra Biharban egy huszárezredet állított föl. Az ezred végigküzdötte az 1697-iki háborút, - s a huszárok jutalmul még téli szállást sem kaptak, annál kevésbbé élelmet vagy fizetést.⁴⁷⁴

Minél inkább közeledett a hosszú török háboru vége, s minél kevésbbé volt szükség a magyar huszárságra, meg a kitartó hajduságra, annál inkább előtérbe tolult az a régi gondolat, hogy a magyar katonaságot a végházakból elbocsássák s helyébe a rácokat helyezzék. A hosszú török háboruban évről évre résztvett magyar csapatok még az idegen fővezérek elismerését és bizalmát is kiérdemelték. A haditanács azonban maradt a régi. Távolról s papiroson csinálta a hadügyi politikát. A szerencsétlen tokaji ribillió, melynek híre jóval nagyobb volt, mint maga a felkelés, a haditanács bizalmatlanságát a magyarság iránt még jobban növelte. S még meg sem kötötték a török békeséget, még föl sem lélekzett az agyongyötört és teljesen kiélt ország, máris hangoztatták a magyar katonaság elbocsátásának szükségességét. Említök, hogy 1693-ban ezt az ideát az udvari kamara találta föl, s a haditanács ellenezte. *Most a dolog megfordítva állott; az udvari kamara ellenezte a redukciót s hévvel védte a magyar katonaságot, a haditanács meg mindenáron a magyar hadinép elbocsátása mellett harcolt.* Az erősebb természetesen a haditanács volt.

⁴⁷⁰ Ugyanott.

⁴⁷¹ Ez a megoldás összefüggött a délvidékre való erőszakos telepítéssel.

⁴⁷² Közös p. ü. lt. Hung. 1697. márc. 9.

⁴⁷³ Közös p. ü. lt. Az egyik pátens június 27-én, a másik július 9-én kelt.

⁴⁷⁴ U. o. Kiss Balázs folyamodása, 1699. nov. 2.

Az 1698. évben már folytak a békealkudozások. Szegény elpusztított, végső szegénységre jutott hazánkban mindenki a bekövetkező teherkönnyítésről álmodott. Az álom azonban hamar szétfoszlott. Az 1698. év tavaszán az eddigi két milliónyi hadiadót, mely alatt roska-
dozott az ország, négy millióra emelték.⁴⁷⁵ Mikor a nádor a Pozsonyban összegyűlt rendeknek tudomására hozta az eddigi hadiadó megkettőztetését, *a puszta hír annyira megrendítette őket, hogy tanácskozni nem tudtak* s a nádort kérték fel közbenjárásra.⁴⁷⁶

Még ugyanazon évben a másik fájdalmas csapás is lesújtott az országra. Lipót király 1698. szeptember 8-án Ebersdorfban kiadta rendeletét a rác katonaság szervezése és berendezése ügyében,⁴⁷⁷ s meghagyta, hogy e fontos kérdésben Starhemberg Guido tanácsával éljenek.⁴⁷⁸ E magában véve jelentéktelennek látszó rendelettel indult meg Magyarország új hadiberendezése. A rácok szervezése ugyanis maga után vonta a magyar végházak rendezését is. Megkezdődtek a hosszú tanácskozások, melyeknek éle ismét a magyar nemzet és a magyar katonaság ellen irányult. Kétszázados küzdelem után a nemzet joggal számíthatott jobb jövőre. De hamar be kellett látnia, hogy a jövő még sötétebbnek mutatkozik, mint a jelen. A bécsi tanácskozásoknak hangja olyan volt, hogy az ember azt hinné, hogy nem a törököt, hanem a magyart győzték le. Alkotmányunkat, régi törvényeinket semmibe sem vették, a rengeteg áldozat fejében, amivel ez ország több mint negyedszázad óta adózott pénzben és vérben, még csak méltányosságot sem mutattak.

A török békesség megkötése után a haditanács Magyarország katonai berendezését alaposan megvitatta. Hogy a kérdéshez a magyarországi (de nem magyar) főtisztek is hozzászólhassanak, 1699. január havában a haditanács elnöke magához hívta s *nekik előzetes információkkal szolgált*. Azután január 28-án és február 5-én Caprara, Savoyai Eugén, Vaudémont, Starhemberg és Breiner jelenlétében közös tanácsot ültek. *A tanácskozás egyhangulag kimondotta, hogy az ezredeket fel kell oszlatni, a magyarországi várakat erős (azaz német) hadinéppel kell megrakni. A déli határon a török ellenében erős várak kelljenek, hogy a török e vonalat át ne törhesse s hogy azon egyetlen magyar se juthasson át.*⁴⁷⁹ Az egyes várakba az őrségeket így osztották fel: Szolnokon 300 német, Tokajban egy szabad zászlóalj, Ungváron 200, Munkácsan 300 gyalog és 100 dragonyos, Szatmárt 2000 gyalog és néhány száz dragonyos, Kassán⁴⁸⁰ 2000 gyalog, Eperjesen 500, Kállón 300, Váradon 1000, Egerben 1000, Makovicán, Lipótváron 600, Trencsénben 200, Murányban 100, Nyitrán 50, Szendrőben 150, Péterváradon 2000 gyalog és 500 lovas, Titelen 600 német és néhány száz rác, Eszéken 3000 gyalog és 300 lovas, Bródban 500 gyalog, Szigeten 250, Budán 1000, Esztergomban 300

⁴⁷⁵ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.726. Ersuhung an die ung. Hofkanzlei. »Cassa generalis bellica in constantem ordinem ac solidum effectum deduci debeat, ita ut eum in finem omnis tributorum pecunia ad nullas alias manus sive assignationes exsolvi, sed in cassam generalem bellicam deferri... in subsidium sumptuum bellicorum ad inclyto regno Hungariae contribuendi sunt quatuor milliones.«

⁴⁷⁶ Közös p. ü. lt. Hung. Eszterházy Pál, Breiner udvari kamarai elnökhöz, 1698. márc. 13. »... quo audito, adeo consternati sunt reliqui universi status et ordines hic existentes, ut consilii plane incapaces, quo se vertere debeant, penitus ignorent.« Egy másik, 1698. okt. 30-án kelt jelentés már Magyarország tökéletes romlásáról szól (total Ruin des Königreichs Ungarn). Megjegyezzük, hogy az összeírás szerint Magyarország 59 vármegyéjében a városokkal együtt 5555½ palatínális porta volt.

⁴⁷⁷ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.727.

⁴⁷⁸ Starhemberg Guido 1698. április havában a rácok használhatóságáról még nem igen kedvezően irt. (Országos Levéltár: Insinuata cons. bellici, 1698. ápr. 26.)

⁴⁷⁹ »... sondern auch von denen Hungarn niemandt hinüber gelassen werde.«

⁴⁸⁰ Kassáról ezt írja a tanácskozás jegyzőkönyve: »Kaschau sei jederzeit ein Nest der Malcontenten gewesen.«

gyalog. Ehhez járul még a felállítandó határőrvidék rác katonasága. Az összes német és rác katonaság 21.254 gyalogból és 8100 lovasból állna.

A tanácskozás ezeken kívül kimondotta, hogy Gyulát, Ecsedet, Szentjobbot, Szepesvárat, Lietavát, Árvát, Lévát, Sikovát, Simontornyát, Tatát, Veszprémet, Pápát, Körmendet, Dombót és Kaposvárt, a Kanizsa körül fekvő kisebb várakkal együtt le kell rontani.⁴⁸¹

A haditanácsnak és a meghívott generálisoknak ezen határozatai ugyan még nem nyerték meg a jóváhagyást, de már ebből is láthatjuk, hogy Magyarország védelmi berendezésében a magyar katonaságot teljesen mellőzni készültek.

A további tanácskozások folyamán a Deputatio megállapította az összes katonaság számát. Eszerint amíg a viszonyok nem változnak, őfelségének 20 német gyalogezredet (48.000 ember), 16 német lovasezredet (16.000 ember) és három magyar huszárezredet kell tartania. A huszárezredek ezentul egyenkint csak 600 emberből fognak állni, s élükön nem ezredek, hanem csak főkapitányok lesznek.⁴⁸² A katonaságnak Magyarországon való berendezése és a magyar várak lerontása ügyében a tanácskozásokat folytatták. Az 1699. aug. 15-én kelt fölterjesztésében a kiküldött deputatio a többi között ezeket ajánlotta őfelségének: *Ami Magyarországot illeti, itt hadiberendezésben két ellenségre kell tekintettel lenni, a törökre és a rebellis magyarra.* A rebellisek formális háborút ugyan nem folytatnak, de figyelmen kívül nem szabad őket hagyni. Az új berendezésnél őfelsége legkegyelmesebb intencióját úgy lehetne legkönnyebben végrehajtani, ha a magyar és a német⁴⁸³ végbeli katonaságot teljesen megszüntetik. Ez esetben őfelsége a volt főkapitányok és főtisztek közül megtarthatja, akiket akar, vagy elbocsáthatja valamennyit. A várak közül a deputatio Kanizsa lerombolását is ajánlja. Ez ajánlatot a következő gyűlöletes megjegyzéssel kíséri: »wan man auf die Rauber, und dass sie dahinein nisten können, reflectiren will, so wurde bald ganz Ungarn fortificiert müssen werden.«⁴⁸⁴

Ezen fölterjesztés javaslatainak legnagyobb része őfelségének helyeslésével találkozott. A magyar ezredek már az 1699. évben kezdték feloszlatni. A Pálffy Miklós-féle hajduezredet, valamint a Molnár-félét is feloszlatták. Az utóbbi ezrednek a követelése feloszlátásakor 40.000 fitra rugott. A király 1699-ben azt is elrendelte, hogy a három európai hírű huszárezredet (Pálffy János, Deák Pál és Kollonics Ádám-félét) fel kell oszlatni és belőlük egy huszárezredet alakítani.⁴⁸⁵ Szerencsére ezt a rendeletet később visszavonták. Ez évben szüntették meg véglegesen s vetették adózás alá a Szalonta vidékén lévő tizenhárom hajdúvárost, mely városoknak régi privilégiumaik alapján az volt a kötelességük, hogy Nagyváradról adott jelre (három ágyulövésre) tizezren táborba szálljanak. A kamara szerint ez a kötelesség csak arra való volt, hogy törvényes királyuk ellen örökösen fegyverben legyenek.⁴⁸⁶

⁴⁸¹ Közös p. ü. lt. Hung. Copia Referati ex Deputatione über die Einrichtung des Status militaris post pacem in Hungarn betreffend, 1699. március 21.

⁴⁸² Közös p. ü. lt. Hung. 1699. július 15. »Referatum Deputationis den Statum militem post pacem in Hungarn betreffend.« *Ime még a három ezredesi rangot is sajnálták a magyarok részére, s ezért a huszárezredek létszámát 600 emberben állapították meg.*

⁴⁸³ Itt a végházakban lévő német *szabad zászlóaljokról*, s nem a rendes német katonaságról van szó.

⁴⁸⁴ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.732. 1699. aug. 15. »Referatum Deputationis die Campirung und Eintheilung der Miliz in Hungarn in gewisse Territorien.« stb.

⁴⁸⁵ Közös p. ü. lt. Hung. Referat die Einrichtung des Kollonitsischen Husarn-Regiments, 1699. december 11.

⁴⁸⁶ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.735. 1699. dec. 14. »... confirmationen donationalium, quae ab iniquis principibus populo illi collectio semper in libertates aspiranti non alium in finem collatae fuissent, quam ut continuo contra legitimos reges Hungariae armis suis parati manerent.«

Ez alatt a haditanács a katonai, a Tisza- és Marosmenti határőrvidék tervét is kidolgozta. A terv szerint 2400 gyalogot és 1850 huszárt teljesen a rác népből akartak összetoborzani. Solymostól Szegedig 1 főkapitány és 3 kapitány, Szegedtől Zsablyáig 1 főkapitány és 3 kapitány, Titeltől a Száváig 3 főkapitány és nyolc kapitány alatt állott volna a rác katonaság. A haditanács számítása szerint a 2400 rác hajdu és az 1850 rác huszár készpénzben (a földosztáson kívül) évenként 147.948 frtba került volna.⁴⁸⁷ Lipót a haditanács ezen felterjesztésére 1699. augusztus 29-én e szöveget írta: »*dieses Guetachten finde ich gar wohl ausgearbeitet*«. Mivel azonban a javaslat nagyrészt kamarai ügyeket tárgyalt, véleményadás végett kiadták az udvari kamarának.

A Breiner elnöke alatt álló udvari kamarában többen voltak, akik a magyar politikai viszonyokat jól ismerték. Maga az elnök hosszabb ideig tartózkodott Magyarországon. Az udvari kamara tehát a haditanács javaslatán igen sok kifogásolni valót talált. *Elsősorban a leghatározottabban ellenezte a haditanácsnak azt a tervét, hogy Magyarország testéből a rácok számára külön területet (önálló politikai jogokkal) hasítsanak ki; végül helytelennek, céltalannak és veszélyesnek mondotta a magyarok kizárását Magyarországi védelméből.*

Az udvari kamara ezen nézeteit 28 ivalaku oldalra terjedő felterjesztésben fejtette ki.⁴⁸⁸ A magyar katonaság teljes mellőzése ellen az udvari kamara felhívta, hogy ezen tervnek keresztülhajtása *az egész magyar nemzetet elkeserítené, mert a nemzet látná, hogy saját hazájának védelmére méltatlannak tartják, s azt olyan nemzetre bizzák, amely iránt a magyarok régi idők óta gyűlölettel és megvetéssel viseltetnek. Ha a magyar nemzetet annyira lealacsonyítják és mellőzik, a rendek ismét panaszkodhatnak az ország jogainak megsértése miatt; mert hiszen a törvények világosan kimondják, hogy a főkapitányságokat és a tisztségeket született magyarokra kell bízni.*⁴⁸⁹

Fölötte becsesek azok a megjegyzések is, miket az udvari kamara a magyar huszárokra mond. A haditanács azon a véleményen volt, hogyha a rácokat lóra ülteti, azok ép oly huszárok lesznek, mint a magyarok. *Az udvari kamara felvilágosítja a haditanácsot, hogy a magyar könnyű lovasságot nem az a körülmény tette európai hírévé, hogy ezredébe osztották, hanem nemzeti szelleme, a nemzetnek megfelelő harcmódora és gyorsasága.*⁴⁹⁰ Eddig gyorsan és könnyen lehetett huszárokat kapni, mert minden magyar egyuttal katona is volt. De kérdés, hogy a békés élet beköszöntésével is így lesz-e? Azért a huszárságot nem szabad elhanya-

⁴⁸⁷ A haditanács szerint a rác gyalogság 100 főből álló kompániákra, a lovasság pedig 50 emberből álló zászlóaljakra oszlott volna.

⁴⁸⁸ Közös p. ü. lt. fasc. 14.735. Hofkammer-Referat, die Rascianische Miliz und Einrichtung der Granitzen betreffend.

⁴⁸⁹ »Worzue noch kommt, ob auf antragende Granitz-Linie neben denen Rascianern nicht auch Hungarn in militia confiniaria gehalten sollen werden. In sonderbahrer Betrachtung, dass es die gantze hungarische Nation sehr disconsoliren wurde, wan man sie selbst nicht für würdig und fähig hielte, die limites ihres Vaterlandes mit verwahren zu helfen, sondern solche einer Nation, und zwar allein anvertrauen thäte, welche bei den Hungarn in antiquo odio et contemptu ist: ess dörften auch die Stände des Königreichs, wan sie sich so gar praeteriirt und vilipendirt sehten, sich wider die infractionem iurium regni beklagen, kraft welcher, wie die klare decreta et articuli reden, die supremi et inferiores capitaneatus den Hungarn zu conferiren seyn.«

⁴⁹⁰ »Nicht aus dem Instituto, dass sie Regimente gewest seyn, sondern ex genio populi et methodo militandi, welcher keine, als eine der Nation conforme Ordnung und darbey eine herzhaftige Geschwindigkeit und eine ohnversehene Irruption haben will« stb. A franciák ellen is - írja - ezek szereztek meg a huszároknak tekintélyt. »Wider die Franzosen in Reich diejenige Reputation erworben haben, durch welche sie so renommirt und bei dem Feindt in zimlichem Respect gewest seyn.«

golni, nem szabad mellőzni. A rác katonaságot ugyanis csak hajdunak lehet használni, de ha lóra ültetik, csak jelentéktelen szolgálatot várhatni tőle.⁴⁹¹ Az udvari kamara ezért azt ajánlja, hogy a nemzeti lovasság csak magyarokból és horvátokból álljon.

A haditanácsnak azt a tervét, hogy Erdélytől kezdve az Unnáig, két óra járásnyi szélességű darabot hasít ki az ország testéből, s azt az ország törvényei és a megyei hatóságok alól kiveszi és politikai jogokkal a rácoknak adja: az udvari kamara hevesen ellenezte.⁴⁹² Az országot - írja - alaptörvényeiben és alkotmányában nem szabad felforgatni! Ha a jelzett területet teljesen átadják a katonáknak, a kincstárnak akkora területből, mint Alsóausztria, semmi haszna sem lesz. Azonkívül a katonák a szomszédos területeket is teljesen fölélik és kipusztítják, s temérdek kellemetlenségeket okoznak. Ha a határörvidéket úgy rendezik be, ahogy a haditanács tervezi, s ha a rácoknak önálló politikai jogokat adnak, egy országban két-féle nemzet lesz egyszerre, s a két nemzet egymást annál inkább gyűlölni fogja. Ennek csak a közjó vallja majd kárát. A józan politika azt követelné, hogy a rácokat lehetőleg szétszórják, együtt egy tömegben ne hagyják.

Az udvari kamara ezután a rác papság visszaéléseit fejtegeti, s azt mondja, hogy e visszaélések még inkább növekedni fognak, ha a rácoknak külön tartományt adnak s őket külön nemzetnek elismerik.

Végül szól még a kereskedésről is. Erre - ugymond - a rácoknak igen nagy a hajlamuk, s a földművelés és katonáskodás helyett majd kereskedést fognak üzni, s mivel vámot és harmincadot nem fizetnek, a kincstár ezen a téren is sokat fog veszteni.

Az udvari kamara illetően fejtegetései a haditanácsra és a generálisokra semmi hatással sem voltak. Különösen ellenezték a kamara nézeteit azok a német generálisok, akik a rác határörvidék megteremtésével valóságos kis királysághoz jutottak. *Schlick, Starhemberg, Löffelholz, Nehem* és *Kylba* ugyanis az 5000 frtnyi évi fizetésen kívül vám- és harmincadmentességet is élveztek, s a rájuk bízott területen azt tehették, amit akartak. Korlátlan uralkodásukban csak a magyaroktól kellett tartaniok; ezért nem akartak magyart a végbeliek közé felvételni; ezért nem akartak hallani a megyei kormányzásról.

Mivel a közös tanácskozások alkalmával ez ellentéteket elsimitani nem tudták, 1699. november 15-én az udvari kamara hosszú felterjesztésben megegyezően kifejté nézeteit.⁴⁹³ A nemzeti katonaság - írja - nem lesz rosszabb, ha eredeti szervezetében s a harcmódban, melyhez e nép hozzászokott, meghagyják. A német ezredekbe való beosztás a harcképességet nem emeli, csak a tiszteket gazdagítja s a kincstárt apasztja. A huszárságból állandó hadtestet kell tartani, nehogy a viszonyok változásával a könnyű magyar lovasság régi kiváló tulajdonságaiból kivetközzék. Erdélytől az Unnáig négy fő és huszonkét közbeneső végház legyen. Arad, Szeged, Pétervárad és Bród váraiba erős német őrséget kell helyezni. A nemzeti katonaság egyötöde legyen rác hajdu, négyötöde pedig magyar és horvát. A magyarokra, kik oly sokáig harcoltak hazájukért, nagyon fájdalmas lenne, ha végházaikat a rácokra bizná; *de különben is az olyan népnél, amelynek hűsége a szerencsével szokott változni, mindig félni kell, hogy a*

⁴⁹¹ »Weillen das rascianische Volk, wan es zu Pferdt dienen sollte, keine Reflexion eines sonderbahren Dienstes zu machen ist.« stb.

⁴⁹² »Welches dissegno die Hofkammer für sehr importirlich, und salvis legibus patriae für inpracticabel halten thut; dan was den District anbelangt, so könnte selbiger nicht anderst, als per avulsionem a jurisdictione Regni, und mit Dismembrirung der Comitaten zu Werck gerichtet werden...« »Also dass die Einrichtung dieses Districts sowohl respectu Regni, als regnicolarum in legibus fundamentalibus et juribus privatis, seine evidente und nicht wohl zu superiren mögliche Incompatibilität haben« stb.

⁴⁹³ »Referat die Einrichtung deren hungarischen Granitzen der rätischen und anderer Nationalmiliz.«

*törökhöz pártol és ellenünk harcol. A katonai rác végvidék a gonosztevők menhelye lesz.*⁴⁹⁴
*Erre nézve elég sok szomorú példa áll előttünk. Hiába esküsznek a rácok, nehéz elhinni, hogy egy természeténél fogva rablásra hajló nép*⁴⁹⁵ *megjavul, ha kezébe fegyvert adnak.*

Az udvari kamara többszörös fölterjesztésének csak annyi eredménye lett, hogy a határőrvidék berendezésével megbízott egyének utasításába egyik-másik kívánságát belevették.

Miután Magyarország új hadügyi berendezésének kérdését minden részében eldöntötték, a nádort is felszólították, hogy az építendő kaszárnnyák⁴⁹⁶ ügyében a haditanáccsal, a hadi commissariatussal és Ausztria deputatusaival tanácskozzék s a kaszárnnyák építésének ügyét végre dülőre juttassa. Közeleg a tavasz - írja a magyar kancellária - s a közjó azt kívánja, hogy az állomásokra destinált katonaság mennél előbb elfoglalhassa helyét.⁴⁹⁷ Ugyanezen a napon (márc. 17.) a Kollonics elnöklete alatt álló pozsonyi *subdelegata deputatio* is megsürgette a kaszárnnyák, illetőleg a katonai állomások kijelölését és építését.⁴⁹⁸ A következő napon meg ugyanezen deputatio elhatározta, hogy az építés ügyében minden megyéhez körlevelet intéz s abban az építés intencióját is kifejti. Azt - írja a deputatio -, hogy a kaszárnnyákba miféle katonák jönnek, már ugyanis tudják.⁴⁹⁹

Ezalatt a határőrvidék berendezésére kijelölt biztosok számára az utasításokat elkészítették, még pedig úgy, hogy *a magyar biztosok utasítása teljesen ellenkezett a haditanács és az udvari kamara részéről kiküldött utasításával.* Az 1700. évi augusztus 6-án a nádornál tanácsot ültek a határőrvidék ügyében. Ez alkalommal szóba kerültek a különféle utasítások is. A haditanács emberei - írja a magyar kancellária - azután a kamara küldöttei, meg a magyar biztosok, más és más utasítást kaptak. Vajjon mi lesz ennek az eredménye? Más nem, mint zűrzavar. Ennek elkerülése céljából a kancellária azt ajánlotta, hogy az utasítások megvitatására congressust tartsanak. A kancellária ugyanezen alkalommal a magyar commissariusok neveit is felsorolja. Eszerint a Maroshoz és a Tiszához Barkóczy Ferenc, Bercsényi Miklós, Benkovics Ágoston (várad püspök), Klobusiczky Ferenc; Szlavoniába pedig Forgách Simon, Nádasdy Ferenc, Nedeczky Sándor, a kalocsai érsek vagy Kaszó István apát küldetnek ki.⁵⁰⁰

Az itt ajánlott congressust nem tartották meg. De nem is volt arra szükség, mert *a magyar biztosoknak adott utasítás csak porhintés volt a nemzet szemébe, s abból ugyan egyetlen pontot sem valósíthattak meg a kiküldöttek.*

A haditanács és az udvari kamara kiküldötteinek utasításaira is meg kell jegyeznünk, hogy azokat többször megváltoztatták. S amíg az 1700-ban kiállított utasítások a magyarságot sértő intézkedésekről csak keveset szólnak, addig az 1702-ben kiadottak már leplezetlenül feltárják a Magyarország és a magyar nemzet ellen intézett támadásokat.

⁴⁹⁴ »Receptaculum aller facinorosorum sein wurde.«

⁴⁹⁵ »So ist doch schwehr zu glauben, dass ein von Natur auf den Raub inclinirendes Volk« stb.

⁴⁹⁶ A határőrvidéken emelendő állomás.

⁴⁹⁷ Országos Levéltár: kancell. oszt. Concept. exped. 1700. márc. 17.

⁴⁹⁸ Országos Levéltár: Conclusum excelsae deputationis, 1700. márc. 17. »ac ibidem - írja a deputatio - interea, dum ipsa habitacula erecta fuerint, castra ponere queant, quod ut fieri possit, locus ante omnia certus esse et designari debeat.«

⁴⁹⁹ Országos Levéltár: Conclusum excelsae deput. »Et cum idem stationum - írja a deputatio - negotium haud in alium finem statutum sit, quam ut aedes incolarum ab inhabitatione militum molestisque ex cedem proficiscentibus immunes ac liberae reddantur.«

⁵⁰⁰ Országos Levéltár: kancell. oszt. Concept. exped.

A magyar biztosok részére kidolgozott utasítás⁵⁰¹ aránylag a legrövidebb, s ebben a megyei törvényhatóságok felosztásáról egyetlen szót sem találunk. Az utasítás szól a rácok számára kiosztandó földekről és a rác *törzs* (tehát nem *nemzet*) felosztásáról. A rácokat - írja az utasítás - három csoportra kell osztani. Az elsőbe a katonák tartoznak; ezek a megyei törvényhatóság alól teljesen kivételnek és minden közterhétől szabadok. A második osztályba a kiszolgált (emeritus) rácok tartoznak; ezek a földeket csak éltök fogytáig birják, de ha örököseik vannak, a földek azokra szállanak; a megyék hatósága és a közterhek alól ezek is kivételnek. A harmadik osztályba a földmivelő rácok soroztatnak; ezek háromévi mentességet kapnak, de azután a megyei és az állami terheket épúgy viselik, mint az ország többi lakói. Mivel a magyar biztosok utasítása *nemzeti* és *rác katonaságról* szól, világos, hogy itt a magyar katonaság kizárására gondolni nem lehetett.

A magyar biztosok részére adott utasítást a bécsi udvari *suprema ministerialis deputatio* átnézte, azután öfelsége saját aláírásával megerősítette.⁵⁰²

Az udvari kamara kiküldöttei: Volkra és Thavonat⁵⁰³ részére kidolgozott utasítás már lényegesen elüt a magyarok utasításától. A felállítandó határkatonaság - mondja az utasítás - *magyar és rác legyen. A Pálffy- és a Kollonics-féle felosztott⁵⁰⁴ ezredek még meglevő huszárait is ide kell helyezni, s az összes huszárság feje Kollonics Ádám gróf legyen.* Eszerint tehát a végbeli lovasság élére magyar főtitst került volna. A hajduság közé is bármely magyar ember beléphetett.⁵⁰⁵

A telkek kiosztására nézve a kamarai utasítás megjegyzi, hogy a telkeket portiók gyanánt kell kiosztani, azaz minden közember akkora földet kapjon, amely bármely alakban egy portiót jövedelmez. Eszerint a közhuszár 1½, a lovastizedes 2, az őrmester 3, a zászlótartó 4½, a hadnagy 5¾, a kapitány 9¼, a főkapitány 18½, a gyalog tizedes 1½, a gyalog strázsamester 2, a zászlótartó 3, a gyalog hadnagy 4½ portiónak megfelelő földet kap. A kiosztandó földekről törzskönyvet (gräniz-grundbuch) kell vezetni. A katonaság a házakhoz ingyen épületanyagot kap. *A házakat magyar módra kell építeni.* (Auf ungarische Art vom Laim oder Erden geröricht und Holz, ohne sonderbarer Zimmerarbeit.)⁵⁰⁶

⁵⁰¹ Közös p. ü. lt. Hung. »Instructio pro deputatis ex parte Hungariae ad ordinanda confinia circa Marusium, Tibiscum et Savum nationali et rasciano praesidio munienda« stb. 1700. szept. 17. Ebersdorf.

⁵⁰² Országos Levéltár: A magyar kancellária átirata a ministerialis deputációhoz, 1701. november.

⁵⁰³ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.739. 1700. aug. 18. Thavonat a Maros és Tisza, Volkra a Duna és Száva mentén felállítandó végházak rendezésére küldetett ki.

⁵⁰⁴ A Pálffy János-féle ezredet nem oszlatták fel.

⁵⁰⁵ »Zumahlen dieser ganze National Status nicht allein auf di räische Miliz, sondern auch auf die Ungarische angetragen and verstanden werde.«

⁵⁰⁶ A határ-katonaság felosztására nézve a biztosok ezt az utasítást kapták: Solymoson legyen 50 hajdu, Lippán 50 gyalog és 50 lovas, Aradon 100 gy. és 50 l., Nagylakon 50 gy. és 25 l., Fenlakon 50 gy. és 25 l., Szentmiklóson 50 gy. és 25 l., Csanádon 100 gy. és 100 l., Szegeden 150 gy. és 200 l., Martonoson 50 gy. és 25 l., Kis-Kanizsán 100 gy. és 100 l., Zentán 100 gy. és 100 l., Becsén 50 gy. és 50 l., Zsablyán 100 gy. és 100 l., Titelen 200 gy. és 50 l., Szalánkeménben 100 gy. és 100 l., Péterváradon 100 gy. és 100 l., Vernichken 100 gy. és 50 l., Moravicán 100 gy. és 50 l., Racskán 100 gy. és 50 l., Bercskán 100 gy. és 50 l., Sabinblatán 100 gy. és 50 l., Babinagredán 100 gy. és 50 l., Bródban 100 gy. és 100 l., Kobason 100 gy. és 100 l., Gradiskán 100 gy. és 100 l., Gravila-Velkán 100 gy. és 100 l. A további végházakról az utasítás még nem szól. Az összes katonaságot zászlóaljakra kellett osztani, tehát 24 gyalog (2400 ember) és 37 lovas zászlóaljra (1850 ember).

Az utasítások közül a legfontosabb természetesen az volt, amit a haditanács küldöttei kaptak. A tényleges végrehajtás ugyanis ezen utasítás alapján történt. A Starhemberg Guido és Schlick generálisok részére kiadott utasítás⁵⁰⁷ már világosan kimondja, *hogy Erdélytől kezdve az Unnág az összes véghelyek és csardakok hadinépe a fő- és az altisztekkel együtt a rác nemzetből vétessék.*⁵⁰⁸ Egyéb katonaságról itt szó sincs. Mindössze csak annyit enged meg az utasítás, hogy a felosztott huszárezredekéből megmaradt katonákat a többiek közé be lehet sorozni.

Amint láthatjuk, az utasítások egymástól lényegesen különböztek. A későbbi eredmények azt bizonyítják, hogy az utasítások ilyenén kidolgozása célzatosan történt.

Amikor a különféle biztosok a délvidékre értek s a tanácskozásokat megkezdették, az utasítások különfélesége miatt hamar összetűztek. A generálisok a magyar biztosok ellenvetéseit figyelemre sem méltatták, s ezeknek nem volt más választásuk, mint otthagyni az egész munkálatot.⁵⁰⁹ A generálisok tehát zavartalanul folytathatták munkájukat.

A következő (1701) évben a magyar biztosok újra lementek a határra. A kancellária meghagyta nekik, hogy ragaszkodjanak tavalyi utasításukhoz s ne engedjék a megyéket felforgatni, hanem azon legyenek, hogy a megyei tisztikar tényleg gyakorolhassa jurisdictióját. Az ujonnan visszaállított megyékbe a szomszéd vármegyéből népet telepítsenek s részükre földet osszanak.⁵¹⁰

Ez évben ugyanaz történt ami tavaly. A haditanács kiküldöttei: Schlichting és Lamberg ugyanis újabb utasítást kaptak,⁵¹¹ melyben a magyarokéval homlokegyenest ellenkező rendelkezések voltak. Így Schlichting utasításának 7-ik pontja ezeket mondja: A magyarok és a rácok között született antipathia és bizalmatlanság uralkodik, tehát a rácokat már csak ezért is meg kell tartani s a magyarok részéről praetendált uralomtól teljesen megszabadítani.⁵¹² Az összes magasabb tisztségeket a németeknek, a kisebbeket pedig a rácoknak kell adni. *A rácokat minden megyében mint külön nemzetet kell rendezni és a magyaroktól függetlenné tenni.*⁵¹³ Tervezték - mondja az utasítás 14-ik pontja -, hogy Monaszterlynek Gyula táján kiváltságos uradalmat adnak; mert kívánatosnak látszott, hogy a végházaktól és a rác patriarchiától mennél távolabb legyen, s hogy még több rácot hozzon az országba. De már Tolna megyében kapott birtokot, s így e terv végrehajtására nincs szükség.

Lamberg utasításának legtöbb pontja szórul szóra megegyezik Schlichting utasításával. Csak a 4-ik pontban találunk némi elütő dolgot. E szerint Lambergnek meghagyták, hogy a *Szabadkán és Zomborban letelepedett katolikus dalmátokat*, akik Buda visszafoglalásánál és a rablók kiirtásában nagy érdemeket szereztek, számitsa össze s telepítse máshova.⁵¹⁴

⁵⁰⁷ Közös p. ü. lt. Hung. 1700. július 15.

⁵⁰⁸ »... mithin dieser miles confiniarius ex tota massa der rätzischen Nation sambt Ober- und Unterofficiern auch Gemainen genommen werden muss.«

⁵⁰⁹ Országos Levéltár: 1701. nov. A magyar kancellária a ministerialis deputációhoz.

⁵¹⁰ Országos Levéltár: 1701. aug. 2. A magyar biztosokhoz.

⁵¹¹ Bécsi állami levéltár: 1701. szept. 3. »Verneuerte Instruction für unsern Hofkriegsrath etc. Dietrich Freyherrn Schlichting über Einrichtung der Gränitzen in Sclavonien an der Donau und Sau, auch Besetzung derselben mit Rätzischen national Miliz.« Ugyanily utasítást kapott Lamberg is a Tisza és a Maros mellékére.

⁵¹² »... von dem über sie praetendirenden Dominatu der Hungarn gäntzlich zu befreien.«

⁵¹³ »... als ein besonderes Corpus Nationis in jedem Comitatus eingerichtet und independent von denen Hungarn tractirt werden sollen.«

⁵¹⁴ Bécsi állami levéltár: 1701. szept. 3. »Verneuerte Instruction für unsern Lamberg« stb.

Ismervén ezen utasítások tartalmát, gondolhatjuk, hogy a magyar biztosok megint nem mehettek semmire. A magyar kancellária 1701. november havában a ministerialis deputatio előtt, majd december 2-án⁵¹⁵ az udvari kamara előtt keservesen panaszkodott. A rác nemzetet - ugymond - kiveszik a megyék joghatósága alól, fölmentik az adózástól, s a megyéktől független *rác királyi bíró alá helyezik*.⁵¹⁶ Vajjon mi lesz mindennek a vége?

Miután a haditanács kiküldöttei elegendő rác katonát gyűjtöttek, s miután a meghagyott magyar végházakat német katonákkal megrakták, *a magyar végházak felosztásának ideje is elérkezett!* Amíg délen az aradi várat s a többi erősségeket sűrűn építették, azalatt bent az országban a régi magyar végházakat egymásután rombolták. A végházak rontásával együttjárt a végbeliek elbocsátása is. A haditanács az elbocsátásokat már 1700-ban megkezdte s a magyar kancelláriának a teendőket megírta. A kancellária viszont a megyékkel és a volt magyar generálisokkal tudatta, hogy a magyar végbeliek ezentul fegyvert nem viselhetnek, hanem gazdasággal kell foglalkozniok és adót fizetniök.⁵¹⁷ *A magyar és horvát végbeliek szégyenteljes elbocsátása viharos jelenetekre adott okot.* A régi vitézek sok véghelyen semmi áron sem akartak helyükről távozni. Sok helyen fegyveres beavatkozásra volt szükség. A haditanácsnak tehát többször ismételnie kellett rendeletét. Így 1701 november 7-én harmadszor írja a kancelláriának, hogy *a végházak, miket eddig magyar hadinép őrzött, nem lévén rájuk többé szükség, a magyar generalatusokkal, főkapitányságokkal és egyéb tisztségekkel, valamint a végbeliakkal együtt már régen eltöröltettek*, s ezt a dolgot a magyar kancelláriával már többször tudatta. Itt az ideje, hogy a kancellária is intézkedjék. Most a volt magyar katonaság és a nép között nincs már semmi különbség. A végbeliek menjenek mesterségre, vagy fogjanak a földműveléshez. A várakban nincs többé rájuk szükség.⁵¹⁸

Az 1701. év november 9-én Lipót király a nádorral, a mágnásokkal és a megyékkel ismételtén tudatta,⁵¹⁹ hogy *a magyar katonáktól őrzött végházakat - cessante quippe causa, necessitate et ratione - megszünteti. A végbeliek ezentul egyenlők lesznek a polgárokkal, s földműveléssel vagy kereskedéssel kell foglalkozniok.* Akik polgári foglalatosságok egyikéhez sem értenek s tovább is katonáskodni akarnak, azok a felállítandó mezei csapatokba beállhatnak. Azokat, akik kóborlásra adják fejöket, a megyék és a német katonaság üldözzék. Az elbocsátott végbeliek Kékkónél és Korponánál ismét nagy zavart okoztak. Az ilyes dolgot nem szabad tűrni. *Tartsátok magatokat - írja Lipót - szigorúan a császári rendeletekhez!* A magyar végházak őrseiből csakis a győri és a komáromi leszállított (uti nunc reductus) őrség marad meg, de ez is csak a további intézkedésig.⁵²⁰

Ime a szegény magyar katona sorsa! Hosszu küzdelmei és nélkülözései jutalmául szégyennel elbocsátották s kezébe koldusbotot adtak. Lent a határon emelt véghelyekre nem fogadták be; itthon csak német katonaságot tartottak; a jelzett magyar ezredeket még nem állították fel, mert ezekre csak az örökösödési háborúban volt szükség. A magyar végbeli vitézeknek tehát csak egy választásuk volt: a bujdosás és szegénylegénykedés!

⁵¹⁵ Országos Levéltár: kancell. osztály.

⁵¹⁶ Az első ilyen rác bíró *Gracsics Jakab* volt, aki nevét így írta: *Jacobus Sempronius Grachus patricius Romanus.* (!!)

⁵¹⁷ Országos Levéltár: 1701. márcz. 3. A kancellária válasza a haditanácsnak »ratione certorum praesidiorum sublationis.«

⁵¹⁸ Országos Levéltár: *Insinuata cons. aul bellici...* »cessante quippe causa, necessitate et ratione instituti, unacum generalatibus, capitaneatibus supremis ac subalternis, aliisque quibusvis eiusmodi officiis, nec non gregariorum militari conditione ac statu, ac ipso etiam confinium nomine, iam pridem sublata fuerint« stb.

⁵¹⁹ Országos Levéltár: kancell. osztály.

⁵²⁰ ...»pro interim tantum, donec ulterior benignissima resolutio nostra subsequatur.«

Meg kell jegyeznünk, hogy az elbocsátáskor még régi követeléseiket sem kapták meg. Pedig voltak őrségek, melyek zsoldot évek óta nem kaptak. Így a szatmári magyar hajduk és huszárok a haditanácshoz intézett közös folyamodásukban amiatt panaszkodnak, hogy fizetést már tíz éve nem kaptak.⁵²¹ Mondanunk sem kell, hogy a magyarokkal együtt szolgált horvát vitézek is osztoztak a közös sorsban.

A magyar végházak lerontását már az 1701. évben megkezdték ugyan, de az igazi munka csak 1702 tavaszán kezdődött. Az elrendelt rombolások rendkívül sok pénzbe és munkába kerültek. A pénzt a magyarországi kamaráknak, a munkásokat a megyéknek kellett adniok. Hogy egy vár lerontásának költségeiről fogalmunk legyen, adjuk itt Dumont Miklós mérnök alezredes számításából⁵²² az Egerre és Fehérvárra vonatkozó adatokat. Eger lerontásához kell 6 aknamester, 12 kőfejtő és 2 kovács 3-3 óra, 3000 paraszt és ezek részére 3000 lapát. Fehérvár, melybe csak nemrég kétszázezer forintot épített be De l’Vigne, hét hatalmas bástyájával a mocsarak tengeréből emelkedett ki. Ezek a mocsarak - írja Dumont - Fehérvártól egészen Mohácsig terjednek, és Stájerország felé az egyetlen »passus« Fehérvárnál van. A falak csupa hatalmas kockakövekből készültek.⁵²³ Vannak 9-12 láb vastag kőkockák is. A lerontáshoz kell 2000 paraszt, 80 kőműves, 24 kőfejtő, 12 aknamester, 6 ács, 12 hajó és 24 hajós.⁵²⁴

A lerontandó várakat 1702. február 7-én hat csoportba osztották; minden csoporthoz egy mérnököt és egy német várparancsnokot rendeltek a robbantások és a lerontás vezetésére. A robbantásokat azért alkalmazták, hogy a várarkokat az omladékkal betömjék. Az 1702. év tavaszán a következő csoportokat vették munkába: 1. Szendrő, Patak, Ecsed és Szepesvár; 2. Eger, Fehérvár, Palota és Simontornya; 3. Nyitra és Léva; 4. Tata, Pápa és Veszprém; 5. Kanizsa, Zalavár, Körmend és a balatoni öt kisebb végház, mint Tihany, Szigliget stb.; 6. Kapuvár és Dombó.⁵²⁵

Eközben az 1702. évi tavasz beálltával a biztosokat újra leküldték a határőrvidék további rendezésére. Ez alkalommal a biztosok ismét új utasításokat kaptak. Schlichting és Lamberg gróf részére⁵²⁶ 1702. május 23-án, Volkra és Caraffa részére pedig⁵²⁷ május 31-én állították ki a terjedelmes utasítást. A két utasításban lényegesebb eltérés nincsen. *A magyar biztosok kiküldéséről ez évben Bécsben hallani sem akartak!* A magyar kancellária 1702. május 3-án még arra kérte a ministerialis deputatiót, hogy a biztosok utasításaiban levő ellentéteket simítsa el, mert a magyar biztosoknak legutóbb is sok veszekedés után »re infecta« kellett visszatérniük.⁵²⁸ E fölterjesztésre a válasz valószínűleg az volt, hogy magyar biztosokra ezuttal szükség nincsen. A kancellária ugyanis a haditanácshoz intézett június 20-iki felterjesztésében azt írja, hogy a határőrvidék munkálataiból a magyar biztosokat kizárni nem lehet. *Magyarország területéről van szó - ugymond - s a magyar commissariusokat akarják kizárni!*

⁵²¹ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.730. 1702. febr. 23. ... »quod iam decimus labitur annus, ex quo absque ullo penitus stipendio hic penes praesidium fideliter servimus.«

⁵²² Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.749.

⁵²³ Vigne ugyanis a fehérvári műemlékeket mind felhasználta a várépítésnél.

⁵²⁴ Ugyanezen jelentés szerint Palota négyszögű vár volt öt rondellával. Simontornya szintén régi négyszögű vár volt, közepén egy hatalmas négyszögű toronnyal.

⁵²⁵ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.749. Über die resolvirte und nechstens zubewürken anbefohlene Demolitionen.

⁵²⁶ Bécsi állami levéltár: Illyrico-Serbica.

⁵²⁷ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 1475.

⁵²⁸ Országos Levéltár. Ex cancell. Hung. aul.

*Hallatlan eljárás ez, melyre példa alig akad, mely Magyarország nyílt meggyaláztatása!*⁵²⁹ A kancellária arra kéri a haditanácsot, hagyja meg a kiküldötteknek, hogy a magyar commissariusok nélkül semmit se tegyenek.

Amíg a magyar kancellária, szinte szokatlan hévvel, Magyarország érdekeiért küzdött, azalatt a leküldött hadi és kamarai biztosok lázasan folytatták a rendezés munkáját. Utasításuk meghagyta, hogy akár rác, akár magyar a megye lakossága, a tisztviselőknek semmi közük se legyen a rácokhoz. Legjobb lenne - mondja az utasítás 3-ik pontja -, ha megyei tisztviselők egyáltalán nem lennének. De hogy Magyarország ne panaszkodhassék az ország jogainak teljes kiirtása miatt, a *Liber Regius*-ban levő megyék neveit szabad használni s a címzetes (saltem ad honores) megyei tisztviselőket is meg lehet hagyni, de ezeknek a rác nemzet fölött semminemű joguk sem lehet.⁵³⁰ Éppen ezért helyezték a rácok élére a *judex regius*-t.

Ami a szlavón végvidék berendezését illeti, itt is végbeli katonaságra és a csardakok őrségére kell osztani a rác hadinépét. A kettő között csak annyi a különbség, hogy a végbelieket (graniz-miliz) mint rendes tábori katonaságot a külföldre is ki lehet vezetni, a csardakok őrsége pedig csak helyi szolgálatra (ad beneplacitum) való. A csardakok egyenes vonalban félórányira legyenek egymástól. Struggától a Száva mentén Bácskáig, innét (an der Bossut) egész Nemcséig 90 csardakot, azután a Despota-sáncon és Illokon át Titelig 11 csardakot kell felállítani. Eszerint a szlavóniai generalatusban 101 csardak lesz, mindegyik csardakban 30 ember, minden hat csardak élén egy kapitány és egy vajda. A csardakok összes népe tehát Szlavóniában 3199 főre, a rendes végbeli katonaság pedig 2450 főre rug. A három rác főkapitánynak székhelye: Illok, Perszka (Preseka?) és Kobas.

A Tisza és a Maros mentén a rác katonaság összes száma - a bolgár katonaságon kívül - 2525 fő. A bolgár katonaság ugyanott három kompánia (egyenként 75 ember) lovasból és 300 gyalogból áll. Minden katona földet és $\frac{1}{3}$ -ban fizetést kap. A földosztás ilyen arányban történt: a közgyalog 18 holdat, a közlovas 24, a gyalog tizedes 24, a lovas 31, a gyalog őrmester 31, a lovas 46, a gyalog zászlós 61, a lovas 96, a vajda 92, a lovas hadnagy 112, a kapitány 192, a főkapitány 384 holdat kapott. Egy hold alatt 220 lépés hosszú és 50 lépés széles területet értettek. Minden közgyalog 4 kaszásra való rétet, a lovas pedig 5 kaszásra való is kapott. A magasabb rangúak arányosan több réthez jutottak. Bár a haditanács a megyékkel kényekedve szerint intézkedett,⁵³¹ a földosztás mégis ezernyi akadályba ütközött. Lamberg és Volkra grófok is azt jelentették a haditanácsnak, hogy a földosztás körül leküzdhetetlen akadályok állják útjukat.⁵³² A munkát azonban 1705 tavaszáig mégis folytatták, s a rác katonaságot úgy ahogy szervezték. A megyékből kihasítandó területek politikai berendezésére Lipót 1703. április 18-án congressus összehívását rendelte el.⁵³³

Herdegg szegedi kamarai praefectus még az 1702. év nyarán beküldte a Tisza és Maros mentén lévő rácok pontos összeírását. A fegyverfogható férfiak számát a bolgárokkal együtt

⁵²⁹ ...»inaudito etiam exemplo et cum evidenti prostitutione intra regnum regni commissarios provinciales excludi« stb. (Országos Levéltár: 1702. jun. 20.)

⁵³⁰ ...»ohne Entgelt der rascianischen Nation und ohne Abbruch deren Exemption nominetenus bestellen möge, aber weder in realibus noch personalibus aut collectis das geringste mit den räzisch Volk zu disponiren oder zu schaffen haben sollen«.

⁵³¹ Országos Levéltár: Bács megye 1702. okt. 29-én Batthyányt kérvén fel ügyeinek támogatására, a többi között így irt: »kihez való képest a tempore illatarum maximarum injuriarum nostrarum, ekkoráig semmi gyűlést nem lehetett tartanunk.«

⁵³² Közös p. ü. lt. Hung. Ex consilio bellico, 1702. jul. 4.

⁵³³ Országos Levéltár: 1703. ápr. 18. Insinuata Cons. aul. bellici.

mintegy nyolcezerre tette, s az udvari kamarának azt ajánlotta, hogy ezekkel a rácokkal formális szerződést kössenek s élükre a királyi fiskus képe gyanánt rác királyi birót helyezzenek.⁵³⁴ Az udvari kamara helyeselte Herdegg terveit s a kimutatással együtt megküldötte Lamberg grófnak.⁵³⁵

Amíg a bécsi kormányshékek és küldötteik a rácok érdekében lázasan dolgoztak, Magyarország s az elbocsátott magyar és horvát végbeliek sérelmeit egyedül a magyar kancellária hangoztatta. Már 1701-ben két felterjesztésben is kifejté, minő veszedelemmel jár a katonai uralom megalapítása.⁵³⁶ Ha a Zaránd, Békés, Arad, Csanád, Csongrád, Bács és Bodrog megyéket magában foglaló területet az ország testéből kihalitják, egy fejedelemséggel felérő, végtelenül termékeny területet veszít el az ország. Ha a katonai és hadi jurisdictiót egyszer ide bevezetik, azt többé soha ki nem lehet onnan irtani.⁵³⁷ Példa rá a varasdi és a károlyvárosi generalatus, ahol a katonáknak absolut uralmuk van, s nem türik, hogy az országtól, a bántól, vagy a kamarától csak egy talpalatnyi föld is függjön. A főtisztek tizedet szednek, minden települőtől egy aranyat követelnek, s még a papi jószágok tizedét is ők szedik. Ha a katonai uralom és az ingyen földosztás megkezdődik, a nép seregesen tódul oda!

Egy másik felterjesztésben⁵³⁸ elmondja a kancellária, hogy *a haditanács terveiben egy betű sincs a magyar nemzeti katonaságról, hanem csak rác és német hadinépről van szó. Kimondhatatlanul aggódik az egész ország, mikor a fegyverre termett és a törököt gyűlölő magyar nemzet örökébe a magyar törvény által*⁵³⁹ *gyanusnak és megbizhatatlannak mondott rác népet léptetik. Az egész világon nevetséges lesz a magyar, ha mint hűtlent és megbizhatatlant, saját hazája védelméből kizárják s a rác nép mögé helyezik.*

A rácokat - írja a kancellária - szét kellene osztani, mint régente, mikor Komáromban, Győrött és Szatmárban magyar kapitányok alatt álltak és megmagyarosodtak.

A kancellária tiltakozik a megyék megszüntetése ellen is. A török kiverése után a megyéket helyreállították, s őfelsége a Liber Regius tanusága szerint, Bács, Bodrog, Csongrád, Csanád, Arad, Zaránd, Békés és Torontál megyékbe főispánokat nevezett ki s azokat be is iktatták.⁵⁴⁰ Ezen megyék közül a katonai biztosok csakis Bácsban türték meg a megyei kormányzást.

A kancellária az ilyen és ezekhez hasonló súlyos sérelmeket s azoknak előrelátható következményeit meggyőző argumentumokkal tárta föl a haditanács előtt. Szava azonban a pusztában kiáltóként hangzott el. A magyart kizárták a határok védelméből, s a délvidék gazdag földeit a nemrég beköltözött s még ki sem ismert rácok között osztották fel. Az ország belsejében sem kellett a magyar, mert a meghagyott várakba német katonaságot helyeztek. Csoda-e, ha az egykori végbeliek ilyen viszonyok között a szegénylegénységre vetették fejüket?

⁵³⁴ Közös p. ü. lt. Hung. 1702. aug. 10.

⁵³⁵ Ugyanott. 1702. aug. 17.

⁵³⁶ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.744. Considerationes circa excisionem metarum et confiniorum, ac in iisdem collocandae militiae, prout et jurisdictionis per consilium bellicum ac generalatus in partibus iisdem sibi vindicandae stb.

⁵³⁷ ...»in quo si militaris et bellica jurisdictio semel subintrare admissa fuerit, eandem amplius excutere ob manum militarem impossibile videtur.«

⁵³⁸ Országos Levéltár: 1703. jun. 28. A felterjesztéshez van csatolva a még 1702-ben készült ily című irat: »Considerationes circa projectum excelsi consilii bellici, regiae huic Canc. Hung. aulicae de ordinandis Tibiscano-Marusianis confiniis communicatum.«

⁵³⁹ 1567: 30. törvénycikkely.

⁵⁴⁰ A kalocsai érseket, Turnon János Henrik grófot, Bertóthy Istvánt, Dolny Istvánt, Jósika Gábort, Klobusiczky Ferenczet, Száva Mihályt, Lövenburg Jakabot és Jósika Zsigmondot.

A spanyol örökösödési háború kitörése azonban egyszerre megváltoztatta a viszonyokat. Ha itthon nem is akartak hallani a magyar katonáról, a külföldön nagyon szívesen látták. Sőt a huszárságot nem is nélkülözhatték. Az 1702. év őszén már lázas sietséggel szervezik a magyar ezredeket. A *Batthyány*-, *Bagossy*- és *Andrássy*-féle hajduezredek,⁵⁴¹ meg a két batallion (1200 fő) horvát 1703 január havában már utra készen álltak. Az Olaszországban lévő *Ebergényi*- és *Deák Pál*-féle ezredeket⁵⁴² kiegészítik, *Forgách Simont*, *Gombos Imrét*, *Loósy Pétert*, *Eszterházy Gábort* és *Csonkabéget* egy-egy ezer főből álló huszárezred szervezésével bizzák meg. S míg a megszégyenített és mellőzött magyar katonaság imigyen siet a harcmezőre, addig a dédelgetett rác határőrök szöktön szöknek. Rabutin lovassági tábornoknak 1702. szept. 13-án kelt jelentése szerint, a rác katonák egymásután desertálnak. Ezek a rácok - írja Rabutin - még sok kárt okozhatnak, mert Törökország felé minden utat ismernek.⁵⁴³ A magyar haderő megszüntetése, a magyar katonaság megszégyenítő mellőzése érthetővé teszi ránk nézve II. Rákóczi Ferenc felkelését s a felkelés sikereit.

⁵⁴¹ Egy-egy ezredben 2000 ember volt.

⁵⁴² Csak 400 emberből áll.

⁵⁴³ Közös p. ü. lt. fasc. 14.755. Rabutin jelentése és a haditanács tudósítása 1702. okt. 29-ről.

MÁSODIK KÖTET

IX. A MAGYAR HÁZ BÉCSBEN⁵⁴⁴

A Bécsi Bankgasse (egykor Vordere Schenkenstrasse) 4. és 6. számú palotája Magyarország történetében nagy szerepet játszott. A magyarságot és Magyarország sorsát illető elsőrendű események jóideig ebből a palotából indultak ki. Páratlan fényvel berendezett termeiben, melyeket egykor Bécs népe is ámulva szemlélte, országos fontosságú tanácskozások folytak, melyeken nem egyszer az uralkodók is résztvettek. Mária Terézia, aki e palota fényének megteremtője volt és az akkori patriarkális szokásoknak és egyszerűbb életviszonyoknak megfelelően a kancellária ügyei iránt személyesen is érdeklődött, többször és szívesen időzött a termekben és örvendezett hogy Magyarország egyetlen bécsi kormányzékének ilyen művészi palotát sikerült otthonul szereznie.

De nemcsak a fontos politikai tanácskozások és események indultak ki a Bankgasse magyar palotájából. Az ébredő magyar literatura gyenge szálai is itt erősödtek meg és innét futottak széjjel. Csak végig kell néznünk a XVIII-ik században megjelent munkák címlapjait, azonnal látjuk, hogy a régi magyar kancellárok a legelső mecénások közé tartoztak. Nem is keletkezhetett volna Bécsben magyar irodalmi iskola, nem indulhatott volna meg magyar hirlap és folyóirat, ha a Magyarországot képviselő kormányzéken anyagi és erkölcsi támogatást nem talál. És zsenye irodalmunk bécsi művelői a kancellároknál nem ok nélkül reménykedtek. Ha nagy követ mozditottak, ha a részvétlenséggel perbe kellett szállaniok, támaszt és bátorítást mindenkor ott találtak.

A magyar és az erdélyi kancelláriának egykoron fényes palotája ma már megkopott; külső ékességei, szobrai eltűntek, belseje is csak romjait és maradványait mutatja az egykori stílusnak és pompának. A viharok, melyek az 1848/49. évi szabadságharcunk után Magyarországot sújtották, a bécsi magyar palotán is erős nyomokat hagytak. A magyar kancellária, vagyis akkor már öfelsége személye körüli minisztérium palotáját elfoglalták és benne osztrák hivatalokat helyeztek el. Magát a palotát más formára ültették, külső díszítéseit eltávolították és belső berendezését nagyrészt széjjelhurcolták. Mire 1867-ben a magyar alkotmány napja újra feltűnt, az egykori fényes berendezésből, ami Mária Terézia korában közel 300.000 forintba került, alig maradt valami. Ami eltűnt, soha többé vissza nem került és az egykor fényes palota régi állapotára magát soha többé nem verte.

A magyar királyi udvari kancelláriának palotája, úgy ahogy most van, eléggé ismeretes. De ezen palota múltja, Magyarország részére való megszerzése és Mária Terézia korában történt berendezése teljesen ismeretlen. Pedig úgy történeti, mint művészeti szempontból érdemes tudnunk, miként jutott e palota Magyarország birtokába, kik és mi módon rendezték azt úgy be, hogy egy ország képviselőjéhez méltó legyen.

⁵⁴⁴ Ezen értekezés gróf Héderváry Károly miniszter megbízásából íratott. Ekkor öfelsége személye körüli miniszter volt.

I.

A M. KIR. UDVARI KANCELLÁRIA ELHELYEZÉSE BÉCSBEN

A magyar kancelláriát célja és rendeltetése állandóan az udvarhoz kötötte. Tartózkodása helye tehát az udvar mellett volt. Amíg a magyar udvari kancellária tisztviselői csak annyian voltak, hogy egy asztalnál kényelmesen elfértek, a többi udvari hivatal módjára szállást ez is a császári Burgban tartott. Ámbár az ilyen szállásra elsősorban maguk a kancellárok tarthattak számot, mégis ritkán vették igénybe az udvari szállást. Régente ugyanis a magyar udvari kancellária élén jobbra valóságos hivatali viselő püspökök vagy érsekek állottak, akik Bécsben állandó szállást nem igen tartottak, mivel lekötöttségük miatt oda csak akkor jöhettek, ha teendőik személyes jelenlétüket multhatatlanul megkívánták. Egyébként a magyar udvari kancellária élén olyan főurak is állottak, akiknek Bécsben saját palotájuk volt s így az udvari szállásra nem szorultak.

Idők folytán a kancellária teendői nagyon megszorodtak; levéltára is annyira megnövekedett, hogy már levéltári helyiségről is gondoskodni kellett. Magában a Burgban elegendő helyiséget annál kevésbé kaphattak, mivel az udvartartás növekedésével onnan lassan-lassan még a császári hivatalok is kiszorultak. Így állván a dolog, a magyar udvari kancellária számára is a városban kellett udvari szállást (hofquartier) kijelölni. A régi jogszokás alapján Bécs minden háza, ha erre külön kiváltsága nem volt, udvari szállással tartozott. Az udvarmesteri hivatal az ilyen szállásra alkalmas helyiségeket egyszerűen kijelölte, s miután az illető féllel a bérösszegre nézve megegyezett, a kiszemelt udvari hivatal vagy udvari tiszt a szállást elfoglalhatta. Erre az intézkedésre azért volt szükség, mert a valósággal szolgáló udvari tisztek és cselédek udvari szállásra mindenkor jogot tarthattak, s ha a Burgban lakás nem volt, ilyet a városban jelöltek ki részükre.

A magyar kancellária részére az udvari szállás kijelölése akkor vált először szükségessé, amikor I. Lipót 1690-ben e kancelláriát újjászervezte, ügykörét kitágította és személyzetét szaporította. Mivel eddig sem a levéltár, sem a regisztratura és kiadóhivatal részére szükséges helyisége nem volt, a kancelláriánál a királyi könyveken kívül egyetlen hivatalos iratot sem lehetett megtalálni. Nemcsak I. Lipót, hanem maga a kancellária is igyekezett e szégyenteljes és az utókorra nézve káros állapotokon segíteni. A magyar udvari kancellária közbenjárására Lipót 1690. július 25-én megengedte, hogy addig is, míg az udvarban számára alkalmas helyiségről gondoskodhatnak, az iktató- és kiadóhivatal számára Maholányi János kancelláriai titkár házában e célra alkalmas boltozott helyiséget fogadjanak.⁵⁴⁵ Maholányi háza a belvárosban állott, alighanem a mai Spiegelgasse során. A bérösszeget a királyi rendelet értelmében a taksa-jövedelemből fedezték. Eszerint 1690-től fogva a kancelláriai hivatal és a kancellár lakása két különböző helyen volt. A kancellár ugyanis továbbra is udvari szálláson lakott. Eszterházy Ferenc gróf mint kancellár, hivataloskodása elején még szintén udvari szálláson lakott, s 1768. december 2-án maga írja a királynőnek, hogy bármily szűk és kicsiny volt is egykori udvari szállása, ő megelégedetten élt benne.⁵⁴⁶

Gondoskodni kellett arról, hogy a magyar királyi udvari kancellária helyiségei kényelem és pompa tekintetében méltók legyenek az udvarhoz s hogy az előkelő világ kényes izlésének és követelményeinek mennél jobban megfeleljenek. S amikor Bécsben a főurak, az udvari

⁵⁴⁵ Osztrák belügyi levéltár. Kivonatosa a bécsi udvari és állami levéltárban és Budapesten az Országos Levéltárban is megvan. (Donec de stabili in Aula dictum in finem loco prospectum fuerit, unus aut alter locus arcuatus in aedibus domini Maholányi, sumptibus eiusdem qua proprietarii in dictum usum adaptatus... stb.)

⁵⁴⁶ Országos Levéltár: kancell. oszt. A kancellária épületére vonatkozó külön csomóban.

hivatalok fejei és a külföldi államok képviselői fényes mulatságaikkal s vendéglátásukkal sokszor még az udvaron is tultettek, akkor a magyar kancellária, Magyarország első kormány-széke, néhány nyomorult helyiségben szorongott. A reprezentálásra hivatott kancellár az előkelő világban nem érvényesülhetett, szerepet nem játszhatott, mert nem állottak rendelkezésre azok az eszközök, amik a külső tekintély megszerzésére akkor okvetlenül megkívántak. A magyar kancellároknak érezniök kellett, talán restelniök is a szegénységet és hátramaradottságot, ami e kormányszék jelentőségének és tekintélyének érvényesülését szinte lehetetlenné tette. A kor és a helyzet követelményei elől kitérni tehát nem lehetett, még akkor sem, ha azok az országra nagyobb terhet róttak is.

Ugy látszik, hogy Magyarország rendei maguk is restelték a kancellária helyzetét s nemcsak hogy nem ellenezték az ennek megváltoztatására irányuló törekvéseket, hanem országszerte lelkesedéssel üdvözölték azokat. S bár az ország anyagi helyzete nem a legrózsásabb volt, mégis midőn alkalom kínálkozott arra, hogy egy nagyobbszabású palota vásárlásával Magyarország méltóságán és a magyar kancellária tekintélyén lendítsenek, a karok és rendek az áldozattól nem riadtak vissza.

A magyar királyi udvari kancellária méltó elhelyezésére irányuló törekvéseket Mária Terézia királynő is hatalmasan támogatta. Sőt igen valószínű, hogy ő maga volt a kezdeményező is; mert annyi jóindulatot, érdeklődést tanusított az ügy iránt s oly tetemes anyagi segítséggel támogatta a kancelláriát fényes otthonának megszerzésében és berendezésében, hogy ezen eljárásával a bécsi kormányszékek körében szinte irigységet és elégtelenséget keltett.

A magyar kancellária palotájának megszerzése Nádasdy Lipót gróf kancellársága idejében történt. Nádasdy a hivatalos eljárás előtt először magánuton igyekezett az ügyet dülőre juttatni. Mindenfelé kérdezősködött, s mikor látta, hogy Magyarországon lelkesen fogadják tervét, a Bécsben megszerezhető kiválóbb paloták tulajdonosaival értekezett. Mivel a kancellária elhelyezésére több alkalmas palotát talált s mivel a vásárlás céljára Magyarországból már jelentékeny összegek érkeztek, 1747. június havában a királynőhöz fordult. Előterjesztésében vázolja azt a nyomoruságos helyiséget, melyben a kancellária most üléseit tartja s amelyben nagyértékű levéltárát kénytelen őriztetni. Majd arra kéri a királynőt, hogy adja beleegyezését egy állandó ház vásárlásához. De mivel a vételár, a berendezés és a fenntartás költségeinek fedezésére a rendektől elegendő fedezeti alapot várni nem lehet, a kancelláriai taksa (illeték) jövedelméből kellene e célra évi 6000 forintot rendelni. A kancellária taksa-jövedelme most elég nagy s így e kiadást játszva megbirja. A palota vásárlására - írja Nádasdy - már megindult az adakozás Magyarországon, a kancellária céljának megfelelő házak is kínálkoznak, de a taksa jövedelméből adandó évi 6000 forint biztosítása nélkül szerződést kötni nem lehet.⁵⁴⁷

A kancellár ezen felterjesztése a királynő tetszésével találkozott. Már azon évi június 15-én a kancellár kezében volt a királyi végzés, mely szerint a közadakozáson kívül a taksa jövedelméből is évi 6000 frtot fordíthat a házvételre.⁵⁴⁸

Ez összesen kívül a házvételre alapul az a 150.000 frt szolgált, amit e célra Magyarországon a megyék és a városok összeadtak.

Miután a pénzkérdést - úgy ahogy - rendbehozták, Nádasdy Lipót gróf hozzálátott a leginkább megfelelő ház megvásárlásához.

⁵⁴⁷ Ugyanott.

⁵⁴⁸ Ugyanott. Acta particularia.

A felajánlott paloták közül választása a *Windischgraetz*-féle házra esett. Ez a szép épület a Vordere és a Hintere Schenkenstrasse-ban állott. Egyik szomszédja a Trautsohn hercegi palota, a másik pedig a Strattmann-féle kis ház volt. Körülötte álltak a Pálffy, Auersperg, Batthyány, Rosenberg stb. grófok palotái.

A Windischgraetz-palota több kisebb ház telkének egybevonásával 1682-1683-ban épült. Előbbi tulajdonos *Dietrich Althet Heinrich Graf von Strattmann* volt, aki 1692. szeptember 22-én megvette a Windischgraetz-palota telkén állott *Althan Wencel*-féle városi szabadházat (*freihaus*) a Schenkenstrasse-ban. A szabadházak akkor kétfélék voltak: a városi és rendi szabadházak. Az utóbbiakat a tartományi rendi telekkönyvbe jegyezték. A szabadházak eladásakor maga a telek is átment a tulajdonos birtokába, s a városnak, mint a városi terület földesurának, az ugynevezett laudemialis illetéket fizetni nem kellett. Az említett Althan-féle városi szabadházhoz két kisebb polgári ház és egy szemben fekvő istálló is tartozott. A fentnevezett Strattmann gróf 1689-ben megszerezte Colalto grófnőtől és fiaitól a Sinzendorf gróftól, a Sinzendorf-féle szabadházat is, melyhez még egy polgári házacska tartozott. Az így összevásárolt két szabadház és három polgári ház telkén Strattmann gróf nagyszabású palotát akart építeni. Mivel azonban a beépítendő terület részben szabadházakból, részben pedig telekadó alá vetett polgári házacskákból állott, Strattmann gróf a zavarok és a kellemetlenségek elkerülése céljából először is az adó ügyét rendezte. Bécs városával sikerült is megegyeznie s 1692. december 31-én a polgármester és a városi tanács már kijelentette, hogy a gróf az adóköteles polgári házacska adója fejében a megfelelő tőkét (1800 forintot) a városnál letette.⁵⁴⁹ Miután az adómegváltás azon kor szokása szerint megtörtént, Strattmann gróf még azon évben hozzáfogott az építéshez. Ki volt a palota építője, nem tudjuk, de annyi bizonyos, hogy ahhoz az iskolához tartozott, amelyet Bécs legkiválóbb építőmestere, *Fischer János Bernát* és *Hildebrandt Lukács* alapítottak. Ezt a föltevést a palota stílusa és belső elrendezése is támogatja. Rendelkezésünkre áll a palota eredeti képe III. Károly korából.⁵⁵⁰ Egy tekintet a képre és azonnal látható, hogy az olasz barokk stílus egyik szép emlékével van dolgunk. Ismeretes, hogy ez az olasz barokk stílus Ausztriában nagy tért hódított és hogy a stílus legkiválóbb emlékei Bécsben Fischernek, a klasszikus irány művelőjének alkotásai. Mindazt, ami a Bécsben divott olasz barokk stílust jellegzetessé tette, a Strattmann-palotán is megtaláljuk. A diszitó stílus bő érvényesülése, a homlokzat dús gazdagsága, a tágas előcsarnok és lépcsőház mind szép és hatásos kivitelben volt látható az egykori Strattmann-palotán, úgy hogy azon környék főúri palotái között szemrevalóbbat akkor alig lehetett találni.

Miután a palota elkészült, Strattmann gróf Lipót császárhoz fordult s arra kérte, hogy miután a beépített polgári házak adója fejében a kívánt tőkét letette, adna neki kiváltságlevelet az egész palotára. Lipót hajlott e kérésre és 1693. február 13-án kiállította a kért privilégiumot. Eszerint Lipót, tekintetbe véven Strattmann gróf kiváló érdemeit, s azt a körülményt, hogy a felépült palota Bécs városának ékességére szolgál, mind a Collalto grófnétől (azelőtt Sinzendorf grófné, szül. Althan), mind pedig az Althan Wenceltől vásárolt két szabadházat (*freyhaus*) és a köztük fekvő három polgári házat, melyek most egy palotává építvék, felmenti az udvari beszállásolástól,⁵⁵¹ mindenféle közönséges és rendkívüli bekvártélyozás kötelessége alól, valamint a polgári terhektől.

Az újonnan felépült Strattmann-palota később örökségképpen gróf *Batthyány*né szül. *Strattmann Eleonóra*ra szállott. Mivel a Batthyányoknak a Strattmann-ház szomszédságában

⁵⁴⁹ Osztrák b. ü. lt. *Nota*. Az osztrák kancellária itt teljesen elmondja a Windischgraetz-féle *uraltess freyhaus* adózási ügyét.

⁵⁵⁰ Több egykoru, Bécsről szóló munkában megjelent a palota rajza.

⁵⁵¹ A közös pénzügyi és a m. kir. Országos Levéltárban is megvan e kiváltság.

még hatalmasabb palotájuk volt, gróf Batthyányné az örökségképpen reászallott Strattmann-palotát 1728. június 13-án Bécsben kötött szerződés szerint eladta *Windischgraetz* Lipót grófnak. A palota ezuttal 95.000 forinton kelt el, de ezen összeghez nem számították hozzá azon ezer aranyat, amit a vásárló Windischgraetznek *schlüsselgeld* (vártapénz) címén fizetnie kellett. A szerződés szerint tehát a Vordere és a Hintere Schenkenstrasse (Schenkengasse) nevű utcákban a Trautsohn hercegi és a kis Strattmann-féle ház közt fekvő *Gross Strattmannisches Freyhaus* minden bennelévő butorral és felszereléssel együtt Windischgraetz Lipót grófra szállott. Volt tulajdonosa csak a nagy diszteremben függő császárcépet és ugyanott a kandalló felett elhelyezett ornamentális művet tartotta meg a maga számára.⁵⁵²

A nagy Strattmann-féle palota 1747-ig maradt a Windischgraetz grófok kezén. Ez évben történt, hogy Nádasdy Lipót kancellár a magyar királyi udvari kancellária számára eladó paloták után kérdezősködött. Windischgraetz József és özvegy Windischgraetzné, szül. Strassaldo Mária Ernesztina grófné az ugynevezett *Gross-Windischgraetzisches Freyhaus* palotát, mely ekkor már tul volt terhelve adósságokkal, Nádasdy grófnak vételre ajánlották. A palota mind kedvező fekvésénél, mind külső és belső diszességénél fogva a kancellária számára igen alkalmas otthonnak látszott s így Nádasdy saját felelősségére megkezdé az alkut. Mivel a palota értéke amugy is ismeretes volt, a két fél hamar megegyezett. Az 1747. év július 6-án az adásvevési szerződést a felek már alá is írták. *A szerződésben mint vásárló nem a magyar kancellária, hanem egyesegyedül Nádasdy Lipót gróf szerepel.*⁵⁵³ Ezen különös dolognak magyarázata csakis az lehet, hogy az olcsóbb vásárlás szempontjából történt így. Mivel azonban az adásvevési szerződésben mint vevő csak Nádasdy Lipót gróf szerepel, az ujonnan szerzett palotát a bécsi telekkönyvbe nem a magyar kancellária, hanem Nádasdy Lipót gróf nevére írták. A Bécs-városi 80. telekkönyvi szám alatt a mai Bankgasse 4. számú házának tulajdonosa gyanánt a magyar kancellária helyett 1751-től állandóan gr. Nádasdy Lipót szerepel. A tévedést - ugylátszik - csak Nádasdy halála után vették észre. A vásárlás magánjogi oldalát tehát csak akkor tisztázták. Az 1771. október 31-én ugyanis gróf Nádasdy Mihály komáromi főispán a maga és nővérei nevében ünnepélyesen kijelentette, hogy édesatyja, gr. Nádasdy Lipót kancellár, a Windischgraetz-palotát közadakozásból vásárolta, ahhoz ők semmiféle jogot nem formálnak és azon semmi követelésük nincsen.⁵⁵⁴ Ezen kérdés tisztázása után a telekkönyvből törölték Nádasdy Lipót nevét és helyébe tulajdonosnak a magyar királyi udvari kancelláriát jegyezték be.⁵⁵⁵

A Nádasdy Lipót kötötte szerződés szerint az elülső és hátsó Schenkenstrasseban fekvő *Gross-Windischgraetzisches Freyhaus* 1747. szept. 1-én száll az új tulajdonosra. A vételár 91.000 frt; ebből a házat terhelő sürgős követelések kielégítésére 12.000 frt-ot azonnal le kellett fizetni, aztán szept. hó 1-én 21.000 frt-ot és a hitelezők részére 28.000 frt-ot; a hátralévő 30.000 frt pedig kamat nélkül 1748. év végén volt fizetendő. A palota butorai a régi tulajdonosé maradtak ugyan, de a nagy diszteremben lévő németalföldi faliszőnyegek, Drumonts-ajtókárpitok és általában a falak diszítései az új tulajdonosra szálltak. Az eladók kötelezték magukat, hogy a szerződés jóváhagyása után a landmarschalli törvényszéknél a szokásos *schirmungsedictum*-ot (oltalomlevelet) kieszközlík.

A szerződés jóváhagyatván, a Windischgraetz-palota magyar kézre került s a kancellária be-költözhetett. A vételár kifizetése nagyobb akadályokba nem ütközött, mivel Magyarországból

⁵⁵² Orsz. Levéltár kancell. oszt.

⁵⁵³ Az eredeti szerződés Mária Ernesztina Windischgraetz, geborene Strassaldo, Windischgraetz Lipót és Nádasdy Lipót közt kötött. Országos Levéltár.

⁵⁵⁴ Országos Levéltár, kancell. oszt.

⁵⁵⁵ Bécs-városi telekkönyv: Grundbuchs-Extract. Innere Stadt, nr. 80.

közzadakozás útján 150,000 forintot vártak. Ez az összeg teljesen ugyan nem folyt be, mindazonáltal már a vásárlás első évében jelentékeny összegek érkeztek a kancellária részére. A hivatalos kimutatás szerint 1750. augusztus 22-ig a kancellária palotájára a következő adakozások folytak be:

1747.	máj.	18. Békés megye	1680.	-	frt
„	jun.	14. Pozsony városa	840.	-	„
„	„	14. Pest városa	400.	-	„
„	„	15. Jászok, kunok	1000.	-	„
„	„	23. Bihar megye	4200.	-	„
„	„	23. Szepes megye	1500.	-	„
„	jul.	3. Ugocsa megye	100.	-	„
„	„	4. Horvát rendek	1500.	-	„
„	„	5. Veszprém m.	2520.	-	„
„	„	6. Ruszt, Kismarton	252.	-	„
„	„	8. Baranya m.	2000.	-	„
„	„	8. Tolna megye	1500.	-	„
„	„	9. Sopron város	630.	-	„
„	aug.	1. Nógrád megye	2000.	-	„
„	„	1. Buda város	630.	-	„
„	„	3. Trencsén megye	2000.	-	„
„	„	12. Szeged város	300.	-	„
„	„	13. Debrecen város	1000.	-	„
„	„	17. Somogy megye	3000.	-	„
„	„	19. Győr város	825.	-	„
„	„	22. Hont megye	2000.	-	„
„	„	23. Mosony m.	1500.	-	„
„	„	25. Fejér megye	1000.	-	„
„	szept.	1. Nagyszombat	420.	-	„
„	„	2. Szokolca v.	200.	-	„
„	„	3. Herlein ur	6.	-	„
„	„	7. A kancellária pénztárából	6000.	-	„
„	„	27. Győr megye	1000.	-	„
„	„	27. Sopron m.	4200.	-	„
„	„	27. Kőszeg v.	150.	-	„
„	okt.	2. Árva megye	840.	-	„
„	„	4. Gömör megye	2000.	-	„
„	„	5. Nyitra megye	4200.	-	„
„	„	28. Szeben város	49.	30	„
„	nov.	1. Vas megye	4000.	-	„

„	„	18. Zala megye	5000.	-	„
„	„	20. Hét bányav.	420.	-	„
„	dec.	15. Késmárk v.	100.	-	„
„	„	16. Fejérvár v.	220.	-	„
„	„	30. Zólyom m.	840.	-	„
„	„	30. Turóc megye	420.	-	„
„	„	30. Besztercebánya	105.	-	„
1748.	jan.	5. Komárom m.	1000.	-	„
„	febr.	10. Bács megye	1000.	-	„
„	„	21. Csongrád m.	420.	-	„
„	„	21. Ruszt v. másodszor	50.	24	„
„	„	28. Ung megye	420.	-	„
„	márc.	24. Kassai ker.	2689.26		„
„	„	30. Máramaros m.	250.	-	„
„	ápr.	1. Csanád megye	210.	-	„
„	„	11. Bars megye	2000.	-	„
„	máj.	10. Heves megye	3000.	-	„
„	„	10. Eger város	420.	-	„
„	„	10. Komárom v.	100.	-	„
„	jun.	5. Nagybánya v.	100.	-	„
„	„	10. Modor város	100.	-	„
„	„	11. Esztergom v.	100.	-	„
„	„	15. Liptó megye	420.	-	„
„	„	15. Breznóbánya v.	50.	24	„
„	„	15. Korpona város	50.	24	„
„	„	15. Besztercebánya	42.	-	„
„	„	17. Eperjes város	100.	-	„
„	„	22. Nánás város	418.	40	„
„	„	28. Pest megye	2000.	-	„
„	„	28. Arad megye	1500.	-	„
„	aug.	9. Esztergom m.	599.	40	„
„	szept.	7. A kancellária pénztárából	6000.	-	„
„	„	8. Zemplén m.	2000.	-	„
„	„	28. A kassai kerület újra ⁵⁵⁶	10.	34	„
„	okt.	31. Bazin város	90.	-	„
„	„	31. Szentgyörgy v.	90.	-	„

⁵⁵⁶ A kassai kerületben Abauj m. 1000, Bereg 400, Kassa város 200, Bártfa 100 forintot adott, azaz e kerület összesen 2700 forintot.

„	dec.	9. Trencsén v.	50.	24	„
„	„	23. Pozsony megye	3000.	-	„
„	„	24. A horvát rendek ujra	1500.	-	„
1749.	jan.	4. Ujvidék v.	500.	-	„
„	„	11. Somorja	210.	-	„
„	„	13. Szabolcs m.	1500.	-	„
„	„	13. Szatmár v.	50.	24	„
„	„	13. Hajdu-városok	412.	30	„
„	márc.	13. A kassai kerületből (Sáros m. 1500, Bereg m. 20 frt)	1520.	-	„
„	ápr.	26. Debrecen v. újra	415.	17 ½	„
„	máj.	14. Nagyszombat v.	419.	40 ½	„
„	jun.	20. Szatmár m.	1000.	-	„
„	aug.	7. A kanc. pénzt.	6000.	-	„
„	„	7. A kanc. pénzt.	2000.	-	„
Összesen			106,557.	18	frt

Ugyanezen idő alatt, vagyis 1750. aug. hó 22-ig a kiadások 105.092 frt 7 krajcár-ra rugtak. E kiadások (a vételáron kívül) jobbra az átalakítás és a berendezés költségeire fordítottak.⁵⁵⁷ Így csupán 1747-ben a mesteremberek számláira a kancellária 12.101 frtot fizetett. E mesterek között volt *Pietro Orsatti*, neves stukatur-készítő, azután *Burg Jakab Mihály* festő, aki a tanácssterem számára 21 frt-ért három képet festett.⁵⁵⁸ A palotának belső berendezésére Nádasdy kancellár a magáéból is sokat áldozott. A saját lakását pl. jobbra maga butoroztatta be. Ezeket a butorokat azonban halála után örökösei elvitették. Az ekkor (1758-ban) felvett leltár szerint a volt kancellár lakásán egynéhány márványasztal, több faliszőnyeg, az uralkodópár életnagyságu képe és az ebédlőteremben a pozsonyi koronázást ábrázoló festmények találtak, melyek a kancellária tulajdona gyanánt szerepeltek.

A Windischgraetz-palotán kívül Nádasdy gróf még a hátsó Schenkenstrasse-val szemben, az ugynevezett *Rosengasse* sarkán is vett 1751-ben 8000 frt-on egy házat. Ugy látszik, e házat a kancelláriai cselédség és az istállók számára szánta.⁵⁵⁹

Még Nádasdy kancellársága idején rendezték az ujonnan szerzett palota adóügyét is. Már 1689-ben, azután 1693-ban, az akkori tulajdonosok adóváltság fejében 2800 frtot fizettek le. Mikor az épület a magyar kancellária tulajdonába ment át, Alsó-Ausztria rendjei, nem tekintvén, hogy ősrégi szabadházzal van dolguk, ami közhivatal céljaira szolgál, és semmi jövedelmet nem hajt, a rendi collectát mégis kivetették rá. Pedig még maga az osztrák kancellária is vitásnak mondotta a kérdést, vajjon a bécsi *Burgfrieden* lévő, vagyis a császári várták vonalán mentesített szabadházaktól lehet-e collectát szedni?⁵⁶⁰

⁵⁵⁷ Országos Levéltár: kancell. oszt.

⁵⁵⁸ Ugyanott.

⁵⁵⁹ Ugyanott megvan a szerződés.

⁵⁶⁰ Osztrák b. ü. lt.: *Nota*. A Windischgraetz-palotába - írják osztrák részről - 1690-ben egy kis polgári házat beépítettek, tehát világos, hogy a palotának csak egy részecskéjét lehetne collectával terhelni.

A magyar kancellária 1749. dec. 29-én kelt felterjesztésében jogai mellett küzd és kijelenti, hogy ha az adómentességet figyelembe nem veszik, az országgyűlésen a dologból sérelmet csinálnak.⁵⁶¹ Mivel Bécsben a magyar kancelláriához hasonló állami szabad épület mintegy harminc volt, s mivel ezek közül csak a magyart akarták megadóztatni, Mária Terézia 1750. március 14-én az adómentesség mellett döntött.⁵⁶²

Az 1753. évben a magyar kancellária a palotájába beépített polgári házak adójától is menekülni akart. Ez az adó akkor évi 314 frt 17 krt tett ki. Koller udvari tanácsosnak 1753. szeptember 17-én sikerült is a Bécs-városi tanáccsal megegyeznie. Az egyezés szerint a kancellária a régibb tulajdonosok részéről letett 2800 frt. tőkéhez még 3400 frt-ot fizetett le a város pénztárába és kötelezte magát, hogy ha az adó növekedni fog, a kiszabott tőkét ugyanolyan arányban növelni fogja.⁵⁶³

Az adóügy rendezésével egyidőben a Schenkenstrasse-ban a főcsatorna is elkészült s így a magyar kancellária épülete közegészségügyi szempontból is megfelelt a kívánalmaknak. A kancellária csatornáját a szomszédok is használták, mert a kancellária bizonyos összeg fizetése fejében megengedte, hogy a szomszéd paloták tulajdonosai csatornájukat a kancellária főcsatornájába vezessék. Így 1759-ben Schwarzenbach Ferenc Antallal, 1760-ban pedig Abensberg gróffal jött létre ilyen szerződés.⁵⁶⁴

A kancellária új otthona elég kényelmes és tágas lévén, a hivatalok és a levéltár elhelyezése semmi kívánnivalót sem hagyott fenn. Mindazonáltal rövid idő múlva az épületen olyan bajok mutatkoztak, melyek miatt az egész palotát át kellett alakítani.

II. A M. KIR. UDVARI KANCELLÁRIA PALOTÁJÁNAK UJRAÉPÍTÉSE 1766/67-BEN

A nagy Windischgraetz-palotát, ahogy a magyar kancellária épületét Bécsben hívták, volt tulajdonosai jó időn át nem tataroztatták. Nagyobb javításokra akkor sem került a sor, mikor a palota a magyar királyi udvari kancelláriára szállott. Akkor ugyanis elsősorban a belső berendezésre kellett gondolni, hogy a kancellária mennél előbb elfoglalhassa új otthonát. Ez a belső berendezés és a vásárlás a rendelkezésre álló pénzüsségeket teljesen felemésztette, úgy hogy nagyobb szerű javításokra pénz hiányában gondolni sem lehetett. Ennek azután természetes következménye lőn, hogy a palota több helyen omladozni kezdett, tetőzete teljesen beomlott és a szobák boltozatait az esővíz megrontotta. Az épület tetőzetén át behatoló víz nemcsak a gerendázatot korhasztotta el, hanem a levéltárat is veszedelemmel fenyegette. Legalább a vizsgálatot teljesítő építőmester ezt jelentette. Nekünk azonban úgy tetszik, hogy a fenyegető veszélyt szántszándékkal nagyították, hogy elegendő okot találjanak az újraépítésre, helyesebben a fényezésre. Mind a magyar, mind az erdélyi kancellária a levéltárat fenyegető veszéllyel állt elő, mikor a jobb szállást, vagy új palota szerzését sürgette, s midőn óhaja teljesült, a levéltár kapta a legsilányabb helyiséget. A magyar kancellár lakásának berendezésére

⁵⁶¹ Ugyanott melléklet.

⁵⁶² Ugyanott.

⁵⁶³ A bécsi adóhivatal jelentése 1753. szept. 15-ről. A befizetett tőke először 5%-ot, 1766. okt 1-től 4%-ot hozott.

⁵⁶⁴ Országos Levéltár: kancell. oszt.

és helyiségeire közel 300.000 forintot fordítottak, de a levéltárnak berendezésére és helyiségeire ugyanakkor csak alig másfélezer forint jutott.

Eszterházy Ferenc sürgetésére Mária Terézia Paccassi Miklós⁵⁶⁵ udvari építőmesterrel megvizsgáltatta a kancellária palotáját s Pacassi mindent rossz állapotban és omladozófélben talált. Erre Eszterházy takarékosági szempontból új tetőt és több változtatást sürgetett. Mária Terézia azonban az egész palota újjáalakítását rendelte el.⁵⁶⁶ Kétségtelen dolog, hogy a királynőt ezen elhatározásában egyrészt a magyar kancellária iránt való jóindulata, másrészt meg az az óhajta vezette, hogy Magyarország ezen jelentős kormányshéke és maga Magyarország is olyan palotát kapjon Bécsben, mely méltó legyen az ország képviselésére, s maguk a kancellárok olyan otthont nyerjenek, hogy a külföldi államok képviselői és a helybeli notabilitások fogadtatásakor szégyent ne kelljen vallaniok.

Eszterházy Ferenc gróf kancellár, korának egyik kiváló műizlésű főura, kapva kapott a királynő jóindulatán és az ő óhajaival megegyező szándokán. Paccassi udvari építőmester elkészült tervei alapján hozzákezdett a palota átalakításához és a belső berendezés foganatosításához. Fény- és pompaszeretetétől elvakítva, a berendezés körül olyan túlköltekezést vitt véghez, amely az ország anyagi helyzetével és a kancellária céljaival összeegyeztethető alig volt. Az eredetileg 91.000 ft.-on vásárolt palotának belső díszítésére és újjáalakítására közel 300.000 ft.-ot költöttek, s ez óriási összeg legnagyobb része csupán a kancellár elsőemeleti lakásának berendezésére fordított. Ha tekintetbe vesszük a pénznek akkori vásárlóerejét, a csekély munkadíjakat és általában a kedvező ipari viszonyokat, meg kell vallanunk, hogy Eszterházy a szó szoros értelmében fejedelmi fényűzést fejtett ki a kancellár lakásának berendezésében. Mértéktelen költekezése azonban bizonyos mértékben mégis menthető; mert arra egyenesen Mária Terézia királynő intenciója és óhaja ösztökölte. Másrészt meg művészeti szempontból olyan becses, állandó értékű s jórészt még ma is bámulásra méltó műemléket teremtett, mely híven visszatükrözi korának fényűzését, műizlését és kifejtett szépérzékét.

Amikor a kancellária palotájának újraépítését megkezdették, a taksa-jövedelmen kívül egyéb alap nem állott a kancellária rendelkezésére. A nagy költségeket tehát kölcsön útján kellett előteremteni. A királynő egyelőre 40.000 forintnyi kölcsön felvételét engedélyezte.⁵⁶⁷ Ez az összeg azonban már 1766. tavaszán elfogyott. Eszterházy kancellár 1766. augusztus 18-án kelt felterjesztésében már arra kéri a királynőt, hogy 5% kamat mellett 100.000 forintot vehessen föl. Ugyanezen felterjesztésében köszönetet mond a királynőnek azon kiváló kegyeségeért, hogy elrendelte az Eszterházy hercegnő tulajdonát képező pompás szobaberendezés megvásárlását 12 ezer forinton. Ezt az összeget Mária Terézia rendelete szerint a kancellária taksa-jövedelméből kellett volna kifizetni. A kancellár azonban erre már annyi kölcsönt vett fel, hogy - mint maga írja - a taksa-jövedelemből a jelzett 12.000 forintot ki nem fizetheti.

Mária Terézia a kancellárnak ezen felterjesztésére megengedte, hogy újabb 40.000 forintnyi kölcsönt vegyen föl. A kiadások ezt az összeget is hamar fölemésztették. Az 1767. évi július 14-én Eszterházy már ismét 50.000 forintnyi kölcsön felvételét kérelmezte. Mindenki bámulva szemléli - írja felterjesztésében - a kancellária épületét, melynek fényét öfelsege azzal is emelte, hogy egy szobába 12.000 forintért gobelineket vásárolt. Most a kancellária irodáját

⁵⁶⁵ Nevét hol *Pagassi*, hol meg *Pacassi* alakban írják. 1764-ben március 3-án birodalmi nemességet kapott.

⁵⁶⁶ Ezt Eszterházy kancellár mondja el 1768. dec. 2-án a királynőhöz intézett felterjesztésében.

⁵⁶⁷ Országos Levéltár: kancell. oszt. Acta particularia, 1766. ápr. 18. »ut domus regiae hujus cancellariae Hung. aulicae restauratur et reparatur, operique huic manus admoveatur.« E célra Wass Mihály - írja a rendelet - vegyen fel 40.000 forintot 4-5%-ra.

kell diszítani. Az aranyozást sem lehet elhagyni. A hozzáértők azt is ajánlják, hogy a veres terem plafondjára a Szent István-rend allegoriáját öfelsége arcképével »al fresco« kell festeni. Ezek a dolgok mintegy 50.000 forintba kerülnek.⁵⁶⁸

Mária Terézia e felterjesztésre azt felelte, - jóllehet a kiadások az eredeti tervezetet már kétszeresen felülmúlták - ezuttal mégis újabb 40.000 forintnyi kölcsön felvételét engedélyezi.⁵⁶⁹

A kisebb-nagyobb kölcsönök rohamosan növekedtek anélkül, hogy az épületet sikerült volna teljesen berendezni. Az újjáalakítás első két évében felvett kölcsönök mintegy 188.000 forintba kerültek.⁵⁷⁰

Az építés további folyamán 1768. ápr. 13-án Schmid Antaltól 15.000 frt.-ot, május 13-án Schwachheim gróftól 10.000 és Hacker Ferencről 8000 forintot vettek föl.⁵⁷¹

Bár - amint a kimutatásokból látjuk - egyik kölcsön a másikat érte, a kancellária azért az iparosokat rendesen fizetni mégsem tudta. A mesterek és az iparosok hátralékos követelése 1769-ben már 91.041 forintba kerültek, jóllehet a kancellária 164.846 forintot fizetett nekik már előzőleg.⁵⁷²

Mivel a szorongatott iparosok pénzükhöz sehogysem juthattak, közös elhatározással a királynőhöz fordultak s kérve kérték őt, segítene helyzetükön és rendelné el követelésük kifizetését. Az iparosok kérelmét 1769. április 27-én kelt felterjesztésében Eszterházy kancellár is támogatta. Ezek a szegény emberek - írja - *Paccassival*, a vezető udvari építőmesterrel szerződtek s mivel pénzükhöz nem juthattak, adósságba verték magukat s többet közülük már az adósok börtönébe vetettek.⁵⁷³

A királynő erre ismét 64.264 forintnyi kölcsön felvételét engedélyezte.⁵⁷⁴ Az épület átalakítására és berendezésére az 1768. év őszéig 215.000 forintot adtak ki. Paccassi udvari építőmester számításai szerint az épület befejezésére még 64.264 forint kellett s így az egész átalakítás, előre nem látott eshetőségektől eltekintve, 279.264 forintba került volna. Ha tekintetbe vesszük, hogy csupán egy asztalos számlája 54.000 forintba, az aranyozómestereké 42.000-re, a lakatosé több mint 24.000 forintba került, úgy az egész költség nem is látszott tulsóknak. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a 279.264 forint majdnem teljesen a kancellár lakásának átalakítására és berendezésére fordított, úgy ez összeg egy magánlakás berendezésére minden szempont méltatása mellett is pazarlásnak minősíthető. Ami magát a berendezést illeti, az a lehető legfényesebb, de egyúttal a legizlésebb is volt. Nemcsak Bécs legkiválóbb műiparosai dolgoztak azon, hanem francia és olasz mestereket és művészeket is alkalmaztak. Kortörténeti szempontból adjuk itt a legkiválóbb mesterek neveit, akik a magyar királyi

⁵⁶⁸ Ugyanott. Acta particularia... »obwohl schon sehr viel Geld, und zwar zweimahl mehrers als der Überschlag gewesen, ausgegeben worden«... stb.

⁵⁶⁹ Ugyanott.

⁵⁷⁰ A hivatalos kimutatás szerint a kancellária a következő kölcsönöket vette föl: 1766. ápr. 15-én Von Quodott Antaltól 3000 frt.-ot, ápr. 20-án Wanderlern kapitánynétól 2000, 29-én Ramffaing Máriától 8000, Jaszovitz kancelláriai titkártól 2500, máj. 6-án Markoviczky Páltól 2600, 26-án Hacker Ferencről 40.000 frt.-ot, 1767. febr. 1-én Besora grófnőtől 40.000, jun. 19-én Eszterházy herceg árváitól 20.000, jul. 30-án Hacker Fülöptől 10.000, aug. 4-én ugyanattól 8000, nov. 6-án Nádasdy Lipótnétól 30.000, nov. 28-án Zwenghoff orvostól 22.000 frt.-ot.

⁵⁷¹ Közös p. ü. lt. Camerale. Országos Levéltár: cancell. oszt. Acta particularia.

⁵⁷² Ugyanott vannak a számlák, nyugták és kimutatások.

⁵⁷³ Ugyanott.

⁵⁷⁴ Ugyanott.

udvari kancellária épületének ujjaalakításán dolgoztak, feltüntetvén az összeget is, amit munkájokért kaptak:

Trientel Pál kőműves és pallér	56.841	frt	40	kr.
Ohmayer János ácsmester	12.019	„	58	„
Stadler műlakatosmester	24.457	„	-	„
Prin lakatosmester	2.260	„	-	„
Haunold műasztalos	54.300	„	-	„
Bolla Albert cs. és kir. stuccator	13.430	„	-	„
Fligel aranyozómester	31.360	„	-	„
Lander aranyozómester	9.700	„	-	„
Marsch aranyozómester	1.200	„	-	„
Egger Vencel udvari szobrász	8.159	„	-	„
Sebath festő	73	„	-	„
Spiegel Ferenc festő	638	„	-	„
Salzinger József mázoló	822	„	-	„
Steinböck kőfaragó	8.703	„	58	„
Sutter György galanteriemester	7.998	„	-	„
Tükörvásárlás	11.706	„	-	„
Blaumroth kövezőmester	3.473	„	-	„
Ecker cserepező	1.316	„	-	„
Az »Arany kut«-hoz címzett kereskedésnek damasztaszövetért	6.956	„	-	„
Gressieur francia kárpitos	4.571	„	-	„
Blaicher kályhás	1.844	„	-	„
Tükörfestő	638	„	-	„
Grattenthaler rézműves	2.437	„	-	„

Ezekon kívül Werner András festő, Rörich szobrász és egy Clement nevű francia mester is sokat dolgoztak. Maga a kárpitosmunka az anyagokon kívül 15.992 frt 37 krajcárba került. A kristálycsillárokat átlag 500 forintjával vették. Három művészi órát és hat széket Párisban csináltattak. Az ajtók összes zárait tűzben aranyozták. Ezek még ma is teljesen ép állapotban vannak; a legújabb becslés szerint egy-egy ajtó zárját és kilincsét ezer koronára becsülték.

A palota belső berendezése nagyjában elkészülvén, 1769-ben az egész épületről leltárat készítettek. E rendkívül becses okirat *Universale Inventarium über alle befindliche kays. königl. Mobilien, so nachdem die Restaurierung der Hofkanzlei völlig neu aus allerhöchsten Aerario beygeschaffet worden* cím alatt Nigrin magyar kancelláriai inspector készítette.⁵⁷⁵ A leltári leírás az első emelet előszobájával (Antechambre) kezdődik. A kettősszárnyu aranyozással diszitett ajtók fehérek voltak. A *supra porta* szép szobrásmunka volt. Az előszoba három oldalfalát a Windischgraetz-palotával együtt vásárolt pompás németalföldi gobelinek diszítik. Ezek közül a középső és legnagyobb a halászatot, az innenső a jósnőt, a szélső pedig a

⁵⁷⁵ Közös p. ü. lt. Camerale. Az inventarium ivalaku nagy könyv.

pásztori életet allegorizálta. A spaléták faragott szobrásmunkák voltak. Az ajtókon aranyozott és zománcozott zárok ragyogtak. Az előszobából a kihallgatási terembe (audientiás házba) jutott az ember. Ennek még padlója is diófából készült. A plafond aranyozott stuccaturmunka, az ablak-spaléták és a supra-porták diszes szobrásművek voltak. A három oldalfalat spallierek diszíték és az őfelségétől 6200 frt-on készítettett hat olajfestmény, melyeknek valamennyi alakja a pozsonyi koronázáson résztvettek arcképei után készült. A teremben egy mahagoni fából faragott szekrény és egy faragott, vörös damasztal bevont *a la reine* garnitúra állott. Innét a kancellár dolgozószobájába nyílt az ajtó. A padló itt is diófából készült. A falakat németalföldi (Windischgraetz-féle) gobelinek fűdték. Ezek egyike a parasztok táncát, másika a konyhakertészt, harmadika a gabnáját hazaszállító pórt ábrázolta. Ezen kívül damasztkabriolet-székek, török mogyorófából faragott, mahagoni és rózsaszínű fával kirakott szekrény, óra, indián (mahagoni?) fából faragott íróasztal és fejrő márványkandalló diszíték a dolgozószobát.

A kancellár hálószobájának legnagyobb ékessége a pompásan, lengyel módra faragott mennyezetes ágy volt.

Erre következett a kancellárnénak fényesen berendezett öt helyisége. A szobákat selyem (*à la Cabriolet*) butorok és rézlapon nyugvó módi kályhák diszíték. Az egyik szobában szép faragott keretben függött az a ma is meglévő gobelin, amely Európa elrablását ábrázolja.

A nagy hálóterem falait egészen vörös karmazsin borítá. A mennyezetes, vörös damasztal bevont parádés ágy új francia módra készült. Faragott kabriolet-székek (karmazsin), trumeau, művészi francia ismétlőóra stb. emelték a szoba díszét. A nagy hálóterem mellett volt a *compagnie* vagy *alcoven*-szoba, ennek falait szintén vörös karmazsin borítá. Az itt lévő trumeau tükörét a bécsi gyárban készítették. Ez a tükör akkor még ritkaságszámba ment, mivel felső lapján kívül hét lábnál magasabb és öt lábnál szélesebb volt.

Az első díszterem az uccára nyílt. Ez a terem a diófa padlótól kezdve fel teljesen művészi stuccatur-munkával volt borítva. A supra-porták és a spaléták szobrásmunkák voltak. A két faragott trumeau hatalmas tükörtáblái a bécsi gyárban készültek. A faragott butorokat selyem borítá. A kályhák remekbe készültek s a fölöttük lévő *feston*-ok és vázák antik és művészi becsű tárgyak voltak.⁵⁷⁶

A középső díszterem falai spallierozva voltak. Három csodaszép francia gobelin csüngött itt. Az első Vénuszt ábrázolta, amint a fürdőből kilép; a második, a legnagyobb Bacchust, a harmadik pedig Vulcanust. Ezeket a gobelineket a teremben lévő garnitúrával együtt Eszterházy hercegnétől vásárolták. A butorokon lévő Eszterházy-cimereket selyemmel takarták el s helyökre Magyarország címerét festették. Ugyane teremben az egyik divánt is gobelin borítá. A hatalmas luszter genuai kristályból készült. A két pompás kályha fölött lévő művészi festonok összefüggésben állottak a falakat díszítő gobelinekkel; azaz az egyikén fegyvercsoport állott s így ez a Vulcanust ábrázoló gobelinhez, a másik pedig, mely a halászatot mutatta be, a Venust ábrázoló kárpíthoz tartozott.

A nagy tanácssterem a padlótól a mennyezetig aranyozott fehér falrészekre volt osztva (*boiserie*). A falakat Ferenc német császár, Mária Terézia és II. József életnagyságu arcképei díszíték. A negyedik kép az 1741. évi koronázó országgyűlést ábrázolta, s ezt - mint említők - Mária Terézia festtette a kancellária számára. A plafont a Szent István-rend allegóriája díszíté. A nagy freskó *portrait*-k után azt a jelenetet mutatja be, midőn Mária Terézia a Szent István-rendet szétosztja. Itt a nagy tanácssteremben a két utolsó ablak között zöld bőrrel bevont egyszerű pad állott. E padot a kancellária örök emlékül őrizte, mert Mária Terézia királynő a kancellárián tett első látogatásakor e padon ült s a kancellária kútjából egy pohár vizet itt ivott.

⁵⁷⁶ Ezek a *feston*-ok megmaradtak; müértők ma is bámulva szemlélik.

A kancellár dohányzó szobáját tölgyfapadló és tölgyfabutorok diszíték.

A második emeletet a hivatalos helyiségek foglalták el. Itt semmiféle fényüzést nem fejtettek ki, sőt az itt lévő helyiségeken még nagyobbyszerű átalakítások sem történtek. A földszintet a sütőház, cukrászda, konyhák s a cselédség lakásai foglalták el. Az istállók - mint említők - a Rosengasse-ban levő és a kancellária tulajdonát képező kis házban voltak. A huszonhárom lóra való istálló is nagy költséggel épült s a lovak abrakoló vályui mind faragott kőből készültek.

Amint e leírásból is láthatjuk, a nagy költségek és fényezés nem a kancelláriának, hanem a kancellár személyének szólt. S ez a dolog az akkori viszonyok mellett természetesnek látszott, mert reprezentálás céljából költöttek oly sokat a magyar kancellária palotájának berendezésére s erre csak maga a kancellár volt hivatott. Az újjáalakítás nagy munkája már-már befejezéséhez közelgett, de még senkisé nem tudta, hogy a nagy költségeket hogyan és honnan fizetik. A közel háromszázezer forintnak elköltése az országgyűlés tudta nélkül történt, s arra számítani nem lehetett, hogy e nagy összeget Magyarország egyszerűen magára vállalja. Legjobb esetben csak arra gondolhattak, hogy a fényes magyar otthon a rendek tetszésével fog találkozni s így csupa előzékenységből sem fognak az adakozástól visszariadni.

Kezdetben maga Mária Terézia sem volt tisztában vele, hogy honnan kerül elő az a nagy összeg, melyet a kancellár királyi jóváhagyással elköltött. Az 1768. évi november 29-én tehát kérdést intézett Eszterházy kancellárhoz, miként lehetne a kancellária újjáalakítására felvett 279.264 forintot tíz év alatt kifizetni s mi módon lehetne e célra Magyarországon biztos alapot teremteni.⁵⁷⁷

Ezen kérdés felvetése összefüggésben állott a kancellária személyzetének fizetésével. Ha ugyanis a palota újraépítésére felvett kölcsönök a kancellária taksa-jövedelmét terhelték volna, akkor a személyzetet e jövedelemből fizetni alig lehetett volna, márpedig Mária Terézia királynő 1768. november 29-én elrendelte, hogy a kancellária személyzetét ezentul is a különben fölemelt taksa-jövedelemből kell fizetni.

A királynő kérdéseire Eszterházy kancellár 1768. december 2-án felelt.⁵⁷⁸ Felterjesztésében erősen mentegeti magát. Ő - ugymond - csak azért sürgette a javításokat, mert a levéltár és a hivatalok a nedvesség miatt sokat szenvedtek. A maga szállásával ő teljesen meg volt elégedve s csak új tetőt és némi átalakításokat kívánt. Öfelsége azonban Paccassi jelentésére a teljes újjáalakítást rendelte el.

Ami a költségek fedezését illeti, Magyarországon erre alkalmas alap nincsen, mivel ott minden alap: contributio, vám, bányajövedelem, fiskalitas stb. »regalia principis«-nek tekintendő. A kancelláriai taksajövedelem sem alkalmas e célra, mivel a bevétel annyira csökkent, hogy a személyzetnek járó évi 40.000 ft is alig folyik be. Ennek a jövedelemapadásnak pedig az az oka, hogy öfelsége a taksákat igen sokaknak elengedi. »Az én kancellárságom idején - írja Eszterházy - a feleknek eddig 123.353 ft-ot engedtek el.« A kancellária épületének újjáalakítására fordított összeget legkönnyebben úgy lehetne előteremteni, ha a lutrijátékot (lotto di Genua) Magyarországra is behoznák. Ennek útjában semmi akadály sem áll, mivel már Európa minden államába behozták. A lutriból befolyó jövedelem nemcsak a kancelláriára fordított költséget fedezné, hanem ugyanabból még árvaházakat és tüzesetek ellen biztosító intézeteket is lehetne Magyarországon létesíteni.

⁵⁷⁷ Országos Levéltár és közös p. ü. lt.: Camerale.

⁵⁷⁸ Ugyanott.

Eszterházy ezen javaslatát a királynő el nem fogadta. Nem azért, mintha a lutrijátékot ellemezte volna, hanem egyedül azért, mert az udvari kamara felvilágosításából értesült, hogy az örökös tartományokban a genuai lutri kizárólagos bérlőjének, Conte de Cataldinak privilegiuma Magyarországra is kiterjed. Ez a privilegium 1770. április 1-én jár le. S ha ezután Magyarországon a lutrijátékot önállóan rendeznék, akkor az udvari kamara eddigi jövedelmének jelentékeny részétől elesnék. Emiatt Mária Terézia azt ajánlotta Eszterházynek, hogy talán házipénztárukból áldozhatnának a megyék a kancellária épületére.⁵⁷⁹

Ugy látszik, maga a királynő is sejtette, hogy az utóbbi terv sikerrel nem igen kecsegtet; ezért tehát még Eszterházy válaszában beérkezése előtt, legalább ideiglenesen, a 279.264 frt kifizetését az udvari kamarára kívánta hárítani.

Ez a szándék az udvari kamarának természetesen nem volt kedvére. Az 1768. év november 9-én kelt felterjesztésében tehát azon igyekezett, hogy a királynőt e szándékától valamikép eltérítse. »Ha felséged - ugymond - a 279.264 frt kifizetését az amugy is rendkívül megterhelt »Cameral-Schuldwesen«-re hárítja, úgy az adósság még inkább növekedni fog. Gondolja meg felséged, hogy a cseh, az erdélyi, a birodalmi kancelláriák és a »Banco et Commerzien« mind a maguk erejéből gondoskodtak palotáik építéséről és maguk teremtetek arra alapot. Felséged érdeke is azt kívánja, hogy a magyar kancellária »ex visceribus regni Hungariae« teremtsen alapot és abból fizesse ki a nevezett összeget.«⁵⁸⁰

Az udvari kamara ezen előterjesztése a királynőt szándékában meg nem ingatta. A kamarai felterjesztésre ráírta, hogy Eszterházynek kötelességévé tette minden igyekezettel azon lennie, hogy Magyarországon alapot teremtsen s az egész 279.264 frt-ot tíz év alatt visszafizesse. Addig azonban, míg sikerül ily alapot létrehoznia, az *Universal Cameral Fundus*-nak kell az egész összeget megfizetnie.

Ez a királyi végzés Mária Terézia jóindulatának újabb jele volt. S ha valamivel, úgy ezen intézkedésével mutatta meg, hogy nem hagyja cserben azokat, akik az ő kezdeményezésére a magyar kancellária fényes otthonát megteremtették.

A királynőnek a kancellárhoz intézett jegyzékére Eszterházy 1769. április 27-én válaszolt. Szerinte merő lehetetlenség, hogy a kancellária épületének költségeit a házi alapból fedezzék. Ez az alap ugyanis annyira meg van terhelve, hogy az adópénztárból kell a felmerülő hiányokat pótolni, máskülönben azon alapból még a tisztviselőket sem bírnák fizetni. Addig tehát, míg az országgyűlés összeül s majdan kellő alapról gondoskodhatik, a költségeket az udvari kamara fizesse ki.⁵⁸¹

Amit Eszterházy itt kérelem és javaslat gyanánt előadott, azt - mint említők - Mária Terézia már jóval előbb önkényt elrendelte. Az udvari kamara fizető hivatala már 1769-ben megkezdte a fizetést s az év végéig az egész terhet kifizette.

A kifizetés megtörténte után, az udvari kamarától kifizetett összeg megtérítéseképpen a magyar kancellária taksa-jövedelmét királyi rendelettel az udvari kamara jövedelmeihez csatolták. Így tehát a magyar kancellária illetékjövedelme ezen a címen lett az udvari illetéki hivatal egyik jövedelmi forrásává 1770-től 1848. június haváig. A kancellária személyzetének fizetése azonban ezentul is a taksa-jövedelemből történt.

⁵⁷⁹ Ugyanott.

⁵⁸⁰ Közös p. ü. lt.: Camerale.

⁵⁸¹ Ugyanott.

Mivel a magyar kancellária a fentebbi intézkedések miatt rendes jövedelmétől elesett, Mária Terézia 1768. július 6-án elrendelte, hogy a kancellária épületén ezentul az összes javításokat a cs. és kir. udvari építési hivatal (hofbauamt) végezze.⁵⁸²

Az újjáalakítás ügye ezzel ugyan végetért, de kisebb-nagyobb költségek azért még később is felmerültek. Így 1771. február 12-én Bolza a kamarai számadó hivatalt felszólította, hogy a kancellária teljes berendezéséhez még szükséges 7287 frt 57 kr.-t utalványozza ki, mert öfelsege ez összeg kifizetését már engedélyezte. Mivel hasonló kiadások még többször is felmerültek, az udvari kamara 1771. május 14-én⁵⁸³ a királynőt arra kérte, hogy a kiadásoknak legalább egyrészét Magyarország viselje. »A kancellária épülete - írja - a magyar rendeké, tehát a kiadások egyrészét is Magyarországnak kellene viselnie.«

Mivel a kancelláriának a taksajövedelem elvonása után semmi bevétele nem volt, a királynő az udvari kamara óhaját nem is teljesítette. Még József is édesanyja óhaja szerint intézkedett, mikor 1771-ben elrendelte, hogy a kancelláriai építkezés és javítás költségeit a kincstár (von meinem aerario) fizesse.⁵⁸⁴ Mivel a kamara ez ellen már semmit sem tehetett, tehát legalább a magyar kancelláriának igyekezett kellemetlenségeket okozni. Bekövetelte az építkezésre vonatkozó, már régen jóváhagyott számadásokat és kezdetben bizonyos szabálytalanságokat fedezett fel. Wass Mihály registrator, aki négy éven át rendkívüli odaadással vitte a kancelláriai építkezések számadásait, kimutatta, hogy az összes számadások a legnagyobb rendben vannak. Erre a kancellár Wass Mihálynak 300 forintnyi jutalmat javasolt. Az udvari kamara meg azt ajánlotta, hogy Wass Mihály számadásaira 126 frt 36 kr. bélyegilletéket vessenek ki.⁵⁸⁵ Egy másik felterjesztésében meg a kancellária berendezését kifogásolja. »Mire való - ugymond - egy állami hivatalnak a sok selyemkanapé, parádés mennyezetes ágy, faragott trumeauk, drága órák, barometerek?« stb. Ez a megjegyzés nem minden alap nélkül való volt s nem csupán az udvari kamara véleménye hangzott így.⁵⁸⁶

Sok baja volt ez időben a kancelláriának Bécs városával is. A magistratus ugyanis semmibe sem vette, hogy szabadházzal és kincstári épülettel van dolga, s a rendes városi adón kívül a telekadó és a polgári ispotálydíj fejében 1775-ben a hátralékkal és kamatokkal együtt egyszerre 935 frt-ot követelt.

Bécs város tanácsa ugyanis azon véleményen volt, hogy a kancellária épülete az általános szabályok alól kivéve nincsen s nem is volt. A városi tanács más tulajdonost nem ismer, mint a magyar kancelláriát, s ezt inkább kell fizetésre kényszeríteni, mint a magánembereket.⁵⁸⁷

Ezen ügyből Bécs városa és az udvari kamara között majdnem per keletkezett. Csakis az összeg kicsisége hátráltatta a kamarát a per megindításában. De az adóhátralék után kivetett kamat megfizetését így is megtagadta.⁵⁸⁸

Mária Terézia halálával a magyar kancellária legfőbb védőjét és támaszát veszítette el. Utóda, II. József alatt már nem állott a kancellária mögött a jóindulatu, bőkezű uralkodó, hanem a

⁵⁸² Ugyanott.

⁵⁸³ Közös p. ü. lt.: Camerale.

⁵⁸⁴ Ugyanott.

⁵⁸⁵ Ugyanott. 1770. okt. Hofkammer-Departement in Cameralibus.

⁵⁸⁶ Ugyanott. Cameral Hauptbuchhalterei, 1770. okt. 29.

⁵⁸⁷ A bécsi adóhivatal szerint a kancelláriának tíz percentet kellene adóhátralék fejében fizetnie. Régente - írja - minden forint után naponként 3 krajcárt kellett adóhátralék fejében fizetni, de még úgy is a harmadik hóban katonai executiót bocsátottak ki.

⁵⁸⁸ Ugyanott. *Le Fevre* kamarai prokurátor jelentése és a bécsi adóhivatal kimutatása, 1775. febr. 13-án.

komoly és rideg politikus, aki mint minden intézménnyel szemben, úgy a kancelláriával szemben is egyedül a saját nézeteit és meggyőződéseit juttatta érvényre. II. József nagy ujitásai közepette a magyar kancelláriáról sem feledkezett meg. E helyen csupán magáról az épületre vonatkozó intézkedéseiről szólunk.

II. József a magyar és az erdélyi kancelláriát 1783-ban egyesítette. Az egyesítés maga után vonta a magyar kancellária épületének kibővítését, mert a régi palotában a két kancellária el nem fért. A kibővítés csakis úgy volt lehetséges, ha a magyar kancelláriával szomszédos házak valamelyikét megvásárolják. Mivel a közvetlen szomszédságban lévő *Trautsohn-palota* (a mai Bankgasse 6. számú háza) éppen eladó volt, II. József 1783. április 3-án elrendelte a palota megvásárlását az erdélyi kancellária számára.

A Trautsohn-féle palotának ezidőbeli tulajdonosa Auersperg Károly herceg volt.⁵⁸⁹ Az eladási szerződés tehát közötté és Eszterházy Ferenc gróf mint vásárló között, 1783. május 11-én jött létre. Eszerint a Vordere Schenkenstrasse 50. száma alatt a sarkon lévő palota, mely a »Grundbuch zum Schotten« hatáskörébe tartozó szabadház volt, 55.000 frt-on a *magyar-erdélyi* egyesített kancellária tulajdonába ment át.⁵⁹⁰ A belső berendezést a volt tulajdonos a maga számára tartotta meg.

A régi Trautsohn-féle hercegi palota egykor Bécs kiválóbb épületei közé tartozott. Művészeti szempontból már csak azért is figyelmet érdemelt, mert a hírneves műépítő, *Fischer János Bernát* alkotása volt. Az idők folyamán azonban a sok átalakítás miatt sokat veszített eredeti szépségéből. Most, hogy a magyar-erdélyi kancellária tulajdonába ment át, ismét nagyobb átalakításnak nézett elébe. Csak sajnálnunk lehet, hogy ezen átalakításnál a művészi szempontokra figyelmet nem fordítottak. Érdekes, hogy az átalakításnál a magyar kancellária palotája is szenvedett. Ekkor szedték le homlokzatáról az oszlopokat és a kőből faragott szobrokat, hogy így a két épületet legalább külsőleg egyöntetű egészé alakítsák.

Magának az ujonnan vásárolt palotának átalakítása és berendezése 77.102 frt-ba került. A volt erdélyi kancelláriai palota (Sinzendorf-ház) eladásából befolyt 61.000 frt, s így a vételárral együtt Erdély rendjeinek még 71.002 frt-ot kellett fizetniök. Mivel a magyar kancellária az új épülethez semmivel sem járt, tehát a tulajdonjogban sem volt része. S mégis mind az adásvevési szerződésben, mind a telekkönyvben a magyar és erdélyi kancellária szerepel tulajdonos gyanánt. Ezt a tévedést a telekkönyvben jóideig nem igazították ki. Még 1826-ban is felmerült az a kérdés, hogy az erdélyi kancellária épületének ki a tulajdonképpeni birtokosa? Reviczky grófnak 1828. augusztus 1-én kelt felterjesztése szerint az erdélyi kancellária a Trautsohn-féle (Bankgasse Nr. 6.) palotának csupán természetes tulajdonosa, mert a házat a telekkönyvben nem az erdélyi kancellária részére jegyezték be. A telekkönyvben - írja gróf Reviczky - a legutóbbi telekadórevízió (gewährserneuerung) alkalmával (ami minden 15 évben szokott történni) s a telekkönyvi lapon a magyar erdélyi kancellária szerepel tulajdonos gyanánt. S mivel »a potiori fit denominatio« minden egyéb hivatalos iratban csakis a magyar kancellária szerepel.⁵⁹¹

⁵⁸⁹ A bécsi telekkönyv szerint a Trautsohn-palota 1725. jan. 2-án szállt az Auersperg grófok kezére.

⁵⁹⁰ E palota telkének földesura (grundherr) a schotteni (skót) apátság volt, s mint ilyen, a *Grund-dienst* címén évi 3 krajcárt szedett a telektől, s azonkívül minden 15 évben a telekadó alól a kancelláriának meg kellett magát váltania. Ezeket a kötelességeket a kancellária a vásárlás alkalmával magára vállalta.

⁵⁹¹ A Bécs-városi telekkönyv a Bankgasse 6. sz. házáról (vagyis az erdélyi kancellária palotájáról) ezt mondja: »Zahl nr. 79. Wilhelm Fürst von Trautsohn seit 2/I. 1725. Karl Graf von Auersperg seit 5/III. 1783. Ungarische Siebenbürgische Hofkanzlei seit 28/III. 1794. Siebenbürgische Herrn Staende seit 5/V. 1848.«

Reviczky ezen felterjesztésére öfelsége elrendelte, hogy az erdélyi kancellária épületének tulajdonosai közül a magyar kancelláriát törölni kell ugyan, de Magyarország jogait, ami illeti, azt az igazság és a méltányosság szerint kell eldönteni.

II. Lipót, mint tudjuk, 1791-ben a két kancelláriát újra elválasztá egymástól. Az elválasztás folytán felmerült építési költségek 16.309 frt-ra rugtak. 1831-ben még egyezkedett a két kancellária az ablakok és ajtók befalazása ügyében.

A kancellária épületének további sorsa eléggé ismeretes. Az 1848-49-iki forradalom leverése után a kancelláriai hivatal visszaállításáig a palota osztrák kézen volt. Régi, remekbe készült butorainak nagyrésze ekkor ment veszendőbe. A disztermek művészi stuccatur-diszítései is töredezni kezdtek, s mivel kijavításukra nem volt költség, az egészet eltávolították. Amikor az épület ismét magyar kézre jutott, a több százezer forintba került disztárgyakból és butorokból már csak imitt-amott akadt egy-egy darab. A hajdani fényt és pompát csak a falak és az ajtók aranydiszítései és a pompás kályhák hirdették. Bár azóta az épületben mind belsőleg, mind külsőleg több javítás és átalakítás történt, de alapos munkára, a régi stilszerű emlékeknek megfelelő gyökeres újjáalakításra eddig nem gondoltak. Pedig az épület nagy történeti multjánál és jelenlegi céljánál fogva, eltekintve attól, hogy a XVIII. század egyik értékes műemlékéről van szó, bizonyára nagyobb áldozatot is megérdemelne.

Bár egykor e palotának belső berendezése és külső disze sokkal fényesebb volt, mint jelenleg, azért még mindig jelentékeny értéke van. Az 1903-ban készült leltári becslés szerint ugyanis maga a palota 1,610.000 korona, a benne lévő ingóságok pedig 132.389 korona értékkel vannak felvéve.⁵⁹²

III. PALOTA SZERZÉSE AZ ERDÉLYI UDVARI KANCELLÁRIA SZÁMÁRA

Az erdélyi udvari kancellária Bécsben ugyanolyan viszontagságokon ment át, mint a magyar kancellária. Mivel a kormányshék személyzete, bevétele és tekintélye jóval kisebb volt, mint a magyar kancelláriáé, tehát az udvari körök is kevesebbet törődtek vele, mint a magyar kancelláriával. Még csak arra sem érdemesítették, hogy a többi udvari hivatalok példájára a Burgban szállást adtak volna neki. Az erdélyi kancellária tehát kénytelen volt a városban kijelölt helyiségeket elfoglalni. Ezek a helyiségek azonban oly silányak, oly szűkek voltak, hogy bennök sem a hivatalt, sem a levéltárat tisztességesen elhelyezni nem lehetett. E méltatlanság és lealázás a kancellári személyzetnek annál inkább fájhatott, mivel szemmel láthatta, mennyi és milyen előnyökben részesülnek a többi udvari hivatalok. Az erdélyi udvari kancellária tehát évről-évre panaszkodott és minden kitelhetőt elkövetett, hogy a többi udvari hivatalok példájára szintén udvari szállást kapjon. Ezen törekvése azonban hiábavaló volt. Az 1705. évi aug. 27-én kelt felterjesztésében pl. azt írja a kancellária, hogy lármás vendégfogadóban, üzletek között van elhelyezve. A levéltárat a korhadt fatető alatt a tűz és a nedvesség egyaránt pusztulással fenyegeti. Kérve-kéri tehát öfelségét, adatna az erdélyi udvari kancelláriának is udvari szállást (aulicum quarterium).⁵⁹³

Az itt leirt helyiség az erdélyi kancelláriának legrégibb bécsi szállása volt. A Kruegerstrasse-ban (ma Kruegerstrasse 3. szám), az *Aranyoroszlán*-hoz címzett Schilling-féle vendég-

⁵⁹² A minisztériumban lévő hivatalos felbecsülés szerint.

⁵⁹³ Országos Levéltár: erdélyi kancell. oszt.

fogadóban volt ez a szállás,⁵⁹⁴ ahol az erdélyi udvari kancellária három kis helyiségért évi 36 forintot fizetett. A kancellária hiába igyekezett e nyomoruságos helyiségekből menekülni, hiába esedezett udvari szállásért, méltányos és jogos kérése meghallgatásra nem talált. Évek hosszú során át ott szorongott az *Arany oroszán* lármás, szűk szobácskáiban. Ilyen körülmények közt még megtiszteltetés volt, hogy legalább magának az erdélyi kancellárnak valamivel jobb szállást adtak; de még ez is csak Kászoni János személyes érdemeinek tudható be. Az 1714. június 18-án kelt és Kászoni János erdélyi udvari kancellár (1717-ben Bornemissza néven báró) részére kiállított *Quartiers-Zödl* (tehát nem Hofquartier) szerint a kancellár számára *Cerlet Mária Zsófia* nevű özvegy kalaposnének a Saillergasse-ban (ma Seilergasse Nr. 1.) lévő házában jelöltek ki szállást⁵⁹⁵ és a Kruegerstrasse-ban lévő Schilling-házban, hol a kancelláriai hivatal volt elhelyezve, három lóra istállót. Az erdélyi udvari kancellárnak szállásáért évi 60 frt házbér járt.

Az erdélyi kancelláriai hivatal, valamint a kancellár szállása is, több mint három évtizedig az említett helyen maradt. Csak 1741-ben ment le a kancellária Pozsonyba; de még itt is jóideig kellett várnia, míg szállást kaphatott! Addig az erdélyi kancellária összes dolga a levéltárral együtt a dunai hajókon tartatott.⁵⁹⁶ Amikor azután ismét Bécsbe költözött, újra kéréshez fogott, hogy alkalmas szállást kapjon.

Az 1742 évben, január 15-én ugyanis Rátóti Gyulaffy László alkancellár újra kísérletet tett, hogy a kancellária számára udvari szállást kapjon. »A mostani szállásunk - írja az udvari főmarschali hivatalhoz - a Kruegerstrasseban az *Arany oroszánhoz* címzett (Schilling-féle) házban vagyon. Tűzveszélyes, nyomorult helyiség ez. A registrator és a cancellisták egyetlen szobában kénytelenek munkáikat végezni. Kérjük tehát, minket megillető udvari szállást jelöljenek ki részünkre.«⁵⁹⁷

Ugy látszik, ennek a felterjesztésnek sem volt meg a kívánt eredménye; mert 1742. március 17-én Auersperghez intézett felterjesztésükben a kérést megismétlik. Ezuttal már csak azt kérik, hogy Kászoni boldog emlékü kancellárnak a Saillergasseban volt lakását engednék át a kancellária részére.⁵⁹⁸

Az utóbbi kérést hosszas huzavona után végre csakugyan teljesítették. Az 1742. év őszétől fogva az erdélyi kancellária már a Rosengasseban lévő Cerlet-féle ház második emeletén tartott szállást. Az évi bér itt 1756-ig 82 frt 30 kr. volt.⁵⁹⁹

Mivel az erdélyi udvari kancellárok udvari szállásra szert tenni nem bírtak, a gubernium évenként *subsidium*-ot küldött a kancellároknak. Így 1747. október 5-én Rátóti Gyulaffy Lászlónak 200 aranyat küldött segély gyanánt, azzal a magyarázással, hogy igyekezzék az udvari marschallnál udvari szállást kieszközölni.⁶⁰⁰

⁵⁹⁴ Würthaus zum Goldenen Löwen in Krüger-strasse. (Assignatio quartirii in quo de praesenti archivum cancellariae Transylvanicae servatut. 12. Julii 1709. Ugyanott.)

⁵⁹⁵ Ugyanott. Quartiers-Zödl. 1714. jun. 18.

⁵⁹⁶ Az erdélyi udvari kancellária őfelségéhez 1741. okt. 24-én »publicis rationibus exigentibus cancellaria Transylvanica simul cum archivo Vienne beneficio aquae ante triduum hic appulerit... tam archivum quam Cancellariae res in navibus habeantur«... stb. (Ugyanott.)

⁵⁹⁷ Ugyanott.

⁵⁹⁸ Ugyanott a Krügerstrasse-i szállás - írja az erdélyi udvari kancellária - nagyon szűk, a levéltár gyalázatos helyiségben van.

⁵⁹⁹ E ház ma a Rosengasse 1. sz. alatt van.

⁶⁰⁰ Országos Levéltár: erdélyi kancell. oszt.

Gondolhatjuk, hogy Erdély rendjeire és a kancelláriára nézve lehangoló volt az a körülmény, hogy az erdélyi udvari kancellária nem részesült abban az előnyben, amihez más udvari hivatalok nagyon is könnyen jutottak. Mikor azután a magyar kancellária palotát vásárolt magának, nemcsak magában az erdélyi kancelláriában, de egész Erdélyben is visszhangra talált az az óhaj, hogy Magyarország példájára Erdély is méltó otthont teremtsen Bécsben lévő kormány széke számára. Ez azonban több éven át pusztán óhaj maradt. Erdély szomorú gazdasági helyzete, a háború okozta nyomorúságok ugyanis nem engedték az életrevaló terv kivitelét.

A megvalósulás reménye csak akkor kecsegtetett sikerrel, mikor az erdélyi kancellária élén a tevékeny és fényűző gróf Bethlen Gábor állott. Az ő összeköttetése és befolyása Erdélyben dülőre vitték a palotavásárlás ügyét. Az erdélyi gubernium 1755. szeptember 12-én már tudatta Bethlen Gáborral, hogy az egész ország helyeseli azt a tervet, mely szerint *Magyarország dicséretes példájára egy ház vásároltatnék* a kancellária és a levéltár elhelyezésére.⁶⁰¹

A következő napon (szeptember 13-án) a három státus Szeben városában kiállította Bethlen számára a plenipotenciát. Eszerint az erdélyi státusok gróf Bethlen Gábor kancellárt felhatalmazták, hogy minden költség beszámításával 50.000 ft-on palotát vásároljon. A vételárat a státusok három év alatt három egyenlő részben fogják megfizetni.⁶⁰²

Bethlen Gábor - ugyálszik - a magyar kancellária vásárlásának a példája után indult. A megszavazott összegre ugyanis tekintettel nem volt s jóval drágább palotát vásárolt, mint amelyet az erdélyi státusok óhajtottak.

Bethlen választása a *Sinzendorf Vencel*-féle palotára esett. Ez épület a magyar kancelláriához igen közel, a *Löwel-Bastion*-nal szemben, Pálffy Miklós gróf palotája mellett, a Hintere Schenkenstrasse nevű ucca 58. száma alatt állott.⁶⁰³ A gróf Bethlen Gábor és gróf Sinzendorf Vencel között 1755. október 6-án kötött adás-vevési szerződés szerint maga a palota 60.000 ft-on, a butorzat 5000 ft-on került az új tulajdonos kezére. Ezenkívül az akkori bécsi szokás szerint Sinzendorf grófnő részére még külön 400 aranyat kellett fizetni »schlüsselgeld« címen. A megvásárolt palota szabadház volt, de a Landstrasse-n lévő Augustinus-atyáknak évi 36 dénár szolgálattal tartozott.

Az erdélyi udvari kancelláriának házvásárlása nem volt a királynő akarata ellen. Amikor Bethlen Gábor 1755. december 12-én Mária Teréziának tudomására hozta, hogy a Sinzendorf-palotát butoraival együtt 65.000 ft-on és 400 aranyon megvásárolta, őfelsége a dolgot tudomásulvette s azonnal megengedte, hogy a 60.000 ft-ot, valamint a javításokra szükséges 8000 ft-ot a kincstár előlegezze. Ez a 8000 ft jórészt a levéltári helyiségre és némi átalakításra kellett.⁶⁰⁴

A kincstár részéről engedélyezett összeget a királyi végzés szerint az erdélyi *Cassa provincialis*-ból kellett megtéríteni.

Alig hogy az átalakításokat megkezdték, kitünt, hogy a 8000 ft megközelítőleg sem lesz azokra elég. Bethlen kancellár ugyanis nem egyedül az elkerülhetetlen kiadásokra szorítkozott, hanem azon volt, hogy az erdélyi kancellária palotája se nélkülözze a fényt és az uri

⁶⁰¹ Ugyanott.

⁶⁰² A három státustól kiállított plenipotentia különösen hangoztatja, hogy *főleg a levéltár érdekében* hozza meg ezt az áldozatot.

⁶⁰³ Nem tévesztendő össze a magyar kancellária részéről vásárolt s a Windischgraetz-palotába épített és szintén a Schenkenstrasse-n lévő Sinzendorf-házzal.

⁶⁰⁴ ...»in structuram praeterea - írja Bethlen - cancellariae archivo securitatis intuitu«... stb. (U. o.)

kényelmet. 1756. július 7-én a királynőt már ismét arra kéri, hogy a kancelláriai átalakításokra újabb 14.000 forintot engedélyezzen s ez összeget majdan »ex fundo restantiarum et debitorum« Erdély fizesse.⁶⁰⁵

Mária Terézia, mint a guberniumhoz július 12-én intézett levele mutatja, ezt a 14.000 forintnyi kiadást is azonnal engedélyezte.⁶⁰⁶

A főbb kiadások, miket az összegből fedeztek, ezek valának: három padlásszoba készítése és Erdély címerének kőbe faragása 6000 forint, asztalosmunkák 2560 forint, festő- és aranyozó-munka 2621 forint, stuccatur-munka 611 forint, tükrök vásárlása 943 forint, az uralkodópár életnagyságú arcképe a rájárával együtt 716 forint 40 krajczár, a kárpitosmunkák 2758 forint, a szobrászmunka 480 forint, lakatosmunka 871 forint, rézművesmunka 280 forint, üvegesmunka 327 forint, a cserepező munkája 433 forint. Ezek a kiadások együttesen 20.288 forint-ra rugtak.

Bár e költségek az ujonnan szerzett palota átalakítását teljesen nem fedezték, s így előreláthatólag még több kiadásra lehetett számítani, Erdély még az eddigieket sem volt képes idejében megfizetni. Így 1758-ban április 6-án, majd április 15-én maga a királynő sürgeti a guberniumnál az esedékessé vált 22.000 forint kifizetését.⁶⁰⁷ A többszörös intés és sürgetés keveset használt. A gubernium 1759. január 23-án Szebenből azt írja öfelségének, hogy a szanaszét dülő dögvész miatt rendkívül sok volt a kiadás, a 22.000 forintot tehát egyelőre nem fizethetik meg.⁶⁰⁸ Ez a késedelem az erdélyi kancelláriának sok kellemetlenséget okozott. Sinzendorf gróf ugyanis adósságokba lévén merülve, fizetni nem tudott s hitelezői, a többi között Bécs városa is, a palota vételárából igyekeztek követeléseiket megszerezni.

A kedvezőtlen pénzügyek Bethlen grófot nem tartották vissza, hogy a palota belső diszítésén tovább is ne fáradozzék. Alig mulik el esztendő, hogy valami diszesebb butordarabot, vagy valami művészi tárgyat ne szerezzen. Ezen törekvéseiben segítségére volt Mária Terézia királynő jóindulata és támogatása is. A kisebb összegeket nem is említve, 1766-ban például öfelsége egyszerre 7000 forintot rendelt a kincstárából butorok vásárlására.⁶⁰⁹ Mivel már a fényűző Sinzendorffok is sokat költöttek palotájuk berendezésére, s mivel a kancellária a palotával együtt az összes butorokat is átvette, elgondolhatjuk, hogy az újabb bevásárlásokkal az erdélyi kancellária palotája uri kényelem és pompa dolgában kevés kívánnivalót hagyott fenn. Ezt annál inkább feltehetjük, mivel Bethlen Gábor gróf a fényűzésnek és pompának nagy barátja volt, s ugyyszólván egész vagyonát ezen szenvedélyének áldozta fel. Mentségül csak az szolgálhat, hogy azon korban a Bécsben időző magyar főurak között a nagyzásig menő költsékezés általános volt; s Bethlen grófnak még hozzá a reprezentálás is rengeteg összegekbe került.

Az erdélyi kancellária palotájának belső berendezésére vonatkozólag megemlíthetjük, hogy ennek elkészítésén szintén a legkiválóbb iparosok és mesterek dolgoztak. A kárpitosmunkákat *Kraisz Miklós* udvari kárpitosmester végezte; a faragott butorokat *Gergogne Miklós* készíté; a kőfaragó-munkákon *Wasserburger Ferenc*, a stuccatur-munkákon pedig *Buhey*

⁶⁰⁵ Országos Levéltár: erdélyi kancell. oszt. Bethlen a többi közt ezzel menti a tulkiadását: »nisi ex fundamento murus capitalis aliquot оргiarum cum fornicibus ductus fuisset, periculum toti aedificio cum tempore imminere potuerit.«

⁶⁰⁶ Ugyanott.

⁶⁰⁷ Ugyanott. »Fl. 22.000 illico restituantur eo magis, quo certius sit per dilationem solutionis, quae respectu unius termini subest, solutionem altereius termini aequae effluxi non tardari, minus impediri debere aut posse.«

⁶⁰⁸ Ugyanott. »cum lues epidemia in visceribus patriae saeviens, virus suum ulterius diffunderet«... stb.

⁶⁰⁹ Ugyanott.

János és Orsatti Péter dolgozott. A művészek közül megemlíthetjük *Ehrensorgi Kobler János* Péter kamarai festőt, aki a császár és a királynő arcképét festé s ezért 1758-ban 100 arany jutalmat kapott. *Schütz Lőrinc* portrait-festő ugyancsak öfelségeik arcképeit a nagy tanács-terem számára festette. *Fengler Antal* szobrász a faragott szobrásmunkákat végezte. Ezeken kívül *Marsch János* és *Rumel Ágost* festők is dolgoztak a palota diszítésein. Melyikük készítette az ebédlőteremben lévő olajfestményeket (von Ostischen Historien), nem tudjuk.⁶¹⁰

Az erdélyi kancellária épületében negyven különböző nagyságu helyiség volt. A második emelet egyrészét a szépen renovált kápolna foglalá el. Aranyozott oltárát, antependiumát, cheridonját, a felfeszítést ábrázoló oltárképet még a Sinzendorf grófok készítették. Bethlen gróf csak renováltatta az egészet.

A második emeleten volt a nagy ebédlő, melyet aranyozott lécek és festett spalierek diszítettek. A kis és a nagy veres termeket egészen damaszt spalier borította; a damasztal bevont butorok ugyanitt fehér fából készültek. A kancellárné magánlakása szintén a második emeleten volt. Az első emeletet a főkamrás irodáján kívül hivatalos helyiségek, konyhák és a cselédség szobái foglalták el. Mivel - mint említettük - a palota fényének emelésére Mária Terézia is adott 7000 forintot, az ezen összegen vásárolt butorokat külön leltározták, mivel azoknak tulajdonosa gyanánt az udvari főkamrás szerepelt.⁶¹¹

Az erdélyi udvari kancellária fényes berendezésével sehogysem állott arányban pénzügyi helyzete. Sokszor még a legszükségesebb dolgokra sem igen telt. Az adót sem fizette rendszeren, s a többi között Mária Terézia 1766-ban is megintette a kancelláriát az adóhátralékok nemfizetése miatt. Kortörténeti szempontból nem érdektelen az erdélyi kancellária apróbb kiadásait ismernünk. Körülbelül ugyanazok a kiadások szerepelnek évenként. Perger László számadásában például (1756.) ilyen rovatokat találunk: »vettem a felséges kancellária számára két rézgyertyatartót koppantóstul; három pár fakalamárist, három ollót, négy tucat plajbászt, selyemcérna- és tűtartó-skatulyát; a kancellária ablakinak szükségire való vasvillácskákat hármat vettem« stb. Évi díj járt a kancellária háza körül égő két lámpás fejében a Szent István-templom tornyában lévő tűzörnek; a Három királyok-napján végbemenő füstölésért a benedictusoknak 4 forint 10 krajczár, a sekrestyésnek 34 krajczár járt.⁶¹²

Az 1766. évben az erdélyi kancelláriát is azon épületek közé sorolták, melyeket »a magas minisztériumok« laknak, s melyeken a főbb javításokat az udvari építési hivatal végeztette. A belső berendezés fentartása azonban továbbra is a kancelláriát terhelte. Ezen intézkedés az erdélyi kancellária részére nagy jótétemény volt, mert, mint említők, pénz dolgában ott nagyon szűkösen voltak. Sokszor még az apróbb kiadásokat sem bírták fizetni. Így 1767. március 14-én is Mária Terézia rendeletére az udvari kamara előlegezett ilyenekre 379 forint 48 krajczár-t. Ugyane célra 1770. május 12-én újra 923 forint 21½ krajczár-t rendelt.⁶¹³

Amikor Bethlen Gábor gróf rengeteg adósság hátrahagyása után meghalt, a kancelláriának is adósa maradt 4342 forint-tal. Mária Terézia 1771-ben ugyan elrendelte, hogy a jelzett összeget Bethlen hagyatékából kell megtéríteni, azonban a hagyaték még a hitelezők kielégítésére sem volt elegendő. Így hát nem lehetett mást tenni, mint a kényes ügy rendezését a kancelláriára bízni.⁶¹⁴

⁶¹⁰ Beschreibung deren in dem Siebenbürg. Hofkanzlei-Haus befindlich und von S. Excellenz Anton Grafen von Salm obersten Cammerern inhabenden Meublen. (Közös p. ü. ltr. Camerale.)

⁶¹¹ U. o.

⁶¹² Perger László calefactor számadásai. Orsz. Ltr.; erdélyi cancell. oszt.

⁶¹³ U. o.

⁶¹⁴ U. o. vannak ez ügyre vonatkozó iratok.

Ilyen és ehhez hasonló anyagi zavarokkal küzdött az erdélyi udvari kancellária még akkor is, mikor II. József rendeletére a magyar udvari kancelláriával egyesítették. Az egyesítés természetesen magával hozta, hogy a két kancelláriát közös épületben helyezték el. Mivel a meglévő két épület közül egyik sem volt elég tágas arra, hogy benne a két kancellária elférjen, ezért tehát az amúgy is nagyobb magyar kancellária mellett egy új épület vásárlását határozták el.

Valamint a két kancellária egyesítése, úgy az új épület szerzése is az erdélyi rendek megkérdezése és tudta nélkül történt. Még a beavatottabbak is csak hírből hallották, hogy az erdélyi udvari kancellária szép palotáját dobra ütik s helyette a magyar kancellária tőszomszédságában mást vásárolnak. Az egész dolgot II. József maga intézte. Az 1783. év március 29-én pl. azt írta gróf Eszterháznak, hogy a Trautsohn-féle palotát kell megvenni az erdélyi kancellária számára 50.000 forintért. Ha pedig ez nem volna lehetséges, úgy az *Uhlefeld*-féle palotát kell megszerezni.⁶¹⁵ Ugyancsak II. József április 3-án már azt írja Eszterházy grófnak, hogy kösse meg a szerződést a Trautsohn-palota megvétele ügyében, mivel elhatározta annak megvásárlását.⁶¹⁶

Az erdélyi rendek szomorúan hallották e híreket. Nagy okuk van a panaszra - írja 1783. április 9-iki felterjesztésében Bánffy gróf - s méltán szomorkodnak, mivel az erdélyi kancellária palotájának a rendek nagy költségén szerzett drága ingóságait elajándékozták s magát a kancellária palotáját az ő tudtuk és megkérdezésük nélkül eladják. A Trautsohn-palotát az erdélyi kancellária épületével összehasonlítani sem lehet. Kevesebbet ér és jóval szűkebb, mint az erdélyi kancellária palotája.⁶¹⁷

Ezek az igazságos hangok a dolgon mitsem változtattak. A Trautsohn-palotát 1783. május 1-én 55.000 forinton megvették s átalakításához azonnal hozzáfogtak.⁶¹⁸ Az 1784. évi december 9-én II. József már értesítette Eszterházyt, hogy az épület teljesen kész és a hivatalok már beköltözhetnek. Az erdélyi kancellária volt palotáját - írja a császár - nyilvános árverésen kell eladni.⁶¹⁹

Ez utóbbi dolog is megtörtént. A régi palota potom áron (61.000 forinton) kelt el. Az erdélyi kancellária új épületének átalakítása 77.102 forintba került. Eszerint az erdélyi kancellária egyesítése folytán Erdély a réginél kisebb, csekélyebb értékű és silányabban berendezett épülethez jutott s még 70.061 forintot kellett ráfizetnie. Az utóbbi összeget a kincstár előlegezte.

A bécsi régi épületekről szóló irodalom, mely a magyar és az erdélyi udvari kancellária (az őfelsége személye körüli minisztérium) kettős palotájáról is megemlékezik, sok téves és valótlan dolgot állít. Így pl. a magyar udvari kancellária palotájáról azt írják, hogy a Kinsperg, Sinzendorf és Althan-féle szabadházakból keletkezett. Schimmer meg az erdélyi kancellária palotájáról azt írja, hogy a magyarral együtt 1784-ben épült.⁶²⁰

⁶¹⁵ U. o. II. József gr. Eszterházyhoz, Bécs. 1783. márc. 29.

⁶¹⁶ U. o.

⁶¹⁷ U. o. Votum: non immerito querulandi ansam habere possent ac se contristatos sentirent, ut si postquam mobilia ejusdem domus magnis dictorum statuum sumpibus comparata alteri donata habeantur, ipsa et jam domus illis insciis et inauditis divendatur... stb.

⁶¹⁸ A szerződés szerint a Trautsohn-féle »Grundbuch zum Schotten dienstbares Freyhaus« adósságmentes palotát Auersperg Károly herceg adta el Eszterházy Ferencnek, akit II. József a vásárlással megbízott.

⁶¹⁹ Orsz. Levéltár: erdélyi kancell. oszt.

⁶²⁰ *Schimmer*: Ausführliche Hauschronik.

II. Lipót, mint tudjuk, a két kancelláriát, bár az erdélyiek az unió mellett voltak, újra szétválasztotta. Az átalakítások ezuttal is 16.309 forint-ra rugtak.

A két kancellária egyesítése, majd meg szétválasztása alkalmával a tulajdonjogot is rendezni kellett volna, de erről teljesen megfeledkeztek. Később azután éveken át vitatkoztak a tulajdonjog felett.⁶²¹ Végre is 1843. május 5-én a Trautsohn-féle palotát, vagyis a magyar minisztérium egyik felét az *erdélyi rendek* nevére táblázták be Bécs városának telekkönyvébe.

⁶²¹ Az udvari kamara még 1826. szept. 10-én is így írt: »wer eigentlich Eigenthümer des gegenwaertigen siebenbürg. Hofkanzlei-Gebaeudes sei, und wem somit die Zahlung der Gewaehr-Renovationis-Gebühren obliegt...« stb.

X. HÁROMSZÁZADOS HABSBURG-JUBILEUM

Ki ne tudna egyetmást Ferenc császár koráról? Ki nem hallott a szabadgondolkozók és ártatlan társaik kivégeztetéséről? Kazinczyval együtt a magyar írók bebörtönzéséről? Bizonyára nem új dolgot mondunk, mikor megemlítjük, hogy Ferenc császár honosította meg az egész országra kiterjesztett kémrendszert. Az is ismeretes, hogy az alkotmány (constitutio) szónak pusztá kimondása is nagy haragra indította őt. De hogy a francia háborúban a magyar ifjuság jórésze elpusztult, az már nem indította meg őt. Különben is országgyűlések nélkül adókat vettetett ki, ujoncokat szedetett s elárasztotta az országot értéktelen papírpénzekkel. Hogy az ő abszolutisztikus kormánya törvényeinket, szabadságainkat sárba tiporta, hogy adminisztrátorok kinevezésével boldogította az országot, stb. eléggé ismert dolog.

Ferenc császár korának egyik szereplő magyarja (Klauzál) a titkosrendőrség jelentése szerint barátai körében úgy nyilatkozott, hogy törvényeink szentségét odaát semmibe sem veszik. Ez egyik legnagyobb szerencsétlensége Magyarországnak; mert hiszen a főtől bűdöslik a hal. A kormány ad folyton példát arra, mint kell törvényeink alól kibujni. *Ez a gonosz tendencia Magyarország nemzeti életét háromszáz év óta uzsorázza, széttagozza minden irányban!*⁶²² Az uralkodó hatalmának és tekintélyének azon rendithetetlen lelkiismeretességen kell alapulnia, mellyel a törvényeket tiszteli s mások által is becsülteti. De ezt mi, magyarok, hiába keressük, hiába várjuk. Mérhetetlen csapás ez hazánkra. A pártemberek alkotmányellenes rendeletei s nem a törvényeink az irányadók. Ennek a következménye a törvényteleniségek érthetetlen türése.

A jóakarat teljes hiányát hirdeti Erdély elnyomása is. Irgalmatlan miniszteri kísérletezésekkel kell ott is, itthon is küzdenünk s ez a nyomorult s állandó helyzet Magyarország haladásának főakadálya. A nemzet érdeke az volna, hogy az idők szellemének követeléseit meghonosítsa. Ez volna az uralkodónak és a kormánynak is a kötelessége. De ehelyett minden haladásnak gátat vetnek. Pedig a *divide et vince* elvével egyetlen államnak sem sikerült a tökéletesség magasabb fokára emelkedni. Hiába! Igaza volt II. Frigyesnek, aki szerint »különös szerencse-csillag örökdi az ausztriai uralkodóházon; mert máskülönben minisztereinek balfogásai miatt már meg kellett volna buknia!«

Nem Klauzál Gábor volt az egyetlen magyar ember, aki ilyen igazságokat hirdetett. Akadtak főurak is, különösen Erdélyben, akik még Klauzálnál is élesebben bíralták Ferenc császár politikáját. És a két testvérországban olyan hangon beszéltek Ferenc császárról, hogy a titkosrendőrség rémüldözve jelentette Bécsben ezen szerinte iszonyatos dolgokat. Mert hát ez a rendőrség mód nélkül megbotránkozott azon, hogy a magyarok szidni merészelik »a legtökéletesebb uralkodót, a népek szerető atyját, a páratlanul népszerű és jóságú fejedelmet, akinek minden szivdobbanása csak kedvelt alattvalóinak szól!« Megírja a titkosrendőrség Bécsbe azt is, hogy gunydalokat énekelnek Ausztria ellen. Felujultak a Rákóczi korából való énekek és a röpiratok a Habsburgok ellen. Még a Zrinyi, Nádasdy, Frangepán kivégeztetésekor megjelent munkát (Austeritas Austriaca) is terjesztik. Pedig - jelenti a rendőrség - ennél veszedelmesebb és gonoszabb könyvet nem irt még protestáns kéz! Hiszen ez a munka I. Ferdinánd korától Lipót uralkodásáig rémitő sok támadást intéz Ausztria ellen és megjövendőli az uralkodóház elpusztulását is.

⁶²² »Diese unheimliche Tendenz wucherte in dem Nationalleben Ungarns durch 300 Jahren fort, verweigerte sich nach allen Richtungen und verknöcherte sich endlich im öffentlichen und Privatleben.« etc.

Ilyen hangulat lévén nálunk, azok a jóérzésű emberek (Gutgesinnte), akiket a mieink spionoknak neveztek, a megyékből és a városokból szilajabbnál-szilajabb híreket irtak Bécsbe. Mivel ez az állapot a bécsi kormányt is aggasztotta, tehát valamiről gondoskodnia kellett, ami a magyarnak sok búlátott lelkét kissé megvigasztalja. Ezért tehát az uralkodó megbízásából Rudnay primás kihirdettette, hogy 1827. november 4-e országos ünnep leend, melyen az uralkodóház magyar királyságának háromszázados jubileumát kell megülni. *»Minden magyarra örömmünnep leszén ez; minden magyarnak hálatelt szívvél kell a Mindenhatóhoz fordulnia s megköszönnie azt a megszámlálhatatlan jót, azt a páratlanul szelid uralmat, azt az igazi atyai szeretetet, amiben három századon át királyai részéről, főleg pedig a most uralkodó császár részéről ezerszer és ezerszer részesült.«*⁶²³

Hiába adták ki a jubileumra vonatkozó rendeletet, hiába zengtek már előzetesen hiu dicséretet, bizony nagyon kevés helyen ünnepelték meg a november hó 4-ét. Nagyszombatról írják, hogy ott Rudnay primás parancsára november 4-én (azaz vasárnap) ülték meg a háromszázados jubileumot. (*»Das dritte Seculum der milden Herrschaft des jetzt regierenden Regentenhaus als Jubelfest gefeiert an dem jeder Wohllendenke mit dankerfüllter Brust für die unzähligen Wohlthaten seine heissen Gebethe für das Wohl des regierenden Hauses und insbesondere S. Majestaet des gnaedigsten Landesvaters zum Himmel sandte.«*)

A titkosrendőrség jelentése szerint különösen diszes volt a jubileumi ünnepség Besztercebányán. A püspök itt is elrendelte, hogy egyházmegyéjében az országra nézve boldogságot és szerencsét jelentő napot, vagyis november 3-át, mint I. Ferdinánd megkoronázásának háromszázados évfordulóját hálaadó istentisztelettel megüljék. Besztercebányán november 4-én mozsárlövések hirdették e nagy nap megérkezését. Kivonult a Bakonyi-féle gyalogezred és a polgárőrség. A hálaadó misét a püspök tartotta. A prédikáció a Habsburg-ház dicső multjával és nagy érdemével foglalkozott. A szentbeszéd - jelenti a rendőrség - láthatólag meghatotta a lelkes hallgatóságot. Az istentisztelet után a püspöki palotában nagy traktamentum következett. Az ebéd végefelé felállt a püspök s a császár egészségére bort köszöntött. Aztán a királynét üdvözölte, aki éppen a névnapját ülte e napon. Ezután a koronaörökös, majd meg a nádort köszöntötte. Külön-külön emlékezett meg a főhercegekről és főhercegnőkről, valamint az uralkodó ház valamennyi gyermekéről. Hosszú és kiadós szónoklatát e szavakkal fejezte be: *»Möge der Himmel seine milde, glückliche und ruhmwolle Regierung beschirmen und nur zugleich mit diesem Erdenrund enden lasse.«*

Az 1827. év november 7-én a rendőrség megbizottja úgy Pozsonyba, mint Bécsbe megírta, hogy e pompás ünnepség leírását az ujságoknak is hozniok kell, hogy külföldön is lássák, mennyire rajong a magyar nép az uralkodójáért.

A pesti polgárőrség parancsnoka jelentette a rendőrminisztériumnak, hogy hallván a háromszázados jubileum megüleséről, jelentkezett a városbirónál, aki kijelentette, hogy semmi hivatalos rendeletet nem kapott ez ügyben. De a templom ajtaján ki van függesztve az istentisztelet rendje. Később a magisztrátus rendeletet küldött hozzám, hogy a polgárőrsegnek ki kell vonulnia a jubileumi ünnepségre. Ezt az intézkedést a városi tanács később visszavonta. Ezalatt a városi káplán hozzám jött s keserves panasza fakadt, amiért sem a katonaság, sem a polgárőrség nem akar kivonulni a jubileumi ünnepségre. Ez - mondá a káplán - még kárukra lesz a vezetőknek; mert *őfelsége maga hagyta meg a primásnak a jubileumi ünnepségek tartását*. Én - írja a polgárőrség parancsnoka - még egyszer beszéltem a városkapitánnyal, valamint Diószeghi városi tanácsossal s mind a ketten kijelentették, hogy ünnepies kivonulás

⁶²³ Tyrnau, den 7. November 1827. *»Das dritte Seculum der milden Herrschaft des jetzt regierenden Regentenhaus, als Jubelfest gefeiert an dem jeder Wohllendenke mit Dankerfüllter Brust für die unzähligen Wohlthaten etc. seine heisse Gebete für das Wohl des regierenden Hauses und insbesondere Sr. Majestät des gnädigsten Landesvaters etc. Zum Himmel sende«* etc.

nem lesz. A magisztrátus nemsokára azt is meghagyta, hogy a kilenc órakor tartandó istentiszteleten még egyenruhában sem szabad megjelenni. Mindennek az indítóokát én nem tudom - írja a polgárőrség parancsnoka -, de kötelességem ezt jelenteni, nehogy rám vessenek bűnt.

Körmöc polgármestere, Aschner József, »legbensőbb ragaszkodásból az uralkodóház iránt« arra a gondolatra jött, hogy a háromszázados évfordulót leghelyesebb volna egy emlékérem verésével megörökíteni. A költségeket aláírás útján remélte megszerezni. A munkát a körmöczi graveur: Karl Henrik csinálná, aki e téren a legkiválóbb művész. Az érem egyik oldalán Ferenc király magyar ruhában, a koronázási jelvényekkel, lóháton ábrázoltatnék a következő felirással:

»Francisco I. Austriaco
Amato. Regi. Suo.«

A hátsó lapon a boldog Magyarországot a négy rend képviselői ábrázolnák olajággal kezükben. Alatta ez a felirat lenne: »Trisaecularis. Aug. Dom. Austr. Regimine. Telix Hungaria. D. D. IV. Nov. 1827.«⁶²⁴

Nem tudjuk, Körmöc városának sikerült-e ez emlékérem elkészítése. A háromszázados évforduló azonban már régen elmúlt, mikor még csak a tervezgetésnél tartottak.

A pesti jubileumi ünnepség - a rendőrség jelentése szerint - nagyon szegényes volt. De hát legalább mégis megesett valahogy. A titkosrendőrség jelentése szerint azonban az ország legtöbb helyén egyáltalán nem ülték meg a háromszázados jubileumot. Ösztövéül állt a sorsunk, a jó hazafiakat a bánat békója szorította. Hiu dicséretet zengeni, ünnepelni kevés embernek volt kedve. Bécsben igen sokat vártak a jubileumi ünnepségektől, de bizony balul ütöttek ki. Annyit ért ez a jubileum, mint a meghalt ember fülébe való éneklés.

A titkos megbízottak egyike a jubileumi ünnepségekről azt írta volt Bécsbe, hogy *»ezek a nép hangulatának igaz jelei. Ezek hirdetik, hogy a lakosság a legmagasabb császárházhoz hiven ragaszkodik és érte lelkesül!«*

A szegényes jubileumi ünnepségek egyáltalán nem mutatták azt, hogy a lakosság csak a legkisebb mértékben is lelkesül. Mivel a legtöbb helyen meg sem ülték a háromszázados évfordulót, ebből nem a hü ragaszkodásra, hanem legjobb esetben is csak közömbösségre lehetett következtetni. A titkos rendőrségnek és a fizetett spionoknak azonban port kellett hinteni a bécsi kormány és imígyen az uralkodó szemébe. S ezt hűségesen meg is cselekedték.

⁶²⁴ Neusohl, am 23. November, 1827.

XI. AZ ATTILA KEZDETE

A magyar viselet mindig akkor kapott erőre, mikor nemzeti érzés és felbuzdulás fogta el az emberek lelkét. A nemzeti felbuzdulás pedig rendszeresen az elnyomatás nyomában támadt. Így volt ez a XIX. század első felében is. Még meg sem nyílt az 1825. évi országgyűlés, máris országszerte érezhető volt egy szebb, egy lelkesebb korszak közeledése. A nemzeti érzéstől, a haladás vágyától visszhangoztak a megyei gyűléstermek. Jobbjaink gerjedeztek, gyuladoztak az ország érdekében s csak igen kevesen voltak, akik a hazáért egy sóhajtásnál többet nem tettek.

A nemzeti felbuzdulás különösen az ifjúság és az asszonyok körében volt nagy. Az országgyűlési titkosrendőrség jelentése szerint soha annyi asszony, leány és ifju nem jelent meg az országgyűlésen, mint 1825-ben. Voltak megyei követek, akik 16-20 jurátust és kancellistát vittek magukkal az országgyűlésre. Hadd lássanak, hadd tanuljanak ott.

Ugy a nemzeti érzésre, mint a nemzeti viseletre nagy hatással voltak a főispáni beiktatások. Királyi pompával estek meg ezek s egyik-másik még a koronázási ünnepségekkel is versenyzett. Pálffy herceg pozsonyi beiktatásán nyolcszáz embert vendégelt három napon át s a beiktatási ünnepségek hatvanezer forintjába kerültek. Lovas- és gyalogbandériumok, főurak és főasszonyok mind és mind magyar ruhában jelentek meg. A nép számára a szokásos ökörsütésről s az ingyenborról sem feledkeztek meg. Csáky István szepesi főispánnak (1827-i) beiktatásán ugyszólván mindenki magyar ruhában jelent meg. Itt is hétszáz embernél többre terítettek. A bevonuláskor az egész menet kizáróan magyar ruhát viselt. Mivel ekkor Lőcsén éppen magyar szintársulat játszott, este *A magyar nemesség felébresztése* című szindarabot adták elő. A darab tendenciája megutáltatni mindent, ami német s megszerettetni mindent, ami magyar! Ezt a szindarabot - jelenti a titkosrendőrség - az ország sok városában előadják s imígyen mindenki beélt *»immer patriotisch zu denken und handeln!«*⁶²⁵

A hazafias gondolkozás magával hozta a magyar viseletet is. E viseleten nem azt értjük, ami-ben a főurak feszelegtek ünnepségek alatt, hanem az egyszerű polgári viseletet. A XIX. század elejéig nálunk jobbra német volt a polgári viselet. Főuraink, akik majd mind Bécsben laktak, a divatos külföldi viseletet majmolták. Itthon a nemesség s a polgárság is az ugynevezett *kaputrokat* viselte. De az 1825. évtől kezdve rohamosan vetik sutba a német gunyát s helyébe magyart öltenek fel.

A polgári magyar viselet - a titkosrendőrség jelentései szerint - Arad megyében indult meg. Itt a megyegyűlésen történt, hogy Csáky gróf az ősi magyar viselethez való visszatérést ajánlotta.⁶²⁶ Ez az ősi viselet magyar nadrágból s Attila hun fejedelem után elnevezett attiladolmányból állott. Wenkheim főispánnak nagyon megtetszett Csáky gróf ajánlata. Ő - mondá - *az ősmagyar ruházatot szívesen látja, s melegen óhajtja, hogy a magyarok most is és a jövőben is őseinknek nemeslelkűségét és szilárd becsületességét kövessék s minden alkalommal igaz magyaroknak mutassák magukat.*⁶²⁷

⁶²⁵ Titkosrendőri jelentés Sedlniczky rendőrminiszterhez.

⁶²⁶ »Ein Graf Csáky soll der erste Urheber dieses Vorschlags und der Herr Obergespann Baron Wenkheim so unklung gewesen sein, ihn mit vielen Beifall befördert und unterstützt zu haben.« (25. Juli, 1825.)

⁶²⁷ »Der Herr Obergespann Baron Wenkheim so unklug gewesen sein, ihn mit vielen Beifall befördert und unterstützt zu haben... dass er die uralten ungarischen Kleidungstrachten gerne sehe, und wünsche, dass sich die Ungarn sowohl gegenwärtig als in der Zukunft an den Edelsinn und der festen Redlichkeit ihrer Vorfahren spiegeln« etc.

Eleinte - jelenti a titkosrendőrség - az Árpádok és a hunok viseletének az utánzása a könnyelmű ifjúság átmeneti multságának látszott, de kezd a dolog komoly fordulatot venni; mert ez az ősi magyar viselet már több megyében terjed s valóságos testvéresülést teremt e viselet. Az egész idea a német népszerű viseletnek az utánzása, ami azonban romlott forradalmi tervekkel volt összekötve s amit aztán Württemberg kivételével a német államok a tisztviselőknek és a diákoknak eltiltottak. Most még nem lehet eldönteni, hogy az Árpád-viselet mögött nem rejtőznek-e államveszélyes tervek. De tagadni sem lehet ezt. Egyelőre nem kell tulságos jelentőséget tulajdonítani e jelenségnek. Az okosság és az előrelátás azonban azt parancsolja, hogy szigorú felügyelet alatt tartassanak ez egyesületek. Elsősorban meg kell tudni, vajjon az egyesületek formális testvéresülések-e, avagy kötelezettségekkel járó társaságok-e? Az egyetlen igyekezete e társulásoknak, hogy az egyesületek tagjai ez ősmagyar viseletben jelenjenek meg a leendő országgyűlésen. Ha ez csakugyan így volna, őfelségének titkos kéziratot kell a nádorhoz intéznie s őt figyelmeztetni, hogy titokban, feltűnés nélkül kutassa ki, mi történik ezen egyesületekben? S ha szükséges volna, Wenkheim bárótól, mint akinek megyéjében először kezdték e viselet hordását, kimerítő jelentést kéressen.

Sedlnitzky rendőrminiszter erre a jelentésre alkalmazottjainak ezeket felelte: Arad megyében Csáky gróf ajánlatára a nemes ifjak az Árpádok és a hunok ősrégi viseletét újra behozni elhatározták. Mivel maga a főispán (Wenkheim) is a legnagyobb tetszéssel támogatta ez ideát s óhajta, hogy ahol csak lehet, e nemzeti viseletben jelenjenek meg. E példaadásra az ifjúság a szomszéd megyékben is viselni kezdte az ujmódi magyar ruhát. Minden jel arra mutat, hogy ez ősrégi viselet behozatala nem a véletlen műve, hanem holmi gonosz célzattal (»börsartige Tendenz«) van összekötve. Ez a szellem hozta be a német egyetemeken az ősi német viseletet s a gyászos tanulság szerint népszerű, de államveszélyes tanok terjesztésére szolgált. Nagyon fontosnak tartom tehát - írja a miniszter - hogy bő és megbízható tudósítást kapjak a fentebbi adatok alaposságáról. Bővebb tudósítást is kérek arról, hogy kinek az eszméje volt az ősi hunöltözet behozatala Arad megyében s hogy minő célból történt ez, hogy s kik viselik az öltözetet s mily mértékben terjedt el a szomszéd megyékben. Vajjon van-e a dolognak valamelyes politikai háttere?⁶²⁸

Augusztus hó 28-án Temesvárról jelentették a rendőrminiszternek, hogy a megye elhatározta Wenkheim főispánnak beiktatását a legnagyobb pompával megülni. E határozatnak megfelelően a beiktatás hallatlan pompával ment végbe. Két bandérium Aczél és Vásárhelyi urak vezetése alatt vonult elől, aztán jött egy gyalogos osztály Edelspacher Zsigmond kardja alatt. Aczélnek nemesi bandériuma és Edelspacher gyalogos osztálya az ősmagyar viseletet (hosszu kék attiladolmányt) hordta. A magyar pandurok is régi magyar, vagyis Attila öltözetében vonultak a menetben. A pandurok nagy medvesüveget, hosszú attiladolmányt s kék nadrágot vörös zsinórzattal hordtak. Wenkheim főispánnak nagyon tetszett ez új magyar viselet, ő - ugymond - örömmel látja az ősmagyar viseletet s kívánja, hogy ezzel egyetemben az ősök erényei is megújuljanak.

A bihari beiktatásnál - mondja ugyanez a jelentés - szintén lovasbandérium vonult elől. E bandériumot Csáky Károly gróf vezette. Ez a bandérium ugyanoly ruhát viselt mint az aradi, azaz zsinóros hosszú dolmányt, ami attila néven ismeretes, s aminek a viselése feltűnést eddig nem igen keltett. Én - írja a titkos megbízott - eddig senkit sem láttam ez ősmagyar ruhában. Ezentul nagy gondot fordítok ez ősi viselet megfigyelésére.⁶²⁹ Egyelőre semmi aggodalomra nincsen ok. Nem hiszem, hogy sok utánzója legyen e viseletnek.

⁶²⁸ Wien, am 6. August Sedlnitzky an Herrn von Dobrowolszky und Z. Z. V.

⁶²⁹ »Ich werde mich kräftigst angelegen sein lassen auf die Tragung der uralten Kleidentracht zu wachen.«

Sedlnitzky miniszter e megnyugtató jelentések alapján írta volt a királynak, hogy a követek gonosz szellemmel eltelve jönnek az országgyűlésre; de fölséged kegye és jó szava sokat megnyerhet az ellenzék tagjai közül. Legelőször Szentkirályinak kéne érdemrendet adni. Néhány fiatal ember Arad megyében azon fáradozik, hogy a hunok régi viseletét divatba hozzák.⁶³⁰ Nevetséges jelenség ez s nem érdemel figyelmet!

E jelentés írója nagyon tévedt. Az új viselet, vagyis az attila hordása rohamosan terjedt s vele egyidőben az ébredő magyar érzés és a magyar beszéd is. Egyik jelentés a másik után hirdette, hogy hol ezen, hol amason megyében kapták föl a magyar viseletet. Még a felvidéken is ez történt. A rendőri jelentés szerint Uzovich nyitramegyei alispán és követ lakodalmán mindenki magyar ruhát viselt, egyedül az utról jövő Borsiczky jelent meg *kaputrokban*.⁶³¹

Veszprémben azt is kimondották 1825-ben, hogy nyilvános üléseken német ruhában nem szabad megjelenni.⁶³²

Az új szellem s a magyar nyelv terjesztésében a főpapság is kitüntette magát. A váci püspök a német iskolát Vácott magyarrá tette s a német nyelv tanítását beszüntette. Bölle szombathelyi püspök ugyanezt cselekedte a különben német nyelvű Németujvárott.⁶³³ Mármaros-Szigeten Verzár plébános nem engedte meg, hogy a leányokat a német nyelvből is kérdezzék; mert szerinte e nyelvre nincs szüksége másnak, csak a császári tisztviselőknek. Ugyancsak Verzár plébános - bár a lakosság fele német - a négy hétig tartó jubileum alatt naponként kétszer prédikált s mindig magyarul. Azon egyházi imákat, miket a papoknak az előírás szerint latinul kell énekelniök, ő magyarra fordította s magyar nyelven énekelte.⁶³⁴

Mindez - jelentik Bécsbe - bizonyítéka annak, hogy a magyar főpapok a primással együtt a magyarosítás legnagyobb hivei!⁶³⁵

Az általános nemzeti ébredés sehogysem tetszett a bécsi kormánynak. A Sedlnitzky rendőr-miniszterhez érkezett jelentések pedig folyton újabb és újabb mozgalmakról adtak hírt úgy a magyar nyelv, mint a magyar viselet terjedése dolgában. A magyarizmus növekedése, nagyobbodása s hatalmas egységgé való fejlődése - mondja az egyik jelentés - igen veszedelmes tünet.⁶³⁶ S a legközelebbi országgyűlésen bizonyára követelni fogják a magyar nyelv használatát az iskolákban, a magasabb hivatalokban és a bírásokban.

Megnyilván 1825 őszén a pozsonyi országgyűlés, az attila ünnepiesen bevonult oda. Szeptember 18-án volt az országgyűlés ünnepies megnyitása, mikor is az udvar minden tagja magyar ruhában jelent meg. A karzaton kétszáz előkelő magyar hölgy foglalt helyet nemzeti ruhában.

⁶³⁰ Wien, 10. Sept. 1825. »Einige junge Leute im Arader Comitete die alte Tracht der Hunen zu Mode machen sich bemüht.« etc.

⁶³¹ »Borsiczky... aber nur in Kaputrocke obgleich alles in ungarisehen Kleide war, und die Niedergeschlagenheit selbst vorgestellt.« (Pressburg, 25. Mai 1826.)

⁶³² Ugyanekkor Say városbíróról írja a rendőrség: »voll harthöriger Vaterlandsliebe, der in den Deutschen die Ausretter der hungarischen Nation erblickt.«

⁶³³ »Bischof Bölle mit dem Comitete den Unsinn begangen, dass er in Gissing (Németujvár) die deutschen und kroatischen Kinder ungarisch beten und catechisiren lässt« etc.

⁶³⁴ »Dass auch die hiesige Geistlichkeit schon das ihrige thut um die ungarische Sprache nach dem Wunsche ächter ungarischen Patrioten zu heben, ist folgende ein Beweis.« (1826. szept. 12.)

⁶³⁵ »Es liefert einem neuen Beweis, dass die höhere Geistlichkeit in Ungarn von ihrem Haupte angefangen, die grössten Beförderer der Magyarisirung sind.«

⁶³⁶ »Wie gefährlich dieses Anwachsen und Vergrössern und allmählich sich zu einer mächtigen Einheit Emporspringen des Magyarismus sei« etc. (1825. febr. 3.)

Ilyet viselt maga a királyné is. És este a magyar színelőadáson az egész udvar megjelent. Még a titkosrendőrség is azt jelentette ez alkalommal, hogy mégis csak szép dolog magyar királynak lenni! *Tagadhatatlan - ugymond -, hogy a különben durva magyarban nagylelkűség is van, tehát csak hiúságának kell hizelegni, akkor minden áldozatra kész.* A király nyílt bizalmatlansága azonban mélyen sérti a magyar lelkeket. Most is a koronázó országgyűlésre teljesen idegen ezredeket rendelt, pedig a magyar katonaság jobban és szebben illett volna a királyné koronázásához!

Az 1825. évi koronázási menetben több magyar főúr már az egyszerű magyar attilában, vagyis az új nemzeti ruhában jelent meg. Ilyen volt például Sándor gróf, Orczy báró és Keglevich gróf. A titkosrendőrség jelentése szerint az egyik káptalani követ a nevezett három főúrról így írt haza: »Ezek az urak az ősi magyar viseletben, vagyis tatár ruhában jelentek meg. Mindenki csodálta őket, mint valami bohócokat. Csak a komédiákba és bálókba való ez a ruha. *Oh! én szegény hazám, mi hasznod van a főnemességből, mely egykor ékessége és támasza volt a hazának? Mit lehet ezektől várnunk?* Bárhová vessem szememet, szomorú szívem seholsem talál vigaszt és balzsamot.«⁶³⁷

Minden józanészű ember - írja a nevezett káptalani követ - korholta ezt a »historionad«-ot. Kár, hogy az udvari főtisztviselők megengedték ezt a felvonulást. Az efféle viselet csak a komédiákban és a bálókban járja, nem pedig egy szent cselekménynél, aminő a koronázás. Sok követnek a nézete megegyezett e tekintetben az enyémmel.⁶³⁸

Az attilához még megfelelő kalpagot is hordtak, melyet alkotmányos kalpagnak (Constitutionskappchen) neveztek. Miként az attilát, úgy ezt is Arad és Bihar megyékben kezdték először hordani, még pedig három fehér tollal. Váradon az ifjuság kalpaggal tüntet. A testvéresülés jele ez, melyet a patrióták pozsonyi kaszinója terjeszt. Pozsonyban a többi közt Csáky Sándor és Keglevich grófok, valamint az ellenzéki követek jurátusai viselik ez alkotmányos kalpagot.⁶³⁹ »Jó lenne - írja Ferstl rendőrtanácsos - ha a bihari (Zichy Ferenc) és az aradi főispánok figyelmét felsőbb helyről felhivnák e jelenségre s tőlük további jelentést kérnének.«

Az 1825-1827. évi országgyűlésen mindég többen és többen kezdték hordani a divatba jött attilát. Még a főrendűek közt is akadtak ilyenek.⁶⁴⁰ A nagynevű Illésházy István például attilát hordott s ebben a viseletben készítette el arcképét, melyet sokszorosítva Angolországba is elvittek. Így tett több mágnás is. Sartori 1826. január 13-án jelentette Bécsbe, hogy Trencsensky a magyar mágnások litografált képeit (*in der Attila dargestellt*) nagyszámban küldötte külföldre s főleg Angliába.⁶⁴¹

Az országgyűlési titkosrendőrség jelentése szerint a színelőadásokat is az új magyar viselet népszerűsítésére használták.⁶⁴²

⁶³⁷ »Die drei Magnaten, welche bei dem Krönungszuge sich als wahre Hanswurst auszeichneten, in dem sie in der ältesten magyarischen Kleidung, oder eigentlich in dem *tartarischen Kostüme* schienen, sind« etc. (1825. okt. 2.)

⁶³⁸ Aus dem lateinischen übersetzt.

⁶³⁹ Ferstl jelentése Sedlnitzky miniszterhez, 1826. április 15.

⁶⁴⁰ »Baron Orczy trägt wohl auch ein Attila Kleid.« Ugyanezt írja a rendőrség Schmidegg grófról, Illésházyról, Keglevich grófról stb. (1826. szeptember 19.)

⁶⁴¹ Hochlöbliche k. k. oberste Polizei- und Censur-Hofstelle. 1826. január 13. Martinez pedig febr. 7-én jelentette, hogy Illésházy képét az egész országban árusítják s 5 forintba kerül egy példány.

⁶⁴² »Das ungarische Theater, auf welchem man hie so befließen war alles Constitutionelle möglichst, und sei es auch durch Benützung des Ultrakostüms zu Markte zu bringen« etc. (1826. jan. 6.)

Az országgyűlési ifjuság ekkor igen nagyszámmal volt az országgyűlésen. Ezek - írják 1825. szept. 20-án Pozsonyból - lesznek az igazi filozofok Attila idejéből, akinek korát megújítani szeretnék!

Az 1826. év február havában a király születésnapját ülték Pozsonyban. Ez ünnepre a polgárőrség is kivonult német bugyogóban és pofoncsapott kalapban. Az ünnep után néhány magyarruhás ifju Ferstl rendőrtanácsos ablaka alatt inzultálta a polgárőrség parancsnokát, mert nem öltött magyar ruhát.⁶⁴³

Mivel a nemzeti felbuzdulás és a nemzeti viselet legbuzgóbb hive a magyar ifjuság volt, a bécsi minisztérium és a titkosrendőrség ádáz dühvel fordult ellene. Az 1827. április 30-iki jelentés szerint a magyar ifjuság a durvaság és az elvadultság példányképe, mellyel a kormánynak a legkomolyabban kell leszámolnia! Hiszen az ifjak a legnagyobb megvetéssel beszélnek egymásközött a miniszterekről és a legjobb császár tanácsosairól.

Efféle támadás ellenében többen védelmezték a magyar ifjuságot. Rudnay primás például ünnepiesen kijelenté, hogy a magyar ifjuság ellen semmi kifogás sem tehető, hiszen szorgalmasan tanul, vallásos, a templomokban bárki láthatja, mint imádkozik.

Az efféle nyilatkozat nem lágyította meg a kormányférfiak szívét. Ferenc császárnak József nádorhoz intézett leveleiből világosan kitűnik, hogy keményebb rendszabályokat követelt a »forradalmi szellemű« magyar ifjuság ellen. »Mindent meg kell tenni, - írja Ferenc császár a nádornak - hogy az ifjuság rendeltetésétől el ne távolíttassék s politikai plánumok eszközévé ne tétessék!«

A nádorispán azonban keveset tehetett ez ügyben. Az ifjuság tehát maradt az, ami eddig volt: lelkes, minden izében magyar testület. A magyar ifjak maguk irták volt a pozsonyi országgyűlésről: »Felébredett már századokig tartó álmából a haza s így kötelességünk vigyázni, hogy újra el ne szunnyadjon... Az ország felküldi jövődjét: a tüzes ifjuságot, hogy tanuja legyen a hazáért való fáradozásnak, hogy tanulja élő példákban a nemes célu elszánás becsét... Nem hal el a bátor szó az ülés termében, de behat a fiatal szivekbe s azokban felnő, hogy egykoron százszorosan gyümölcsözzön.«

Bármit tett a bécsi kormány a nemzeti felbuzdulás ellen, bármennyire fáradott az új magyar viselet ellen, mindkettő folyton terjedt és terjedt. Az 1832-1836. évi országgyűlésen a tárgyalási terembe már csak fekete attilában, azaz magyar ruhában volt szabad belépni.⁶⁴⁴ Előkelő idegenek, angolok és franciák, kik az országgyűlési tárgyalásokra kíváncsiak voltak, s nem akartak a karzatra menni, előbb magyar ruhát csináltattak maguknak s abban kardosan jelentek meg a rendi tábla ülésein.

Érdemes megemlítenünk, hogy a magyar viselet az országgyűlésen kívül is rohamosan terjed. Somogy megye főispánja, Mérey, kiadta a rendeletet, hogy a megyegyűlésre csak magyar ruhában, kardosan szabad bejönni.⁶⁴⁵

Az országgyűlési titkosrendőrség feje (Ferstl) 1835. dec. 20-án jelentette Pozsonyból, hogy Debrecen város követének, Poroszlay Frigyesnek jelentése szerint Nagyváradon ifjusági egyesület alakult, melynek célja mindenkit inzultálni, aki németül beszél, vagy német ruhát hord.

⁶⁴³ A polgárőrség parancsnokának panaszos levele 1826. febr. 10.

⁶⁴⁴ »In dem Stündesaal selbst nur im ganz ungarischen Kostüme einzutreten erlaubt ist.« (Pressburg den 19. Juni 1834. Ferstl rendőrtanácsos jelentése.)

⁶⁴⁵ Ferstl jelentése Pozsonyból, 1833. okt. 29.

A titkosrendőrség ehhez hozzátette, hogy Poroszlayn kívül e dologról senki sem tud s nem is irt. Lajcsák püspök nem is tűrné az ilyen egyesületet. Váradon mindössze annyi történt, hogy egy éjjeli tüntetés alkalmával elfogtak egy csizmadiát, akit aztán legényei és a velük szövetkezett diákok kiszabadítottak a tömlőcből.⁶⁴⁶

A titkosrendőrség jelentése szerint az új magyar divat s vele együtt a magyar beszéd mód nélkül hódított.⁶⁴⁷

Érdemes megemlékeznünk, hogy már az 1832-1836. évi országgyűlésen a követek jórésze eladta diszmagyarját s egyszerű fekete attilában járt. Ezt - a rendőrség jelentése szerint - Deák Ferenc kezdte meg s Wesselényi Miklós, Balogh János, Beöthy Ödön stb. követték példáját.

Az 1840. évben a szokásos üdvözlő küldöttség készült öfelségéhez születésnapjára. Deák Ferenc, Beöthy Ödön, Zsembery stb. kijelentették, hogy ők nem lehetnek a küldöttség tagjai, mert nincsen ragyogó diszruhájuk. Egyszerű fekete attilában pedig nagyon elűtnének a többitől. A patrióták ugyanis nevetségesnek tartják, hogy a szegény magyar nemzet követei drágakövekkel, prémmel s arannyal cikornyázott ruhában jelenjenek meg, mikor a szegény parasztnak semmije sincs. Ezentúl tehát ha fényes küldöttséget akarnak meneszteni Bécsbe, előbb meg kell kérdezni, kinek van aranyos ruhája. Legutóbb Beöthy Ödön mondta a nádorhoz küldött deputáció alkalmával: elégedjék meg fenséged az elszegényedett vármegyék egyszerű követi ruházatával! (T. i. az attilával.)⁶⁴⁸

A magyar viselet, vagyis az attila még az országgyűlési vitáknak is tárgya lett. Amint említők, az ülésteremben csakis fekete attilában volt szabad megjelenni. A karzaton azonban bármily öltözetben helyet lehetett foglalni. Az 1844. évben az ülésen egy ifjú az ülésteremben nem magyar ruhában végighasalt a padon. Az elnök ez illetlenség miatt kiutasította őt a követek közül.⁶⁴⁹ E kiutasítás miatt nagy vita támadt az országos ülésen. Az elnök beszédében azt fejtegette, hogy nem magyar ruhában csakis a karzaton jelenhetik meg valaki; de a követek között csakis attilában szabad megjelenni. »Eddigi szokás - mondá az elnök - az volt, hogy ki az országos ülésbe jött, az itt alant mindig oly köntösben jelent meg, milyenben a karok és rendek. És ha ez a karoktól és rendektől megkivánsatik, ifjú embertől szinte meg lehet kívánni; sőt a rend és az illendőség hozza magával azt, hogy az eddigi szokás fentartassék. Én e szokáshoz ragaszkodom.«

Az e tárgy körül támadt vitában többen felszólaltak. Sztojka Imre báró, Mármaros követe például az elnököt vette védelmébe, mondván a többi között: »Emlékeztetem a karokat és a rendeket régibb időre, midőn a kerületi ülésbe is magyar ruhában mentünk. Hogy ezt elhanyagoltuk, ez nem jól történt; mert ha nemzetiségünk ruháját megvetjük, akkor arra is rámelegyünk, hogy nyelvünkkel nem gondolunk és kiküszöböljük a nemzetiséget. Annálfogva nemcsak helyeselem, sőt köszönettel tartozom elnök önagyméltósága tetteért. Itt a törvényhozó hatalom van együtt, mely törvényt hoz az országnak és ha az ifjuság a királyi tábla gyűlésébe

⁶⁴⁶ Ferstl rendőrtanácsos jelentése, Pozsony, 1835. dec. 20. Ugyancsak Ferstl jelentette 1834. febr. 9-én, hogy öfelsége születésnapján az ellenzéki követek diszmagyarban jelentek meg. Egyedül Tarnóczy öltött egyszerű fekete attilát s egy mellékoltárnál térdelve imádkozott.

⁶⁴⁷ »Überhaupt ungarisirt die Mode seit einiger Zeit die Mittelklasse und den Bürgerstand auffallend« etc. Pest, 1839. január 31.

⁶⁴⁸ Pressburg, den 8. April 1840. (»sich mit den schlichten Deputirten-Costüme verarmter Comitae begnügen.«)

⁶⁴⁹ Az elnök szavai ezek voltak: »Azoknak, kik nincsenek magyar ruhában, tessék a galériára menni: mert ide (t. i. az ülésterembe) nem úgy kell bejönni, mint a Hollingerbe (kávéházba), ez már illetlenség. Kik magyar ruhában nincsenek, takarodjanak ki, vagy menjenek a galériára.«

nem mehet magyar ruha és kard nélkül, ide még inkább nem kellene jönni, tisztelvén a törvényhozó hatalmat.«

Bár látható volt, hogy a ház tulnyomó többsége helyesli az elnök eljárását; azért mégis többen felszólaltak. Török Gábor, Arad megye követe a többi közt Szentkirályi felszólalását helytelenítvén, a következőket is mondá: *»itt a hallgatóság mindég magyar öltözetben jelent meg*, hivatkozom a karokra és rendekre s azon időre, midőn még a terem elrendezve nem volt; láttak-e a karok és rendek oly hallgatót, kin magyar ruha ne lett volna?... Én a régi gyakorlatot továbbra is fentartani kívánom, hogy a hallgatóság magyar ruhában jelenjék meg.«

Az utolsó felszólaló Beöthy Ödön, Bihar megye követe volt, aki az elnök iránt nyilvánított szeretetre hivatkozva, a többi közt ezeket mondá:

»Vannak dolgok, miket az ember profanatio nélkül csak szívében hordhat. Szeretetet vallunk szép asszonynak s leánynak, kit szeretünk; de ezen szeretetet, mellyel elnökünk iránt viseltetünk, rejtjük szívéinkbe, s birjuk mint sajátunkat. Azonban kénytelen vagyok kijelenteni, hogy rám nézve a mai discussio rendkívülig meglepő volt. Nem azért hozom ezt elő, mert négy országgyűlésen ily discussionak tanuja nem voltam; hanem mivel óhajtottam volna, hogy ez elmaradjon. Én vagyok az, aki semmi fontosságot a köntösben nem keresek; de mutasson valaki szabályt, hogy én magyar köntösben tartozom megjelenni a »Corpus Juris«-ból és mégis a szokásnál s nemzetiségünkkel összeforrt sajátságunknál fogva ezen köntösben kell megjelenni. Angliában costumek vannak, nekünk köntösünk, mellyel a nemzet bir, s kivált most ezen nemzeti köntös oly pongyola, melyben több kényelmet találok, mint a német öltözetben. S azon kis kardot, mely annak jele, hogy valaha insurgáltunk, miért ne lehetne elhozni?... Én sajnálom, hogy ezen tárgy, mely nem ide való, itt felhozatott; mert a hallgatóság vagy kiegészítő része a törvényhozásnak, s akkor szabadságában áll rendelkezni, amint tetszik; - vagy nem kiegészítő része s akkor vesse alá magát a szabálynak és szokásnak, mely mindig az volt, hogy itt a teremben soha másban, csak magyar ruhában jelenhetik meg. Egyébiránt némely ifju emberek itt elfoglalják a követek helyét is, pedig erre világos szabály van. Vesse alá ennek magát mindenki; mert nem egyeztethetem meg az emberi méltósággal az ily becsusztást, mit illetlenségnek tartok. (Felkiáltás: »Menjünk tovább!«)«

Ez a vita természetesen a magyar ruha győzelmével végződött. A magyar viselet győzelmének kell vennünk azt a feltűnő jelenséget is, hogy Metternich herceg és Kolowrat gróf magyar ruhában jelentek meg az országgyűlés megnyitásán.

XII. ERDÉLY SZÉCHENYI ISTVÁNJA

A volt titkos rendőrség magyar és német megbizottjainak jelentései Kendeffy Ádám grófot Erdély Széchenyi Istvánjának írják. Tudott dolog, hogy a titkos rendőrség Erdély nagy hazafiairól: Wesselényi Miklósról, Bethlen Jánosról, Kemény Dénesről, Bánffy Lászlóról stb. ugyancsak gyűlöletes hangon irogat. Annál különösebb, hogy a Kendeffy Ádámról szóló jelentések meglehetősen elfogulatlansággal szólnak. Pedig hát Kendeffy gróf Erdélyben páratlanul népszerű ember s amellet a hazafias ellenzék vezető embere volt.

Ez az eset is mutatja, hogy a titkos rendőri jelentéseket kellő kritikával nagyon is használhatjuk. Temérdek oly dologról adnak ezek felvilágosítást, miket sehol másutt meg nem találunk. A magyar történetírásra tehát nagy veszteség, hogy a volt rendőrminisztérium levéltára az utóbbi bécsi forradalomban elégett.

A mult század első felében, mikor a titkos rendőrség megbizottjai mindenütt ott lézengtek, ahol az emberek találkozni s társalogni szoktak, a táncmultságok sem eshettek meg nélkülök. Ott ólálgattak ők még a mágnások bálján is s mint valóságos pletykavadászok rajta voltak, hogy minél több megfigyelést tegyenek s minél több beszélgetést kihallgassanak. Tudjuk, hogy a nyelvek sohsem pihennek s hogy főleg a multságokon gyom gyanánt burjánzik a pletyka. A kémjelentések tehát olykor a tények tekintélyével ruháznak fel oly dolgokat is, amik még legjobb esetben is csak a képzelet szülöttjei.

A titkos rendőrség - amint említök - a bálokról is részletes tudósításokat küldött Bécsbe. A pletykákat kiostálva sok igen érdekes és hasznos dolgot hüvelyezhetünk ki ezekből.

A nemzeti kaszinó egyik báljáról jelentette például a titkosrendőrség, hogy a mágnások teljesen elkülönítették magukat a többi meghívott vendégtől. Ők a terem felső részét foglalták el s előzetes megbeszélés alapján francia négyest táncoltak. A regnicolaris bizottság tagjai, a nemesek és a meghívott polgárok a terem alsó részén foglaltak helyet s bosszusan nézték a táncot, melyben ők nem vehettek részt. A mágnások viselkedése a köznemesi és a polgári vendégekkel szemben oly feltűnő volt, hogy még az ellenzéki mágnások, mint Széchenyi István, Károlyi György stb. sem érintkeztek velök. Ugy tettek, mintha mágnásismerőseik nagyon lekötötték volna őket. A jelenlévő erdélyi mágnások azonban a rendőri jelentés szerint teljesen másképpen viselkedtek. Az erdélyi urak ugyanis nyájasan társalogtak a polgárokkal - s hozzá kizárólag magyarul, holott a magyarországi mágnások a bálon csakis németül és franciául beszéltek.⁶⁵⁰ Teleky László gróf erdélyi lévén, nem táncolt a mágnásokkal, hanem a nemesekkel társalkodott. Kendeffy grófné is erdélyi lévén, távortartotta magát az arisztokráciától.

Erdélyben az arisztokrácia - írja a titkosrendőrség - nem oly fenhéjázó, mint Magyarországon. Erdélyben oligarchia egyáltalán nincsen. Az erdélyi főurak nem ismerik a társaságban azt az elkülönítést a nemesi osztálytól, mely Magyarországon mindenütt uralkodik. Csak mióta a mágnások Pestet gyakrabban látogatják, kezd ez a szokás Erdélyben is észrevehetővé lenni.⁶⁵¹

⁶⁵⁰ »Die siebenbürger Magnaten unterschieden sich aber sehr merklich durch ihre viel grössere Herablassung, daher sie auch viel beliebten sind. Sie sprechen ungarisch, während die hiesigen deutsch oder französisch reden.« (»Notizen aus Pest über den am 19. Jänner abgehaltenen noble Casino-Ball.«)

⁶⁵¹ »In Siebenbürgen ist die Aristokratie bei weiten nicht so hoch fliegend, als in Ungarn. Oligarchie aber gar keine da. In Conversation wissen sie jedoch sehr wenig von jener Zurückhaltung von den Adelligen, die in ganz Ungarn herrscht.« stb.

Az erdélyi főurak - írja a titkosrendőrség - majd mind a hazafias liberális pártnak a tagjai s patriotizmusukkal a nemességet is felülmulják. Távol vannak Bécsből; fény, pompa, kitüntetés náluk nem játszik oly szerepet, mint a magyarországi főuraknál.⁶⁵²

A titkos rendőrség jelentései még azt is tudtukra adják, hogy az erdélyi mágnásifjak szívesen tanulnak külföldi egyetemeken s örömet járnak be a nyugoti országokat. A múlt század első évtizedeiben akadtak erdélyi mágnások, akik hosszú időt töltöttek Franciaországban, Angliában és Olaszországban. Olyanok is akadtak, akik Amerikát is beutazták, hogy lássanak és tanuljanak. A külföldi államokban lábrakapott új eszmék azonban arra indították a bécsi kormányt, hogy tőle telhetőleg megnehezítse a külföldi tanulmányutakat. Metternich még a követeket is jelentéstételre szőlította fel külföldön utazó főuraink ügyében. Apponyi Antal párisi nagykövet például 1832-ben megírta Metternich hercegnek, hogy a két erdélyi főur: Bély gróf és Wesselényi báró párisi tartózkodásuk alatt sűrűn érintkeztek Lafayette urral s az angol radikálisok vezérével Bowring doktorral. A jelzett főurak - folytatja Apponyi - Angliába, onnét pedig Amerikába utaztak. A két főurat kísérő személyzetnek hallgató és tartózkodó magatartása lehetetlenné tette számomra, hogy róluk közelebbit írassak.⁶⁵³

Ugyanez év június havában Metternich a rendőrmínisztert szőlította fel, tenne sürgős jelentést a június 14-én kibocsátott kabinet-rendelet értelmében, mint kéne eljárni a fiatal magyar urak ügyében, akik újabb időben sűrűn folyamodnak felsőbb engedélyért több évi külföldi tanulmányra. S vajjon megadható-e az engedély Bély György grófnak két évi utazásra.⁶⁵⁴

Teleky Mihály gróf szintén két évre kért engedélyt, hogy Németországot, Franciaországot és Angliát tanulmányozhassa. Metternich ez alkalommal is a rendőrmíniszter véleményét kérte ki, megadható-e ez engedély Telekynak s a többi folyamodónak; mert a császári rendelet értelmében oly országba, ahol politikai fondorlatok vannak, passus nem adható.⁶⁵⁵

A titkos rendőrség szerint a párisi (júliusi) forradalom óta az erdélyi fiatal főurak sűrűn keresték fel Franciaországot s onnét Angliába, sőt Amerikába is elmentek. Ezen fiatal urak közt volt 1830-ban és később Kemény Domokos báró, Bély Ferenc gróf, Bánffy János báró, Zeyk József, Kemény János báró, a fiatal Wesselényi Farkas és nevelője Balogh stb. Mivel ez ifjak a rendőrség szerint külföldön magukba szívják a liberális eszméket,⁶⁵⁶ szigorú rendőri felügyelet alá helyezték őket. Sedlnitzky rendőrmíniszter egymásután adta ki az efféle rendeleteket. Az 1832. május 20-án még a Göttingenben tanuló fiatal Zeyk Józsefet és Bánffy bárót is szigorú felügyelet alá helyeztette; mert lengyel menekültekkel érintkezni mertek. Ugyancsak elrendelte, hogy a külföldön tartózkodó erdélyi főurak levelezését szemmel tartsák.⁶⁵⁷

⁶⁵² Egy másik (1834. szept. 28.) jelentésében írja Ferstl rendőrtanácsos: »Die selten Vaterlandsliebe der Siebenbürger und insbesondere den Patriotismus des achtzigjährigen Grafen Haller, welcher durch seinen Vortrag nicht selten die ganze Versammlung zu Thränen zu bringen wisse, lobte.« etc.

⁶⁵³ Paris le 17 Mars 1832. A son altesse Monsieur le Prince de Metternich.

⁶⁵⁴ »Um allerhöchste Bewilligung mehrjähriger so genannter *Bildungsreisen* nach den vorzugsweise durch Unruhen und revolutionäre Umtriebe aufgeregten Ländern zu willfahren.« (Metternich Sedlnitzky miniszterhez, 1832. június 25.)

⁶⁵⁵ 1832. június 23. Metternich Sedlnitzky miniszterhez. (»um Ausfertigung eines Staatskanzlerpasses sub sperati auf die Dauer von zwei Jahren für den Herrn Grafen Michael von Teleky.«)

⁶⁵⁶ »Überhaupt ist bei dem jugendlichen Alter und bei den zu Neuerungen geneigten Tendenz dieser Individuen mit Grund zu besorgen, dass ihre politischen Grundsätze durch den Geist der modernen Irrlehren im Auslande verdorben werden sein dürfte.« etc.

⁶⁵⁷ »Auf die Correspondenz der sämtlichen obgenannten Individuen - das schärfste Augenmerk zu haben.« etc.

Az erdélyi főurak fiai közül többen voltak a bécsi polytechnikum rendes hallgatói. A harmincas években például Bánffy báró, Teleky Sámuel gróf, Kemény György báró stb. hallgatták a bécsi műegyetem előadásait. A rendőrminiszter szigorúan meghagyta embereinek, hogy az erdélyi ifjakat állandóan szemmel tartsák. (»Fortwährend unter einiger Aufsicht gehalten sein.«)

Azok között az erdélyi mágnásifjak között, akik legelőbb kezdték a külföldi országokat bejárni és tanulmányozni, találjuk Kendeffy Ádám grófot is. Ő a nagy Wesselényi Miklóssal, Bánffy Lászlóval és Döbrentey Gáborral 1815-ben utazta be Olaszországot. Visszajövet pár évet Bécsben töltött. Ugy élt itt, mint második Alcibiades. Azaz, hogy kalandok után járt s mulatott. Kortársainak és a titkosrendőrségnek jelentése szerint athletai termetű, széles mellű, ritka szép férfiú volt. Mikó Imre gróf így írta volt őt le: »Barna szeme, sas-orra, magas termete, széles válla, büszke testtartása a jellem határozottságát, szemei a szilajságát sejteté; derült magas homloka, nyílt tekintete nemes kedélyre, ritka szívjóságra mutatott.«

Kendeffy Ádám grófnak, mint Erdély egyik legkiválóbb patriotájának arcképét az ifjuság még élteben elkészítteté és egyuttal el is terjeszté. Így hát ez arcképpel is igazolhatjuk mindazt, amit kortársai e férfiú testi szépségéről írtak.

Kendeffy - amint legbensőbb barátja, Wesselényi Miklós is - ifjúságában a sport minden ágát nagy szenvedéllyel üzte. Az uszásban, a vívásban, a lovaglásban, a céllövésben alig akadt párja. Megtette, hogy pihenés nélkül 24 mérföldet lovagolt. Fogadásból egy *huszonöt ölnyi medencét pihenés nélkül százszor átuszott.*

Ifjukorában, mikor még a kalandokon törte a fejét, sok párbaja volt. De erejével és tudásával sohasem élt vissza. Heves véralkatának köszönhette azt is, hogy Kolozsvárról egy időre távoznia kellett.

Kendeffy gróf házasságáig csak szenvedélyeinek élt. De a politikával nem sokat törődött, a tudomány után nem igen törte magát. Házassága után azonban teljesen megváltozott. Szelid és gyöngéd férfi lett belőle. Idejét hasznos dolgokra fordította. Birtokain mintagazdaságot teremtett, melyet még a külföldi utazók is megbámultak. A legelső egyike volt, ki gazdasági gépeket, vasekéket hozatott. Erdély szomorú helyzete benne is fölébresztette a szunnyadó hazafias érzést s csatlakozott az ugynevezett vándor patriótákhoz: Wesselényi Miklóshoz, gyermekkori barátjához Bethlen Jánoshoz, Teleky Domokoshoz, Kemény Déneshez. És ő is járt megyéről megyére és szókokolt és áldozott minden hazafias és humánus célra. S mivel mindenfelé ezt mívelte, lassan-lassan Erdély legelső emberévé küzdötte fel magát. Tiszta hazaszeretete például szolgált kortársainak; lovagias jelleme, áldozatkészsége, rendíthetetlen bátorsága a haza ifjúságának egyik bálványává tévék őt. A nép is minden bajában vigaszt, tanácsot, segítséget s meleg részvétet talált nála. Egy szóval szeretetet gerjesztett mindenfelé s jótévőnek, áldozatkész urnak tartotta őt mindenki.

A titkosrendőrség jelentései sok ily dolgot megőriztek Kendeffy Ádámról. Az 1835. évben például a rendőri jelentés szerint Bethlen Imre több külföldi vendég jelenlétében⁶⁵⁸ azt mondá, hogy »Kendeffy Ádám háza a szabadelvűség háza. Kendeffy gróf a szabadságért kész volt vagyonát, birtokait, sőt az életét is kockára vetni!«⁶⁵⁹

Kendeffy gróf sokat áldozott az erdélyi magyar iskolák javára is. Jórészt ő alapította a kolozsvári vivőiskolát is. Sok szegény, de tehetséges ifju köszönhette neki, hogy tanulmányait folytathatta. Méltán írhatta tehát az erdélyi iskolák leglelkesebb professzora: Szász Károly:

⁶⁵⁸ Sindford, Paget, Prunk stb.

⁶⁵⁹ »für die Freiheit sein Habe, Gut, ja auch sein Leben im Stande gewesen wäre aufs Spiel zu setzen.« (1835. okt. 25. Kolozsvár.)

»Kendeffy nem a nagyenyedi kollégiumnak, hanem az egész hazai ifjúságnak gondviselője a legnemesebb értelemben.« Így állván a dolog, nincs mit csodálnunk azon, hogy az erdélyi ifjúság Kendeffy grófot még halála után is a legnagyobb tiszteletben tartá s a hazafias gyűléseket a gróf sirja mellett tartá. Az 1835. okt. 10-én jelentette például a titkosrendőrség, hogy a kolozsvári katolikus, a református és az unitárius kollégiumok tanulói szövetséget kötöttek s a Házsongárd-ban, Kendeffy sirja mellett tartják gyűléseiket. (»in Házsongar zusammenkommen nechst dem Kendeffysche Grabmal.«)

Az 1836. január 22-én a titkosrendőrség Ferdinand főhercegnek, Erdély kommisszáriusának írta, hogy a diákok szövetsége Kendeffy sirja mellett a Házsongárdban tartja összejöveteleit. (»am Gottes Acker Házsongar genannt«)

Efféle jelentésekben megírja a rendőrség azt is, hogy Erdélyben is megvan már a *Giovane Italia* s tagjai ennek a vagyonos és tehetséges, valamint a szemtelen és a vakmerő emberek.⁶⁶⁰

Az erdélyi liberális párt - amint említők - magában egyesítette az erdélyi főúri rendet. Ez a patrióta s egyuttal liberális párt 1830-1834. elejéig Kendeffy Ádám grófnál tartá tanácskozásait. Valóságos nemzetgyűlések voltak ezek, melyeken Erdélynek legkiválóbb fiai vettek részt. A titkos jelentések szerint e tanácskozások alkalmával Kendeffy Ádám gróf mellett nem egyszer lelkesen tüntettek úgy a jelenlévők, mint a jurátusok és a diákok. A XIX. század harmincas éveiben Kendeffy Ádám már népszerűsége tetőpontján állott. Sok jót kellett tennie; mert még az egyszerű nép is nagy lelkesedéssel és szeretettel vette őt körül. Érdemes megemlítenünk, hogy a rendőrség erdélyi megbízottai, akik az ellenzék kiválóbb tagjairól oly sok rosszat jelentettek Bécsbe, Kendeffy Ádámról semmi silányságot nem tudtak kitalálni. Még Kendeffy Ádám életében írta volt nemzetének vérárulója: Istvánffy Sedlnitzky miniszternek, hogy az ellenzék Erdély ügyét az anarkia felé tereli. Wesselényitől, aki ez országban valóságos pestis, származik minden baj.⁶⁶¹ Wesselényi és párthivei Erdélyt Magyarországgal egyesíteni akarják s ha ez sikerül, Ausztriától elszakadni akarnak, hogy független magyar királyságot teremtsenek s Wesselényit Erdély vajdájává tegyék. A tapasztalt és nemesen gondolkozó férfiaknak az az őszinte véleményük - írja Istvánffy - hogyha Wesselényit, Kemény Dénest és Bethlen István grófot⁶⁶² el fogatják Szász Károllyal és Zeykkel egyetemben, a nyugalom Erdélyben azonnal helyreáll s a különféle társulások azonnal feloszlának. Így aztán a kormány tekintélye újra helyreáll s az országgyűlés lefolyása békés lesz. Bizonyára az országnak legnagyobb része örvendene, hogy ezen gonosz bogaraktól megszabadítanák; mert ez esetben nem kéne félnie a bekövetkező parasztlázadástól.⁶⁶³

Amíg Istvánffy Erdély kiváló fiairól: Wesselényi Miklósról, Bethlen Jánosról, Kemény Dénesről stb. ilyen gyalázatos hangon írt, addig Kendeffy Ádám grófra egyetlen rossz szót sem ejtett. Pedig hát az egész ellenzék Kendeffy házában tanácskozott; őt tartották a legmerészebb és legliberálisabb patriótának, aki még az egyszerű nép között is szokatlan népszerűségnek örvendett!

⁶⁶⁰ »entweder vermögliche, talentvolle, oder bis zur Desperation kecke und freche Menschen.«

⁶⁶¹ »Wesselényi ist die wahre Pest im Lande. von dem alles Übel ausgegangen, der den Ungehorsam im Lande allgemein machte.« etc.

⁶⁶² »Welche drei die allerschlechtesten in den ganzen Anhang sind.«

⁶⁶³ »Gewiss wäre der grösste Theil des Landes froh, von diesen bösen Insekten befreit zu sein. dan wurde der Landtag ruhig und ehrenwert ablaufen und Europas bösen Zeitungs-Schreiber in Skandalosität Verbreitung die Auflehnung Siebenbürgens gegen die Regierung betreffend, gehämmt.« (Istvánffy Sedlnitzky miniszterhez, 1834. január 29.)

A rendőrminiszterhez küldött titkos jelentések semmi rosszat nem mondhatván Kendeffy grófról, többnyire közömbös hangon írnak róla. Azt azonban elismerik, hogy Kendeffy gróf Erdélynek Széchenyi Istvánja.

Az 1834. évben Erdély elnyomott népe sirt s nyögött az iga alatt.⁶⁶⁴ Jobb sorsot az országgyűlés megnyitásától várt. Erdély sokat remélt az együttlévő pozsonyi országgyűléstől, ahol hatalmas hivei voltak az uniónak, amitől a bécsi kormány irtózott. Ezért, hogy az erdélyi országgyűlés ne érintkezhessek a magyar gyűléssel, a bécsi kormány eleinte Nagyszebenbe akarta összehívni az erdélyi országgyűlést. Ezzel egyrészt távol akarta tartani azokat, akik Pozsonyból az erdélyi országgyűlésre akartak utazni. E követeket és jurátusokat a rendőrség névszerint felsorolta. Deák Ferenc - írja az országgyűlési rendőrség - azt állítja, hogy a kormány Erdély unióját bizonyára mint a legnagyobb hátrányt és terhet fogja az erdélyieknek beadni s célja elérésére a többséget bizonyára megszerzi.

Az országgyűlési ifjuság - írja Ferstl rendőrtanácsos - nagyon örvend az erdélyi országgyűlés közeli kihirdetésének; mert sokat vár az erdélyi nagy patrióták áldozatkészségétől s hazaszeretetétől.

A várakozás és a reménykedés e napjaiban Kendeffy Ádám gróf, a hazafias ellenzéknek ez időben lelke és vezére harminckilenc éves korában hirtelen meghalt. Akkor szállt a sirba, mikor a legnagyobb szükség volt rá, mikor legtöbbet lehetett tőle várni. Akkor költözött el, mikor meglett volna az alkalom, hogy övéi közt nagygyá legyen. A sors így döntött s Kendeffy Ádám, nemzetének hozzáfűzött reményeit magával vitte a sirba. Legszebb jutalma életének, hogy Erdély népet határtalan szomorúság tölté el halálának hírére.

Az 1834. év február hó 19-én jelentik Kolozsvárról, hogy Kendeffy Ádám gróf (*»in Siebenbürgen ein solcher Mann, wie bei uns Széchenyi.«*) Jósika bárónál volt táncestélyen. Éjfélkor, meg sem várván hintáját, gyalog ment haza lánykájával. Alig félórával távozása után a bálteremben elhangzott a rémhír, hogy Kendeffy Ádám meghalt. A vendégek azonnal Kendeffy kastélyába rohantak s mindent megkisérleltek, hogy a grófot életrekeltsék. Azonban minden fáradozásuk hiábavalónak bizonyult.

Futótüzként terjedt el a városban a halálhír. Egy óra múlva a külvárosokból már tömegesen vonult be a nép a Kendeffy-kastélyba s halált kiáltott a méregkeverő és a hazaáruló fejére, aki megölte a nemes grófot! Egy ember a dühöngő tömeg elé állván, így szólott: »Ha igaz, hogy a grófot megmérgezték, én leszek a vezetőök s én viszek benneteket Josika gubernátor megölésére; de előbb menesszünk az öreg Kendeffyhez küldöttséget s kéressük el tőle a grófnak holttestét. Egy másik deputatio menjen a városi magsztrátushoz s kérje meg, hogy valamennyi orvos jelenlétében boncolják fel a holttestet.«

Mindez megtörtént s az orvosok megállapították, hogy szívszélütés okozta a nemes gróf halálát. Erre a nép nagynehezen mégis megcsillapodott.

Kendeffy Ádám grófnak páratlan népszerűsége a temetés alkalmával is feltűnő módon megnyilvánult. Még a titkosrendőri jelentések is bevallották, hogy hihetetlen tömegek (*»unaussprechliche Menge Volks«*) jelentek meg a temetésen. Nehogy emberhalál vagy más baj történjék, katonai őrség vonult a halottas házba. A megholtak legjobb barátja: Wesselényi Miklós lóhalálában érkezvén Kolozsvárra, szinte futva ment a Kendeffy-palotába. Még a temetés előtt ért oda. Lent a kapuban gránátosok álltak, fent az emeleten szintén. Mikor Wesselényi ezt látta, haragra gyulva kardot rántott s mennydörgő hangon kiáltotta: »Ki rendelt benneteket e nagy hazafi házába? Takarodjatok innét ti hitvány zsoldosai a zsarnokságnak;

⁶⁶⁴ »Wie sich Wesselényi ausdrücke, lamentire und jammere jetzt Siebenbürgen« - írja az országgyűlési rendőrség 1833. nov. 4-én.

mert ha nem mentek azonnal, darabokra váglak benneteket. Én Wesselényi Miklós mondom ezt nektek.«⁶⁶⁵

A kirendelt tiszt erre elvezette a gránátos katonákat s kezdetét vehette a gyászszerartás. Az egyházi beszédet Herepey, az ismert, kitűnő szónok tartotta. A világiak közül Teleky Domokos gróf (»einer der ausgelassesten, kecksten Ultraliberalen«) megható beszédben ismertette a boldogult érdemeit.⁶⁶⁶ Kijelentette, hogy amit a boldogultnak életében megfogadtak, azt meg is tartják. Életükkel és vérükkel védik meg a szabadságot a deszpotizmus ellen. Ha nem is él már e dicső hazafi teste - mondá -, de lelke és szelleme bennünk él s az ő szellemétől lelkesítve fogunk tovább haladni az ő utain.

»Leirhatatlan - jelenti a titkosrendőrség -, mennyire el van keseredve ez a gonoszlelkű párt a vakmerő Kendeffy halála miatt. Átkozzák még a gondviselést is kora halála miatt.« Teleky Domokos után Bethlen János mondott bucsubeszédet. A legnagyobb hatást az ő beszéde keltette. Ő, aki a megboldogultnak gyermekkorban játszótársa, ifju- és férfikorban pedig testi-lelki jó barátja volt, oly megindítóan beszélt, hogy nemcsak a közönség, de ő maga is zokogott. Bethlen gróf hajadonfővel, harsány hangon így fejezte be beszédjét: *»Esküszöm az élő Istenre és mindenre, ami egy igaz hazafinak szent, hogy e kiváló hazafinak minden elvét hiven követem, azokkal együtt élek és halok. Ugy segítjen engem az Isten; ámen!«*

Bethlen János ez esküjét az egész tömeg hajadonfővel, térdepelve megismételte. Maga Bethlen szép beszédét darabokra tépve a sirba dobta.⁶⁶⁷

A nép - jelenti a titkos rendőrség - keserű könnyek közt távozott a nagyrabecsült s nagylelkű patrióta sirjától!

Az esküről, amit Kendeffy gróf sirjánál tettek, nem egyhamar feledkeztek meg. A hazafias liberális párt vezetését Bethlen János vette át s többnyire az ő lakásán tanácskoztak. De Kendeffy Ádám grófról mindig megemlékeztek. Diszes siremléket is akartak néki állítani, ezért a gyűjtést is megkezdték.

Az 1834. év október 12-én jelentette Ferstl rendőrtanácsos Sedlnitzky miniszternek, hogy *Erdélyben már általánossá lett az a hit, hogy a hirtelenül meghalt Kendeffy Ádám grófot, akit úgy a nemesség, mint a köznép még mindig mint egy igen nagy hazafit sirat, a kormány tétette el lábálól.*

A siremlékre való gyűjtés Kendeffy barátai között annyira előrehaladt, hogy egy évvel halála után már a tervet is elkészítették Bécsben. Mivel a siremlék feliratára különféle tervek merültek fel, az emlékbizottság egyelőre nem döntött.⁶⁶⁸ A titkosrendőrség jelentése szerint az 1835. év elejéig a siremlékre 18.677 forint gyűlt egybe.

⁶⁶⁵ A rendőrminiszterhez küldött jelentés szerint Wesselényi ezután tüzes beszédet intézett a tömeghez a császári katonaság ellen, s annyira felizgatta a kedélyeket, hogy az nap délben már kikezdték a katonasággal.

⁶⁶⁶ »Nach den Geistlichen hielten drei patrioten die Seele erschütternde Rede« - írja a rendőrség.

⁶⁶⁷ »Die Bewegung war sehr gross und die unaussprechliche Menge Volks sammt allen die gegenwärtig waren, Knieten mit entblösten Häuptern nieder und legten auf die Worte des Grafen Johann Bethlen den Eid ab.«

⁶⁶⁸ »Noch ist die Commission hinsichtlich der verschiedenen Devisen und Inschriften unter sich nicht einig geworden, daher weiss man auch nicht auf welche Art derselbe ausgeführt wird.« (1835. febr. 17.) Ugyanezen év márc. 15-én írja a titkosrendőrség, hogy Kendeffy siremléke ügyében a társaság nem tudott megegyezni. Ezért Mikes János gróf Bécsbe utazik, hogy a vázlatot elkészíttesse.

Tudjuk, hogy a kolozsvári temetőben felállított monumentális síremlékre semmiféle feliratot nem véstettek. A síremlék egy hatalmas obelisz, melynek négy oldalát négy remekbe faragott, haldokló oroszlán ékesíti. Az obelisz tetején fátýollal borított hamveder van.

Érdemes megemlítenünk, hogy Kendeffy Ádám gróf sírját szenthelynek tartották, melyet hosszú ideig állandóan virágok és koszorúk tömege borított. Közelébe temetkezhetni, nagy kitüntetésszámba ment. Az 1836. január havában meghalt Szoboszlai szenátor nagytehetségű fia, aki a kolozsvári piarista-kollégium tanítványa volt s aki egyesítvén a katolikus, a protestáns és az unitárius diákságot,⁶⁶⁹ Kendeffy sírja mellett tartá a gyűléseket. Ez a lelkes ifjú haldokolva arra kérte diáktársait, hogy a nagy Kendeffy sírja közelében temessék el s hogy temetésekor Wesselényi Miklós kedves dalát játssza a cigánybanda. Mindez - írja a rendőrség - meg is történt. A diákok cigányzene kísérettel énekelték Wesselényi dalát a gyászmenet alkalmával.⁶⁷⁰

A hazafias ellenzék Erdélyben Kendeffy halála után is napról napra erősödött. A főurak majdnem kivétel nélkül e párthoz tartoztak, csak úgy, mint a nemesek tulnyomó része. A rendőri jelentések szerint a fiatal Bethlen Ferenc s a többi ifjú főúr közös pecsétnyomót készíttetett s levelezésükben azt használják. A pecsétnyomó egy égő gyertyát ábrázolt, mely fölött egy püspöki süveg volt ezzel a felirással: Sötét van, menjünk aludni!

Az Erdélybe küldött császári kommisszárius: Ferdinánd főherceg semmire sem ment az ellenzék hatalmas táborával szemben. Ferdinánd főherceg beutazván az országot, visszatért Kolozsvárra. A hivatalos hatalom elrendelte a város kivilágítását a főherceg bevonulásakor. Biz ezt hiábavaló dolog volt elrendelni. Ugyanis az összes főúr s az ellenzék minden számottevő tagja a főherceg bevonulása előtt elhagyta Kolozsvárt; mert házáat vagy lakását egyik sem akarta kivilágítani.

Erdélynek hangulatát ez időben pompásan festi Huszár Károly bárónak az a levele, melyet Was Imre grófhhoz intézett s melyet a titkosrendőrség hü másolatban terjesztett fel a rendőrniszternek. Kivonatossan ismertetjük itt az érdekes levelet. Már - írja Huszár báró - a százszok is csatlakoztak hozzánk. A székelek a mi isteni Wesselényi Miklósunk kipróbált kezére vannak bizva. Mindnyájunknak egy akaratumk, egy óhajunk van. Mi együtt egész nemzet vagyunk. Akár megnyilik az országgyűlés, akár nem, nekünk mindegy. A nemzet ugyanis a kormány provisorikus hatalmát nem ismeri el. *Amint elveink változhatatlan keresztűlvitelére drága, megboldogult barátunknak, Kendeffy grófnak hideg teteménél megesküdtünk*, a hatalmat előbb vagy utóbb kezűnkbe kell vennünk, hogy a művelt francia kormányrendszert meghonosithassuk hazánkban. Bármennyi bajonettel jön az osztrák kormány, nem kell félünk; mert a nemességben bátorság és energia lakozik s a hazához való nemes odaadás uralkodik. Sok, nagyon sok hang követeli a nemzeti szabadságot s ez a hang hamar el fog jutni Ferdinánd főherceg fűlébe is!...

Ez időben Erdélyben számos külföldi politikus megfordult. Ezeket az ellenzék vezetői kitűntető szíveességgel fogadták. A titkos rendőrség jelentése szerint az idegen urak a liberális ellenzék körében oly jól érezték magukat, hogy Kolozsvár feledhetetlen marad emléükben.⁶⁷¹ Valamikor a külföld előkelő utazói és politikusai Kendeffy Ádám gróf vendégszerető

⁶⁶⁹ »Unter denen Studenten der drei Religionen katolisch, reformirt und arianer wirklich ein Bündniss auf Anhetzen der Ultrapartei besteht.« (1835. nov. 3-iki rendőri jelentés.)

⁶⁷⁰ »Nach dem die Leiche beim Stadtthor hinausgeführt war, dessen Anhänger Studenten die gebetene Melodie nach der Musik auch gesungen haben.« (1836.)

⁶⁷¹ »Sie versicherten - írja a rendőrség - die Gesellschaft, hier sowohl Liberalität, Popularität als auch jenen Geist gefunden zu haben, dessen sich kein konstitutionelles Land schämen darf.«

házában találtak szívélyes fogadtatásra. Az ő halála után özvegye: Bethlen Borbála és két lánya, Róza és Kata fenntartá a grófi ház régi hagyományait. Kendeffyné nemcsak szívesen fogadta, de ünnepelte az idegen politikusokat. Egy ilyen alkalommal Bethlen Imre gróf biztosította a jelenlévő angol vendégeket, hogy Kendeffyné házát úgy kell tekinteni, mint a szabadelvűség szalonját.⁶⁷² Maga a grófné, aki nemrég Párisból jött vissza, uti élményeivel mulattatá vendégeit. Magasztalta a franciák szabadelvűségét s boldognak mondá azokat, akik a franciák szabad országában élhetnek. Az idegen vendégek - írja a titkosrendőrség - dicsérték és csodálták a grófné szellemességét.⁶⁷³

A rendőrség jelentése szerint az angol vendégek Triesztbe utazván, onnét Kendeffy Ádám-nénak, özv. Wesselényi Józsefnének (Kendeffy Rozáliának), Bély Ferencnek, Wesselényi Farkasnak irtak. Ez utóbbi vette nőül özv. Kendeffy Ádám grófné leányát, Rozáliát. A Kendeffyek rokonsága a Wesselényi család tagjaival magyarázza meg azt a nagy szeretetet, mellyel a Kendeffy-ház tagjai Wesselényi Miklós iránt viseltettek. A titkosrendőrség jóvoltából birjuk azt az igazán szép levelet, melyet az öreg Kendeffy Rozália (Wesselényi József özvegye) irt »drága, üldözött unokaöccsének«: Wesselényi Miklósnak.⁶⁷⁴ E levélben a meleg részvét és az őszinte szeretet szól Wesselényi Miklóshoz. A családtagok üdvözlötte mellett tudatja, hogy Wesselényi Farkas és neje, Rozália csókoltatják. Mindenáron önhöz akarnának menni - írja a jó asszony -, de én nem eresztém őket.⁶⁷⁵

A Kendeffy család gyakran tartózkodott Pesten és sűrűn érintkezett itt Wesselényi Miklóssal s a magyarországi ellenzék vezetőembereivel.⁶⁷⁶ Az 1839. év január 23-án volt Pesten a jogászbál. A rendőri jelentés szerint a Kendeffy család nem vett részt a bálon; mert a náluk élő francia hölgy: Calame kisasszony hirtelen meghalt. Ez a nagyműveltségű francia hölgy Kendeffy grófné támogatásával leánynevelőintézetet akart nálunk alapítani; de a váratlan halál megakadályozta a terv kivitelét.⁶⁷⁷

Ez az utolsó adat, amit a titkosrendőrség iratai közt a Kendeffy családról találunk sikerült.

A Malomvizi Kendeffy grófi család férfiágon Ádám grófban kihalt. A család birtokai Hátszeg legfestőibb vidékén terültek el. Malomviz, Magyar Brettyán, Orlya-Boldogfalva, Kolczvár voltak ősi birtokai. Orlya-Boldogfalvát a legfestőibb kastélynak tartották. Kolczvár pompás romjai ma is láthatók. A rege szerint Kendeffy Ilona e vár erkélyéről eregette a fonálszálat a mélységbe.

Amint említettük, Kendeffy Ádám grófnak két leánya volt. Az idősebbiket: Rozáliát Wesselényi Farkas vette nőül, az ifjabbik: Katinka pedig Andrássy Gyula grófnak lett a neje.

⁶⁷² »Bethlen Imre versicherte die Fremden, dass das Haus der Gräfin nicht anders, als ein Salon des Freisinns anzusehen sei.« (1835. okt. 25-iki jelentés.)

⁶⁷³ A külföldi vendégek először Wesselényi Józsefnénél (Kendeffy Rozáliánál) voltak ebéden. Este pedig Kendeffy Ádám-nénál zeneestélyen. (»Denselben Tag abends waren die erwähnten bei Gräfin Kendeffy zur Sonate geladen, wobei die Gesellschaft der Geladenen weit zahlreicher war, als bei dem erwähnten Dinees.«)

⁶⁷⁴ Kendeffy Rosalia, Witwe des Josef Wesselényi an Baron Wesselényi Miklós nach Pressburg.

⁶⁷⁵ Wesselényi Farkasnak édesanyját is, nejét is Kendeffy Rozáliának hívták.

⁶⁷⁶ »Die Baronin Wesselényi, welche ein geborene Kendeffy ist und in ununterbrochenen Umgang mit dem bekannten Bánffy László an etwas schmiedet.« - írja a rendőrség s hozzáteszi, hogy Kendeffy Rozália késő éjjelig tanácskozott Bethlen Jánossal. A patriótákat nagyon elkeserítette Wesselényi üldöztetése.

⁶⁷⁷ Notizen aus Pest von 24. Jänner 1839. - A sok nyelvet beszélő Kelemenről írja 1836. január 27-én a rendőrség, hogy ezt az ultraliberális, veszedelmes embert Kendeffyné fogadta szolgálatába.

XIII. POLITIKAI SÉTÁK POZSONYBAN

I.

A pozsonyi országgyűlések anyagát jórészt ismerjük ugyan, de az országgyűléseken kívül történt politikai tanácskozásokról már vajmi keveset tudunk. Pedig minden országgyűlésen számtalan értekezletet tartottak s ezeken a karok és a rendek (pártok szerint) már az országos ülések előtt kifejtették nézetüket s a követendő elveket előre kijelölték s meghatározták. E tanácskozásokon természetesen nem az ugynevezett kerületi üléseket értjük. Ezek 1790 óta rendszeresen folytak. A titkosrendőrség e kerületi üléseket állandóan politikai kluboknak nevezgeti. A valóságban azok is voltak; mert törvényes alapjuk nem volt. A bécsi kormány mindég sanda szemmel nézte a kerületi üléseket, melyeken nem az ő bizalmas emberei elnökösködtek s mivel ez üléseken az uralkodóház politikája ellen kemény igazságokat mondtak, az udvar a törvénytelennek mondott kerületi ülések megszüntetésével több ízben fenyegetőzött.⁶⁷⁸

A szokásjog alapján a kerületi ülés az országgyűlés szerves részévé válván, a követek pártok szerint már a kerületi ülések előtt végbement tanácskozásokon megállapodtak a követendő eljárásban. Ezek a tanácskozások pártértekezletek voltak ugyan, de a napirenden lévő tárgyakat többnyire részletesebben s behatóbban tárgyalták, mint magukon az országgyűléseken. Itt jelölték ki rendesen a szónokokat is. Az országgyűlések idejében alig mult el nap tanácskozások nélkül. Nyaratszaka ezeket egyik-másik követ szállásán, a kertben, aztán sétaközben az utcákon, a kiránduló helyeken, a sétatéren és a ligetben tartották. Télen, 1825 óta, a tanácskozásokat az időleges kaszinókban folytatták. Hála az országgyűlési titkosrendőrség éberségének, minden ilyen értekezletről tudósítások maradtak ránk, melyek elég bőven adják a szónokok beszédeit. Mivel a követek az ilyen tanácskozások alkalmával szabadabban szólhattak, mint az országgyűlésen, temérdek oly dolgot elmondottak, mikről különben tudomást sohasem szerezhettünk volna. A titkosrendőrség mindig fontosnak tartotta a követek tanácskozásait s tőle telhetőleg mindent elkövetett, hogy ezekről a rendőrminiszternek kimerítő jelentéseket adhasson.

A titkosrendőrség úgy 1811-ben, mint 1825-ben jelentette felsőbb helyre, hogy a vezetőférfiuk az országgyűlésen kívül összegyűlnek, »complotte«-okat kovácsolnak, pártokat és törvénytelen egyesületeket alkotnak, hogy később a táblák törvényes tárgyalásánál céljukat elérhessék s akaratukat érvényesíthessék. Ezek az összejövetelek, ezek a tárgyalások, miket a pártok vezetői a törvényes ülések előtt tartanak, a főokai annak, hogy a kormánynak sohasem sikerült a nyugtalanságokat, az összeesküvéseket és a lázadásokat teljesen elnyomnia, még kevésbé lehetetlenné tennie.⁶⁷⁹ A régebbi idők több államférfia ezt teljesen belátta. Mikor

⁶⁷⁸ Az 1825-1827. évi országgyűlés után jelentették, hogy a hosszadalmas országgyűléseknek oka a kerületi ülés. »Die erste ist die, die neuere nicht gesetzliche Institution, die sich vom 1790-91. herdatirt, der Zirkularsitzungen, zu welchen sich die Stände ohne ihrem legitimen Praesidium versammeln, abwechselnd führen die Aبلغaten das Praesidium... da wird ungestört über die wichtigsten Gegenstände debattirt, man überlässt sich ohne Scheu den leidenschaftlichen Impuls, schreit und lärmt.« etc.

⁶⁷⁹ »Diese Versammlungen und Unterredungen, welche die Partheigänger vor den gesetzlichen Sitzungen hielten, der Hauptgrund und die werksamste Ursachen seien, dass die Regierung nie zu Kraft gelangen die Unruhen...« etc. »unmöglich machen.«

Korvin János helytartóvá lőn, országgyűlési articulust hozatott, mely szerint az országgyűlési tárgyakról az üléseken kívül való tárgyalás és beszélgetés főben járó vétségnek vétetik. Időjáratára a négy kerület emberei összejöttek, hogy az előterjesztéseket megbeszéljék, az ügyeket előkészítsék az országos ülésekre. Imigyen azt akarták elérni, hogy nagyobb rend uralkodjék s hogy különbség legyen a konferencia és az országos ülés között. A követeket aztán négy kerületbe osztották. Így jöttek létre a kerületi ülések. Ujabb időben azonban - írja a titkos rendőrség - megint a régi szokáshoz tértek vissza. A követek összejöveteleket tartanak a kerületi ülések előtt s ezekben határozatokat hoznak olyan tárgyak felől, amiket csak az országos üléseken volna szabad tárgyalni. Imigyen a személynöknek és a királyi notáriusoknak befolyása semmivé lett és a királyi érdek részére elveszett. *Az országgyűlés ily módon a régi formának csak az árnyéka. A kerületi ülések már jelentékenyebbek, a titkos tanácskozások és határozatok pedig a legdöntőbbek.* Tehát minden fordított rendben halad. Legfontosabbak tehát az üléseket megelőző tanácskozások és megállapodások. Ezeknek köszönhetni, hogy a kerületi üléseken hosszabb megfontolás és tárgyalás mellőzésével mindjárt deputatiók választásához fognak. Akik ezt az eljárást helytelenítették, azoknak azt mondták, hogy a király a beteg, a rendek pedig az orvosok consiliuma, tehát mindegyiküknek jólétesülniük kell lennie, hogy a betegen segíthessenek és tanácsot adhassanak.

A deputatiók működése s az országgyűlési formában való előzetes tanácskozás - írja az országgyűlési rendőrség - ellenkezik a törvényekkel, ellenkezik a szokással is.

Ezeket a tanácskozásokat azonban sem a bécsi kormány, sem az országgyűlési titkosrendőrség meg nem akadályozhatta. Mivel pedig úgy az uralkodó, mint kormánya tudni akarta, ki mit beszélt ezen vagy amason az értekezleten, a titkosrendőrségnek ugyancsak nehéz dolga volt.⁶⁸⁰ Maga a rendőrség feje jelentette például 1811-ben Bécsbe, hogy emberei léptenyomon követik a követeket az utcákon és a sétahelyeken, sőt a vendéglőkben is körülöttük leskelődnek. Sajnos, amint a követek észreveszik a titkos kémeket, azonnal abbahagyják a beszélgetést.

Azt persze nem sejtették a követek, hogy az országgyűlés tagjai közt is vannak megfizetett kémek. Ilyenek voltak például az ugynevezett *Sitzungsreferenten*, aztán az indigenákat helyettesítő követek egy része.⁶⁸¹ Az uralkodó többnyire a városi követek közül választotta a titkos kémeket. Ezek természetesen nem valami lelkes magyarok voltak. Volt idő, mikor nyolc városi követ volt jó fizetés mellett a titkos rendőrség alkalmazottja. Az 1811-1812. országgyűlésen, melyet a legnagyobb országgyűléseink egyikének mondhatunk, Pest követe, Hoffmann, aztán Buda követe, Kalmárfi spioni szolgálatot teljesítettek.

A titkosrendőrségről tudott mindenki, de alkalmazottjaikat már nem igen ismerték.⁶⁸² Mondanunk sem kell, hogy az országgyűlés tagjai mód nélkül gyűlöltek a titkos kémeket.

Az 1826. év február 7-én írta Martinecz a rendőrminiszternek, hogy 5-én, a kerületi ülésen szó esett a titkosrendőrségről. Nincs az a csúf szó és szidalom - írja Martinecz -, amellyel nem illették a denunciánsokat és a titkosrendőrség embereit. Komáromy, abaujmegyei követ, a többi közt ajánlotta, hogy mindenkit, akit ezek közül megcsipnek, tüzes vassal meg kell

⁶⁸⁰ A Szász Károly és Bethlen beszélgetésének meghallgatásával megbízott jelentette például a miniszternek 1834-ben: »Mit welchem Risiko, dass es mir gelungen ist zwischen Bethlen Janos und Karl Szász zu behorchen, es schaudert mir heute noch davon.« (Három napig követte őket mindenüvé, de hiába.)

⁶⁸¹ Ferenc császár maga adott utasítást a titkosrendőrség vezetőjének ez ügyben. Így lett például Sarau grófnak helyettese az országgyűlésen Radicsevic, aki megfizetett spion volt.

⁶⁸² Dessewffy Aurél mondá a rendőri jelentés szerint: »Mann wisse, dass die geheime Polizei hier eine Niederlage habe, und man gäbe sich alle Mühe ihre Werkstätte zu entdecken.«

bélyegezni. A rendőrminiszter urat pedig meg kell kérni, hogy a titkosrendőrség minden tagját, mint az ökröket, jelöltesse meg, avagy orrukat vágassa le, hogy e gonosz embereket mindenki felismerhesse.⁶⁸³

Dessewffy Aurél édesatyjával sétálva monda, tudjuk, hogy a titkosrendőrségnek itt tárháza van, tehát mindent el kell követnünk, hogy műhelyüket felfedezzük. Az öreg Dessewffy, aki ezt már réges-régen tudta, csak ennyit felelt fiának: »Mais quelle Idee!«

A követek s az országgyűlési ifjak gyűlöltek a titkosrendőrséget. Szó ami szó, biz az eléggé gyűlöletes intézmény volt. Ma mégis hálával kell róla megemlékeznünk; mert sok és nagybecsű dolgot megőrizett az utókor számára.

A pozsonyi országgyűlések alkalmával ezernél jóval több szobát foglaltak le a főrendek és a követek számára. Alig volt tehát ház szállóvendég nélkül. A pozsonyi házakhoz tehát számtalan magyar emlék fűződik. Hiszen igen soknak volt országos nevű vendége s igen sok házban tartottak fontos tanácskozásokat. Így vagyunk a pozsonyi utcákkal és a sétahelyekkel is. Nincs egy lábnyomnyi hely, melyen embereink meg nem fordultak. S az utcákon és a sétatereken folytatott politikai tanácskozásokról tengernyi titkosrendőri jelentés maradt ránk.⁶⁸⁴ Ezekből látjuk, mennyi lélekemelő eszme, mennyi nemes gondolat szólalt meg a nyilvános tereken s mennyi hazafias terv került szóba! Örök kár lett volna, ha mindez feledésbe megy.

A titkosrendőri jelentéseknek tehát sok mindent köszönhetünk. Temérdek oly dolog akadt, amit a követek az országgyűlésen el nem mondhattak, de amit bizalmas baráti körben nyíltan tárgyalhattak. S az országgyűlési rendőrség minderről bőséges jelentéseket küldött volt Bécsbe. E jelentésekből tudjuk például, hogy az 1811-1812. évi országgyűlés tárgyalásaira nemcsak az örökös tartományok, de még a külföldi országok is figyeltek. Nemcsak Wallis miniszter, de más ausztriai államférfiak is kijelentették, hogy sohasem hitték volna, hogy ennyi fölvilágosult és tanult fő legyen Magyarországon.⁶⁸⁵

Bár így állt a dolog, Ferenc császár nagyon megbánta az országgyűlés összehívását. A titkosrendőrség 1811. szept. 11-én már megírta, hogy ez lesz az utolsó magyar országgyűlés. Hogy Ferenc császár minő szemmel és kedvvel nézte az országgyűlés magas színvonalon való tárgyalásait, arra elég lesz a következő esetet megemlítenünk. Joel hazai nagykereskedő, aki egyuttal Eszterházy hercegnek is bizalmas ügynöke volt, Ferenc császárnál lévén kihallgatáson, öfelsége a pozsonyi országgyűlésről ilyen kérdéssel fordult Joelhez: »*Was machen die Narren in Pressburg?*«

Mikor a császári nyilatkozatot a rendek megtudták, a titkosrendőrség jelentése szerint, azt mondták, hogy majd megmutatják öfelségének, hogy ők nem bolondok.

Bugon horvát követ is kihallgatáson lévén az udvarban, a császár azt mondotta néki: »Eddig sokat tartottam a horvátokról, de most látom, hogy ti sem vagytok semmivel sem jobbak a magyaroknál.«⁶⁸⁶

⁶⁸³ »Alle Individuen der geheimen Polizei so wie die Ochsen zu zeichnen, oder ihnen die Nase abschneiden zu lassen.« etc.

⁶⁸⁴ Sajnos! ezek a legutóbbi bécsi forradalomban mind elégték.

⁶⁸⁵ 1811. okt. 9. »Er hätte es nicht geglaubt unter den Hungarn so viele aufgeklärte etc. Köpfe zu finden.«

⁶⁸⁶ »Ich habe bisher viel auf die Kroaten gehalten, sehe aber nun, dass ihr auch um nichts besser seits.« etc. Az 1811. dec. 28-án jelentette a rendőrség a megfigyelt Nagy Pálról: »Einen Schein von Besserung in seinen Gesinnungen, aber auch nur in der Hoffnung einer Beförderung, angenommen hat.«

A titkosrendőrség jelentéseiből tudjuk meg, hogy az országgyűlés bezárása után, 1812-ben, Bécsben arról tárgyaltak, hogy a volt országgyűlés legkiválóbb tagjait elfogatják!

Az 1825-1827. évi országgyűlés alatt a titkosrendőrség annyi jelentést küldött Bécsbe a magyar viszonyokról s az országgyűlés tagjainak bizalmas tanácskozásairól, hogy ezekből több kötet telnék ki.

A titkosrendőrség illetően jelentéseiből tudjuk meg azt az alig ismert dolgot, hogy a *pragmatica sanctio* tárgyalásakor a várból 24 töltött ágyut irányítottak az ülésteremre. S ha a rendek a törvényjavaslatot el nem fogadják, összelövik az üléstermet.

Beöthy Ödön, a nagy szónok, több követársával, köztük Teleky László és Szapáry Antal grófokkal a pozsonyi promenádon sétaközben így beszélt: Mária Terézia Magyarországon nagy dolgot fedezett fel s erre formális patenst bocsátott ki. *Mária Terézia felfedezte, hogy a magyarokkal mindent csinálhat és zsebükből az utolsó garast is kicsalhatja, ha ünnepeken s vasárnapokon olykor szép és üres szókat intéz hozzájuk, azaz mézzel keneti a szakállukat!* Mária Terézia úgy találta, hogy minden népe között csak a nagylelkű s fölötte kedvelt magyar nemzet képes még veszedelem idején is fellelkesülni s vérét feláldozni királyáért és hazájáért. Ebből aztán arra a következtetésre jutott, hogy *a magyarok az osztrák házáért készek meghalni. A szép asszony tehát azt mondotta: jól van, haljatok meg lábaimnál.* S a jezsuiták legfelsőbb meghagyásra azonnal tanítani kezdték: *dulce est pro patria mori.*⁶⁸⁷ Az országnak e dicső anyja aztán azon gondolkozott, hogy a nagyon is kedvelt magyaroknak miként tegye könnyűvé a nemzeti halált. Egy asszony, aki ismeri szépségének hatalmát, sohasem jó zavarba. Aztán a divat is segítségére van; mert a divat lehet erkölcsi, de lehet erkölcstelen hatalom is. *Egyik udvari mulatságon néhány mágnás magyarul beszélván, a nagy királynő így szólt hozzájuk: Kiméljétek füleinket barbár nyelveitek hangjaitól!* E szép mondás ezerszeresen visszhangzott a császári termekben s csakhamar elterjedt a szalonokban is. Így történt aztán, hogy a magyar szó a mágnások ajkán teljesen elnémult s ezzel együtt a nemzeti érzés is kialudt szívékből. *A magyar főnemesség 1780-ban a nemzeti érdekekkel szemben már teljesen idegen volt.* És most jött II. József, aki a magyar nemzetiség e szánandó képviselőit jelentéktelenségük igazi értéke szerint méltatta. Ő új életet akart a magyarságba önteni. Így történt, ami történt. Ám mi, akikben a magyar nemzeti érzés nem halt ki, tanultunk II. Józseftől; minket lelkesít az ő mondása: *édes dolog a hazáért élnünk!* S e lelkesedésünket gyermekeinkbe is be akarjuk oltani!

József halála után - folytatá Beöthy - egy gonosz szellem ismét lábraállította a latinizmust, de mivel ez kissé sántikált, az illyrismust adták mellé s Temesvárra az illyr nemzet részére országgyűlést hirdettek s az erdélyi szászokat is megmozdították. A többit megtette aztán a francia forradalom. Az idegen elemeket felülről támogatták s gyarapították, a magyart meg elnyomták. Ám a magyar elem levegőt követelt s szerzett is magának. *Most láthatjuk aztán, hogy felülről valóságos elemi küzdelem folyik az ébredő magyar nemzetiség elnyomására, vagy legalább szűk határok közé szorítására!* S ha nem gondoskodunk elég erős villámhárítóról, egy legközelebbi vihar agyonsujthat bennünket. Ez a vihar közel van, hiszen Prágában már azt tanítják, hogy Magyarországon alig hárommillió magyar van! S ezt a hamis adatot egész Európában elterjesztik.⁶⁸⁸

A titkosrendőrség e beszédhez hozzáteszi, hogy Beöthy Ödön olyan ember, aki képes mindezeket az országgyűlésen is elmondani.

⁶⁸⁷ Édes dolog a hazáért meghalni.

⁶⁸⁸ »Dieses Gewitter ist sehr nahe, denn in Prag wird bereits gelehrt, dass die eigentlichen Ungarn in ihrem Lande kaum 3 Millionen zählen, und diese Lehre wird über ganz Europa verbreitet.« (»Eugen Beöthys Äusserungen in Bezug auf die Unterdrückung der ungarischen Nationalität.« Pressburg den 25. Juni, 1843.)

Az országgyűlési titkosrendőrség jelentéséből tudjuk meg Ferdinánd főhercegnek Pozsonyban tett ezen nyilatkozatát: »Minden magyarra, aki az alkotmány szót kiejti, huszonötöt kell veretni.«

Ezt a jeles nyilatkozatot bizonyos lelkigyönyörűséggel terjeszté fel a rendőrség. Nincs mit csodálkoznunk ezen. Hiszen ez az országgyűlési rendőrség még a régi magyar történetírókat is leszólta.⁶⁸⁹ Verbőczyt, akit óbudai zsidóbírónak mondott, a legnagyobb szidalmakkal illette.

Az 1808. év október 5-én írja a pozsonyi országgyűlési rendőrség feje, hogy a »gutgesinnt« urakkal volt együtt s ezek érthetetlennek mondták azt, hogy az országgyűlésen, mikor az insurrectio ügyét tárgyalták, a katonai akadémia alapításával álltak elő. Két nap alatt nyolcszázezer forintot irtak alá e célra - mikor az insurrectióra egyetlen fillér sincs. Ez a katonai akadémia a gutgesinnt-ek szerint Magyarországot még jobban elszakítja Ausztriától. Furcsa világ ez! Most a megkoronázott, bájos királynénak a rendek csak vivatot kiáltottak, Mária Teréziának ellenben életüket és véréüket ajánlották fel.

A rendőrség megbízottja 1808. szeptember 26-án az ülés után több mágnással és követtel együtt távozott. Beszélgetés közben szóba kerültek a kerületi ülések, miket a bécsi kormány mindig törvényteleneknek tartott. A követek erre így nyilatkoztak: *Épp a kerületi ülések az igazi alapjai az országgyűlésnek; ezek bizonyítják a nemzet szabadságát; ezek az alkotmány fenntartásához elengedhetetlenül szükségesek; ezek nélkül már régen nem volna alkotmányunk!*⁶⁹⁰

E fejtegetés után - írja a rendőrség - a társaság nagy része távozott, csak a pécsi nagyprépost maradt még ott Markovics követtel. A nagyprépost így beszélt: A kerületi ülések igazi zsidó oskolák, melyek csak az ügyeket nyújtják. A szónokok csak azért beszélnek, hogy szónoki tehetségüket és szellemességüket csodáltassák, de ezt egyik sem hazafiságból teszi. A király ne várjon semmit ez emberek nagylelkűségétől; ők csak azt teszik meg, amire kényszerítik őket. A magyart könnyű feltűzteni, de lelkesedése hamar elül. Ünnepek, ebédek, bálók, nemzeti ünnepek s alkalmas szindarabok kellenek nékik. Ezekkel legjobban lehet rájuk hatni.⁶⁹¹

Ugyanez évből több jelentés szól a pozsonyi Pálffy-féle kertben tartott összejövetelekről. Hager báró a rendőrség fejéhez rendeletet küldött s megírta neki, hogy ne azt írják meg neki, ami az összejöveteleken történik, hanem azt, amit ott beszélnek.⁶⁹²

Érdekes hirt jelentett a rendőrség Bécsbe 1810. május 29-én. Eszerint Magyarországon elterjedt az a hír, hogy *Napoleon nyugalomba küldi Ferenc császárt.*⁶⁹³

Ugy látszik, hogy ez időben a követek legkedvesebb találkozó helye a Pálffy-kert volt; a legtöbb jelentés ugyanis az itt kihallgatott beszélgetésekről szól.

Egyik ilyen jelentésben olvassuk, hogy őfelsége kijelenté, ha a nemesség eddigi makacsságában megmarad, azt a hat vármegyét, melyeket Napoleon követelt s melyekért hatvan milliót (Conventionsmünze) kellett fizetni, elszakítja Magyarországtól s mint külön királyságot német módra kormányoztatja.⁶⁹⁴

⁶⁸⁹ »Das dunkle Alterthum der Hungarn lässt sich mit Gewissheit nicht enträzlen.« etc. (1808. szept. 20.)

⁶⁹⁰ 1808. szept. 26. (»Die Cirkularsitzungen die Basis und der Richtschnur eines Landestages wären, sie die Freiheit der Nation beweisen.« etc.)

⁶⁹¹ »Der Hungar nie aus Grundsatz etwas thut, ist leicht zu überraschen, aber eben so leicht verschwindet sein Enthusiasmus.« stb.

⁶⁹² Dekret an die Polizei-Oberdirektion, Wien, 1808. 11. Sept.

⁶⁹³ Borbély Zsigmond baranyamegyei orvos mint biztos hirt hallotta ezt Eszéken.

⁶⁹⁴ 1811. okt. 8. Batthyány gróf - írja a rendőrség - sok-sok ezüstműt adott az állam javára (als freiwilliges Opfer). Sándor gróf mindezt egy ezüstmivesnél látta, aki készpénzen vásárolta meg!

Metternich herceg Ottó gróffal több ízben sétálgatott ekkor a pozsonyi sétátéren; de az ő beszélgetésüket nem írta le a megfigyelő rendőr. Ellenben azt megírta, hogy a mieink mit beszélnek Wallis pénzügyminiszterről. A követek szerint Wallisnak nem tanácsos nyilvános helyen megjelennie; mert könnyen megeshetik, hogy rutul bánnak véle.

Vogel báró ekkor jelentette Bécsbe a miniszternek, hogy nyilvános helyeken már semmiről sem beszélnek. Ez a hallgatás - írja - már nagyon feltűnő. Oka pedig az, hogy *mindenütt egész csapat rendőrségi spion veszi körül a sétálókat.*⁶⁹⁵

Az 1811. december 15-én írta volt az országgyűlési rendőrség, hogy a magyar nyelv ügye miatt a követek közt nagy a feszültség. *A düh, mellyel a kálvinisták a magyar nyelv általános bevezetését követelik - írja a rendőrség -, már minden határt felülmul. Ezek az emberek vak elfogultságukban azt követelik, hogy úgy az iskoláknak, mint a bíróságoknak ez legyen a nyelvük. E hallatlan követelést a főpapok és a mágnások szerencsére visszautasították!*⁶⁹⁶

Az országgyűlési rendőrség egyik legintelligensebb tagja a francia eredetű *Leurs* volt. Az ő jelentései az ország hangulatáról, rendkívül érdekes politikai tanulmányok. Természetesen ezek a tanulmányok is a bécsi kormány szája-íze szerint készültek. Todott dolog, hogy az 1811-1812. évi rendkívül fontos országgyűlésnek kimagasló alakja a derék Dessewffy József gróf volt, akit császár actioval sujtott s az országgyűlés bezárása után több kiváló követ-társával együtt el akart fogatni. Erről a kitűnő magyar politikusról, mint forradalmárról és felségárulóról írt Leurs jelentést.⁶⁹⁷

Az 1812. év április 24-én kelt rendőri jelentés a követek ellesett beszélgetését adja azon harmincezer nyi megfigyelő hadseregről, melyet Napoleon kívánságára kellett kiállítani. (*Observations Armee.*) A követeink állítása szerint Napoleon sajátkezűleg írt levelet küldött Ferenc császárnak s tudtul adta, hogy az említett sereg élére csupa tudatlan generálist helyezett, ami őt (Napoleont) igen kellemetlenül érintette. Ferenc császár erre kénytelen volt új generálisokat helyezni a megfigyelő had élére.⁶⁹⁸

Ugyanezen titkos jelentés írja, hogy Wallis pénzügyminiszter magához hívatta Genz író s felszólította őt, hogy írjon könyvet a magyar alkotmány ellen. Genz erre azt felelte, hogy ezt nem teheti, mert ezzel csak az osztrák kormány gyengeségét hirdetné. Ha a kormánynak elég hatalma van, amúgy is megsemmisítheti a magyar alkotmányt. Ha pedig nincsen ilyen hatalma, akkor okosabb hallgatnia, mint ilyen silány fegyverhez nyulnia.

Wallis erre azt ajánlotta Genznek, írja hát az ő finans-pátenséről könyvet. Genz ezt az ajánlatot is visszautasította, mondván, hogy ő már írt Wallis rendszeréről s öfélége elé terjeszté azt; de ez a munka egyenest Wallis pénzügyi rendszere ellen szól.⁶⁹⁹

⁶⁹⁵ »Eine Horde von Polizeispionen sie allenthalben umgebe, wie aus dem widerholten Äusserungen bei dem geringsten Anlasse zu entnehmen ist.«

⁶⁹⁶ »Die Wuth übersteigt alle Grenzen, mit welcher die bereits imponirende kalvinische Parthei die allgemeine Einführung und Verbreitung der ungarischen Sprache verleidigte.« etc.

⁶⁹⁷ 1812. feb. »Von Leurs angeführten Revolutions und Hochverraths-Strebungen des Josef Dessewffy und seines in ein aristokratische Anarchie hinein stürmenden Klubs Schranken zu setzen.« (Hager b. átírata.)

⁶⁹⁸ Bericht aus Pressburg, am 24 April, 1812.

⁶⁹⁹ Mastiant udvari titkár gunyirataról - e jelentés szerint - a magyar követek igen kicsinylően nyilatkoztak; mert telve van az történeti képtelenségekkel. Dessewffy gróf kijelenté, hogy e könyv ellen nem kell semmit sem írni, inkább terjesztetni kell: mert az udvar részére ez a mű a legkeserűbb labdacs. Szentkirályi s mások is ugyanígy nyilatkoztak.

A következő, 1825-1827. évi országgyűlésen a rendőrség a politikai sétákról, az azokon elhangzott beszédekről még több jelentést küldött Bécsbe, mint 1811-1812-ben. A sok közül megemlítünk néhányat. Egyik séta alkalmával a követek a politikai helyzetről beszélgetván, kijelentették, hogy ha őfelsége kérésükre nem hajlik, távoznak az országgyűlésről. Az országot őfelsége önkényének engedik át. Próbálja meg, mint lehet pátensekkel kormányozni. Ők a jó Istenre bizzák sorsukat.⁷⁰⁰

Egy másik séta alkalmával Felsőbüki Nagy Pál előhozta, hogy az excentrikus patrióták panaszkodnak a magyar nemzet ingadozása miatt. Nagy baj - mondá Nagy Pál fejtegetésében -, hogy a rendek a felsőbb követelésekkel szemben tulságos engedékenységet tanusítanak. Ha a hazaárulók nem is veszik el méltó büntetésüket, az isteni végzet mégis utoléri őket. Az egyik áruló (itt Almássyra célzott) családját látja veszni. A másiknak (Amádénak) fia lőtte magát agyon. Ki hitte volna, hogy aki 1790-ben a gyűlésen örömeiben az asztalon táncolt, most hazáját árulja el.⁷⁰¹

Az egyik titkos jelentés írója mondja, hogy Pozsonyban tizenöt követtel beszélgetett. Voltak ezek között, akik az udvarnak halálos ellenségei s egy véleményen vannak Izsák követtel, aki az országgyűlésen ezt a nevezetessé lett kijelentést tette: *hadd nevéssen rajtunk egész Európa, csak nekünk ne kelljen semmit sem fizetnünk!* Őt kálvinista követ (Kalviner-enrangées) az uralkodóhoz való hűségét határozottan megvallotta ugyan, de a nemzet boldogságát a hungarismus-ban találja. Magyarország nekik elegendő s más nemzetekkel nem kívánnak együttélni. Ezért szerintök minden idegen nyelvet eliminálni kell az országból. Ne is kívánczok idegen Magyarországra. *Sit et maneat Hungaria terra incognita!* Csak a szabadságok és a kiváltságok maradjanak érvényben továbbra is. E követek élesen kikeltek a főpapság ellen; mert a törvények világos intézkedéseit az ő kárukra akarják kiforgatni.

A követek közt - folytatja a jelentés - egy lutheránus is volt. Fölötte szerény és csöndes kedélyű ember ez. Mindazt, amit a kálvinisták követelésként állítottak fel, ő mint szerény kérést adá elő. Ha - mondá ő - őfelsége nem vet gátat a főpapság üldözési mániájának, a hibát száz év múlva sem lehet jóvá tenni. Az üldözésnek a lutheránusok jobban ki vannak téve, mint a kálvinisták; mert ezek közt gazdagok s hatalmasok is akadnak.⁷⁰²

Az 1832-1836. évi országgyűlés a titkosrendőri jelentések dolgában semmi változást sem mutat. Téli időben a kaszinókban, vagy valamelyik követ lakásán tartották az összejöveteleket, nyáron pedig a sétatereken vagy az utcákon. Ferstl rendőrtanácsos 1833. április 1-én jelentette miniszterének Pozsonyból, hogy Beöthy Ödön nyilvános téren, a városi követek jelenlétében, mikor a személynökről esett szó, a többi közt ezeket mondá: akármilyen személynököt küldjenek ide, nem fog az semmit sem elintézni; mert elérkezett az idő, mikor a nemesség emancipálja s az udvar gyámsága alól kiszabadítja magát. S mivel a törvényhozó testületben a többséget alkotja, csak az történhetik meg, amit ő akar.

Wesselényi - írja Ferstl - szintén ott lévén e beszélgetés alatt, szokása szerint, az ilyen nyilvános alkalmakkor, néma maradt. Az ő hadakozási módjához tartozik ugyanis a csöndben való megdolgozás, meg az, hogy az exaltált főket szabadon engedi cselekedni.

Ugyancsak Ferstl tanácsos jelentette Bécsbe 1834. júli 15-én, hogy Csapó tolnai követ, akinél az ellenzék a titkos tanácskozásokat szokta volt tartani, elutazott s így az összejöveteleket és beszélgetéseket a szokásos délutáni séták alkalmával tartják. Így, sétaközben tárgyalták

⁷⁰⁰ Pressburg, 1825. nov. 22.

⁷⁰¹ Almássy követ volt ez. (1825. okt. 18-iki titkos jelentés.)

⁷⁰² Den 2. August, 1826.

például a majorátusok megszüntetésének kérdését is.⁷⁰³ A következő (1835.) év tavaszán jelentette ugyanő a rendőrminiszternek, hogy az ellenzék a Nádor szállóban volt kaszinói helyiségét felmondta s így az ellenzéki korifeusok összejövetele - ha az idő szenved - távolabbi séták alkalmával esnek meg.⁷⁰⁴

Ilyen séta alkalmával beszéltek a követek, hogy az erdélyi kancellár és tanácsosai egészen odavannak Ferdinánd főherceg teljhatalmu kommisszárius terveitől. *Ferdinand főherceg bosszú után szomjazik. Erdélyben mindent mozgásba hoz, hogy Wesselényit ne csak vagyonától, hanem életétől is megfoszthassa.*⁷⁰⁵

Augusztus hó 18-án jelentette Ferstl tanácsos, hogy mindenféle magánbeszélgetésnek és tárgyalásnak tárgya a tegnapi kerületi ülés, mely döntött a jelenlegi országgyűlés léte vagy nem léte dolgában. Nagy Pál szerint nem a kerületi ülés, hanem a királyi leirat az oka ennek. Ha a kormánynak valaha komoly szándéka volt Magyarországon organikus országgyűlést tartani, akkor e szándékát most minden erővel keresztül kell vinnie. Három év alatt többet végezhetni így, mint különben tizenhárom év alatt. A pártduh végre alábbhagyott, a kemény ellenzék végre megtört; lassan-lassan a megyék is rájönnek, hogy az országért mást is kell tenni, mint a kormányt örökké ördögnek s minket követeket pedig a megyék költségén angyaloknak tartani.

Nagy Pál e beszédjére Borsiczky követ *gunyosan* felel: Nagy Pálnak mindenben igaza van, s úgy beszél, mint szent Pál a korinthusiakhoz. Bizonyos dolog, hogy ha a kormány Nagy Pál útján indítványt nyújtatna be, hogy Magyarországot a görög Sinának vagy a zsidó Ullmannak licitando el kell adni: akkor Magyarország alkotmányával együtt 4-8 hét alatt elkelne. Így vagyunk a patriotizmussal is, mellyel oly sokan affektálnak, de ha az álarcot levesszük róluk, nem angyalokat látunk - ahogy Nagy Pál véli -, hanem ördögöket.

Ferstl e jelentéshez még hozzászól, hogy az ellenzék és az ifjuság mód nélkül megbotránkozott Nagy Pál pálfordulásán; hiszen a tegnapi kerületi ülés eredménye fölötté veszedelmes az alkotmányra. Ferstl tanácsos ugyanez év június 24-én igen érdekes felterjesztést intézett miniszteréhez egy pozsonyi utcai beszélgetésről. A június 16-iki kerületi ülésen, mikor Beöthy Wesselényi Miklós ügyét mint országos sérelmet hozá elő, egy állítólag a párisi forradalmi propagandától kiküldött emissarius is jelen volt az ülésen. Ez az idegen az ülés után Nagy Pállal ment a Ventur utcán s francia nyelven társalogtak. Nagy Pálnak nem nagyon tetszett, hogy ez az ember a lakásáig elkísérte (a Hosszu-utcába). Ezután Borsiczky követ után ment, akinek azt monda, hogy mint általánosan ismert nagy patriotának hódolatát akarja kifejezni s egyuttal néhány fontos kérdést óhajtana hozzá intézni. Mivel az utcán nem állhattak, Borsiczky lakására hívta az idegent. Ott aztán meg nem nevezett társai nevében ezt a kérdést intézte Borsiczkyhoz: »Mennyi idő kell ahhoz, hogy Magyarország a külföld támogatásával a köztársasági alkotmányt bevezesse?«

Borsiczky - saját előadása szerint - e kérdésre ugyancsak francia nyelven így felelt: A magyar alkotmány tisztán az arisztokratikus elven alapszik s így a köztársaság behozatalára gondolni sem lehet. A köztársaság eszméje csak néhány tüzes ifju fejében él.

⁷⁰³ »Die Verabredungen derselben meistens nur auf ihren nachmittagigen Promenaden stathaber« etc. Mikor 1834. szept. havában Erdély küldöttei Pozsonyban voltak, jelenté a rendőrség: »Nachmittags waren die Meisten derselben in Gesellschaft der Oppositionsmänner auf der der *Promenade*« etc.

⁷⁰⁴ 1835. május 23. »Die Zusammenkünfte der Oppositions-Koriphäen finden wieder - insoferne die Witterung erlaubt - auf den entfernteren Spaziergängen, sonst aber abwechselnd bei Balogh, Beöthy und Deák statt«.

⁷⁰⁵ Ferstl jelentése 1835. május 11. »Der Königl. Kommissär Erzherzog Ferdinand königl. Hoheit nach Rache gegen Wesselényi dürste und in Siebenbürgen alles in Bewegung setze um ihm nicht nur um Hab und Gut, sondern selbst den Kopf zu bringen«.

Az idegen erre azt felelé, hogy ha Magyarországnak nem kell a köztársasági államforma, akkor leghelyesebb, ha elszakad Ausztriától s a koronát a nádor fejére teszi. Ebben Francia- és Lengyelország segítségére számítani lehet.

Borsiczky csak ekkor vette észbe, hogy az idegen az osztrák minisztériumnak nyomorult eszköze, akit azért küldtek hozzá, hogy érzéseit s nézeteit megismerjék s így további mozgalomra bírják. Borsiczky erre az idegent kiutasította lakásából.

A követeknek beszélgetéséről Ferstl tanácsos akkor is terjedelmes jelentést küldött Bécsbe, mikor a követek Ferenc császár halála után várható politikai lehetőségekről beszélgettek sétá közben.⁷⁰⁶

Az 1839. évi országgyűlés idején folyt tovább a sétáló és beszélgető politikusok megfigyelése. Egy ízben Borsiczky, Balogh, Kölcsey, Palóczy, Beöthy, Lamotte, Prónay a lengyel kérdést tárgyalták s elhatározták, hogy az ülésen feltárják az orosz barbárságokat, a hatszáz lengyel gyermek pusztulását stb. Ugyanekkor a nevezettek azt is megbeszélték, hogy a püspökök a vallásügyben több követet pénzzel megvesztegettek. Ilyeneknek mondták Bene, Török, Császár stb. követeket.⁷⁰⁷

A titkosrendőrség jelentése szerint Hajnik Károly, aki úgy Wesselényi Miklóssal, mint Deák Ferencsel közel való összeköttetésben állt, bizalmasan elmondá, hogy Deák Ferenc idegen név alatt maga védelmezi Wesselényi Miklóst a felségárulási pörben. Maga Wesselényi minden dologban Deák tanácsával él. Mindketten Ivanich homeopatha doktornál találkoznak; mert Ivanich és Wesselényi ugyanazon házban laknak. Deák azon szin alatt, hogy homeopatha-kurát folytat, gyakran jön Pestre s mivel látszólag Wesselényi is ezt a kurát folytatja, Ivanich doktornál szoktak találkozni. Az ellenzék, melynek feje jelenleg Deák Ferenc, mindent elkövet, hogy a Wesselényi ellen indított pör a legközelebbi országgyűlés előtt el ne döntessék. (21. január, 1839.)

Deák Ferenc a Ráday-féle sérelem dolgában azt fejtegette, hogy ha Ráday gróf most feljött volna Pozsonyba s ha erőszakot alkalmaztak volna vele szemben, akkor ez az ügy egészen másképp állott volna. Ez esetben nagy többségünk lett volna. De így, mikor Pest megye maga kijelenti az egész ország előtt, hogy egy követtel is képviselve van, a Ráday-ügy csak egyszerű sérelem lehet. Valóságos chimära az, hogy néhányan e kérdést úgy fogják fel, mintha e tárgy elintézése előtt semmiféle más ügy tárgyalásába kezdeni nem szabad. Ha ezt megtennénk, tiz szavazatot sem kapnánk Ráday részére. De ha mint sérelmet tárgyaljuk ezt, állandó többségre számíthatunk. Deák ezután Balogh esetét hozta elő. Baloghot 1835. júli 21-én beszéde miatt hűtlenségi pörbe fogták. Balogh ezután még több ízben beszélt az országos üléseken s szept. 22-én mint kerületi elnök a személynöknek személyesen adta át a rendek nunciumát. Az ellene indított actio elengedése október végén történt. Eszerint Balogh János mint hűtlenség vádjával sujtott követ jó ideig résztvett az üléseken, többször felszólalt, sőt elnökösködött is a kerületi üléseken. Ráday gróf tehát, akit sokkal kisebb actioval sujtottak, nyugodtan ülhetne köztünk az országgyűlésben.⁷⁰⁸

Az 1839. év szeptember 11-én jelentette a titkosrendőrség, hogy az országgyűlés tagjai közt a főrendek ellen való gyűlölet nőttön nő. *Mindenütt tanácskoznak, az utcákon, a sétatéren, a kávéházakban és a vendéglőkben, szóval mindenütt, ahol pár ember összejön.*⁷⁰⁹ Az ellenzék

⁷⁰⁶ »Ansichten und Äusserungen der Oppositions-partei, sowie der Gutgesinnten über die dermaligen und kommenden Verhältnisse des Landtages.« (1835. april 7. Pozsony.)

⁷⁰⁷ Geheime Überwachungs Notizen, Pressburg 14. März, 1839.

⁷⁰⁸ Notizen aus Pressburg vom 3. Juni 1839.

⁷⁰⁹ »Man conferierte überall auf den Gassen, auf der Promenade, in Cafe- und Wirtshäusern, wo man nur in Gruppen zusammenkommen konnte« etc. (Pressburg, am 11. Sept. 1839.)

tagjai hangoztatják, hogy a főrendek megsemmisítik az alkotmányt s így az utókor átkát vonják magukra. Ezért igyekeznek hizelgéssel az ellenzék beleegyezését megnyerni, hogy így a nemzet átka ne egyedül őket érje.⁷¹⁰ Az ellenzék az alkotmány megsemmisítését abban látja, hogy az 1791. évi 13. törvénycikket a főrendek félremagyarázzák. Az ő felfogásuk szerint a királyi előterjesztések előtt semmi más nem lehet tárgyalni. A sérelmeket tehát csak az előterjesztések letárgyalása után lehet elővenni. Igen ám, de az uralkodó az országgyűlést a királyi előterjesztések elfogadása után bármikor feloszlathatja s így a sérelmek tárgyalására sosem kerül sor. Hát hol az alkotmány? Hogyan biztosítsa a nemzet alkotmányát a despotizmus önkénye és a zsarnokság ellen? Hiszen a szólásszabadságnak amúgy is vége van, a sérelmeket elő sem szabad hozni. A királyi előterjesztéseket feltétlenül el kell fogadni. S ha valaki egy szót szólna ezek ellen, eltávolítanák az országgyűlésről. Ime ez a főrendek műve! Azonban a nemzet hamar tudatára fog ébredni megcsalattatásának. A mágnásoknak legyen olyan alkotmányuk, amelyet akarnak, de a nemzetét ne rabolják el. Egyesek, különösen Beöthy Ödön, azt ajánlották, hogy inkább hagyja el az egész ellenzék az országgyűlést, mint hogy beleegyezzék az 1791. törvény felforgatásába. Erre még van idő, - mondák többen. A dolog még jobbra fordulhat.

Mikor 1839-ben az erdélyiek, köztük Vér Farkas, Zeyk József stb. Pozsonyban voltak s az ellenzék tagjaival sűrűn érintkeztek, a többi közt elmondották, mint dühöngött Erdélyben Ferdinánd főherceg és császári kommisszárius. A követek sokat beszéltek Erdély régebbi történetéről is. Az erdélyi urak nagy sajnálatuknak adtak kifejezést, hogy *Bethlen Gábor török és svéd támogatással nem szerezte meg a koronát s ezzel együtt Magyarország önállóságát, amit akkor könnyen véghezvihetett volna! Igaz, hogy ez esetben Magyarország török fenhatóság alá jutott volna, de ez mindég jobb lett volna, mint az osztrák uralom.* A törökök ugyanis sosem avatkoztak a nemzet belső ügyeibe. Vallási üldözés, jogfosztás stb. náluk nem volt szokásban. Ők megelégedtek az évi adóval, de a nemzet önállóságát, a nemzet szabadságát érintetlenül hagyták; sőt belső és külső veszedelmek alkalmával segítséget nyújtottak. (Pressburg, den 25. Sept. 1839.)

Az országgyűléseknek Pesten való tartása gyakran foglalkoztatta a követ urakat. Nekünk követeknek - mondák beszélgetés közben - a pesti országgyűlés eszméje nem igen kellemes. Hiszen a vidék nem oly szép ott, mint Pozsonyban s ülések után a szokásos sétákról le kéne mondanunk. Pesten az ember járdataposóvá (Pflastertretter) lenne. Aztán Pesten és Budán teljesen elvesznénk s csak az üléseken találkozoznánk. Az az összetartás, ami Pozsonyban már megszokottá vált, Pesten lehetetlen.

Veletek tartok! - mondá Beöthy - a magam személyét illetőleg százszor inkább vagyok Pozsonyban. Az ellenzék szempontjából is kedvezőbb az itteni országgyűlés. S ha a megyei követek ezt megértik, bizonyára elállnak követelésüktől. Nekik egyedül a főváros fekszik szívéükön, s azt hiszik, hogy mivel Pozsony oly igen közel van Bécshez, ügyeinknek itt veszniök kell. De a dolog nem így van.⁷¹¹

Deák Ferenc sétái alkalmával nem egyszer ajánlotta barátainak, hogy nyájas és barátságos beszélgetésekkel igyekezzenek a galileistákat (a kormány hiveit) megnyerni. Gyűlöletes támadások és ellenségeskedések sosem vezetnek eredményre. A heves Beöthy Ödön ezzel ennek éppen az ellenkezőjét ajánlgatta barátainak. Az 1839. november havában például elvtársainak az ellenzék kisebbségét panaszolgatta. Ez már - ugymond - kétségtelen dolog s bármit tesz az ellenzék, a rövidebbet ő huzza. Az egyedüli mentőeszköz az ellenzéknek teljes

⁷¹⁰ »Aber es soll der Triumph der Royalisten durch fürchteliche Debatten sauer gemacht werden.«

⁷¹¹ »Äusserungen der Oppositionen über die gewünschte Verlegung des Landtages nach Pest, und in wie ferne sie die Abhaltung derselben in Pressburg vorziehe« 1839. dec. 7.

különválása. Nem helyes dolog, - mondá Beöthy - hogy mi ellenzékiek a galileistákkal oly nyájasan és bizalmasan érintkezünk; mert hiszen úgy ők megismerik a mi nézeteinket s így annál könnyebben gátat vetnek nekünk. Teljesen szakítanunk kell s velők még szóba állnunk sem szabad. Minekünk megvetést és gyűlöletet kell irántuk mutatnunk, mint ahogy azt meg is érdemlik. Az ülésekben is hevesen és kiméletlenül kell őket támadnunk, hogy így a hallgatóság is kedvet kapjon velük szemben mindenféle balgaság elkövetésére. Szóval nekünk a galileisták állását meg kell keserítenünk. Hadd érezzék azt, amit megérdemelnek.

Klauzál, Szentkirályi, Biró, Fodor, Ambró, Lipovniczky, Návay, Papszász és a hevesi Beöthy mindenben helyeselték Beöthy Ödön beszédét.⁷¹²

Ez év szeptember 26-án jelentette Ferstl a rendőrminiszternek, hogy Széchenyi Istvánt, Beöthy Ödönt, Klauzál Gábort, Deák Ferencet és Palóczy Lászlót a sétatéren találta. Mélyen elmerültek a beszélgetésbe.⁷¹³

Ilyen »cotterie« alkalmával mesélte Teleky László a követeknek, hogy Középszolnok megye főispánja vizsgálatot indított ő ellene; mert az ő izgatására a kortesek közt verekedés támadt s 6-7 embert megöltek. A főispán tanúi esküvel erősítették a 6-7 ember megölését. Teleky erre előállította ezen állítólag meggyilkolt embereket s akik azt vallották, hogy őket éppen azok verték meg, akik eskü alatt vallották meggyilkoltatásukat. Kállay főispán ilyenén felsülésén - írja a rendőrség - egész Erdély mulat.⁷¹⁴

Több ízben szól a titkosrendőrség Zichy Ottó politikai fejtegetéseiről. Ez a gróf - írja a rendőrség - teljesen át van hatva Mirabeau eszméitől. Ő magánkörben és a sétahelyeken az emberek jogegyenlőségéről beszél. Szerinte az egész világon meg kell változnia a társadalmi viszonyoknak. Az előítéleteknek, a születési előjogoknak meg kell szűnniök. *Az arisztokrácia a polgári társadalom rákfeneje,*⁷¹⁵ *mely a társadalom testének gyógyulását megakadályozza.* Embereknek, polgártársaknak s nem arisztokratáknak kell lennünk!⁷¹⁶

Az ellenzéki főrendek egyik-másik magántárgyalása alkalmával felmerült az eszme, hogy Magyarországot magyar minisztériumnak kell kormányoznia. Hiszen - mondják e patriota mágnások - lehetetlenség, hogy az alkotmányos Magyarországot és az abszolutisztikus német tartományokat ugyanazon minisztérium kormányozza, hogy a magyar ügyeket idegen miniszterek és tanácsosok intézzék. A magyar arisztokráciára szégyen, hogy alantas tisztségekkel kell megelégednie s itt is, ott is antiszembiroznia kell s nagy kegynek kell vennie, ha kamarásságot kap. A magyar férfiak közt bőven vannak olyanok, akik mint miniszterek és követek becsülettel megállnák helyüket.

Ezek a patriota főrendek - jelenti a rendőrség 1844. okt. 28-án - Deák Ferencet óhajtják belügyminiszternek. A kormány élén Batthyányt, Eszterházyt, Pálffy és Zichyt szeretnék látni.

Az ellenzék tagjai közül főleg a heves de geniális Beöthy Ödön fakadt ki legerősebben a bécsi kormány tulkapásai ellen. A rendőri jelentés szerint Beöthy bizalmas embereinek magában az ülésteremben mondá, hogy a mostani törvényhozást perfidnek tartja s tőle semmi jót sem vár. Még ma kilépne közülök - ugymond - ha Bihar megyében a nyugalom helyreállna s ha a jó Isten megváltaná őt Tiszától!

⁷¹² Pressburg, am 26. November 1839.

⁷¹³ »In tiefsten Gespräche begriffen.«

⁷¹⁴ Pressburg, 11. November 1839. Ferstl jelentése.

⁷¹⁵ »Er betrachtet die Aristokratie als ein Krebsgeschwür der bürgerlichen Gesellschaft, das immer fortmagt und die Genesung des gesellschaftlichen Körpers verhindert.«

⁷¹⁶ Pressburg, den 12. Mai, 1844. Graf Otto Zichys philanthropische, demokratische Ansichten.

Beöthy barátai körében kifejté, hogy nézete szerint a magyarságot a minisztérium ostrom-állapot alá vetette s minden képzelhető fegyverrel kívülbelül támadja. Ezért az országgyűlésnek legszentebb kötelessége férfias elhatározással és friss bátorsággal tisztos nevének épségben tartásáért küzdenie s az ostromállapotot visszavernie s erős támadást intéznie az ostromlók seregére. S azután azokat a mérges nyilakat, amiket az antimagyar cselszövők, a magyarok közé lőttek, oda kell visszavezetnie, ahonnan jöttek.

Bizonyosra vehetni, - írja a rendőrség, hogy Beöthy mindezt az országgyűlésen is elmondja. Beöthy szerint most minden engedékenység szégyenteljes s megbocsáthatatlan gyávaság lenne! (1844. január 19.)

Az országgyűlési ellenzék - jelentik a rendőrminiszternek - tudni véli, hogy a miniszteri tanácskozásokban szóba került az a kérdés is, hogy *az osztrák monarchia nemzetiségei közül melyik a hasznosabb, a szláv-e, avagy a magyar? Ezt a kérdést eldöntötték azzal, hogy Ausztriának úgy a jelenben, mint a jövőben a szláv nemzetiségben kell keresnie támaszát, nem pedig a magyarban!* Az ezen dolog miatt rendkívül fölizgatott ellenzéki követek szerint ez ügyet államjogi alapelveken kell megítélni. Az osztrák monarchia csak a saját lételére gondol s a nemzetet nem mint nemzetet, hanem mint saját érdekének eszközét tekinti. Így állván a dolog, a magyar nemzetnek is megvan a joga, hogy tekintet nélkül az osztrák monarchiára, maga gondoskodjék existenciájáról. A kormány a fentebbi határozatban kimondta, hogy a magyar nemzet néki nem kell s a szláv nemzetiségre támaszkodik. Ezzel a kormány az államjogi összeköttetést Magyarországgal feladta. Ausztria szerződések alapján uralkodik Magyarországon, melyeket a magyar nemzettel kötött. Magyarország e szerződéseket saját nemzeti existenciája érdekében fogadta el, s ha ezeket tovább nem akarják érvényben tartani, az összeköttetés alapja magától megdől. Ha Ausztriának nem kell a magyar nemzet, a magyaroknak sem kell az osztrák kormány. *Már az a körülmény is, hogy e kormány maga lázítja fel a horvátokat a magyarok ellen, nyílt megsértése a koronázási eskünek. S ha a kormány az esküvel fogadott kötelezettségeket nem tartja meg, akkor a magyar nemzettől sem lehet követelni, hogy az Ausztriával való összeköttetést tovább is fentartsa!*

Az ellenzék tagjai - jelenti a rendőrség - elhatározták, hogy azon horvát követeket, kik a magyar pártnak képviselői, testületileg viszik az ülésterembe s az elnökség előtt lévő helyet tartjuk fent számukra, hogy itt adhassák elő sérelmeiket a kormány és az illir párt ellen. Már ez a körülmény is hirdeti, hogy az ellenzék ez ügyet nem veszi tréfára. (Aufregung der Opposition über die Bevorzugung der slavischen vor der ungarischen Nationalität. 1844. január 17.)

Az ellenzéki követek - írja a rendőrség - azt hangoztatják, hogy a kormány sokat köszönhet az ellenzék támogatásának a reformkérdésekben, de különösen a nemesség megadóztatása ügyében. Mikor e tárgy szóba került, Perczel imigyen szólott volt: a nemzet a jelen pillanatban királyát kérve kéri, kegyeskednék székhelyét Magyarországra áthelyezni, vagy legalább hazánkban hosszabb időt tölteni. A mostani politikai kombinációk alapján azonban előre meg lehet jósolni, hogy alig ötven év múlva az uralkodó maga keres menekvést Magyarországon! Szemere, akit mindenki a nádor dédelgetett emberének tart, helyeselte Perczel fejtegetését s megjegyezte, hogy ez az időszak még előbb bekövetkezhetik. Hiszen a bécsi kormány rengeteg adóssága miatt két évtizedig sem tarthatja magát s ekkor jön el az igazi alkalom minden időszerű reformot követelnünk a királytól, amely reformokról - sajnos - most még le kell mondanunk.⁷¹⁷

⁷¹⁷ Perczels und Szemeres Aesserungen in Betreff der Zukunft Östreichs. (Pressburg, den 16. März, 1844.)

Ehhez az országgyűlési rendőrség még hozzáfűzte, hogy a rendek szerénysége ultraliberális követeléseikben mindég messzebb és messzebb megyen. Legközelebb a legalázatosabban kérni fogjuk a korona letevését. Ez a végcélja ugyanis a korifeusoknak, szakítani teljesen Ausztriától.

Az 1844. évi augusztus hó 29-én jelenti a titkosrendőrség, hogy az ellenzék elkeseredése mind a két táblán a legmagasabb fokra emelkedett. Másról nem is hall az ember, mint az erők egyesítéséről, hogy az országgyűlés feloszlatása után egyértelműen s eredményesen agitálhasanak a reformok érdekében. Vádolják a minisztériumot, hogy az időszerű reformokról hallani sem akar s Magyarországot az anarchiába akarja dönteni. Imígyen kívánja Európa előtt igazolni, mért kellett Magyarországon az abszolutizmust uralkodóvá tennie. Azt is hangoztatják az ellenzék vezetői, hogy a minisztérium sem a nádornak, sem a magyar kancelláriának tanácsát nem becsüli s az abszolutisztikus alapelvek keresztülvitelénél a tulzó konzervatív zsoldosok köpenyege alá buvik.⁷¹⁸ A minisztériumnak - mondják sokan - már az országgyűlés megnyitásánál az volt a célja, hogy a parlamentárizmust lejárassa. E célra a minisztérium a király tekintélyével visszaélt, szép reményeket s előterjesztéseket támasztatott, amik azonban sohasem teljesültek. Batthyány Lajos gróf, Teleky László és Eszterházy József grófok a fentebbieket a főrendi ülésen nyíltan is el akarják mondani. Pálffy József gróf a tegnapi ülésen Apponyi György és Szécheny grófok beszéde után ezt a történeti mondást akarta szemükbe vágni: *Tu autem es nebulo*. I. Lipót idejében Hoher udvari kancellár mint kommisszárius az országgyűlésen azt mondá a magyaroknak: *vos-estis perduelliones et proditores patriae!* (Ti magyarok lázadók és hazaárulók vagytok!) Pálffy Tamás nyitrai püspök és kancellár erre így kiáltott Hoher felé: »*Tu autem es nebulo!*« (Te pedig hitvány fickó vagy.)

Pálffy gróf - jelenti a rendőrség - csak Teleky László gróf hathatós kérésére mondott le a fentebbiek ismételteséről. Klauzál Gábor e hosszas beszélgetést azzal fejezte be, hogy a kormány tennie kell valamit, ha nem akarja az országban az anarchiát felkelteni. Már pedig ez okvetlenül bekövetkezik, ha az ezen országgyűléshez fűzött remények nem teljesülnek.

II.

Az utcákon és a sétaterén folytatott ilyen politikai beszélgetésekről - amint már említettük - a titkosrendőrség temérdek jelentést küldött Bécsbe. Sajátságos jelenség, hogy Pozsony legszebb sétateréről, az ugynevezett ligetről ezekben alig esik szó. A ligeti séták nagyobb mértékben csak az 1825-1827. évi országgyűlés alatt kezdenek divatossá lenni. A harmincas és a negyvenes évek országgyűlései alatt pedig a politikai séták majd mind a ligetben estek meg...

A régi Magyarországnak egyik legszebb parkja volt ez a pozsonyi liget, mely a Duna jobbpartján terül el.

Ugy félszázaddal ezelőtt, mint gimnáziumi tanulók, sok vidám órát töltöttünk a pozsonyi pompás ligetben. Itt, a Dunántul e legszebb parkjában ismerkedtünk meg a ritka virágok és fák nevével. Itt a Duna partján csodáltuk azokat az óriási nyárfákat, melyeknek törzsét nyolcan is alig birtuk átfogni. A pozsonyi fiúk azt regélték e nyárfákról, hogy az Árpádok idejéből valók. Magában a ligetben is akadtak többszázados fák. Akkor csak az ilyesmik ragadták meg figyelmünket. Arról sejtelmünk sem volt, hogy a liget minden lábnymnyi földjéhez szent

⁷¹⁸ »Sich bei Durchführung der absolutistischen Grundsätze unter den Mantel der ultrakonservativen Söldlinge verkriechen« etc.

emlékek fűződnek. Nem tudtuk, hogy *egykoron Magyarország legnagyobb fiai e ligetnek mindennapos vendégei voltak*. Nem is álmodtunk arról, hogy ahol mi gondtalanul hallgattuk a madarak dalát, ott egykoron követeink országos ügyekről tárgyaltak. Ha a liget százados fái beszélni tudnának, Széchényi István, Deák Ferenc, Batthyány Lajos, Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos, Klauzál Gábor, Bezerédy István stb. stb. sok-sok beszédét susoghatnák el; mert a pozsonyi országgyűlések követei számtalan értekezletet tartottak a ligetben s oly eszmék hangzottak itt el, melyek a halált is túléltek.

Temetve s feledve van mind ennek az emléke! Csak a volt országgyűlési titkosrendőrség szemfűlés emberei jegyezték fel a követeknek tanácskozását, sőt beszélgetését is és azokról kimerítő jelentéseket irtak a rendőrminiszter, illetve az uralkodó részére. A pozsonyi ligetben tartott tanácskozásokról tehát sok ily jelentés maradt reánk. Igaz ugyan, hogy a bécsi forradalom a titkosrendőrség levéltárát elégette, de még idejekorán elegendő anyagot lemásoltattunk. Így tehát a ligetben folyt országgyűlési tanácskozásokról is sok mindent elmondhatunk.

A múlt század első felében már bevett szokás volt, hogy tavaszrakelve, amint a vizek megszálltak s a Duna gerébre fordult, azaz hogy medrébe visszatért, a ligetbe vezető hajóhidat elkészítették. Amint aztán a rügyek fakadásnak indultak s a mezők zöldbe borultak, Pozsony népe úgy sietett a ligetbe, mint az éhes madarak a szemes szérűre. A virágnevelő tavasz, a rekkenő hévnyár és a levélhullató ősz egyaránt idecsalta az embereket. Kölcsey és követétszárcai már március derekán a liget lombtalan fái között sétáltak. Maga Kölcsey írja március 15-én naplójában, hogy este *Dubraviczky a ligetben az 1809-ben elesett francia katonák sirhalmait* mutogatta nekik s őt mélabus érzések fogták el. A haza szomorú sorsa jutott eszébe. Pozsony városának romjait látván a tulsó parton, bánata csak növekedett és szomorúan kiáltotta: »Haza s ti omlott falak, mikor fogtok egyszer épségben állani?«

Kölcsey követétszárcaival együtt nyáron is gyakran megfordult a ligetben. Országgyűlési naplójában június 2-án élénk színekkel írja le a ligetet. A vasárnapi meleg - írja - egész Pozsonyt a liget árnyai közé kecsegteté. Kegyelmes urak, követek, jurátusok s a népnek minden néven nevezendő osztályai álltak, ültek, néztek, leskelődtek és sétáltak. Mi is ezt tettük, várván, hogy Pázmándy jön s ujságjait vélünk tudatja. (1833.)

Kölcsey késő ősszel is több ízben járt a ligetben. A levélhullás ilyenkor szomorú gondolatokat keltett benne. De igaz szíve, mely soha sem veszté el melegségét, ilyenkor is nemzete iránt való szeretettől buzgott.

Tudott dolog, hogy az országgyűlés pártjai 1825-1848-ig Pozsonyban kaszinókat alapítottak. A patrióta kaszinó, melynek Kölcsey is tagja volt, azért alakult meg, hogy a követek télen is tarthassanak összejöveteleket és tanácskozásokat. Nyáron ugyanis rendelkezésükre állott a liget s egyik-másik követnek kerti helyisége.

Amint említők, az országgyűlési titkosrendőrség a ligeti tanácskozásokról kimerítő jelentéseket küldött a rendőrminiszternek Bécsbe. E jelentések bőségesen adják a szónokok beszédeit is. A ligeti kávéházban és a vendéglőben tartott összejövetelekről is rendszeres jelentéseket küldtek Bécsbe. A rendelkezésünkre álló anyagból csak néhányat ismertetünk itt.

Az 1827. aug. 25-én jelentette a rendőrség, hogy Rápássi baranyai és Botka szatmári követ az ugynevezett ligeti korcsmában (Au-Wirtshaus) a szokásos délutáni italukat fogyasztották s élénk beszélgetésbe elegyedtek. Rápási sajnálkozásának adott kifejezést, hogy oly kevés törvényt alkotott a jelen országgyűlés. Botka erre azt felelte, hogy e szerencsétlenségnek két oka van. Az egyik ok a rendek szellemében rejlik, amely az olyan régen nem tartott országgyűlés miatt igen elevevé lett. A nádorispán búcsúbeszédében igen találó megjegyzést tett erre. Tizennégy év óta nem volt országgyűlés s a magyarok természetesen azt hitték, hogy a jelen országgyűlés alkotmányuk ujjaszületése leendő; mert az előbbi idő alatt oly dolgok

történtek, melyek minden magyarban aggodalmat keltettek. Ehhez járult még az uralkodónak az alkotmány megerősítéséről mondott nyilatkozata. Ez a nyilatkozat egyszerre megnyugtatta az aggódo lelkeket. Az országgyűlésen a mérsékelt panaszok helyett tomboló zajongással álltak elő, azt gondolván, hogy most elérkezett az idő, mikor mindent követelhetnek. A mostani korszakot a II. József halála után bekövetkezett időhöz hasonlították s így a követelésekkel mindég tovább és tovább mentek. Az országgyűlés eredménytelenségének másik oka - folytatá Botka - a követeknek azon nyilvános és magán jelentéseiben rejlik, miket a törvényhatóságokhoz intéztek. E jelentések csak a kedélyek izgatására vezettek és sohasem tárták fel az országgyűlési helyzet igazi és hű képét. Az ilyen jelentéseknek megfelelően készültek a követi utasítások. S mivel a követek így önállóságukat elvesztették, amint a nádor igen helyesen mondá, az országgyűlésen a megyei megbízók voltak igazában diktátorok.

Répásy e fejtegetésre azt felelte, hogy ő az országgyűlésről mindig mérsékelt s igaz jelentést küldött megyéjéhez. Répásy szerint nagy hiba volt, hogy a kerületi üléseknek teljesen szabad menetet engedtek s hogy sok követet elvakítottak az ifjúság tapsai. Sokan csak azért beszéltek az országgyűlésen, hogy nevüket megörökítsék a naplóban.

Az ellenzéki követekről való beszélgetés közben Botka Felsőbüki Nagy Pálról így nyilatkozott: *Nagy Pál a szó szoros értelmében nagy ember, akit mindenkinek tisztelnie kell; ő igazságos és pártatlan.* Nagy hibája, hogy az országgyűlésen tulsokat beszélt. Szeretné az angol politikusnak parlamenti hangját utánózni, de elfelejti, hogy Ausztriában a minisztérium nem az országnak, hanem egyedül a koronázott uralkodónak felelős.

E beszélgetés kihallgatása és leírása után a rendőri megbízott jóízűen jegyezte meg, hogy ez a Botka neki igen tetszik. Kár, hogy előbb nem ismerte; csak most, elutazása előtt tudta meg, hogy ki ő.

Az 1833. év májusa havában Ferstl rendőrtanácsos az ellenzék ligeti gyűléséről jelentést irván, Vay Miklós, Dessewffy, Somsich, Zay, Dubraviczky és Kölcsey beszédeit is közli. E beszédek a leghevesebb kifakadásokat tartalmazzák a főrendi tábla és a bécsi kormány ellen. Mondanunk sem kell, hogy a rendőrtanácsos gonoszra magyarázta azt is, ami magyar szempontból áldásos és üdvös eszmének bizonyult. Nincs mit csodálnunk ezen; hiszen már akkor is tudta minden lélek, hogy a bécsi jóakarát mi légyen!

Wesselényi Miklós 1833. május 5-én utazóféltben volt Pestre. *Rendes ligeti társasága*⁷¹⁹ - írja a rendőrség - *a ligeti vendéglőben búcsuzott el tőle.* A vacsorán jelenvoltak e követek: Andrássy György gróf, Eötvös báró, Kölcsey, Dubraviczky, Beöthy, Siskovich, Dókus, Balogh János, Vay Miklós, Prónay Albert, Giczzy, Petrovay, Felsőbüki Nagy Pál, Podmaniczky László és Novák. A Széchényi küldötte pezsgő fellelkesítvén a jelenlévőket, Rákóczira és Magyarország függetlenségére emeltek poharat. Majd meg azokat köszöntötték fel, akik a nemzeti jogokat védelmezik. (»Von patriotischen Enthusiasmus hingerissen« - írja a rendőrség - temérdek toasztot mondtak.)

A főrendi táblának magatartása s viszonzása a vallásügyben mélyen elkeseríté a jobb hazafiakat. Az 1833. július 9-én az ellenzék tehát a ligetben tanácskozásra gyűlt egybe.⁷²⁰ Itt elhatározták, hogy a vallásügyet levéttetik a napirendről. A vallásügyi javaslat felett a halotti beszédet Beöthy, Balogh, Palóczy, Kölcsey, Dubraviczky és Prónay vállalták magukra. E beszédek - írja a rendőrség - a klérus ellen intézett támadások lesznek. (»Unter einem grellen Donner.«)

⁷¹⁹ »Den vertrauesten Individuen seiner Konventikeln im Auwirthshaus und zwar im offenen Salon ein Abschieds-Soupee von 16 Gedecken gab«.

⁷²⁰ »Balogh, Dubraviczky, Beöthy, Palóczy, Prónay, Bükk, Kölcsey, Kocsi-Horváth, Klauzál, Pázmándy Borsiczky etc. in der Au eine Conferenz abgehalten« etc.

Ez év nyarán a Duna áradása miatt nem tarthattak tanácskozást a ligetben. Augusztus 7-én a Duna vizállása már közel tizennégy lábnyira emelkedett. Zichy Ferenc főlovászmester vezette nemrég azon vízépítési munkálatokat, amiket a Duna a sok sarkantyujával együtt elsöpört. A pozsonyiak között aztán ez a bon mot járta: azért oly haragos a Duna, mert Zichy Ferenc oly esztelenül megsarkantyuzta!⁷²¹

Amikor Deák Antalt Deák Ferenc váltotta fel az országgyűlésen, a ligeti tanácskozások mindig gyakoribbak lettek. Ha az idő szenvedte, Deák Ferenc is idehívta tanácskozásra a követeket. Jó csomó jelentés maradt ránk az ilyen tanácskozásokról az 1835-1836. évekből.⁷²² Ugyanezt mondhatjuk a következő 1839-1840. évi országgyűlésről is. Az 1839. évnek még november havában is ezt írta Ferstl tanácsos a rendőrminiszternek: »Nachmittag hielt Deák mit seinem vertrauesten Freunden eine quasi Konferenz auf einem Spaziergang in der Au.« Ezután leírja a tanácskozás tárgyát: a rekrutázás ügyében érkezett királyi leiratot. (Nov. 12.)

Ugyanez év szeptember közepén Pozsony megye ellenzéke tartott gyűlést a ligetben s erre Deák Ferencet is meghívták. Deák itt helytelenítette az ellenzék eljárását Csiba Ernő táblai ülnök ügyében.⁷²³

Szeptember 26-án írta volt az országgyűlési rendőrség, hogy Széchényi István az ellenzék korifeusait: Deákot, Beöthy, Klauzált, Palóczyt nemcsak ebédre hívogatja gyakran, de a ligetben is a legmélyebb beszélgetés közben, gyakran késő éjjelig lehet őket sétálva látni. (*»In der Au in tiefsten Gesprache begriffen, oft bis in die spaete Nacht promenirend gesehen wurde!«*) Oly bizalmas viszonyban, mint Deák és Széchényi, a jelen országgyűlésen nincs senki. Pedig lehetőleg igyekeznek a feltűnést elkerülni. Ezért Széchényi mindig csak vacsora után keresi fel Deákot! (Jelentés a rendőrminiszterhez.)

Ferstl rendőrtanácsos jelentése szerint Deák Ferenc július 11-én is tanácskozásra hívta az ellenzék tagjait a ligetbe.⁷²⁴ Valamennyien megjelentek ott, hogy a királyi leirat ügyében megállapodásra jussanak. A különféle árnyalatok szerint több csoportban jártak a követek. Az egyik csoport - írja a rendőrség - a kávéház előtt ült, a másik a fasorban sétált, a harmadik a szorosan vett ligetben, a negyedik a környéken sétált. Deák Ferenc Klauzállal, Pázmándyval, Lipovniczkyval a Krisztl-féle tejcsarnokban foglalt helyet. (Krisztina asszony nagy magyarbarát volt, akit a követek mind ismertek.) Ide jött aztán az ellenzék centruma is. A tanácskozás nagy titokban és elővigyázat mellett folyt! Hosszas vita után kimondották, hogy a legközelebbi ülésen egyhangulag óvást emelnek a legujabb királyi leirat ellen. Hogy a dolog simán menjen, elhatározták, hogy másnap a megyeházán gyűlést tartanak. Szentiványi kerületi elnököt pedig elküldték a személynökhöz azzal a kéréssel, hogy holnapra ne hirdessen ülést.

Mivel Deák Ferenc igen kedvelte a ligetet s többnyire itt tanácskozott barátaival, az országgyűlési ifjúság elhatározta, hogy Deák Ferenc nevenapján kivilágítja a ligeti kávéházat. Zichy főlovászmester azonban megtiltotta a kivilágítást. (1839. okt.)

A következő (1840) évben Deák Ferenc már kora tavasszal megkezdé párthiveivel a ligeti sétákat. A titkosrendőrség jelentése szerint április 23-án séta közben arról tanácskoztak, vajjon helyes volt-e az ellenzéknek eljárása, mikor a royalistákat nem támadta, sőt igyekezett

⁷²¹ Ferstl rendőrtanácsos jelentése Pozsonyból 1833. aug. 7.

⁷²² Az 1835. év okt. 2-án jelenti a rendőrtanácsos. Wesselényi Miklósról: »Nach dem Essen ging er mit Bezeredy und Deák in den Aupark, wo er bis gegen Abend blieb«.

⁷²³ »Vor einigen Tagen war die Pressburger Komitats-Opposition in der Au um den Zalader Deputirten Franz Deák versammelt«.

⁷²⁴ »Die heute Mittags vom Deák zur Berathung über das Königliche Rescript in der Au vorgeschlagene Zusammenkunft hatte Nachmittags wirklich statt«.

vélők jóviszonyban maradni.⁷²⁵ A jelenlévők mind helyeselték az eddigi eljárást; mert ezzel nyerték meg az ellenzéknek a két Bernátot, Jankovicsot, Pulszkyt, Pejacsevicset stb. Vitaközben Deák így szólt barátaihoz: »Ti gyakran akartátok a kormánytámogató követekkel a teljes szakítást, s én alig birtam benneteket meggyőzni az eljárás helytelenségéről. Nagyon örülök, hogy most magatok is látjátok, mit nyertünk a jóviszony és a harmonia révén. Az én tanácsom mindig az volt, hogy semmiféle ellenségeskedést és gyűlölséget nem szabad inditanunk. Ellenkezőleg! Még a legkeményebb royalistával is nyájasan kell érintkeznünk; mert az ellenzék csak úgy nyerheti a legnagyobb erkölcsi erőt, ha semmit tul nem hajt. A magánérintkezésben a nyájassággal többet érhetünk el, mint a legerősebb debattal. Nem a gyűlölet, nem az ellenségeskedés, hanem a tárgy igazsága győzi meg az embereket. S ez az igazság nyájas és bizalmas társalgás közben jobban kiderül, mint az izgatott debattokban. Embereket megnyernünk, kikkel nem érintkezhetünk s kiket gyűlölünk, lehetetlenség. Nyájasság és megelőzés szövi a jóviszonyt s ha ezt társalgás közben kellő művészettel alkalmazza az ember, észrevétlenül is megnyeri a másképpen gondolkozót. Az ellenségeskedés, ott, ahol az ellenpárt többségben van, amugy is céltalan; mert mit törődnek a sokak a kevesek ellenségeskedésével? Ilyenkor a kisebbség legfeljebb a gyengeségét árulja el. Vannak ugyan körülmények, amikor az ellenpárttal való szakítás célszerű, de midőn az ellenzék kisebbségben van, nem szabad ennek megtörténnie. A leghelyesebb taktika mindig az, hogy az egylelkű testületet nem szabad részekre szakítani.«

Ugyanez évben Deák, Klauzál és Beöthy vezetésével az ellenzék a ligetben a szólásszabadság ügyében tanácskozáván, egyesek azt hangoztatták, hogy a végső eszközökhöz kell nyulni s a követségről lemondani! Klauzál viszont azt ajánlotta, hogy kimélet nélkül kell támadni a galileistáknak nevezett kormánytámogatókat. Deák ezuttal is azt ajánlotta, hogy magántársalgás közben kell megdolgozni a galileistákat. *Ha a megyék - mondá Deák - mindent megtesznek, amit a kormány kíván, nem az ő unokái fognak sirni, mert ő nőtlen s az is marad!*

Deák az 1843-1844. évi országgyűlésen nem jelent meg. Párthivei tehát nélküle üzték a ligeti politikai sétákat. Az 1843. év szeptember havában Wesselényi Miklós félig megvakultan Pozsonyba érkezett. A titkosrendőrség jelentése szerint Wesselényi azonnal a ligetbe ment, ahol Beöthyvel és társaival találkozott. A nagy férfiut mindenütt egész sereg jurátus kísérte. Beöthy Ödön a ligetben mindenkit, aki szivarzott, mennydörgő hangon távolított el Wesselényi közeléből.⁷²⁶ Maga Beöthy, akit égő szivar nélkül sohasem lehetett látni, nem dohányzott. Wesselényi e gyöngédségre megölelte Beöthyt s ezzel könnyekre inditá őt. A derék Palóczy László is ott állván, Wesselényi őt is megölelte, mire Palóczyt úgy elfogta a zokogás, hogy szólni sem tudott. (»Palóczy zerfloss fast gaenzlich und fand keine Worte und schluchzte als ihm eine gleiche Umarmung zu Theil ward.«) Ráday Gedeon gróf - írja a rendőrség - magyar ruhában, kardosan járt Wesselényi előtt s minden kövecskét felemelt Wesselényi utjából, félván, hogy a félig vak ember megcsuszik.⁷²⁷

Ilyen és ezekhez hasonló dolgot temérdeket jegyzett föl a titkosrendőrség a pozsonyi ligetről.

⁷²⁵ »Bei dem gestrigen Spaziergang der Opponenten in die Au, kam es Zur Sprache« etc. (Pozsony, 1840. ápril 24.)

⁷²⁶ »Beöthys Verehrung für Wesselényi ging so weit, dass er Samstag in der Au und auf der Promenade jeden, der mit einer brennenden Zigarre dem Wesselényi sich näherte, mit donnernden Worte wegschafte« (1843. szept. 5.)

⁷²⁷ Wesselényi elutazása előtt is felkereste a ligetet. Szept. 14-én írta a rendőrség: »Mit Baron Wesselényi kamen gestern Abends mehrere Oppositionsmitglieder zusammen und conversirten mit ihm sowohl in der Au, als auch auf der Promenade längere Zeit«.

Pozsony hazafias polgármesterei jól tudván, mennyire kedvelik az országgyűlés tagjai a ligetet, mindent megtettek, hogy a liget méltó legyen vendégeihez. A rendőrség jelentése szerint Pozsony polgármestere 1843-ban az akkor divatba jött georginákkal ékesíttette a ligetet. Minden egyes georginán táblácska volt s rajta a legkiválóbb hazafinak neve. A georginák ezeket a neveket viselték: Széchényi István, Batthyány Lajos gróf, Wesselényi Miklós, Wenckheim Béla, Eötvös báró, Klauzál, Kubinyi Ferenc, Pulszky, Pázmándy, Beöthy és Kossuth. A legszebb georginán Kossuth neve diszlett. Széchényi neve egy kétszínű, Beöthy Ödöné pedig egy hófehér georginán volt olvasható.

Mindez - írja a titkosrendőrség - Namer polgármester műve, akit e tapintatlanság miatt keményen megtámadtak, de ő csak annyit felelt a támadásokra, hogy ő jó patrióta!

Két papi ember - folytatja a rendőrség - hangosan azt a megjegyzést tette a ligetben, miért kellett éppen Beöthynek hófehér georginát ajánlani? Egy asszony hallván e megjegyzést, ilyen választ adott: Az aethiopiaiak szokását követték itt, ahol az ördögök színe a fehér!

A rendőri jelentések, melyek a követek ligeti sétáiról s tárgyalásairól szólnak, gyakran megemlékeznek bizonyos Krisztl nevű asszonyról, akinek az országgyűlések idején a ligetben kis faházacskája volt s ott tejet árult. Ezt a házacskát vagy gunyhót sűrűn keresték fel az ellenzéki követek s inkább itt tartózkodtak, mint a ligeti kávéházban vagy a vendéglőházban. Közönség e kis tejszarnokban nem igen volt, így hát a követek nyugodtan tanácskozhattak. Krisztl asszonytól nem kellett tartaniok; mert ő a magyar hazafiaknak lelkes hive volt.⁷²⁸ Házikóját a magyar ellenzék kiváló tagjainak képei díszíték.

Hogy minő társalgás folyt a követek és az egyszerű tejárusné közt, arra vonatkozólag idézzük itt a titkosrendőrségnek egyik jelentését.

Az előbbi országgyűlések idején nagyon is ismert tejárusné Krisztl - írja a rendőrség 1843. május 17-én - ismét a ligetben ütötte fel tanyáját. Fájos lába miatt csak most nyithatta meg az országgyűlés idejére emelt házikóját. Az ellenzék tagjai nagy számmal keresik fel őt s nyájasan elbeszélgetnek véle. Akiket a jó asszony a régebbi országgyűlésekről már ismert, azokat nyájas hangon szólította meg. Kossuth Lajossal sokáig elbeszélgetett. A többi közt azt mondá neki, hogy ugyancsak imádkozott érte s még Ausztria istenei is meghallgatták imáját, pedig ez istenek Ausztriában már pogányokká lettek.⁷²⁹

*Deák arkéjét azért függesztette ki házikójában, hogy imígyen templommá váljék az s ha tisztelői idejönnek, hadd lássák naponként Magyarország legnagyobb fiát!*⁷³⁰

Ráday gróffal szemben - írja a rendőrség - Krisztl asszony zavarba jött, mert nem ismerte őt, de mikor megtudta, hogy ő is jelen van, megjegyezte, hogy ez országgyűlésnek addig kell tartania, míg a drága haza felvirágzik. Ő haragszik arra, aki azt óhajtotta, hogy az országgyűlés hat hét alatt feloszoljék. A jelenlévők erre a jó asszony elé állították Ráday gróft, mint akinek ez volt a kívánsága. Krisztl asszony erre így szólt a grófhoz: Bocsásson meg méltóságod, nem ismertem önt s nem is tudtam, hogy ön oly igen szép férfi!

A követek ezen jót mulattak s megígérték Krisztl asszonynak, hogy igen sokszor jönnek hozzá ozsonnára. Az ilyen séták alkalmával - írja a rendőrség - politikai tanácskozások is folynak s a legfontosabb ügyeket alaposan megbeszélik.

⁷²⁸ »Die bekannterweise der Oppositionsparthei ergebene Milchverkäuferin Christl in der Pressburger Au betreffend«. (Országgyűlési rendőri jelentés 1843. május 17.)

⁷²⁹ »Dem Kossuth sagte sie sehr viel, und dass sie für ihn gebethet habe; sogar die Götter Österreichs hätten ihre Gebethe erhört, obschon diese Götter in Österreich heidnische Götter sind«.

⁷³⁰ »Deáks Portrait hängt sie in ihrer Hütte auf. damit diese zum Tempel werde und seine Verehrer dahin kommen mögen, um den grössten Mann Ungarns täglich zu sehen«.

Az országgyűlés végefelé a ligetnek látogatói egyre kevesedtek. Az utcákon és a sétatéren is ritkult a jövő s menő emberek serege. S ha elmúlt az országgyűlés, a városban az élet is kihalt. Az 1844. év ősztő 7-én írta volt egy bús magyar: »A liget sárga lett, nemsokára lombtalanul ásitnak a fák sudarai az égre, mintha sajnálná az elhaló lomb a nemsokára távozó honatyákat, kik alatta sokszor sokféléről vitatkoznak... A tavasz újra eljövend, a liget lombja fel fog virulni, szépek lesznek a rózsás völgyek, de csalogányai (t. i. a követek) távol lesznek.«

Samarjay írta volt az 1844. évi országgyűlés bezárásakor e hangulatos sorokat: »Bucsuzólag tekint a távozókra a kormos pozsonyi vár, melyhez annyi kedves és szomorú történeti emlék fűződik. Ott áll nyugat felé az omladozó torony, melyben a magyar koronát évekig őrizték. Még állanak azon szobák mohos falai, melyekben a szelid Krisztina, Mária Terézia leánya férjével boldog éveket tölte. Tul a Dunán a farkasvölgyi rom mogorván néz omladozó szomszédjára, mintha egymásnak mondanák, mi sem emeljük többé fejünket az erdő koszorúja fölé!«

XIV. KÖLCSEY ÉS A TITKOSRENDŐRSÉG

Minél jobban kitűnt valaki az alkotmány védelmében, minél hazafiasabb szellemben beszélt az országgyűléseken, annál gyűlöltebbé és veszedelmesebbé lett a bécsi kormány előtt. Az országgyűlési titkosrendőrség, jól ismervén az udvar és a bécsi miniszterek nézetét, az ő szájukize szerint való jelentéseket küldött Bécsbe. A rendőrminiszter aztán a jelentéseket az uralkodó rendelkezésére bocsátotta. A király tehát e jelentések alapján ismerte meg legjobb-jainkat! Nem csoda aztán, ha oly ferde világításban látta a magyarság legkiválóbb szellemeit! A rendőrminiszter jelentéseiben a nagy Wesselényi Miklós például állandóan mint felségáruló, gonosz ember szerepel. A legnépszerűbb követeink: Balogh János, Beöthy Ödön dühös anarkisták (*»wüthende Anarkisten«*), Ragályi Tamás vad kálvinista, Eszterházy Mihály gróf, a hazafias ellenzék e lelkes tagja, korlátolt, tudatlan ember (*»einer der bösesten Glieder der Opposition«*), a hazafias Pálffy Ferenc jellemtelen gavallér (*»äusserst charakterloser Cavallier«*), *Széchenyi István, aki a gonosz Wesselényi Miklós társaságában tanulta a kormánytól való rideg idegenkedést, kétszinű, felforgató ember!*

Eszményibb gondolkozásu, szelidebb és képzetebb embert Kölcsey Ferencnél alig lehet képelnünk. E költői lelkü ember minden porcikáját égő hazaszeretet járta át. Senki nála rajongóbb szeretettel nem csüngött Erdélyen, senki nemesebb irányban nem vezette az országgyűlési ifjúságot, mint ő. És az országgyűlési titkosrendőrség jelentéseiben e nagy férfiú csak mint *hirhedt demagóg* szerepel! Még Reviczky gróf kancellár is a királyhoz intézett jelentéseiben demagógnak nevezi Kölcseyt.

Bár a rendőrminiszterhez terjesztett jelentések többnyire gyűlöletes hangon szólanak Kölcseyről, azért mégis érdemes velük foglalkoznunk. Kölcsey is rendőri megfigyelés alatt állott s a róla irt *Überwachungsrapport*-ok sok-sok adattal szolgálnak Kölcsey politikai szerepléséről.⁷³¹ Hiszen egész sereggel van oly jelentés, mely a pozsonyi országgyűlés alkalmával tartott ellenzéki tanácskozásokról s Kölcseynek azokon mondott beszédeiről szól. Utazásairól is pontos tudósításokat küldött a rendőrség Bécsbe. Mivel Deák Ferenc, Kölcsey Ferenc és Wesselényi Miklós - e hü triumvirátus - állandó megfigyelés alatt állott, a rendőri jelentésekből e három nagyember sok tanácskozásáról, sőt levelezéséről is bőséges tudósítást meríthetünk. Tudott dolog, hogy Wesselényi védelme mint Kölcsey munkája ismeretes irodalmunkban. A rendőri jelentések szerint azonban Deák Ferenc Wesselényivel együtt csinálta azt. E jelentések pontosan megjelölik az időt és a helyet is, ahol Deák és Wesselényi együtt dolgoztak e munkálaton.⁷³²

Kölcsey az 1832-1836. évi országgyűlésen először a magyar nyelv érdekében mondott nagy beszédével keltett általános feltűnést. Még az országgyűlési titkosrendőrség is azt jelentette Bécsbe e beszédéről, hogy rendkívül nagy hatást keltett.

A vallásügyben mondotta volt második nagy beszédét, mely hazafias és szabadelvű felfogásával valósággal elragadta az ellenzéket. Ferstl rendőrtanácsos Kölcsey e beszédéről ezt írja Sedlniczky rendőrminiszternek: *»an revolutionaeren Geiste kaum mehr übertroffen werden können!«*

⁷³¹ Az országgyűlési titkosrendőrség számadásaiban megtaláljuk, hogy Kölcsey állandó megfigyelése havonként mennyibe került.

⁷³² Ivanich pesti homeopata orvosnál találkozott Deák és Wesselényi s itt tárgyalták a védelem ügyét.

Wesselényi, Kölcsey és Beöthy - jelenti a rendőrség - mint főkorifeusok az országgyűlésen kívül is prédikálnak ez ügyben, hogy a kormánnyal szemben mennél nagyobb ellenállást szíthassanak. Magánértekezleteken is heves kifakadásokat engednek meg maguknak. Május 16-án például az ellenzék értekezletén Vay és mások hevesen kikeltek a főpapok ellen. Kölcsey pedig így szólott: *»Mivel a despotizmus kezd szerepet játszani, ha parancsolni engedünk magunknak, oda jutunk, ahol most szegény Erdély van!«*

Wesselényi május 5-én (1833.) távozni akarván Pozsonyból, bizalmas barátai tiszteletére búcsulakomát adott. Ott volt Kölcsey, Beöthy, Balogh, Vay, Ghiczy, Felsőbüki Nagy Pál, Andrassy György gróf, Eötvös stb. A Széchényi István küldötte pezsgő - jelenti a rendőrség - jókedvre derítette a követ urakat s erőt vévén rajtuk a hazafias entuziazmus, Rákóczi Ferencet s Magyarország függetlenségét éltették. A követekre, főleg a nemzeti jogokért küzdőkre, így Kölcseyre is bort köszöntöttek.

Mintha csak a világot akarnák a sarkából kiforgatni - írja a rendőrség -, úgy beszélnek az urak. (*»Es ist als waere der böse Geist in mehrer Landtagskorifaen gefahren.«*) etc.

Wesselényi távozása után Kölcsey is szabadságot kért s mint a rendőrség jelentette, előzetes megállapodás szerint mindketten Nagyváradban találkoztak. Utazásuk célja az izgatás. (1833. szept. 2.)

Valamivel később jelenti a rendőrség, hogy hihetetlen agitációt folytatnak a vallásügyben. Török Gábor aradi követnek a példája mutatja, hogy Kölcseynek s másoknak vidéki látogatása minő gyümölcsöket terem. (Szept. 28.)

Az ellenzék küzdelme és ellenállása azonban eredménytelen maradt. Az 1833. év június 3-án írta a titkosrendőrség, hogy Kölcsey minden alkalommal buzdítja a követeket kitartásra! Nem sok haszna lesz belőle! Ófelsége ugyanis Szirmay septemviret fogadván, így szólott hozzá: *»Mondja meg az uraknak, hogy én egy hajszálnyit sem engedek! Ezek az urak egyszer keményen ragaszkodnak törvényeikhez, máskor meg önkényesen tulateszik magukat azokon.«*

A bécsi kormány azt is rossz néven vette Kölcseynek, hogy Deák Ferencsel egyetemben a juratus egyesület megalakulását elősegítette, s hogy az ifjúságot hazafias szellemre, kitartásra és szellemi munkálkodásra buzdította.⁷³³ A rendőrség jelentései szerint Kölcsey ajtaja mindig nyitva áll a juratusok előtt s az egyesületben az ő szelleme uralkodik.⁷³⁴

Tudott dolog, hogy ez években utazni csak utlevéllel (passzus) lehetett. Az 1834. augusztus elején három ilyenű magyar: Lövetey, Endey és Sándorházy érkezett Kolozsvárra és állandóan Wesselényivel tanácskozott. E három magyar nem más, mint Kölcsey, Beöthy és Novák országgyűlési követek, akik Wesselényi kancelláristáját (Kovácsot) is magukkal hozták. (Aug. 10-i jelentés.)

Feltűnő - írja a rendőrség ugyanez évben -, hogy az ismert ellenzéki korifeus és Wesselényinek belső barátja: Kölcsey Ferenc, aki előbbi szabadsága alkalmával Szatmár megyében oly sok rosszat mivelt, ismét hazakészül.⁷³⁵ Kölcsey két unokaöccsének perét a hétszemélyes táblán is elvesztette. Az ellenzék ezt csunya reakciónak mondja az országbíró és a tárnokmester részéről. Az egész ellenzék Kölcsey mellett van s azt mondják, hogy őt, mint a két

⁷³³ Ferstl rendőrtanácsos 1834. dec. 2-án jelentette miniszterének: *»dürfte es wohl keinem Zweifel mehr unterliegen, dass Kölcsey eine der veranlassenden und leitenden Hauptursachen dieses jugendlichen Vereins ist«*. etc.

⁷³⁴ *»Grösstentheils von Kölcsey eingesogene Grundsätze... im Geiste einer Wesselényi und Kölcsey«* etc.

⁷³⁵ Az előbbi utazásáról írta a rendőrség 1836. szept. 2-án: *»Der berühmte szatmarer Deputirte Kölcsey hat seinen Urlaub bereits nach Hause angetreten und freut sich ganz besonder«* etc.

unokaöccsének gyámját és mint főellenzékét ostorozzák! Így akarják az ellenzékét megpuhítani!

Julius hó 1-én jelentette az országgyűlési rendőrség feje, Sedlnitzky miniszternek, hogy a követek Csapó Dániel szállásán értekezletet tartottak. Ez alkalommal Kölcsey hosszabb beszédben indítványozta, hogy küldöttséget menesszenek Károly kir. herceghez, aki Moson megyének tizezer forintot adott a magyar nyelv fejlesztésére és tanítására.

Valamennyi rendőri jelentés szerint Kölcsey volt ez országgyűlésen Erdély és Magyarország uniójának legkitartóbb harcosa s leghevesebb támogatója. Már 1833. év tavaszán folyton tanácskozások folytak ez ügyben Kölcsey lakásán. Az erdélyiek közül Teleky Ferenc, Wesselényi és Szűcs vettek azokon részt.⁷³⁶

Az 1834. év június 7-én jelentette Ferstl rendőrtanácsos Sedlnitzky miniszternek, hogy Magyarországnak és Erdélynek egymáshoz való viszonya a jelen időben annyira fontos, hogy mindent el kell követnem, hogy megtudjam mi minden hallatszik e téren. Mindaz, ami Erdélyben történik, Ferdinánd főhercegnek, mint császári kommisszáriusnak odaérkezése óta, itt Pozsonyban nemcsak hogy nem titok, de hetenkint kétszer s háromszor is tanácsot ülnek Kölcseynél, hogy megvitassák a híreket, amiket Wesselényi és Harrach gróf⁷³⁷ küldenek. E hírek felett aztán vita fejlődik ki. Mivel a levelezést postára nem lehet bizniok, költséget adtak össze, hogy megbízható emberek vigyék a leveleket. E tanácskozások résztvevői - írja Ferstl - Kölcsey, Deák Ferenc, Csapó, Bezerédy, Borsiczky, Klauzál, Novák, Palóczy, Bükk, Balogh, két Eötvös, Beöthy, Csepcsányi, Tarnóczy, Szentiványi, Dubraviczky, Pázmándy, Somsich, Brezovay, Ruttkay és Hertelendy.

Kölcsey és Deák felszólítására Nagy Pálnak is részt kéne vennie e tanácskozásokon, de eddig különféle teendőivel menté ki magát. E tanácskozásoknak a célja, még a két ország egyesítése előtt Magyarország minden szokását és szellemét Erdélybe átültetni. Erre pedig a legalkalmasabb idő a mostani, mikor az erdélyi országgyűlés tagjai együtt vannak.⁷³⁸

Június 9-én írta Ferstl tanácsos, hogy az erdélyi ügyeknek Wesselényi után Kölcsey a leg-hatalmasabb és leglelkesebb védője. Wesselényit Pozsonyba jövet Kölcseynek kancellistája: Décsey üdvözölte. Ez a Décsey - írja Ferstl - méltó tanítványa Kölcseynek. Az erdélyiekkel titkos levelezés folyik s a leveleket Kölcsey kezébe adják, mert ő a lelke az egész mozgalomnak. (1834. júni 9.)

A népszerű tolnai követ, Csapó Dániel 1834. június 27-én fényes ebédet adott az erdélyi követek: Kemény József gróf és Vér Farkas tiszteletére. Az ebéd - írja a rendőrség - »brillant« volt. Kölcseyvel és Deákkal együtt az egész ellenzék ott volt, még a Fillértár szerkesztője: Orosz sem hiányzott. Minden vendég magyar ruhában jelent meg s *az ebéd valóságos nemzeti ünnep volt.*⁷³⁹ Deák Ferenc és Kölcsey azt indítványozták ebédközben, hogy ha Erdélyben a törvényteleniségekkel és az erőszakkal fel nem hagynak, a magyar országgyűlésen indítványozzák Erdély egyesítését Magyarországgal. Ezután - írja a rendőrség - a felköszöntők egész serege hangzott el Erdély derék patriótáira. Mód nélkül feltűnt az a lelkes éljenzés, mely Erdély egyesítésének és Wesselényi személyének szólt. Valósággal elragadta az egész társaságot az egyszemű Kölcseynek beszéde, aki könnyekkel szemében arra kérte Kemény

⁷³⁶ Ferstl jelentése 1833. április 2-án: »Die Berathungen bei dem Kölcsey Einsichtlich der Vereinigung Siebenbürgens mit Ungarn bisher fortgesetzt worden sind«. etc.

⁷³⁷ »Dessen Taufnamen man aber noch nicht erfahren konnte«.

⁷³⁸ Pressburg, den 7. Juni 1834. Ferstl jelentése.

⁷³⁹ »Einem patriotischen Nationalfeste gleich gesehen haben«.

grófot és Vér Farkast, *mondanak meg Erdély fiainak, hogy ő Erdély egyesítésére legnagyobb kincsét, egyetlen szemét is kész feláldozni!*⁷⁴⁰

Kölcsey - jelenti az országgyűlési titkosrendőrség - néhány nap előtt keserűhangú levelet irt Prónaynak, melyben tudtára adta, hogy Wesselényivel együtt volt Monostoron, aki kifejté előtte, hogy az elégedetlenség és a kétségbeesés Erdélyben napról-napra növekszik. Ha a kormány nem hívja össze az országgyűlést, Erdély Lengyelország sorsára jut. Az Erdéllyel határos megyék - írja e levélben Kölcsey - résztvesznek Erdély gondjaiban.⁷⁴¹

Ez év június havában történt, hogy az országgyűlési ifjuság lelkes hálafeliratot intézett Wesselényihez. Mivel Kölcsey kancellistája, Décsey László épp Kolozsvárra akart utazni, magáravállalta ez irat elvitelét, melyet mintegy háromszáz jurátus irt alá. A kormány megtudván ezt, József nádor Décsey után futárt küldött, meghagyván neki, hogy Décseytől erővel vegye el az iratokat. A futár elindulása után azonban kisült, hogy Décsey egy távollevő követnek helyettese, megyei kancellista s így salvus conductusa van. Ezért hamarjában másik futárt menesztettek Décsey után. E második már csak azt az utasítást kapta, hogy szépszerével vegye el Décseytől az iratokat; erőszakot nem szabad alkalmaznia.

Ez időben járt kézzől-kézre egy tréfás röpirat, mely a magyarfaló Haulik zágrábi érsekről, továbbá Erdély és Magyarország házasságkötéséről szólt. A kérő Kölcsey Ferenc, a kiadó Wesselényi Miklós. Haulik a primásság fejében hajlandó volna a házassághoz felmentést adni, de Wesselényi kijelenti néki, hogy ez ügyben nem kérdik a püspököt; majd elintézi a dispencziót a vicispán.

Az 1834. év aug. 29-én jelentette az országgyűlési rendőrség, hogy az ellenzék eddig Csapó tolnai követ szállásán tartotta tanácskozásait. Csapó azonban elutazott s az ellenzék emiatt elkedvetlenedett. Azonban Deák Ferenc szelleme azért összetartja az egész ellenzékét. Kölcsey, Deák, Madocsányi, Bezerédy, Marczibányi, Dubraviczky, Fekete, Prónay, Palóczy és Bernát egyértelműen azt hangoztatják, hogy a császártól sem a sérelmek orvoslását, sem kielégítő resolútiót nem várhatni. Panaszkodnak e követek amiatt is, hogy Pozsonyban az országgyűlés idejében egyetlen magyar katona sincsen. Fájdalommal tárgyalják az erdélyi ügyeket is. Kölcsey és Deák sűrűn leveleznek a kolozsvári gyűlés tagjaival. *Kölcseynek és Deáknak még mindig oly hatalmas befolyásuk van az ellenzék tagjaira, hogy ezek még az utasításukhoz is hűtlenek lesznek, ha ők kívánják.*⁷⁴²

A tegnapi ülésen - írja Ferstl tanácsos - Kölcsey indítványozta, hogy a törvények magyarul szerkesztessenek. Az indítványt nem fogadták olyan lelkesedéssel, mint a magyar nyelv ügyében tett indítványát az országgyűlés elején. Ugy látszik, a rendek többsége nem kívánja egyszerre a diplomácia nyelvéné tenni a magyart. Kölcsey beszédében megemlítette az orosz veszedelmet. Szerinte egységessé kell tenni az ország lakóit a nemzeti nyelv által. Kölcsey ez eszméket nemcsak az országgyűlésen, de azon kívül is hirdeti.⁷⁴³

⁷⁴⁰ »Und ganz entzückt soll die Gesellschaft über die exaltirte Äusserung das einaugigen Kölcsey gewesen sein, der mit Thränen in Auge« etc.

⁷⁴¹ Kölcseit - mondja ugyanezen jelentés - az ellenzék podrágyi gyűlésére is várják, Kölcsey szándéka a lengyel kérdést újra szóbahozni.

⁷⁴² Notizen über die Umtriebe der Opposition, Pressburg, 29 Aug. 1834. »Der accredirte Ruf eines Kölcsey und Deák noch immer auf die Oppositionsglieder so sehr einwirkt, dass si selbst in ihren Instructionen untreu werden, wenn sie sich schon nicht ganz entgegengesetzt« etc.

⁷⁴³ Pressburg, den 3-ten Septemb. 1834.

Valamivel később a rendőri jelentések már Kölcsey nagy sikeréről írtak a repraesentatio-rendszer ügyében tartott beszéde alkalmával,⁷⁴⁴ midőn is meggyőző előadásával tulnyomó többséget szerzett az alkotmányellenes principium ellen.

Szept. 27-én Ferstl tanácsos jelentette, hogy a mai kerületi ülésen Kölcsey és Majthényi elnökösködtek s ami különben nem volt szokásban, hatalmasan megélték őket.

Ugyanő egy nappal előbb jelentette, hogy az erdélyi küldöttségből eddig csak Kemény József gróf érkezett Pozsonyba. A gróf az estét Kölcseyvel, Deákkal, Beöthyvel és Balogh Jánossal tölté. Arról beszéltek, hogy a császár az erdélyi küldöttséget nem testületileg, hanem csak egyenkint fogadja. Kölcsey azt ajánlotta Keménynek, hogy azonnal írja ezt meg Kolozsvárra, mielőtt a többiek megindulnának. Kemény erre azt felelé, hogy addig nem írhat Kolozsvárra, míg Bécsből biztos hirt nem kap. Együttal kérte Kölcseyt és Deákot, hogy a számára tervezett éjjeli zenét ne tartsák meg.⁷⁴⁵

Az ellenzék tagjai tovább is tanácskoztak az erdélyi küldöttség esetleges fogadtatásáról. Balogh János szerint sohasem volt kedvezőbb alkalom küzdeni azok ellen, akik az uralkodót jó idő óta törvénytelen és erőszakos lépésekre késztetik az erdélyiek ellen. Balogh e kijelentését Kölcsey, Deák és Beöthy minden tekintetben helyeselték. Örültségnek mondták, ha Erdély kétségbeesett hangulatát, amit erőszakkal idéztek elő, holmi jószággal gondolják lecsillapítani. Kölcsey, Deák és Balogh - jelenti a rendőrség - a Bécsből visszatért Kemény Domokos báróval hosszasan tanácskoztak az erdélyiek ügyében. Megállapították, hogy az udvar Erdély unióját meg fogja akadályozni. *A nevezett három követ szerint az erdélyi országgyűlés szellem, energia, mivelttség és jellemzilárdság dolgában messze fölülmulja a pozsonyi országgyűlést. Ott Erdélyben, amint a tárgyalások hirdetik, egyetlen embernek több ismerete van, mint itt hatvannak. A felvilágosodás terén pedig egy századdal előbbre vannak.*⁷⁴⁶

Az 1834. év november 29-én Reviczky kancellár jelentette a rendőrminiszternek, hogy Kölcsey e napokban Pestre utazik s néhány hetet tölt Szemere Pálnál s aztán megyéjébe utazik. Kell, hogy ez az utazás a jelen pillanatban nagyobb figyelmet keltsen, mert Klauzál és Balogh is elutaznak. Tehát fölötte szükséges, hogy ez embereket, főleg Kölcseyt alaposan megfigyeljék.⁷⁴⁷ Pozsonyban ugyanis elterjedt a hír, hogy ezek az emberek a parasztságot akarják felizgatni s petitio beadására birni. Ezért különösen Kölcseyt kell a legalaposabb megfigyelés alá vetni!

⁷⁴⁴ 1834. okt. 23. »Insbesondere hat sich Kölcsey gegen das mangelhafte Repraesentations-System Ungarns und gegen die gedachte Zeitepoche von J. 1807 in einer langen Rede ausgesprochen und hiedurch eine überwiegende Majorität gegen dieses als inconstitutionell angegebene Princip gewonnen.«

⁷⁴⁵ Az ifjak két katonazenekart is megkíséreltek felfogadni, de mindkét ezrednél elutasították őket. (Ferstl jelentése 1834. szept. 26.)

⁷⁴⁶ Stimmung und Äusserung der Opposition in Bezug auf Siebenbürgen, 1834. okt. 10. »dass der Pressburger sich an Geist, Energie, Bildung und Charakterfestigkeit vor jenem verkriechen müsse und während dort ein einziges Individuum mehr Kenntnisse und Haltung, als hier deren 60 entwickle, sei es aus ihren Verhandlungen klar zu entnehmen, dass sie mit der Aufklärung fast um ein Jahrhundert weiter vorgerückt sind«.

⁷⁴⁷ Wien, den 29. Nov. 1834. »die genaueste Beobachtung dieser Individuen und namentlich des Kölcsey erscheint um so nothwendiger« etc. - Az országgyűlési rendőrség leírja a Nagy Pálnál nov. 12-én tartott titkos tanácskozás lefolyását. Ezen Kölcsey, Deák, Balogh, Bezerédy, Borsiczky, Tarnóczy stb. vettek részt. (Geheime Oppositions-Konferenz bei Nagy Pál). Egy másik jelentésében írja Ferstl rendőrtanácsos, hogy Nagy Pál azt hiszi, hogy ő a feje az ellenzéknek, a valóságban pedig ő csak Kölcseynek és Deáknak az eszköze.

Reviczkynek e jelentése szoros összefüggésben van a Kölcseynek és követársának adott új utasítással. A titkosrendőrség jelentése szerint november hó 10-én Szatmár megye generális gyűlést tartván, Kölcseynek és Eötvösnek utasításul adták, hogy az urbéri javaslatban őfelsége resolútiójához tartsák magukat.

Vécsey Miklós főispáni adminisztrátor - írja a rendőrség - ez örvendetes sikert Majláth Antal zempléni főispánnak köszönheti, aki Vécsey bárónak a szükséges utasításokat a szatmári püspök kovertájában gyorsfutárral küldötte.

Kölcseyt - írja Ferstl tanácsos - mélységesen bántja az új utasítás. Ő inkább otthagyja az országgyűlést, mint hogy az új utasítást kövesse.⁷⁴⁸

Kölcsey és Eötvös megkapván Vécsey főispáni adminisztrátortól az új utasítást, a megyéhez fordultak s megírták, hogy a gyűlés fentebbi határozata és az új utasítás érvénytelen, mert Vécsey ezt 25 meghívott emberével hozatta s a törvénytől előírt quindena-t (15 napot a meghívás kibocsátásától) nem tartotta meg.⁷⁴⁹

Kölcsey - írja Ferstl tanácsos - több napon át nem jelent meg a kerületi üléseken. Irással foglalkozik s utra készül. Titokban két postalovat rendelt a lakására (Schöndorfergasse 495.). Két órakor befogatott s háromkor Décsyvel utnak indult. Barátai, akik búcsut vettek tőle, azt hirdették, hogy Kölcsey Bécsbe megy. Kocsija azonban már a ligeti korcsmánál irányt változtatott s Nagykárolyba indult, hogy a megye fentebbi határozatát visszavonassa s ha ez nem sikerül, lemond a követségről. A nehéz és kellemetlen uttól még betegsége sem tartotta vissza.⁷⁵⁰ Az ellenzék azt tartja, hogy Vécsey báró a Kölcseytől kívánt gyűlést nem fogja összehívni. Ennek az ellenzéki korifeusnak tehát más céljai is vannak Szatmár megyében, amik majd kiderülnek az ő további megfigyeltetéséből. Hiszen Kovács, Wesselényinek kancellistája már értesítette gazdáját Kölcsey utazásáról s így valószínű, hogy Nagykárolyban találkozni fognak.⁷⁵¹

Tudott dolog, hogy sem Kölcseynek, sem Wesselényinek nem sikerült Szatmár megyét rávenniök, hogy az új utasítást visszavonja. Az országgyűlési titkosrendőrség jelentése szerint december hó 9-én volt a Kölcseytől kívánt megyei gyűlés, amelyen azonban Kölcseyt és hiveit leszavazták. Magát Wesselényit még fiskális actióval is akarták sujtani. Deák Ferenc, Balogh János és Beöthy Ödön - írja a rendőrség - Kölcsey erőltetett utazása miatt egészen odavannak. Az ellenzék egyenest dühöng Szatmár megye magatartása és Kölcsey elvesztése miatt.⁷⁵²

Ismert dolog, hogy Kölcsey Szatmárból még egyszer visszajött Pozsonyba, hogy az országgyűléstől búcsut vegyen. Senki sem tudta, mikor jő, de mind a követek, mind az országgyűlési ifjak lesve-lesték megérkezését és mindent megtettek ünnepies fogadtatására.

⁷⁴⁸ Pressburg, den 20. Novemb. 1834. Ferstl tanácsos jelentése Sedlnitzky miniszterhez.

⁷⁴⁹ Kölcsey-s unvermuthete Reise nach dem Szatmar. Komitate, den 28. Nov. 1834. Ferstl a rendőrmíniszterhez.

⁷⁵⁰ »Kölcsey ist demnach bei seiner steten Kränklichkeit einer beschleunigten Reise nicht beachtend nach Nagy-Károly abgefahren um die oberwähnte Repraesentation persönlich zu unterstützen«.

⁷⁵¹ Az utóbbi időben - írja ugyanitt Ferstl - az országgyűlési ifjaknak szabad bejárásuk volt Kölcseyhez s politikai kérdéseket tárgyaltak, hogy később jó szónokok lehessenek.

⁷⁵² Pressburg, den 18. Dez. 1834. Ferstl jelentése a rendőrmíniszterhez. (»Die Ultraoppositions-Parthei ist über das Benehmen der Stände des szatmarer Komitates um so wüthender, als durch selbes auch die Entfernung des derzeit bedeutendsten Koriphäes der Opposition, des berüchtigten Kölcsey herbeigeführt wurde«.

Az országgyűlési titkos rendőrség jelentése szerint a követek egyik gyűlést a másik után tartották Kölcsey ünnepies fogadtatása ügyében. Felsőbüki Nagy Pál elnökölt e gyűléseken.⁷⁵³ Nagy titokban elhatározták, hogy diszebédet adnak Kölcsey tiszteletére s emlékérmet veretnek, melyet az ebéd alkalmával osztanak szét. Az emlékérem költségére minden követ 30 forintot ad. Ez ügyben a további tanácskozásokat Ferstl rendőrtanácsos jelentése szerint *Deák Ferenc lakásán tartották*. Nagy Pál mondá itt a többi között: »rajta kell lennünk, hogy Európa más véleménynel legyen rólunk«.

Január 8-án (1835.) jelentette a titkos rendőrség a miniszterének, hogy Kölcsey fogadtatása ügyében Balogh János szállásán is két népes értekezletet tartottak. Az emlékérem dolgában Zarka követ már alkuszik egy pesti graveur-rel. Az értekezlet különben azt is elhatározta, hogy Kölcseyhez hálafeliratot intéznek. Ebben kifejtik a haza körül szerzett nagy érdemeit, valamint az országgyűlés tagjainak mély fájalmát az ő távozása miatt.⁷⁵⁴ A kerületi ülésen pedig ünnepiesen búcsut vesznek tőle.⁷⁵⁵ Bezerédy István és Nagy Pál már el is készítették búcsubeszédüket s átadták Deák Ferencnek. Közben Kölcsey levelet írt Deáknak s jelentette, hogy gyengélkedése miatt csak 10-12 nap múlva jöhet Pozsonyba. Deák e hirre január 6-án hazautazott, hogy követi utasítása ügyében tárgyaljon. Deáknak különben az a szándéka - írja a rendőrség -, hogy Szatmár megyébe menjen s ott a követválasztásnál jelen legyen s Kölcseyhez hasonló férfiakat válasszon meg.

Bármily titokban tanácskoztak is a követek Kölcsey fogadtatása ügyében, a titkosrendőrség mindent kiszimatolt. Sedlnitzky rendőrminiszter január 4-én jelentette az uralkodónak, hogy mi készül Pozsonyban. Nagy Pál legutóbbi ideutazása - írja - sem az urbárium, sem a Pálffy Ferenc-féle sequestrum ügyében nem történt. Amit ő ezekről beszélt, semmi hitelt nem érdemel. Bizonyítja ezt az a körülmény is, hogy most is ő áll azon vállalkozás élén, mely Kölcsey távozását akarja ünnepélyessé tenni diszebédrel és emlékérem verésével. Az emlékérem verése azonban be lészen tiltva. A szükséges lépések ez ügyben már megtörténtek. Fölséged bölcsessége döntse el, miként tiltassa meg a magyar kancellárral a terv kivitelét.⁷⁵⁶

E jelentés vétele után egy nappal őfelsége már intézkedett az emlékérem betiltása ügyében.⁷⁵⁷

Január 8-án már Reviczky kancellár írta volt Sedlnitzky miniszternek, hogy őfelsége legmagasabb kézjegyével megparancsolta, hogy a szükséges intézkedéseket megtegyem a Kölcsey részére tervezett emlékérem készítésének megakadályozása ügyében. Én már megtettem a szükséges lépéseket. Ön is kutattassa ki a művészt, aki e »medaille«-t készíti. Az itteni hírek szerint ugyanis nem Pesten, hanem Bécsben akarják készíttetni.⁷⁵⁸

⁷⁵³ Ferstl jelentése: »Der Gegenstand des Oppositions-Gastmahles und der Denkmünzen wird noch immer mit grosser Behutsamkeit betrieben Nagy Pál ist noch immer an der Spitze dieser Idee. Die Conferenzen werden jedoch nunmehr bei Deák abgehalten«.

⁷⁵⁴ »Dem Kölcsey in einem gemeinschaftlichen Schreiben die Anerkennung seiner Verdienste um das Vaterland, dann ihre Anhänglichkeit und das Bedauern über seine Entfernung vom Landtage zu erkennen geben«.

⁷⁵⁵ »An stürmischen Beifallsruf nicht mangeln solle«.

⁷⁵⁶ 1835. január 4. (»Nur der allerhöchsten Weisheit eurer Majestät anheimstellen ob und wie fern Allerhöchst dieselben dem ungarischen Hofkanzler den geeigneten Auftrag wegen der Überwachung und Verfügung des Angemessenen zur Hindanhaltung der Realisirung dieses Projektes ertheilen geruhen wollen«.)

⁷⁵⁷ »Wegen der allenfalls in Hungarn für Kölcsey verfertigenden Denkmünze erlasse ich das Erforderliche«, Wien den 5. Jänner 1835. Franc.

⁷⁵⁸ An seine des Herrn Praesidenten der k. k. Polizei und Zensur-Hofstelle Grafen Sedlnitzky Excellenz, Wien 8. Jänner 1835.

Ezen hivatalos iratokban Kölcseyt rendszeresen csak hirhedt demagógnak nevezik.

Ime, az uralkodó és a bécsi kormány szerint az eszményi gondolkozású Kölcsey, az örök igazságnak, az örök szépnak e koszorús harcosa, a páratlan hazafi és a jeles költő csak hirhedt *demagóg* volt és semmi más!

Nem szokatlan dolog ez multunkban. Sok kiváló emberünk akadt, akinek jósága csak virágot hintett s mégis csupán tövist aratott.

Az országgyűlési követekkel egyidőben az ifjuság is tanakodott, miképpen fejezhetné ki legméltóbban Kölcsey iránt érzett háláját és ragaszkodását. A jurátegyesületnek december 20-án tartott ülésén a rendőri jelentés szerint Vukovics Sebő felvetette a kérdést (*»mit vielem Enthusiasm«*), miként lehetne az ifjuság érzelmét és tiszteletét Kölcsey iránt nemcsak bensőleg, de külsőleg is megbizonyítani a világnak? Vukovics indítványára aztán elhatározták, hogy holnaptól kezdve gyászszalagot hordanak, Kölcseyhez hálafeliratot intéznek s azt ünnepiesen, testületileg nyújtják át neki.⁷⁵⁹

Ezenközben Kölcsey váratlanul Pozsonyba érkezett. Csak egy hét múlva remélték megérkezését, de ő már január 9-én este megérkezett, még pedig kimerülten és komoran. Másnap (10-én) megjelent a regnikoláris ülésen, mielőtt még a személynök az ülést megnyitotta. Az ifjuság Kölcsey patvaristájától (Fogarassytól) értesülve megérkezéséről, lelkesen megéljenzte őt. A követek közül Prónay, Palóczy, Beöthy és Balogh üdvözölték őt. Kölcsey mitsem beszélt, a tárgyalás iránt sem érdeklődött. Déli tizenkét órakor szinte észrevétlenül távozott az ülésteremből. A titkosrendőrség jelentése szerint Kölcsey az ülésteremben Pulszky után kérdezősködött s mikor az előtte termett, arcát tréfásan megcsipte; Vukovicstól pedig azt kérdezte, mint vannak a jurátusegyesületben?⁷⁶⁰

Ugyancsak a titkosrendőrség jelentette, hogy Kölcsey és követtársa: Ötvös, január 11-én délelőtt tíz órakor Széchényi grófot látogatták meg. Este Beöthy Ödönnél voltak, ahol sok követ volt jelen, de Deák Ferencet, mint tanácsadót, nagyon nélkülözték.

Ugyancsak január 11-én tisztelgett Kölcseynél az országgyűlési ifjuság. Az üdvözlőbeszédet Ormós Zsigmond tartotta. Úgy ezt, mint Kölcsey lelkes és hazafias válaszát a rendőrség felterjesztette Bécsbe.

Kölcsey a rendőri jelentés szerint így szólott az ifjakhoz: »Kedves barátim! így kell benneteket neveznem, mert a ti kitüntetéstek egyedül a barátságon alapszik. Hálásan köszönöm kitüntetéseiteket, örökre feledhetetlen lesz az előttem. Töltsétek be hivatástokat és sohse engedjétek magatokat eltéríteni eredeti pályátokról. Ápoljátok és védelmezzétek azon alapelveket, amelyekért én két éven át hiába küzdöttem.« - Ezután Kölcsey az egyesület ügyeiről kérdezősködött s azon reményének adott kifejezést, hogy a tagok szaporodni fognak. Erre egy levelet adott át Ormósnak s kérte őt, írják alá nevüket a jelenlévő ifjak. A levelet Décsey írta az ifjaknak s jelenté, hogy betegsége miatt nem kísérhette el Kölcseyt.

A rendektől Kölcsey a kerületi ülésen vett búcsút. Eszmékben gazdag beszédét úgy olvasta fel. A rendőrség jelentése szerint ez a beszéd is azt hirdeti, hogy Kölcsey érzései semmitsem javultak! E nevezetes kerületi ülés után adta át az országgyűlési ifjuság hálafeliratát Kölcseynek. Ebben az iratban - jelenti a rendőrség - büntetendő kitételek vannak. Ilyen például ez: *»Kölcsey visszahívása a kormány szemtelen és aljas cselekedete!«* Mindent elkövetünk - írja a rendőrség -, hogy e hálafelirat aláíróinak neveit kikutassuk.

⁷⁵⁹ Sedlnitzky rendőrminiszter a királynak is jelentette ezt a következő megjegyzéssel: »weil der zu den exaltierten Oppositionsmännern und zu den ungarischen Demagogen gehörige Szatmarer Komitats-Ablegat Kölcsey... zurückgewiesen wurde.«

⁷⁶⁰ Ferstl jelentése Pozsonyból 1835. január 10. Kölcseys Ankunft in Pressburg.

Magának az uralkodónak és kormányának tiltakozása Kölcsey ünneplése ellen azt eredményezte, hogy a követek csupán búcsuvacsorán ünnepelték Kölcseyt. Ez a vacsora február 9-én este félkilenckor esett meg a Naphoz címzett pozsonyi vendéglőben. A vacsora rendezői Beöthy Ödön és Balogh János voltak.⁷⁶¹ A résztvevők között találjuk az országgyűlés minden kiválóbb tagját. Ott volt Széchényi István gróf, Klauzál Gábor, Dessewffy, Palóczy, Bezerédy, Borsiczky, Marczibányi, Prónay, Dubraviczky, Giczy, Felsőbüki Nagy Pál, Eötvös, Hertelendy, Vay gróf, Bernáth, Somsich, Bárczy, Bükk, Zarka, Fekete, Madocsányi, Tarnóczy, Jeszenszky, Patay, Szirmay, Jármay, Hegedüs, Kalmár, Csepicsányi, Markovics, stb. stb. követek. Ott volt Kossuth Lajos is, mint író, továbbá egy csomó városi követ. A főhelyen Kölcsey és követtársa, Eötvös ültek. Széchényi gróf jelenléte - írja a titkos rendőrség - imponáló hatást gyakorolt a jelenlévőkre. Ugy látszik, a követek előre megegyeztek abban, hogy minden toasztban, minden beszédben Széchényi szelleme szólaljon meg. Ennélfogva olyan mérséklet uralkodott az egész vacsora alatt, mely a magyar lakomáknál - főleg, ha pezsgőt is szolgáltak fel - teljesen szokatlan volt. Lehet - írja a rendőrség -, hogy ennek egyik oka Kölcsey magatartása volt. Ő kerülni igyekezett minden politikai izgatást, minden kitörést a kormány ellen. Különben is fáradt, törődött állapottal volt. De azért ő szólalt fel először. Távozásakor - mondá - csak az bántja őt, hogy általában az emberiség és különösen hazája javára nem dolgozhatik a törvényhozótestületben. Sajnos! Válnia kell jó barátaitól is. Az emberiség javára dolgozik majd otthon is. Reményli, hogy levelezés útján barátaival a jó viszonyt ezentul is fenntarthatja.

Ezután - írja a rendőrség - Kölcsey politikai hitvallást tett. Kívánja s maga is fog dolgozni azon, hogy a megyék és a szabad városok között szorosabb összeköttetés létesüljön. Igyekezni fog, hogy az adózók jóléte növekedjék s hogy honfitársainak szellemi művelődése emelkedjék. Ezekről az alapelvektől nem akar eltérni s azért inkább lemondott a követségről.⁷⁶²

Kölcsey ezután Erdély küzdelmeiről is megemlékezett s a többi között ezeket mondotta: »Nekünk sohasem szabad megfélekezniünk távollévő testvéreinkről, az erdélyiekről, akik oly bátran küzdenek hazájok javáért s akik közül különösen kimagaslík az én kedves barátom: Wesselényi Miklós! Isten éltesse őt!«

Ez a beszéd - írja a titkosrendőrség - nem talált valami nagy visszhangra; mert senki sem ismételte a benne foglaltakat; pedig a magyar lakomáknál ugyanazt husszor is megismétlik, ha tetszik.

Kölcsey beszéde után a legnagyobb toasztozó, a borköszöntések híres mestere, Palóczy László szólalt fel. A rendőrség szerint hosszú beszédet mondott volt, melyben arról a fájdalomról beszélt, mely az igaz hazafiakat érte oly sok jeles követünk visszahívása miatt. De a legnagyobb veszteség Kölcsey visszahívásával érte a nemzetet. »Az ő elméje nagyobb, kedélye mélyebb, hazaszeretete izzóbb volt valamennyiünkénél. Örök kár az ő elvesztése.«

Palóczy ezután a szabad királyi városok felvirágoztatásáról beszélt. Végül Nagy Pálhoz szólott, aki feltűnt hallgatásával. Nem tudja megérteni - mondá Palóczy -, mért hallgat oly mélyen; hiszen életében sohasem követte azt a mondást, hogy a hallgatás ékessége az életnek.

Palóczy után Széchényi szólalt fel. Ő - mondá - nem mint követ beszél, de mégis úgy beszél, mintha követ lenne. Mint ilyen, melegen óhajtja, hogy a magyar nyelv a tökéletesség oly

⁷⁶¹ »durch Beöthy und Balogh arrangirte Abschiedsmahl«

⁷⁶² »dass er vor Allem die innige Verbindung der königlichen Freistädte mit den Comitaten, dann aber das Wohl der Contribuenten und das Fortschreiten seiner Landsleute in der geistigen Bildung zu befördern strebe und dass er es daher vorgezogen habe der Ablegatenstelle zu entsagen, als von seinen Grundsätzen abzuweichen«.

fokához érjen, hogy őfelségének mindent e nyelven lehessen fölterjeszteni. Forrón óhajtja, hogy a főrendi tábla (»die Széchenyi *alacsonyabb tábla*, die niedrige Tafel nannte«) az alapelvekben megegyezzek a rendi táblával s így közös erővel mozdítsák elő a haza javát.

Szirmay is a magyar nyelvről beszélván, annak az óhajlásának adott kifejezést, hogy a magyar nyelven irt felterjesztéseket maga a király is megértse!

Vághy soproni követ felköszöntőjében a városok hazafias törekvéséről s haladni vágyódásáról beszélt. Patay abauji követ Kölcsey távozása miatt fejezte ki fájdmát. Ezt - ugymond - annál inkább érzi, mert őt is ugyanaz a sors érte s őt is az urbéri javaslat miatt hitták vissza.

Egyik követ - akit a rendőrség nem ismert - Kölcseyre emelte poharát, mint olyan emberre, aki a rendek között elsőnek terjesztette a felvilágosodás fényét. Kölcsey a magasztalást elhárította magától, mondván, hogy ez a dicsőség Széchenyi Istvánt illeti. Ő csak gyenge erővel azon iparkodott, hogy a hazai kulturát tőle telhetőleg előmozdítsa.

Ezután - írja a titkosrendőrség - még egész sereg toaszt következett. *Valamennyi jelenlévő megállapodott abban, hogy Kölcsey szónoki tehetsége mód nélkül kifejlődött. Beszédeinek hatását nagyban növelte az ő szerénysége és a nyugalom, mellyel azokat előadta.* Ma, február 10-én reggel - írja a rendőrség - Kölcsey távozott Pozsonyból. Nyolc kocsin kísérték barátai Köpcsényig. Követtársa, Eötvös, még megvárja Pozsonyban az új szatmári követek megérkezését.

A jurátusegylet még Kölcsey távozása előtt nagy lelkesedéssel elhatározta (febr. 7-én), hogy e nagy hazafinak hétfőn fáklyászenét ad.⁷⁶³

Kölcsey távozását az ellenzék mód nélkül sajnálta. Deák Ferenczel együtt valamennyien érezték, hogy az ellenzék benne sokat veszített. Nem is mondtak le arról a gondolatról, hogy valahol újra megválasztassák őt. E terv nem látszott kivihetetlennek; mert több követ hajlandó volt lemondani az ő javára.

Az 1834. év december hó 3-án írta Ferstl rendőrtanácsos miniszterének, hogy maga az ellenzék sem helyesli Kölcsey törhetetlen ragaszkodását az urbarium 5. artikulusához. Ő és követ-társa kijelenté, hogy ha Szatmár megye ragaszkodik az új utasításhoz, akkor ők lemondanak a követségről. Egyébként itt Pozsonyban az országgyűlési ifjuság azt a hirt terjeszti, hogy ha Kölcseynek nem sikerül az új utasítás visszavonása, akkor Wesselényi Miklós helyébe erdélyi követnek lép föl. Wesselényi Miklós pedig mint szatmári birtokos ezen megyében lép fel követnek.

Az ellenzék vezetői azonban jobbnak látták, ha Kölcsey Bihar megyében lép fel; ahol Beöthy Ödönnek nagy pártja volt. A másik megyei követ Ravaszdy ugyanis a főispán⁷⁶⁴ minden mesterkedése és kérése ellenére lemondott. Az új választás előtt megjelent a megyében Wesselényi Miklós, Teleky Domokos és Lovassy László, aki egykoron Kölcsey kancellistája volt. Mindannyian Kölcsey mellett korteskedtek. A rendőri jelentés szerint Wesselényi bevonulása Nagyváradra valószínű diadalmenet volt.⁷⁶⁵ Tisza alispánnál szállt meg. Lovassy, az itteni ifjusági egylet alapítója és hirhedt tagja a községekben járt, hogy a bocskoros nemeseket Kölcsey részére megnyerje. Az ellenzék biztosra vette Kölcsey megválasztását. Nagyváradon

⁷⁶³ Kovács las eine Aufforderung an die sämtliche Landtagsjugend lautend, dass sie zu einer am Montag Abends abzuhaltenden Musik zu Ehren des gewesenen Szatmarer Deputirten Kölcsey beisteueren solle. Die Anwesenden Mitglieder unterfertigten sich. (Sitzung des Juraten Vereines aus 7 Februar 1835.)

⁷⁶⁴ Zichy Ferenc.

⁷⁶⁵ Wesselényi soll einen förmlichen Triumpheinzug in Grosswardein gehalten haben.

már mint követnek az egészségére köszöntöttek bort, s Wesselényit szerenáddal tisztelték meg. Az a kortesfogás azonban, hogy Kölcsey a nemességnek ellensége, itt is használt.⁷⁶⁶ És Kölcsey Budaháznak 2005 szavazatával szemben csak 583 szavazatot kapott.

Ferstl rendőrtanácsosnak 1834. dec. 23-án Pozsonyból kelt jelentése szerint az országgyűlés kormánytámogató követei Kölcsey teljes lejárására Szatmár megyében a legjobb eszköznek találták a szegény nemességgel elhíttetni, hogy Kölcsey minden alkalommal a nemesség ellen-ségeként szerepelt.⁷⁶⁷ Különb a legpontosabb megfigyelés szükséges, nehogy ő demagóg eszméit írás útján terjessze, amit az országgyűlésen szóval meg is tett!

Reviczky január hó 11-én jelentette a rendőrminiszternek, hogy Wesselényinek és társainak a váradi választás alkalmával Kölcsey érdekében kifejtett izgatása Zichy Ferenc grófnak s a józanérzésű rendeknek ellenállásán megtört. *A jó ügy tehát teljes diadalt aratott; mert a demagóg Kölcsey megbukott*, bár Wesselényi a vendéglőkben s az utcákon is beszélt érdekében s az oláh választókat fenyegetéssel birta a Váradon való megjelenésre s háromszor is leszavaztatta őket. Wesselényi a megválasztott követeket azzal fenyegette, hogy Pozsonyban macskazenével fogadtatja őket. E szándék megakadályozására - írja Reviczky - megtettem a szükséges intézkedéseket s hiszem, hogy Excellentiád is támogatni fog ebben. Jó lenne titokban a katonaság figyelmét is felhívni erre, hogy esténként nagyszámú őrzőket tartson készenlétben a tüntetés megakadályozására.

Reviczkynek ez elfogult s valótlanosságokkal telt jelentése csak önmagára vet árnyékot.

Nem sikerülván a bihari választás, Csepicsányi békésmegyei követ kijelenté, hogy kész Kölcsey javára a követségről lemondani s tőle telhetőleg mindent elkövetni, hogy helyébe őt válasszák meg.⁷⁶⁸

Ugyilátszik, hogy az ellenzék Csepicsányi ajánlatát nem látta kivihetőnek. Ezért - a titkos-rendőrség jelentése szerint - azt remélték, hogy Kölcseyt és társát Szatmár megyében újra megválasztják. A kormány emberei azonban itt is elhíttették, hogy Kölcsey nagy ellensége a nemességnek s így oly mély gyűlöletet keltettek ellene, hogy fiskális actióval való sujtással fenyegették azokat, akik Kölcseyt és Eötvöst ajánlani merik.⁷⁶⁹

Az ellenzék tagjai nagyon is érezvén a lánglelkű Kölcsey hiányát, mindég újabb és újabb kísérletet tettek, hogy őt itt, vagy amott követnek választassák. A titkosrendőrség jelentése szerint az ellenzék Ung megye követének szeretné Kölcseyt megválasztatni. E megyében ugyanis Kölcseynek jelentékeny pártja van⁷⁷⁰ s ha azt hoznák fel ellene, hogy Ung megyében nem birtokos, Kende nagybirtokos örömet ad ott néki birtokot. Hogy e célt elérhessék, Ung megye egyik követét: Petrovayt felelősségre akarják vonni, mért szavazott határozott utasítása ellenére az urbéri javaslat 5. artikulusa ellen. Ezután visszahívják őt Pozsonyból. Az ellenzék

⁷⁶⁶ Ehhez járult még a rendőrség szerint: »man hofft, dass die biharer Stände so viel Stolz besitzen werden, den Kölcsey als einen Fremden, der in biharer Komitate wenig Grundeigenthum besitzt, nicht zu wählen.« (1834. dec. 22. Ferstl jelentése.)

⁷⁶⁷ »Für die gänzliche Depopularisation des Kölcsey im szatmarer Komitate an zweckmässigsten gefunden« etc.

⁷⁶⁸ Präsidialvortrag des Präsidenten der k. k. Polizeihofstelle, 2. Jänner 1835.

⁷⁶⁹ »Bei Gelegenheit der Ablegatenwahl bestimmt worden sein, diejenigen mit einer Fiscalaction zu belangen, der die neue Wahl des Kölcsey und Eötvös in Antrag bringen würde«. (Ferstl jelentése, Pozsony, 1835. február 10.)

⁷⁷⁰ »Wo zu seinen Gunsten bereits eine bedeutende Parthei vorhanden seie«. Ferstl 1835. márc. 12-én jelentette, hogy az ujonan választott két szatmári követ: Darvay és Becsky ma délben megérkeztek Pozsonyba s Wesselényitől levelet hoztak a volt követnek: Eötvösnek.

tagjai Bernáth követ támogatásával e tervet mindenáron keresztül akarják vinni, mert kitűnő emberük (Kölcsey) elvesztésétől tartanak. Sőt attól félnek, hogy Kölcsey végleg Erdélybe költözik, ahová őt Wesselényi Miklós az erdélyi ellenzék megbízásából meghívta.⁷⁷¹

Mint végződött ez az ügy, arról a titkosrendőrség mit sem jelentett Bécsbe. Ellenben azt megírta, hogy Wesselényi hívei terjesztik a hirt, mely szerint ő Somogyba készül, ahol a legújabb hírek szerint Kölcseyt akarják követnek jelölni; mert Sárközy mostani követ hajlandó Kölcsey javára lemondani és Somsichsal karöltve a főispán minden fáradozása ellenére Kölcsey megválasztását biztosítani.⁷⁷²

Az országgyűlési rendőrség ez ügy további fejleményéről semmit sem írt. Kölcsey dolgaival ezentul nem is igen foglalkozott; mert hisz Kölcsey többé nem szerepelt az országgyűlésen. Az 1835. év július havának 6-án jelentette Ferstl tanácsos, hogy Lovassy László, aki azelőtt Kölcsey kancellistája volt, s akit Kölcsey nagyon kedvelt, mint Beöthy Ödön irnoka Biharban hatalmas beszédet tartott a megyegyűlésen a szólásszabadság, vagyis Wesselényi Miklós és Balogh János mellett. Az volt a célja, hogy a megyegyűlés Balogh János barsi követ beszédét magáévá tegye s mivel egy egész megyét actióval nem sujthatnak, imígyen nemcsak Balogh János, hanem Wesselényi ellen indított actio is tárgytalanná lenne.

Ami Lovassy Lászlónak német fordításban idecsatolt beszédét illeti - írja Ferstl tanácsos -, azon világosan meg lehet ismerni Kölcseynek stílusát. Pozsonyban tudvalevőleg Lovassyt Kölcsey mint eszközt használta s dolgozatokkal ellátta.⁷⁷³

Valószínűnek tartjuk, hogy a kormánynak és a titkosrendőrségnek gyűlölete Kölcsey iránt összefüggésben volt a jurátusok pozsonyi egyesületével. Ennek alapításában Kölcseynek Deákkal együtt jelentékeny része volt. A titkosrendőri jelentésekből tudjuk, hogy a tehetségesebb országgyűlési ifjaknak szabad bejárásuk volt Kölcseyhez, aki oktatta s tanácsokkal látta el őket. Ez ifjak között első helyen a geniális Lovassy Lászlót kell említenünk, aki - mint tudjuk - a börtönben őrlött meg. Kölcsey nagyon kedvelte e nagyesszű s lelkes magyar ifjút, aki egyideig az ő kancellistája volt.⁷⁷⁴ Lovassy László, - írja a titkosrendőrség - egyik alapítója a jurátus egyesületnek s minden tekintetben méltó a megfigyelésre, mert egyike ez egyesület legszorgalmasabb, legkiválóbb látogatóinak, aki a magas kormány és a fölséges uralkodó iránt fölötte gonosz érzéssel viseltetik. Az ellenzék legutulzóbb korifeusai 1834. és 1835-ben minden fontos ügyben, úgy itt Pozsonyban, mint Bihar és Bars megyékben őt mint vakengedelmességű eszközt használták! A jurátusegylet reorganisatiója, tekintettel az ő fölötte romlott alapelveire, bizonyára a leggonoszabb szellemben fog megesni. Tegnap is a diktaturánál lévő országgyűlési ifjakat rávette, hogy járuljanak hozzá Wesselényi és Balogh János arcképének Ruprecht festő által való elkészítéséhez.⁷⁷⁵

Lovassy Lászlóról Kölcseyvel kapcsolatban több ily gyűlöletes és gyalázkodó felterjesztést intézett Sedlnitzky miniszterhez az országgyűlési titkosrendőrség.

Ugyanezt tette egy másik jurátussal, Vukovics Sebővel (Sabbas), aki szintén kedvelt tanítványa volt Kölcseynek. Az 1835. évben ezeket jelenti róla Ferstl tanácsos: Vukovics Sabbasban a nemesi büszkeség a durvasággal párosul. Kölcsey és Wesselényi szellemében az emberi

⁷⁷¹ Pressburg, den 10. Febr. 1835. Ferstl jelentése a rendőrminiszterhez.

⁷⁷² Pressburg, den 27. März. 1835. Ferstl jelentése.

⁷⁷³ Pressburg, am 6. Juli 1835. Ferstl jelentése.

⁷⁷⁴ Később Beöthy Ödön, majd meg Balogh János kancellistája volt. Tehát legkiválóbb embereink eszméit szivhatta magába.

⁷⁷⁵ Pressburg am 14. August, 1835. Jelentés Sedlnitzky rendőrminiszterhez.

jogokért, a természetes szabadságért és egyenlőségért rajong. Küzd az osztrák despotizmus ellen s rajong a reformokért. Forró fantáziája nem ismer határt, mikor meggondolatlanul a kormány ellen s az alkotmány mellett beszél. Minden vakmerőségre kész. Ő birta rá a jurátusokat, hogy vasgyűrűt viseljenek Wesselényi jelmondatával *nunquam retro*.⁷⁷⁶ Vukovics most hazamegy Temesmegyébe, tehát szigorúan kell rá ügyelni; mert könnyen megnyerheti az ottani fiatal rác ügyvédek, akik amugyis nyíltan szidják a magas kormányt. Ő itt is egyesületet igyekszik alapítani s megnyeri az ifjúságot a Kölcseytől beszívott alapelveknek.⁷⁷⁷

Bár Kölcsey megszűnt az országgyűlés tagja lenni, a jurátusokkal való jó viszonya ezzel nem változott. Az ifjak tovább is megtartották véle az érintkezést s ő mindég érdeklődött a jurátusegyület ügyei iránt.

Az 1835. év április 15-én tartotta a jurátusegyület egyik gyűlését. A titkosrendőri jelentés szerint ez alkalommal Okolicsányi bejelenté, hogy Kölcsey arcképe elkészült s meg kell tenni az intézkedéseket e kép ünnepélyes elhelyezésére az ülésteremben. *Még az árnyéka is szent annak az embernek - mondá Okolicsányi -, aki oly sokat áldozott az emberiség javára s akit az oligarchia kebelünkből kiszakított s akinek elvesztése még mindég vérző seb szivünkben!*⁷⁷⁸

Az erdélyiekkel is folytonos összeköttetésben állott. A rendőri jelentések szerint az erdélyi ellenzék titkos gyűlésein felolvasták Kölcseynek Vér Farkashoz intézett levelét, melyben megírta, hogy az erdélyi ellenzék nyugodt lehet; mert ő (Kölcsey) a magyar követeket megnyerte az erdélyiek ügyének, s a követek úgy kezelik Erdély ügyeit, mint a sajátjukét.⁷⁷⁹

A titkosrendőrség Kölcseyvel visszavonulása után ugyan kevesebbet foglalkozott, de azért olykor szóvá tette az ő politikai mozgolódását. Az 1835. év végén jelentette például róla: »der berüchtigte Kölcsey der Triebfeder aller dieser Umtriebe sei.«

Az utolsó rendőri jelentés Kölcseyről bekövetkezett halála alkalmával kelt. A titkosrendőrség ekkor azt jelentette róla, hogy Wesselényi védelmezésében halt meg.

⁷⁷⁶ Hátra sohasem.

⁷⁷⁷ Pressburg, den 17. Jänner, 1835. Ferstl jelentése Sedlnitzky miniszterhez.

⁷⁷⁸ Ezen a gyűlésen iktatták a tagok közé Lapsánszkyt, aki aztán elárulta a jurátusok egyesületét.

⁷⁷⁹ Gehorsamster Bericht den 19. April. 1835.

XV. A MAGYAR EMISSZÁRIUS

A mult század első felében voltak vándorpatriotáink, akik megyéről-megyére járva, hirdették az új idők eszméit. Ezek többnyire magyar-érzésű, erdélyi főurak voltak. Akadtak aztán lelkes és tanult ifjak is, akik ugyanazt művelték, amit a vándorpatrioták. Ezeket a titkosrendőri jelentések *magyar emisszáriusoknak* hívták. Az országgyűlési ifjuság tagjai voltak ők, akik aztán egy-egy főúri mecénás költségén járták be a megyéket és hirdették a reformeszméket és lelkesítették hallgatóikat. A mult század leghíresebb ilyen emisszáriusai voltak a geniális, de tragikus végű Lovassy László, a merész Besze János, a vakmerő Somogyi Antal, Madarassy stb.

Ezeket az emisszáriusokat Ferenc császár, aztán V. Ferdinánd és kormányaik mód nélkül gyűlölték. Ezért a rendőrminiszternek mindent el kellett követnie, hogy az emisszáriusok minden lépéséről, minden tervéről tudósításokat kapjon az uralkodó. *Somogyi Antal*, akiről itt szó esik, szintén a legszigorúbb rendőri felügyelet alatt állott. Maga a király hagyta meg rendőrminiszterének, hogy a fiatal Somogyit állandó és szoros felügyelet alatt tartsa. (»Einer unausgesetzten und eindringlichsten Überwachung unterziehen zu lassen.«)

Sedlnitzky miniszter híven teljesítette a császár parancsát. Egyik jelentést a másik után küldötte az uralkodónak s rajta volt, hogy Somogyi Antalt hírében és tisztességében mennél jobban megalázza. De bár mennyire igyekezett őt rossz színben feltüntetni, olykor kénytelen volt bevallani, hogy Somogyi jelleme és tehetsége nem mindennapi. Gyakran kénytelen dicsérni Somogyi kiváló szónoki tehetségét; de még akkor is, mikor ezt teszi, igyekszik Somogyinak ezt a különben általánosan ismert tulajdonságát is lehetőleg kisebbíteni. Az 1839. év szept. 2-án például terjedelmes jelentést írván Pozsony megye generális üléséről, a többi közt megírta, hogy a megye legjobb szónoka a fiatal Somogyi. (»Somogyi der sonst für den besten Redner im Komitate galt, halten die Diaetalisten für einen Rhapsodisten.«) Azonban »őkigyelme eszméit rendesen más íróktól kölcsönzi; minden logika nélkül szónokol s csak előadásával tudja kicsikarni a tetszést! (Nur durch seinen Vortrag den Beifall sich zu erzwingen versteht.)«

Sok eféle jelentés maradt ránk s egyedül ezeknek köszönhetjük, hogy Somogyinak teljesen ismeretlen fiatal koráról sok mindent megtudhatunk.

Azonban a titkosrendőrség oly jelentéseket is kénytelen volt a miniszterhez küldeni, melyek Somogyi jelleméről és tehetségéről dicséretes dolgokat mondanak.

Somogyi a titkosrendőri jelentések szerint az 1832/36-iki országgyűlésen tűnt fel. Az országgyűlési ifjuság egyik leglelkesebb tagja volt, aki minden hazafias mozgalomban résztvett, aki az ifjuság lelkében tüzet gerjesztett s folyton élesztgette. A titkosrendőrség jelentése szerint Somogyi 1833-ban Somssich személynök expeditora volt. Beszélt és irt németül, olaszul és franciául. Kitűnően értett a gunyiratok írásához. A rendőrség *berüchtiger Pasquillant*-nak írta őt. Feltűnést keltett *Landtagsparodie zu Schiller's Handschuh* című gunyversével, melyben a rendjeleket osztogató fejedelmet s a rendjelekre vadászó követeket csufolta ki.⁷⁸⁰

⁷⁸⁰ Az utolsó követ azonban nem fogadta el az érdemkeresztet; mondván: Für meines Vaterlandes Wunde Passt dieses Ministerpflaster nicht und arretirt ward er zur selben Stunde. Ez a paródia - írja a rendőrség - kézzől-kézre jár a liberálisok közt. A szerző a volt pozsonymegyei jegyző Somogyi, aki a legutóbbi országgyűlés alatt mint pasquillans tüntette ki magát s emiatt Pozsonyból menekülnie kellett. (Pressburg, am 10. Mai, 1839.)

Csallóközi ember lévén, állandóan Pozsonyban forgolódott. Megyéje még ifjan tiszteletbeli jegyzőjének, később táblabírájának választotta meg.

Az 1834. év január havának elején Nagy Pál kegyetlenül megtámadta az országgyűlési ifjúságot s azt követelte, hogy ha másképpen nem megy, hát fegyveres erővel kell az ifjúságot az ülésteremből kizárni. Másnap az országház kapuján, az Akadémia ajtaján és több más helyen is a következő hirdetés volt olvasható: »A bátor úgy száll szembe a sorsával, mint a zugó szél a hullámok tarajával. Halljátok a szókat, melyek szivből jönnek és szivhez szólnak.

Magyar Ifjak!

Ébresszétek fel szivetekben a XIX. század lelkesedését; mutassátok meg, hogy van bátorságtok az ellenállásra. A lelketlen Nagy Pál szerint fegyveres erővel kell benneteket atyáitok házából, vagyis az országgyűlés terméből kizárni. Hisszük, hogy csakis fegyveres hatalommal tarthatnak vissza a belépéstől. Magyar ifjak! Áldozzátok fel mostani léteteket, melynek elvesztése sehol sem lehet dicsőségesebb, mint a magyar országgyűlés falai között. Ne féljete az olasz ravaszsággal eltelt nádor kappanhangjától. Eljön az idő, amikor hajnalhasadtakor üresen hangzik el ez a kappanhang. Átok szálljon arra az ifjura, aki - ha kizárják az ülésteremből - a legnagyobb áldozatra nem kész. Csak összetartásra van szükségünk, akkor minden lehetővé válik, akkor mindent megtehetünk. Magyarok! Cselekedjünk. Ti bátrak előre!»⁷⁸¹

Az országgyűlési rendőrség szerint ezt a felszólítást Somogyi írta, akit emiatt a személynök azonnal elbocsátott szolgálatából. Somogyi ekkor eltűnt Pozsonyból. A patrióta követek biztatására azonban hamarosan visszajött. Az 1835. évben Pozsony megye generális gyűlésén már fel is szólalt és a zsidók türelmiadját törvénytelennek mondotta s azt indítványozta, hogy a megye ez ügyben írjon fel a kormányhoz.⁷⁸²

Somogyit az ellenzék tagjai hamar megkedvelték, mert nagyon is használható embernek bizonyult. Őkigyelme Deák Ferenc, Borsiczky István, Wesselényi Miklós és később Batthyány Lajos gróf barátságával dicsekedhetett. Ezek nem egy küldetésre használták Somogyit s ő mindig megfelelt a hozzáfűzött bizalomnak.

Az 1836. évben az országgyűlés bezárása után Pozsony megye generális gyűlést tartván (május 4-én), a megye elhatározta (még pedig egyhangúan), hogy a szólásszabadság ügyében feliratot intéz öfelségéhez és Wesselényi Miklós pörének törlését kéri. A titkosrendőrség e meglepő határozatról íggyen értesítette a rendőrminisztert: Hogy ez közvetlenül országgyűlés után Pozsonyban megeshetett, az az ifju Somogyi Antalnak köszönhető. Ez a fiatalember, kinek szónoki tehetsége napról-napra erősebb lesz s akit emiatt mindenütt csodálnak, tette a gyűlésen az indítványt. Ez a Somogyi Borsiczky és Feketének a tanítványa. Somogyi indítványa és annak elfogadása - jelenti a rendőrség - villámgyorsan elterjedt Pesten s az odaérkező Wesselényit aztán nagyszerűen fogadták.

Somogyi 1836. május 15-én a törvényhatóságokhoz és több követhez köriratot intézett.⁷⁸³ Ezt a rendőrminiszter német fordításban elküldötte a királynak. Somogyi ebben elmondja, hogy a sérelmeket a főrendek és a kormány ellenzése miatt nem orvosolták. Ezentul tehát a törvénytelen rendeleteket nem kell figyelembe venni. Minden megye kötelességének tartsa, hogy a

⁷⁸¹ Az országgyűlési titkos rendőrség német fordításban küldte fel Bécsbe e kiáltványt.

⁷⁸² »Weil die Tolleranz-Steuer nicht eine gesetzlich festgesetzte Abgabe ist«. Ez az a Somogyi - írja a rendőrség -, aki a mágánások ellen irt pasquillusai miatt 1833-ban Pozsonyból menekült. (Ferstl jelentése Pozsonyból, 1835. dec. 16.)

⁷⁸³ »Somogyi Anton an mehrere Landtagsabgeordneten« etc. (Aus dem Ungarischen.)

szólásszabadság ügyét őfelsége elé terjessze. Mindezt - írja Sedlnitzky a királynak - Somogyi azért írja, hogy a Wesselényi Miklós ellen indított pert lehetetlenné tegye.⁷⁸⁴

Somogyi a következő (1839.) évi országgyűlés idejében még nagyobb tevékenységet fejtett ki s így a titkosrendőrség még többet foglalkozott véle. Az 1839. év február 28-án jelentik például róla, hogy Nagy Péterrel s másokkal egyetemben Pozsonyban tevékenykedik. Egy Wagner nevű színész tanítja szónokolni és Somogyi minden óráért egy-egy aranyat fizet. Mivel emellett még nagy lábon él, az emberek nem tudják, honnét veszi a pénzt. Végre is kitalálták, hogy Somogyi a titkosrendőrség tagja s a bécsi kormány pénzeli őt! (»Er sei Mitglied der geheimen Polizei und werde von der Regierung unterstützt.«) Különben a legközelebbi országgyűlésen már mint követ akar szerepelni.⁷⁸⁵

Ez év május hó 1-én Pozsony megye generális gyűlésén résztvén, őt beszédet mondott. A többi között azt indítványozta, hogy a követválasztás ne felkiáltás, hanem szavazás útján történjék. Az elnöklő adminisztrátor ellenezte Somogyi indítványát.⁷⁸⁶ Ő - mondá - a régi szokáshoz és az 1720. törvényhez ragaszkodik.

A főispáni helytartónak, Pálffy Ferdinándnak e kijelentését általános kacaj követte; mert hiszen 1720-ban nem is volt országgyűlés, tehát nem is hozhattak oly törvényt, amilyenre az elnöklő főispánhelyettes hivatkozott.

Az elnöklő adminisztrátor - írja a rendőrség - ugyancsak kompromittálta magát tudatlanságával s ez nem először esett meg vele.⁷⁸⁷

Ugyanezen gyűlésen Somogyi a vámszedés ügyében is felszólalt s élesen kikelt a tisztviselők ellen.⁷⁸⁸ Erre nagy morgás támadt a teremben. De Somogyi bátran tovább folytatta beszédjét, sőt megismételte azt, amit a tisztviselők magukra sértésnek vettek.⁷⁸⁹ Somogyit - jelenti a rendőrség - e kijelentéseért nem sujtották fiskális actióval, mert Bacsák főügyész az ő sógora s véle teljesen egy véleményen van.

Ugyancsak a titkosrendőrség jelenti, hogy az ismert erdélyi író: Horváth Laci Pozsonyban van és Somogyival, e fiatal agitátorral együtt csinálják az ellenzéki főrendek részére a beszédeket.

Az ellenzék főemberei eközben elhatározták, hogy Somogyit Pozsony megye egyik követének jelölik.⁷⁹⁰ A pozsonyi liberálisok október hóban nagygyűlést tartottak a választás dolgában, de

⁷⁸⁴ Sedlnitzky miniszter a királyhoz 1836. júni 11. »Somogyi an mehrere Komitats-Jurisdictionen mit der Aufforderung zur Durchsetzung des Projectes der Pressfreiheit in Ungarn, dann zu einer allerhöchsten Orts zu unterbreitenden Repräsentation wegen Aufhebung der Fiskalaktion gegen Baron Wesselényi kräftigst mit zu wirken« etc.

⁷⁸⁵ Sedlnitzky miniszter írta a királynak 1839. okt. 20-án: »Somogyi und sein Anhang sind, wie in fem erliegenden Rapporte gemeldet wird, fortan beschäftigt durch Umtriebe aller Art, die bevorstehende Wahl eines Landtags Ablegaten für das Pressburger Komitat dem Somogyi zu sichern« etc.

⁷⁸⁶ Somogyi vita közben azt mondá, akár beveszik a jegyzőkönyvbe indítványát, akár nem, Bécsben már ma tudni fogják, mit indítványozott s mit beszélt ő.

⁷⁸⁷ Az adminisztrátor urat taktikája - jelenti a rendőrség -, tapasztalatlansága és a törvények nem ismerése nevetségessé tette. Bacsák megyei főügyész kénytelen volt az adminisztrátor tévedéseit helyreigazítani.

⁷⁸⁸ Somogyi a többi közt ezt mondá: »Er könne keinen ämtlichen Bericht abstaten, weil er Gottlob kein Beamter sei«.

⁷⁸⁹ A titkos rendőrség írta: »Somogyi hat aber mit der unerschrockensten Kühnheit fortgesetzt und sagte: ich weiss was ich sagte, und wiederhole nochmals, dass Gottlob ich Kein Beamter bin« etc. (Notizen aus Pressburg, am 2. Mai 1839.)

⁷⁹⁰ A titkosrendőrség már szept. 4-én jelentette Bécsbe: »Von Seite der Magnaten wird grosse Anstrengung nötig sein um die Wahl Somogyis oder eines anderen ebenso Exaltierten zu hintertreiben«.

Somogyit kizárták az ülésből, azon cimen, hogy nem közéjük való ember. A titkosrendőrség szerint ennek a kizárásnak egészen más oka volt. *Somogyi ugyanis az egész ottani társaságot felülmulta szónoki tehetségével és népszerűségével. Ezért irigységet és gyűlöletet keltett maga iránt amazokban.*⁷⁹¹

Különben - írja Sedlnitzky miniszter a királynak - Somogyi hívei mindent elkövetnek, hogy őt Pozsony megye követévé válasszák.

Az ellenzéki főrendek - írják 1839. október 30-án - sűrűn tartják a tanácskozásokat. Ide Somogyinak szabad bejárása van. Ez a mágnásklub arannyal támogatja Somogyit, hogy mint emisszárius a lelkeket a magas kormány ellen izgassa, nemcsak Pozsonyban, de más megyékben is.⁷⁹²

Egy másik titkos jelentés mondja, hogy az ellenzék Somogyit Pestre küldötte, Ráday Gedeon grófhhoz, annak követsége ügyében. Stuller gyorsíró és Somogyi (»der famöse Somogyi«) Pécelen is meglátogatták Ráday grófot. A megyegyűlésen is felszólaltak.

Pest megyének ezen generális gyűlésén a többi között a Nemzeti Színház ügye is szóba került. Földváry Gábor azt indítványozta, hogy a nádorispánt kéne felkérni, eszközölne ki 50.000 forintnyi kölcsönt a Nemzeti Színház részére. Ha az országgyűlés védelmébe veszi a színházat, a rendi megajánlásból vissza lehet fizetni a kölcsönt. Benyovszky Péter Földváry indítványa helyett azt ajánlotta, hogy egyenest öfelségét kell megkérni, utalná ki a kamarai pénztárból a szükséges összeget. Somogyi is hozzá akart e dologhoz szólni, de az adminisztrátor megakadályozta őt e szándékában s az idevaló rendeknek adta meg az elsőséget a felszólalásra. Erre a hallgatóság közt nagy lármá támadt s Ráday Gedeon gróf Somogyi védelmére kelt s kijelenté, hogy a szónokok közt nem szabad különbséget tenni. Prónay báró adminisztrátor erre bocsánatot kért és Somogyinak megadta az engedélyt a felszólalásra. Somogyi azt ajánlotta, hogy az uralkodóhoz intézendő felterjesztésben meg kell említeni, hogy *öfelsége a Burgszínházat (Bécsben) évi nyolcvanezer forinttal, a milanói színházat pedig évi hatvanezer forinttal támogatja*, méltányos volna, ha öfelsége a Nemzeti Színház részére egyszersmindkorra ötvenezer forintot adna, de nem kölcsönképpen. Ezután a szólásszabadság mellett tartott hatalmas védőbeszédet. Majd pedig e latin szókkal fejezte be beszédét: »quod censeam censuram esse delendam.«

Józsika báró helytelenítette Somogyi indítványát. Ha - ugymond - valamit kér az ember, minden harapós hasonlatot kerülni kell. Aztán a kérést lehetőleg szerény hangon kell előadni. (»Notizen über die am 20. December 1839. von dem Ständen des Pester Komitates abgehaltene Markalkongregation.«)

Amint említők, az országgyűlési ellenzék vezérei elhatározták, hogy a megüresedett egyik követi állásra Pozsony megyében Somogyit jelölik. Batthyány Lajos gróf és mások a választás költségeit magukra vállalták. A választás Nagyszombatban, a ferencrendiek kertjében folyt le, hova mintegy 1400 ember tódult be. Az asztal közepén bundában, aggodalmas⁷⁹³ arccal ült az

⁷⁹¹ Tyrnau, am 28. Okt. 1839. »Der Grund - írja a rendőrség - seiner Ausschliessung liegt jedoch vielmehr darin, dass er (Somogyi) die ganze liberale Gesellschaft an Redetalent übertrifft, mehr glänzt und von den Exaltados celebrirt wird, somit andere verdunkelt und deshalb Hass und Neid erregt.«

⁷⁹² A titkosrendőrség irta volt e tanácskozásokról: »sellbst der berüchtigte Somogyi Eintritt hat, den dieser Magnatenklub überhaupt mit Gold unterstützt und als Emissaire zu Aufregung der Gemüther gegen die hohe Regierung nicht nur in Pressburger, sondern auch in fremden Komitaten benützt«. (1839. okt. 30 Pozsony.)

⁷⁹³ »Der Administrator ganz ängstlich in der Wildschur (Bunda) praesidirte«.

adminisztrátor (Pálffy gróf). Délben megjelent a kertben Balogh János (követ) és később Somogyi is. Egyszerre rettenetes éljenzés hangzott fel, Somogyinak választói nyomultak be a kertbe⁷⁹⁴. Ha Somogyi nem csillapítja választóit - írja a rendőrség - az ellenfél embereit menten kiverték volna.

A kormány minden emberileg lehetséges dolgot megtett, hogy Somogyit megbuktassa. Zichy Ferenc gróf főajtónállómester egész sereg kortessel jelent meg a választáson, akik a szegényebb nemesek szavazatát a falvakban jóelőre megvásárolták. Még Apponyi György gróf is megígérte, hogy eljön a választásra és Somogyi ellen agitál. Mivel azonban Tolnába kellett utaznia, nem jelent meg a választáson. Így hát - írja a titkosrendőrség - egyedül Zichy érdeme, hogy Somogyi megbukott. És Zichy grófot a király e nagy érdemeért rendjellel tüntette ki.

Ugy látszik, hogy Somogyi választási küzdelme a királyt is érdekelte, mert Sedlnitzky rendőrminiszter hosszú jelentést küldött erről a királynak. E jelentés szerint Scherz Fülöp pozsonyi kereskedő és fiai bejárták a megyét s pénzen vásárolták a voksokat. Scherznek egyik fia pozsonyi káplán lévén, ő meg a papságot tüzelte fel Somogyi ellen. Scherz és fiai a választás idején többszáz választót etettek és itattak. Ők és embereik mód nélkül féltek Somogyi hiveinek támadásától. De semmi bajuk nem esett. A választás után azonban egy Németh nevű nemes ember (Somogyi hive) találkozáskor a kereskedővel, így szólítja őt meg: »Hát kend az a Scherz?« Igen, felelte a kereskedő, én is nemes ember vagyok! A pofád - mondá Németh - inkább hasonlít holmi rabszolgakereskedőhöz, mint füszerkereskedőéhez. Jól értesz az embervásárláshoz. Aki ilyen kutyát nemessé tett, az maga is huncut.⁷⁹⁵

Mindenki kíváncsi volt, - írja a titkosrendőrség -, hogy jutott a Scherz-család e vállalkozáshoz, ki kérte fel erre? Balogh János és Somogyi szerint ez az egész dolog a nádorispán műve volt. A nádor Zichy Ferenc útján bizta meg Scherzet a Somogyi ellen való korteskedésre. A nádorispán ugyanis nem feledte el azt a sértést, amiben néhány év előtt Somogyi részesítette őt kiáltványában. S ha Somogyit követnek választjuk, a nádor kénytelen lett volna neki az országgyűlés termébe való belépést megtiltani! *Imígyen Somogyi ügyében kimondották, hogy bármibe kerül is, de meg kell őt buktatni! Gigászi munka volt ez!* És Somogyi még így is 423 szavazatot kapott s a lelkesedés oly nagy volt mellette, hogy ha éppen e napon (nov. 4-én) Pozsonyban nem lett volna a főrendi táblának fontos ülése s ha az ellenzéki mágnások eljöhettek volna Nagyszombatba, Somogyi biztosan győzött volna. *Hiszen az utolsó pillanatban az összes tót nemes (számra 162) Somogyira akart szavazni.* Ezeket sem Somogyi, sem emberei nem igyekeztek megnyerni. Mivel rájuk fogták, hogy a kormány megfizette őket, mindnyájan Somogyira akartak szavazni. Sajnos, már későn érkeztek.⁷⁹⁶

A választás után, este Somogyi tiszteletére vacsorát (»eigentlich champanade«) adtak. Balogh János, a nagynevű követ mondá az első felköszöntőt s a többi közt a lengyel nemzetet s jelenlévő tagjait éltette. Balogh második beszédjében Somogyit éltette, a félreértett Somogyit,

⁷⁹⁴ »Auf einmal erscholl ein fürchterliches Gebrüll von *éljen Somogyi Antal*, und mehr als 300 Menschen drangen in den Garten«.

⁷⁹⁵ »Euer Gefriss sieht mehr einem Sklavenhändler, als einem Spezereihändler gleich. Ihr versteht euch wohl auf das Menschen kaufen, und der einen solchen Hund zum Edelmann gemacht, war eben ein solcher Hundsfott, wie ihr«. (Ezt a titkosrendőrség magyarból fordította németre s e jelentés a király elé került.)

⁷⁹⁶ »Die sämtlichen Slovaken-Adelige aus dem transmontaneer Prozess, 162 an der Zahl im letzten Augenblick für ihn (Somogyi) votiziren wollten, ohne von ihm und seinen Leuten geworben zu sein; weil man sie mit dem Vorwurf beleidigte, dass sie sich hätten erkaufen lassen« etc. - A titkos rendőrség jelentése szerint Balogh János a választás után ezt mondá: »*Somogyi müsse Deputierter werden, es koste was es wolle*«.

akit ma nem választottak meg követnek. *Az igazi patriotáknak ez a sorsuk.* (Hatalmas éljenzés támadt ekkor.) De eljön az idő, mikor a jutalom azoké leend, akik kiváló tehetségükkel és jellemükkel ezt megérdemlik. Éljen Somogyi, akit mindnyájan még a jelen országgyűlésen a követek sorában akarunk látni. Átok a pártoskodókra!

A titkosrendőrség szerint ez alkalommal nagyon is feltűnő volt Balogh János, Lukenits és Somogyi intimitása. Lukenits sopronmegyei fiatalember, kinek apja Eszterházy herceg jószágigazgatója volt. Lukenits - írja a rendőrség - fiatal kora ellenére a legszemtelenebb liberálisok egyike, szokatlan svádája van és sokban emlékeztet Lovassyra.⁷⁹⁷

Lukenits a választás dolgát mindenáron az országgyűlés elé akarja vinni. Hiába kapacitálja őt Balogh és Somogyi, ő állítja, hogy Scherz ezeket és ezeket kapott Somogyi megbuktatására.

A következő napon (nov. 11-én) jelentette a titkosrendőrség, hogy a liberális párt meggyőződése szerint Scherz vezette a pozsonymegyei választást Somogyi ellen, még pedig a kormány megbízásából. A szavazatszedő küldöttség is csalással élt.⁷⁹⁸ Olyik ember kétszer, háromszor is szavazott. Mióta - írja a rendőrség - mind e dolog ismertté lőn, az ellenzék sokkal melegebb és résztvevőbb érzéssel viseltetik Somogyi iránt. Most úgy tekintik őt, mint akit a kormány kérlelhetlenül üldöz. Somogyi maga a mérséklet határát nem ismeri; az ellenzék érdekében mindenre kész s a vándorpatriótákhoz csatlakozott.⁷⁹⁹ Ő itt Pozsonyban jogi gyakorlatok céljára ifjusági egyesület alapításán fáradozik. Már kivonatot is készített a hazai közjogról, mely az ellenzék részéről felállított publicisztikai kérdések megvilágítására szolgál.

Somogyi és Tóth Lőrinc - írja a titkosrendőrség 1839. december 9-én - nincsenek Pozsonyban. Visszajövetelükig tehát szünetelnek a szokásos összejövételek. Somogyinak kivonatos munkáját, a *Juspublicum*-ot az ellenzéki mágnások is szorgalmasan forgatják. Batthyány Lajosnak már készen is van a beszédje, melyet a szólásszabadság ügyében a legközelebbi főrendi ülésen fog elmondani. Ebben megállapítja, hogy a király és a kormány nem egy fogalom s hogy élőszóval nem lehet főbenjáró bünt elkövetni. Aki ezen alapelveket megtagadja, az a mi eddigi alkotmányunkat is megtagadja. Ha a kormány ezt meg akarja cselekedni, engedje meg, hogy a halálos ítéletet az ő szájából halljuk. Meglepni nem fog bennünket, de *én esküszöm, hiába számítanak a törvényhozás azon részének végleges kimerülésére, mely ez ügyben két országgyűlésen át a nemzet diplomatai öngyilkosságát, a mostani kornak szégyenét s a jövő nemzedék átkát eltávolította!* Örüljünk ez ellenállásnak, melynek sikerült feltartóztatni azt a csapást, amit a főrendek elvakultsága vezetett.

Somogyi nem lévén Pozsonyban, a megye generális ülése simán folyt le. Sedlnitzky miniszter meglegedetten írta volt a királynak, hogy Somogyi, a hirhedt táblabíró a tolnamegyei zavargások támogatására utazott s így a pozsonyi gyűlésen semmi zavargás sem volt.

Somogyi az ellenzék megbízására Sopron megyében egy hold földet vett, hogy a megyegyűléseken felszólalhasson és az ellenzéket imígyen erősítse. Az volt a hivatása, hogy Felsőbüki Nagy Pál követségét lehetetlenné tegye. Nagy Pál ugyanis ekkor már beadta derekát a kormánynak. (Sedlnitzky miniszter jelentése a királynak 1839. november 10-én.)

⁷⁹⁷ »Lukenits, der obwohl noch jung, einer der ausgelassensten Liberalisten ist, und eine Svada besitzt, welche bei einem so jungen Burschen noch so bald nicht vorgekommen ist, er erinnert viel an Lovassy sowohl in seiner tollen Manier, als auch seiner gallichten Äusserungen über alles, was die Regierung betrifft«. (Notizen über die am 4. November 1839. in Tyrnau vorgenommene Deputirten-Wahl.)

⁷⁹⁸ Pressburg den 11. November 1839: »die Deputation, die in Tyrnau zur Sammlung der Stimmen während des Wahlaktes aufgestellt gewesen sei, sich betrügerisch benommen habe«.

⁷⁹⁹ Ezt a titkosrendőrség így fejezi ki: »wird sich nun den vagirenden Congregationshelden anschliessen«.

Somogyi más megyékben is folytatta hazafias buzgólkodását. Biharban Komáromy György szerzett néki birtokot. Más megyékben ismét mások irattak rá földet. A rendőrminiszter 1839. november 12-én már azt jelentette a királynak, hogy Somogyi működése aggasztó kezd lenni, ezért minden rendelkezésére álló eszközzel küzdeni fog ellene. Somogyit ez miben sem hátráltatta. Mindenüvé elment és lelkesen szónokolt. Szava - írják - a szélvészénél is harsogóbb volt, mikor édes hazája siralmas állapotát vázolta. Mindig eleven erőket mozgatót s bármit szólott a multunkról, azt meg is bizonyította. Még a titkosrendőrség is megírta Bécsbe, hogy *Somogyi soha nem iszik s emberségnél egyebet nem ismernek benne!* Hatása tehát mindenütt nagy volt.

Sedlnitzky miniszter 1839. november 26-án írta a királynak, hogy Somogyi mint az ellenzék emisszáriusa, magára vállalta valamennyi megyei gyűlés meglátogatását.⁸⁰⁰ E hó 23-án gonosz célból Nyitrára ment, hogy a gyűlölt Emődy János követ visszahívását keresztülvigye. Azonban Mednyánszky fogja a gyűlést vezetni s megakadályozza a szólásban Somogyit.

Ez év december havában maga Somogyi írta (elfogott) levelében Bige Károlynak, hogy most Fejér megyébe, Somogyba, Zalába és más dunántúli megyékbe megy a restaurációkra.⁸⁰¹

Sedlnitzky miniszter december hó 4-én írta volt a császárnak: »A hirhedt pozsonyi tábla-biróról: Somogyi Antaltól, akinek aggasztó fondorlatairól már oly sok alázatos jelentést küldött, napról-napra kiviláglik, hogy alapelveiben és érzéseiben teljesen megromlott.⁸⁰² Ezen individuum az ellenzék vezetőinek kezében pusztá eszköz. Felséged meghagyta, hogy ez egzaltált demagógot, az ifjuság e megrontóját, a legszigorúbb rendőri felügyelet alatt tartsam.⁸⁰³ Ime jelenthetem, hogy Somogyi Tolna és más megyékbe megy a megszokott gonosz szándékkal.«

A rendőrminiszter e jelentésében említést tesz egy lengyel menekülről is, aki Somogyival együtt járja be a megyéket. Megígéri a királynak, hogy ez ember kilétét is ki fogja kutattatni. Ezután szól arról az olvasókörről, melyet Somogyi Pozsonyban alapított. E körnek célja, tekintettel az alapítóra, csak gonosz lehet, noha az összejövetelek eddig nem titokban, hanem nyilvánosan történtek.⁸⁰⁴

Ugyancsak december hó 4-én (1839.) Pozsonyból írta volt a titkosrendőrség, hogy Somogyi Antal nov. 28-án Tóth Lőrincsel és azzal a bizonyos lengyellel (Weinszkyvel) Pestre ment s onnét indul Tolnába a generális gyűlésre, hogy ott az ellenzék érdekében felszólaljon. Somogyi ajánlólevelekkel megy Tolnába. Célja a megyékben az ellenzéket erősíteni s a hazafias szellemet ébreszteni. Elmegy mindenüvé. Tolnából Fejér megyébe indul, onnét pedig Szatmárba. Az utóbbi helyen Kendét akarja megbuktatni, vagy legalább ellenzéki utasítást iratni részére. Arról a tervről sem mondott le, hogy Nagy Pált megbuktatja Sopronban. Ami a dolognak pénzügyi oldalát illeti, Batthyány Lajos és Károlyi György grófok támogatják őt.

⁸⁰⁰ Sedlnitzky a királyhoz: »Der berüchtigte pressburger Komitats-Assessor Somogyi die Rolle eines Emissärs der Oppositions-Parthei für alle Generalkongregationen übernommen«.

⁸⁰¹ Pressburg, den 4. Dez. Übersetzt aus dem. Ung.

⁸⁰² »Dieses in seinen Grundsätzen und Gesinnungen ganz verdorbene Individuum ein stets bereitwilliges Werkzeug in den Händen der Führer der Opposition sei«. etc.

⁸⁰³ »E. M. Haben mir vorlängst di Verpflichtung auferlegt, diesen exaltirten Demagogen und Verführer der Jugend zum Gegenstande einer unausgesetzten und eindringlichsten Überwachung unterziehen zu lassen«.

⁸⁰⁴ »Ich habe daher - irja a miniszter - meinen Agenten und geheimen vertrauten Organen in Pressburg gleichfalls die schärfste Überwachung und unausgesetzte Controlle zur Pflicht gelegt, diese Konventikeln auf das genaueste zu überwachen.«

Eszerint semmiben sem szenved hiányt, elegendő pénze van arra is, hogy az ifjúságot magához csalogathassa. Legbensőbb barátai közé számlálja a híres barsi követet: Balogh Jánost, aztán az épp oly ismeretes lipcsei követet: Madocsányit, a pesti Fáy Andrást, a soproni Lukenitsét, Tóth Lőrincet, a lengyel Weinskyt és Borsiczky Istvánt, Trencsén híres ellenzéki követét. Ezek közül Lukenits cenzurált ügyvéd ugyan, de kihágásai miatt fel nem eskették. Nagy vagyona van, tulzott hazafi, nagy szónok s jeles ismeretei vannak. Somogyitól csak annyiban különbözik, hogy *Somogyi sosem részegeskedik s viselkedésében mindig szolid.*⁸⁰⁵ Lukenits ellenben durvaságban mértéktelen s a hazafiságban kirívóan erőszakos. A lengyel Weinsky állítólag mint őrnagy szerepelt a lengyel fölkelésben. Maga Weinsky hirdeti, hogy az orosz kormány nagy összeget tűzött ki a fejére. E lengyelt Somogyi magával viszi mindenhová. Vele volt például Nagyszombatban a követválasztáskor, Vas megyében, Sopronban és Zalaiban. Wainsky jól beszél magyarul. Politikai összejöveteleken mindig nemzete szenvedéséről beszél s a Magyarország részvétét igyekszik felkelteni övéi iránt. Eddig csak annyit sikerült róla megtudni, hogy igazi nevét Somogyi sem ismeri s hogy már évek óta Somogyi, Lukenits s néhány patrióta támogatja őt. Különbözik ő csak a katonai dolgokban járatos; a politikában gyenge.

Az 1840. év február 17-én jelentette a titkosrendőrség Sedlnitzky miniszternek, hogy Somogyi »e hirhedt agitátor« beutazza Magyarországot és izgat mindenütt az ellenzék érdekében. *Ő mindenütt feltétlen engedelmisséget prédikál Deák Ferenc szavai iránt s főleg az ellenzék egységének szükségességét hirdeti; mert ez az egyetlen eszköz szerinte a győzelemre. A pénzt Somogyinak e keresztes hadjáratra Batthyány Lajos adja.*⁸⁰⁶

A következő napon jelentette a titkosrendőrség, hogy a hirhedt Somogyi Bihar megyében van s a fölötte viharos megyegyűlésen módnélkül izgató beszédet mondott a magas kormány és a klérus ellen. Beöthy Ödön, aki e generális gyűlésről és Somogyi szerepéről írásbeli jelentést kapott, tegnap a kaszinóban nagy örömmel s ragyogó szemekkel olvasta azt fel. Komáromy György adott Somogyinak földet Bihar megyében, hogy a gyűlésen felszólalhasson. Maga Komáromy nem lehetett jelen az ülésen, mert súlyosan megsebesítve Kolozsvárott fekszik. Lendvayné miatt párbajt vívott Teleky Domokos gróffal s most seblázban fekszik. Beöthy szerint Somogyi teljes méltánylást érdemel az ellenzék részéről.

A jóérzésű politikusok (Gutgesinnte) azonban - írja a rendőrség - csodálkoznak azon, hogy Somogyi izgathatja a megyék népét, holott Wesselényi Miklóst egyetlen beszéde miatt pörbefogták. Somogyi ugyanis Bihar megye gyűlésén felsorolta Ausztriának mindazon bűneit, (I. Ferdinánd korától a mai napig), miket Magyarország ellen elkövetett. Aztán az örökös sérelmek felsorolásával bizonyította, hogy Magyarországnak saját alkotmányos erejével kell magán segítenie.⁸⁰⁷

Mivel - írja a titkosrendőrség - a fiskusnak már tudomást kellett szereznie a bihari dolgokról, a jóérzésű politikusok hiszik, hogy mihelyt megérkeznek a hivatalos jelentések a bihari gyűlésen elhangzott beszédekről, s mihelyt valónak bizonyul Somogyi kifakadása a kormány ellen, a fiskus megbízatást fog kapni Somogyi elfogatására.⁸⁰⁸

⁸⁰⁵ »Dieser (Somogyi) sich nie betrinkt und meistens Solidität in seinem Benehmen zeigt, während jener (Lukenits) in Rohheit und Burschikosität übergeht.« etc.

⁸⁰⁶ »Er predigt überall unbedingten Gehorsam den Worten Deáks, überhaupt Einheit der Opposition, als das einzige Mittel zu siegen« etc.

⁸⁰⁷ »Durch die Zeit der ewigen Gravamina zu beweisen gesucht, dass Ungarn nur mit eigener konstitutionellen Kraft helfen müsse« etc.

⁸⁰⁸ Pressburg, am 18. Februar 1840.

Az 1840. év február 27-én jelentette a rendőrség, hogy Somogyi az Erdődy családdal Eszlárról Pozsonyba érkezett. Amint ennek hire elterjedt a városban, Somogyit nagy éljenzés közben a kaszinóba vitték, ahol öregek és ifjak, asszonyok és lányok, mint valami csodalényt, nem győzték bámulni.⁸⁰⁹ Az ifjuság, miután hihetetlen lelkesedéssel éljenezte őt, szerenádot adott tiszteletére. Somogyi ma - írja a rendőrség - Kolozsvárra utazik protektorának, Komáromynak látogatására, aki még mindig az ágyat őrzi.

Március 3-án Pozsonyban már szélteben beszéltek Somogyinak megtörtént elfogatásáról. A hivatalos jelentések szerint e hír nagyon felizgatta a közönséget. Az ellenzék vezetői azonban tudták, hogy ez hamis hír. A kormány - mondták ezek - azért terjesztett ily hamis híreket, hogy a hangulatot kiszimatolhassa. S ha ez a hangulat neki kedvező, akkor az elfogatást csakugyan végrehajtatja. De hát - mondták a hazafias követek - annyira még nem jutottunk, hogy történeti igazságok kimondásáért valakit bezárjanak. Hiszen a deszpotizmus és az oligarchia is a történetre támaszkodik; miért fél tehát a kormány a történeti igazságok hangoztatásától? Tán már előre retteg az utókor ítéletétől? Az általánosan ismert történeti igazságok elmondásának a kormány csak örülhet, mert vannak olyan kevésbé ismert történeti igazságok is, amik a kormányzatra igen kellemetlenek lehetnek. Ilyen például az, hogy a *pragmatica sanctio* tárgyalásakor az ülésteremben összegyűlt rendekre a várból huszonnégy ágyut irányítottak s ha el nem fogadják a javaslatot, a levegőbe röpitik az üléstermet a követekkel együtt! A kormány köszönje meg, hogy Somogyi nem ilyen, hanem általában ismert történeti igazságokat sorolt fel.⁸¹⁰

Másfél hónappal később jelentette a titkosrendőrség, hogy a hirhedt Somogyi Antal a gazdag Erdődy kisasszonyt veszi nőül s állandóan Bihar megyében települ meg. Ő a megyében igen népszerű s az ifjuság fáklyászenével is megtisztelte már. Az arisztokratizmusnak itt már vége van. Mióta Somogyi e megyében tartózkodik, teljesen demokratikussá lőn a megye népe.

Több titkos jelentés szól Somogyinak Tolnában, Zalában, Vas megyében stb. kifejtett hazafias izgatásáról. Állandóan magával vitte Weinsky menekült lengyel őrnagyot s olykor Tóth Lőrincet is, az író.

Batthyány Lajos gróf 1840 tavaszán külföldi utra készült. A télen azonban már Pesten akart lenni, mert a liberális párt központját e városban akarta megszervezni. A titkosrendőrség április 13-án kelt jelentése szerint Batthyány gróf a Hatvani-utcában lévő Cziráky-házban akar lakást fogadni. Természetesen maga mellé veszi itt Somogyit (*»den berüchtigten Kongregations-Züglern Somogyi«*), aztán Madarassyt, Besze Jánost stb. Kíváncsian volna - írja a rendőrség -, hogy Batthyány gróf minél tovább külföldön maradjon.

Somogyit az ellenzék az 1843-1844. évi országgyűlésre követnek akarta választatni, de a bécsi kormány ezuttal is lehetetlenné tette a megválasztását. Követ tehát sehasem lett, de képviselőnek megválasztották őt 1848-ban. A szabadságharcunk leverése után Somogyi külföldre menekült. A kiegyezéskor visszatért hazájába s az irodalomnak szentelte életét. Irodalmi működése eléggé ismeretes. Meghalt 1885-ben. A *Budapesti Hirlap* nekrológban vett búcsút tőle.

⁸⁰⁹ »Wurde sogleich in dem Kasino eingeführt, wo ihn alt und jung, selbst Frauen und Mädchen gleich einem blondbärtigen Wunderthier nicht genug besehen konnten«.

⁸¹⁰ »Bei der Annahme der Pragmatischen Sanction nicht redlich herging, indem in Pressburger Schlosse 24 Kanonen auf den Sitzungssal gerichtet waren, und wollten sich die versammelten Stände nicht in die Luft sprengen lassen, so müssen sie die ihnen vorgelegte Pragmatische Sanction annehmen.« (Pressburg, 3. März, 1840. Gerücht über Somogyis Verhaftung.)

XVI. ILLÉSHÁZY ISTVÁN ÉS A TITKOSRENDŐRSÉG

Az Illésházy-család utolsó férfitagja: Illésházy István gróf, a mult század első felében hazánk legnépszerűbb embere volt. Nemcsak itthon, de még a külföldön is ismerték és magasztalták őt. A Bécsben német nyelven megjelenő évkönyvek is több magasztaló cikket adtak róla. Hormayr báró 1827. évi évkönyve is immár másodizben íratott róla alapos és elismerő cikket. Mielőtt azonban ez megjelenhetett volna, Stürmer báró értesítette a rendőrminisztert »e merényletről«. Miként lehetséges - írta -, hogy az udvarnak e nyílt ellenségéről valaki azt merje írni, hogy *»bár utolsó e néven, de az Illésházy név még sokáig fog élni, mert minden hazafias lelkű magyar hálás emlékekkel idézi vissza azt az Illésházy-családot, mely háborúban és békében oly sok kitűnő férfit adott hazájának!«*⁸¹¹

Ezt a cikket - írja Stürmer báró - ki kell hagyni az évkönyvből. Sedlnitzky rendőrminiszter el is rendelte az Illésházyról szóló cikk törlését. S Hormayr 1827. évi évkönyvében csak Illésházy István arcképe jelent meg minden megjegyzés nélkül.⁸¹²

Bármennyire gyűlölte a bécsi kormány Illésházyt, titkosrendőrei és kémjei mégis oly dolgokat is jelentettek róla a rendőrminiszternek s ez a császárnak, hogy emberi nagyságát, páratlanul nemes szívét és igaz hazafiságát még az ellenséges jelentésekben is ragyogni látjuk.

Bevett szokás volt, hogy egy-egy országgyűlés megnyitásakor a titkosrendőrség a kémek és a megbízottak segítségével az alsó- és felsőház valamennyi tagjáról élet- és jellemrajzot nyújtott be a rendőrminiszternek. Ezek a rajzok többnyire elég tárgyilagosak voltak. Az 1830. évi országgyűléskor a titkosrendőrség Illésházy István grófról imígyen írt volt:

Körülbelül hatvanéves, nagy ismeretei, nagy szónoki tehetsége s nagy vagyona van. Az egész országban, de főleg az ő két megyéjében (Liptóban és Trencsénben) hihetetlenül népszerű. A megyei tisztviselőket csak atyafiainak nevezi s mindenkinek, sokszor kérés nélkül is, szívesen nyújt segítséget.⁸¹³ Emiatt módnélkül szeretik és becsülik őt. Az 1825-1827. évi országgyűlésen az ellenzéknek annál inkább veszedelmes feje volt, mert a rendeknek teljes bizalmát birta; mert szerették őt s ragaszkodtak hozzá. Minden, ami az ellenzékhez tartozott, az ő kezébe futott. Nemák és Borsicky követeknek heves támadásai a kormány ellen, az ő műve volt. A mostani (1830-i) országgyűlésen is nagy hatással van a rendekre, főleg az ellenzékiekre, akik valósággal hódolnak neki.⁸¹⁴ Az 1826. év március havában a császár megdorgálta őt, emiatt a hazafias párt nagy fájdmárára otthagyta az országgyűlést.

Az országgyűlési titkosrendőrségnek sok, igen sok ilyen jelentése szól Illésházyról. S bár e jelentések írója azon volt, hogy a hazafias ellenzékkel tartó Illésházyt lehetőleg gyűlöletes

⁸¹¹ Hammer an Hormayer, Döbling, 18. Juli 1826. »dass der letzte dieses Namens noch lange einen Namen aufrecht erhalten möge, der jeden vaterlaendisch gesinnten Ungarn so viele grosse Tage, so viele in Krieg und Frieden hochhervorragenden Maenner in dankbars Andenken zuruckruft.«

⁸¹² Freyherr von Stürmer Sedlnitzky miniszterhez, juli 26. »die Familie Illésházy betreffenden Aufsatz noch vor der Zensurerledigung mit einem anderen auszuwechseln« etc.

⁸¹³ »Ungemein Populär, ungezwungen und nicht selten ohne angesprochen zu sein, hilfreichen Benehmen wegen allgemein geliebt und geachtet« etc. (Tabula Procerum 120 oldalas rendőri kimutatás.)

⁸¹⁴ »Hatte auf die Stände, und vorzüglich die Opposition, die ihm öffentlich huldigte, und allen seinen Ansichten beipflichtete, einen sehr grossen Einfluss.«

szinben tüntesse fel a rendőrminiszter előtt, kénytelen volt mégis kimagasló jellemvonásokat írni róla. Megírja például, hogy Illésházy, ha a haza javáról esik szó, semmi áldozattól vissza nem riad.⁸¹⁵ Páratlan emberszeretetét, a jobbágyak és a szegények határt nem ismerő támogatását nem egyszer hangoztatja. Megírja azt is, hogy a trencsényi hévizek mellett a szegény betegek részére épületet emeltetett s a gyógyforrást használó szegényeket ingyenes ellátásban részesíti.

A rendőrség bűnül rója fel Illésházynak, hogy a fiatal Széchenyi Istvánt politikai oktatásban részesíti. A kortársak azonban ezt nagy érdemnek tekintették. *Az 1825-1827. évi országgyűlés alatt - írja a rendőrség - Széchenyi István folyton Illésházy körül forgott s mint Illésházy ünnepelt növendéke szerepelt.*⁸¹⁶ Egy másik jelentésében írta volt a rendőrség: Graf Stephan Széchenyi war somit der Brennpunkt für alle übrigen exaltirten jungen Magnaten, während er selbst der Zögling des Grafen Stephan Illésházys.⁸¹⁷

Tudjuk, hogy Eszterházy Mihály gróf is egyik kiemelkedő alakja volt a hazafias pártnak. Az országgyűlési rendőrség őt a legexaltáltabb fiatal mágnásnak, az ellenzék leggonoszabb tagjának írta, aki a főrendi táblán magyar beszédeket mond. Ez is - írja a rendőrség - Illésházy gróf iskolájából került ki.⁸¹⁸

A múlt század első felének országgyűlésein Borsiczky István neve számtalanszor szerepelt. A legnépszerűbb ellenzéki követek egyike volt ő, akiről még a titkosrendőrség is megírta, hogy nagytehetségű férfit, de tehetségét a korona ellen pazarolja.⁸¹⁹ Ez is Illésházy kreatúrája - jelenti a rendőrség - s tőle kapja az irányítást.⁸²⁰

Nemák Ferencről, a heves ellenzéki követről és szónokról ugyanezt írta a rendőrség,⁸²¹ valamint Fekete Ferenc grófról is.

Amint e jelentések is mutatják, a titkosrendőrség magyar szempontból még akkor is dicséretes dolgot írt Illésházyról, amikor igazában korholni igyekezett őt.

Bár keserű hangon, de többször kénytelen azt is elismerni, hogy Illésházy páratlan népszerűségnek örvend az országgyűléseken. Az 1825. évben például azt jelentette Bécsbe, hogy Illésházynak a hazafias pártban oly nagy tekintélye van, hogy nádorválasztás esetében nádornak választanák őt!⁸²²

Mikor a jeles Dessewffy Sámuel 1827-ben elhagyta az országgyűlést, a titkosrendőrség azt jelentette róla: »Er war ein grosser Verehrer des Grafen Illésházy«. Hogy Dessewffy József gróf is lelkes híve volt Illésházynak, azt a rendőrségen kívül maga Dessewffy gróf is megírta.

⁸¹⁵ »Er kein Opfer für das Vaterland scheue« etc.

⁸¹⁶ »Graf Stephan Széchenyi auf dem Landtag Illésházys gefeierter Zögling... ausdauernd, mit unendlichen Fleiss fing er an die Constitution seines Vaterlandes zu studieren« etc.

⁸¹⁷ 1827. Ápril havi jelentés Pozsonyból továbbá: »Präsidialvortrag mit charakteristisch-meritorischen Notizen über die Individuen der Magnaten und Stände-Tafel.« Sedlnitzky miniszter öfelségéhez 1827. nov. 17. Bécs.

⁸¹⁸ Pressburg, 1827. April. »Er ist aus der Schule Grafen Illésházy, eines der Hauptmitglieder der Graf Széchenyischen Reunion und einer der unverbesserlichsten jungen Männer der Opposition«.

⁸¹⁹ »Ein Mann von sehr vielen Talenten, die er aber nur zum Nachtheile der Krone verwendet«.

⁸²⁰ »Es ist bekannt, dass er ganz Werkzeug und Kreatur des Grafen Illésházy ist; von diesen den Impuls und die Richtung seines Benehmens erhielt.«

⁸²¹ »Ist auch Nemák das Werkzeug und Organ des Grafen Illésházy«.

⁸²² »Bei den Ultrapatrioten in so grossen Ansehen steht, dass er noch Meinung vieler, im Falle einer Palatinuswahl in die Candidaten gebracht, dazu erwählt würde.«

Ha a gyűlölt titkosrendőrség imígyen irt volt Illésházyról, gondolhatjuk, minő mérhetetlen becsüléssel s szeretettel szólottak róla magyar kartársai. Dessewffy József gróf, Illésházynek hű barátja, írta volt róla: *»Szívében, tetteiben a legemberszeretőbb halandó volt.«*

Az öreg Vay írta volt róla: *»Annyi esze van e nagy urnak, amennyi még egy kis urnak is elég volna«*. Kortársai írták volt, hogy a vendégfogadásban páratlan volt. *»Több szivességgel és méltósággal vendéget fogadni, mint ő, lehetetlen volt.«* Kortársai jegyezték fel róla, hogy valláskülönbséget nem ismert, felebarátja volt minden ember a legutolsó koldusig. Minden érzése között hazaszeretete és magyarsága volt a legerősebb. Kortársa és barátja, Dessewffy gróf írta róla: *»Jó hazafi, jó polgár s valódi magyar, tehát jó ember is volt, kiben a nagylelkűség jószívűséggel, a férfias szilárdság elmésséggel s kellemmel, a méltóság enyelgő nyájassággal volt párosulva«*.

Az országgyűlési rendőrség Illésházy leveleit is igyekezett megszerezni. Ő azonban nem postán, hanem Péter (Szentiványi) nevű emberével hozatta és küldötte leveleit. A rendőrség ezt az embert is megvásárolta s így Illésházyhoz intézett több levelet megszerzett. Az egyik ily levelet a gömörmegyeiek írták neki ilyen megszólítással: *»Az utolsó örökös főispánnak, az utolsó igaz magyar mágnásnak, az ország és a jobbágyság atyjának, az alkotmány megmentőjének: gróf Illésházy Istvánnak!«*⁸²³

Akik a levelet írták, nagyon jól tudták, hogy Illésházy a legutolsó jobbággyal is szóbaállt, segített mindenkin, s a szenvedőknek nagyobb jótévéje nála nem akadt. Emellett minden tetteiben és beszédében a legtisztább hazafiság nyilatkozott meg.

Dessewffy József emlékbeszédéből tudjuk, hogy Illésházy már serdülő korában sok komolyságot, sok tehetséget árult el.⁸²⁴ Az iskolákba már magával vitte a magyar nyelv iránt érzett szeretetét és hazafias érzését s az akkori iskolák diákos rendszere sem tudott rajta e tekintetben változtatni. A budai egyetemen a bölcsészettől, az egri akadémián pedig a törvénytudományból szerzett oklevelet. Ismereteit s tehetségét aztán a gyakorlati életben ragyogtatta. Kitűnő szónoknak s csodált dialecticusnak bizonyult s kortársainak nemcsak szeretetét, hanem bámulatát is korán magára vonta. Az 1790. évben mint Trencsén megye követe szerepelt az országgyűlésen. Bár ő maga két vármegyének volt örökös főispánja, e méltóság eltörlése mellett szólalt fel. Szabadelvűségét s önzetlenségét hirdeti ez a felszólalása is. Pedig a szabadelvűség ez időben még nem valami hálás feladat volt.

Mivel a bécsi udvarnak nagyon is érdekében állott Illésházyt, mint Magyarországnak Eszterházy herceg után leghatalmasabb birtokosát megnyernie, elhalmozta őt mindenféle kitüntetéssel. Már 1792-ben kamarásnak nevezte ki, 1808-ban aranygyapjas vitézzé, majd meg titkos tanácsossá, végül királyi főasztalnokká tette. Mindez semmit sem változtatott Illésházyn. Ő megmaradt igazi hazafinak, az ellenzék vezérének s Metternich törvénytelen rendeletei ostromozójának. Az 1790. évtől 1830-ig valamennyi országgyűlésen talpraesett, okos beszédeivel a magyar érdekek mellett küzdött.⁸²⁵

A napoleoni időkben mint a lipótmegyei felkelő sereg ezredese tüntette ki magát.

⁸²³ »Der letzte Erbobergespann von zwei Komitaten, der letzte echt ungarische Magnat des Landes, des Bauers Vater und Retter der Constitution tituliert.«

⁸²⁴ Atyja Illésházy János szeptemvir, anyja Batthyány Szidónia, Magyarország egyik legkitűnőbb urhölgye volt. Az 1786. évben nőül vette Barkóczy Teréz grófnőt. Három leánygyermek született tőle. Illésházy Istvánnak egyik nagybátyja Batthyány József esztergomi érsek és primás, a másik meg Eszterházy Károly egri püspök volt.

⁸²⁵ Ezért nevezik őt a rendőri jelentések hálátlan és szemtelen embernek.

Illésháznak országos tekintélye lévén, a nádorispán nem egyszer kért tőle tanácsot. József főherceg nádor és Illésházy elég gyakran váltottak levelet egymással. A nádor 1806. augusztus hó 9-én is levélben kérte Illésházy tanácsát hadi, politikai és pénzügyi kérdésekben. Illésházy szeptember 9-én Dubniczáról válaszolt a nádor minden kérdésére. Ez a válasz egy rendkívül érdekes, becses és hazafias tanulmány Magyarország helyzetéről.⁸²⁶ Ez a tanulmány teljesen feltárja előttünk Illésházy lelki világát és hazafias gondolkodását. *A 14 ivalaku oldalra terjedő tanulmány bőven kifejti, minő áldozatokat hozott Magyarország az uralkodó háznak s mily kevés méltánylással találkozott részéről. »Fáj és fájni fog a magyar nemzetnek, hogy megkérdezése nélkül szerencsétlen háborukba keverték s e háborúk minden terhét egyedül neki kell viselnie!«*

Illésházy e bevezetés után kifejti a maga nézetét a szerencsétlen hadakozásról, a rossz hadvezetőségről és a rossz békekötésről, mint az ország mai romlásának okairól. Kívánja, hogy a békekötéseknél a magyar tanácsosok is jelenlegyenek s hadiügyekben is meghallgassák a magyarokat. *A magyar nemzet joggal követelheti, hogy a miniszterek és a titkos tanácsosok között az ő fiai is szerepeljenek.*

Illésházy ezután hosszasan fejtegeti, mint lehet a bankócédulák értékét szilárdná tenni. E célra ő azt ajánlja, hogy a bankó számát kisebbiteni, a hipotékát pedig növelni kell.

A kormány követelte állandó insurrectióra Illésházy megjegyzi, hogy e követelés ellenkezik a magyar alkotmánnyal. A portális felkelés pedig csak rendkívül veszedelem esetén vehető igénybe. Ennélfogva az insurrectiót s annak rendezését csakis az egyes országgyűlések határozhatják el. A toborzást csakis az országgyűlésen meghatározott mértékben szabad elrendelni. Az insurrectio katonasága egyesegyedül a nádornak, mint országos főkapitánynak a kardja alá tartozik s a rendes hadsereghez nem csatolható s idegenek vezetése alá nem adható.

Illésházy ezután az állandó katonaság, majd meg az adózás ügyét tárgyalja.

Az én véleményem szerint - írja Illésházy - mindezen ügyek tárgyalására a jövő tavaszra kellene az országgyűlést összehívni. Ez sokkal helyesebb volna, mintha most hirdetnék ki az országgyűlést; mert most minden dolog hihetetlenül drága. Az országgyűlés tehát nagy teher lenne a szegénységre; mert hisz nekik kell fizetniök a diurnumokat.

A nádor meghallgatta Illésházy tanácsát és az országgyűlést csakugyan a következő évre hirdettette ki.

Mint Illésháznak majd minden írásában, úgy e felterjesztésében is jó szíve szólalt meg, midőn a szegénység érdekében még az országgyűlés elhalasztását is indítványozta.

E jó szív szólalt meg akkor is, mikor az orosz segélycsapatok átvonulása után *a kenyér nélkül maradt jobbágyoknak minden magtárát megnyitatta s ingyen osztatta szét a kenyérmagvat.*⁸²⁷

E század elején tartott országgyűléseken Illésházy még jó lábon állt a nádorispánnal. Sokszor adott néki jó tanácsot. Pozsonyban gyakran látták a nádorispánt a sétatéren Illésházyval, Desewffyvel és Pálffy generálissal beszélgetve föl és alá sétálni.⁸²⁸

⁸²⁶ Aesserung des Grafen Stephan Illésházy an den Palatin, Dubnicza den 9. Sept. 1806, über den Vorschlag eines abzuhaltenden Landtages und der an die Stände zustellenden Petita. Replica excellentissimi domini supremi comitis Stephani Illésházy seremissimo archiduci palatino. (Ez irat a volt titkosrendőrség levéltárában őriztetett, de a legutóbbi bécsi forradalomban elégett.)

⁸²⁷ Erről írja a titkosrendőrség: »Seinen Bauern seine Granarien eröffnet habe... dies sei auf ewig in den Büchern der hohen Stelle und dem Herzen des Palatin gegraben.«

⁸²⁸ 1811. november 11-én is ezt jelenti a rendőrség és hozzáteszi: »das Gespräch schien sehr lebhaft, da Dessewffy immer mit den Händen arbeitete.«

Az 1811-1812-i nevezetes országgyűlésen Illésházy már nagy szerepet játszott. A felsőházban rendszeren ő védelmezte a rendi tábla izeneteit. Az 1812. év január havában például a főrendi tábla ülésén a rendek izenetét tárgyalták a megajánlandó subsidium ügyében. A főrendek közül egyedül Illésházy és Végh szálltak sikra a rendi tábla izenete mellett.⁸²⁹

Az 1812. év május 20-án jelentette az országgyűlési rendőrség, hogy Illésházy gróf az úgynevezett finans-pátens és a váltópénz ügyében beszédet mondott, melyet e szókkal fejezett be: »*imperatam legem non recipio*«, azaz ránk erőszakolt törvényt nem fogadok el. E beszédnek oly hatása volt, hogy a rendőri jelentés szerint még a személynök is könnyezett.

A magánkorrelációk rendezése ügyében a két tábla deputációt és al-deputációt választott. A 15 tagból álló al-deputatio elnöke Illésházy István lett. Mint ilyen, szorgalmasan vezette a tárgyalásokat s jó maga is többször felszólalt. Az üléseket többnyire Illésházy lakásán tartották.

Mikor a 121-i vegyes ülésen felolvasták a királyi végzést a rendeknek szept. 30-án felterjesztett iratára, a követeket nagy keserűség fogta el; mert a királyi resolúció a devalváció, a papirpénz s a királyjogok ügyében abszolút jogot vindikált magának. El is határozták, hogy a resolúcióra válaszfeliratot bocsátanak a királyhoz, még pedig azonnal. Ezt a határozatot a főrendi táblán Illésházy és Erdődy Károly grófok védelmezték. (»Die mit den Schreibern - írja a rendőrség - in ein Horn blasen«)

Az 1812. évi országgyűlés bezárása után hamar megkezdődött az abszolutisztikus kormányzás. A törvénytelen adó- és ujoncszedés ellen Illésházy hevesen tiltakozott. Még főispáni méltóságáról is lemondott. Ettől kezdve már mint az udvar ellensége szerepelt.

A nádor megemlékezve a régi barátságról, 1825-ben két levélben kérte Illésházyt, jöjjön el az országgyűlésre. Illésházy ugyan eleget tett e felszólításnak, de már nem mint a nádor bizalmas barátja jelent ott meg. Szívvel lélekkel az ellenzékhez csatlakozott s mint annak feje, ő irányította a hazafias ellenzék mind az alsó, mind a felső táblán. Maga az országgyűlési titkosrendőrség is több ízben jelentette Bécsbe, hogy Illésházy igen szorgalmasan látogatja a rendi tábla üléseit is s figyelemmel hallgatja a vitát.⁸³⁰

Az ellenzéknek minden törekvése oda irányult, hogy a veszélyben forgó alkotmányt megvédje és biztosítsa a bécsi abszolutisztikus kormánnyal szemben. Ezt a törekvést nemcsak Bécsben, hanem itthon is sokan gyanus szemmel nézték. Az udvarnak emberei megbotránkozva hallották, hogy a követek a magyar földre lépő katonaság megesketését követelik a magyar alkotmányra. Követelik, hogy idegen katonaság ne jöhessen az országba. Követelik, hogy a király minden három évben országgyűlést tartson s ha ezt elmulasztja, megszűnik az adózás. E forradalmi eszmék - írják - az országgyűlési ifjuság jelénlétében hangzanak el s az ifjuság lelkesen fogadja ez eszméket. Egyik káptalani követ megbotránkozva írja, hogy a szakadás a király és a rendek közt be fog következni, ha az ellenzék kiabáló követeit el nem némitják. Illésházy grófon kívül - írja e káptalani követ - akinek elég bátorsága van az udvarral nyíltan szembeszállni, egész csomó mágnás van, akik az uralkodóval szemben az odaadás maszkját hordozzák, de kéz alatt a rendeket izgatják. A nádor ezeket felelősségre vonhatná.⁸³¹

⁸²⁹ »Allein Herr Graf Stephan von Illésházy und Stephan von Végh Excellenz sprachen sehr lebhaft zum besten der Stände.« (Pressburg den 25. Jänner 1812.)

⁸³⁰ »Graf Illésházy, der neue Baron Regni hörte denen Debatten im Ständesaale sorgfältig zu« etc. (Pressburg, 23. Sept. 1825. Interimsbericht.) Egy másik jelentésben írták: »*Illésházy sprach mit patriotischer Hitze.*«

⁸³¹ 1825. okt. 2. Auszug eines Schreibens von einem Domherrn und Ablegaten aus Pressburg. (Aus dem lateinischen übersetzt.)

Tudott dolog, hogy a nemzet már harmincöt éven át hiába sürgette a sérelmek orvoslását. Az 1825. évben majd minden követ utasításul kapta a sérelmek orvoslását. A kormány mégis azt követelte, hogy a királyi előterjesztéseket tárgyalják előbb. S hogy ezt elérje, az országgyűlés feloszlásával is fenyegetőzött.

A titkosrendőrség jelentése szerint Illésházy ekkor imígyen szólt párthiveihez: Ha a király zavarba (Perplexität) akar minket hozni, nem kell mást tennie, mint a mostani követeket hazaküldenie, kifejtván, hogy ezek utasításuknak nem feleltek meg. Szerencsére a mákvirág-tanácsosok aligha jönnek erre a ránk nézve veszedelmes ideára!⁸³²

A rendek felterjesztést intéztek őfelségéhez s kérték az alkotmányon ejtett sérelmek orvoslását. Erre a kérelemre - amint akkor írták - »irtóztató válasz« érkezett. A nádor könnyek közt kérte a királyt, ne adná ki e resolútiót. De nov. hó 12-én mégis felolvastatott az a nemzet legmélyebb fájdalomra. A magyarok - írta volt Domahidy - a fájdalom könnyeiben usztak. Még a nádor is szomoruan hajtá le fejét.⁸³³

A rendek a nagy levertség miatt több napon át nem tudtak mit csinálni.

Lassan-lassan azonban a rendek levertsége megszűnt s éles hangon bírálgatták a királyi leiratot. Illésházyval együtt kimondották, hogy addig nem foglalkoznak az új törvényekkel, míg az alkotmányt nem biztosítják.

A nádornál eközben tanácskozás volt, melyen azt a kérdést kellett eldönteni, vajjon az 1791. évi 22-ik cikk csak az adóról, avagy a subsidiumról is szól-e? A vitában résztvevett Illésházy is, s mint mindég, úgy ezuttal is a rendek álláspontja mellett szólalt fel. Vita közben a primás így kiáltott fel: *huncut az, aki a törvényt másképpen értelmezi!*⁸³⁴

Illésházynak a hazafias ellenzékkel való tartása nemcsak az udvarnak, de a bécsi kormánynak is nagyon rosszul esett. Jól tudta ezt az országgyűlési titkos rendőrség s az udvar inye szerint igyekezett Illésházyról írni. Az 1825. szept. 27-én írta például a miniszternek: »Gróf Illésházy főispánt őfelsége aranygyapjas vitézzé, majd meg zászlósurrá tette s ez az ember az ellenzékkel tart s a legkeserűbb kifakadásokat engedi meg magának a kormány ellen. Ez a háládatlan ember most a kiabáló követeknek ideálja, akit mindenütt éljen-ordítással fogadnak. A királyi nagy ebéden őt köszöntötték fel először s véget nem érő vivát zugott a teremben. Az országbíró és a tárnokmester, akiket elsősorban illetett volna ez a megtiszteltetés, szinte kővé válva hallgatták Illésházy éltetését. Ki volt az a vakmerő ember, aki a mi jó királyunkat rá merte venni, hogy az udvar legnagyobb antagonistáját, Illésházyt új méltósággal tüntesse ki? Ez csakugyan megfoghatatlan tapintatlanság!«

Az országgyűlési titkosrendőrség jelentette, hogy Illésházy grófnak befolyása a kerületi ülésekre kétségtelen. Nemák táblabíró és Borsicky a leghevesebb beszédeket mondják, de beszédek kétségtelenné teszik, hogy eszméik másnak fejében születtek. Hiába! Minden jel arra mutat, hogy Illésházyé a vezető szellem! (»Augenscheinlich leitet er die Opposition. Auf seine Autoritaet stützt sie sich.« 1825. nov. 18.)

⁸³² Pressburg, 22. Nov. 1825. Bericht über die Gesinungen etc.

⁸³³ »Die Ungarn schwammen in Thränen der Wehmuth, selbst der Erzherzog stützte traurig den Kopf auf seinen Arm.« (Domahidy Pál levele atyjához, magyarból fordítva, 1825. nov. 27.)

⁸³⁴ »Dies sprach der gute Primas, jedoch in der Conferenz, denn in der öffentlichen Sitzung ist er stum und versteht kein Wort zu sprechen, so wie fast alle Bischöfe, den siebenbürger und den alten Worum ausgenommen.« (Auszug eines geheimen Schreibens von einem Magnaten aus Pressburg, 19. Dec. 1825.)

Illésházy azon kevés főur közé tartozott, akik a bécsi lakást és a bécsi életet mindig kerülték. Pozsonyban és a Pozsony mellett fekvő nagyszarvai birtokán azonban alig telt el nap vendégség nélkül. Az országgyűlés tagjai seregesen keresték őt fel. Széchényi István huszárkapitány, Dessewffy József gróf, Wesselényi Miklós sokszor megfordultak nála s legjobb barátai közé számlálta őket. Több követ, így Borsicky és Nemák is nála laktak s asztalán éltek. Az 1825. december 20-án Wesselényi Miklós távozáva Pozsonyból, Illésházy nagy búcsúünnepet rendezett tiszteletére. Az ellenzéki követeken kívül huszonnyolc mágnás is részt vett Illésházy ebédjén. Délután hatkor meleg ünnepség között búcsúztak el Wesselényi Miklóstól. Egy másik ilyen népes összejövetelen Illésházy Ferenc császár korát I. Lipót gyászos idejéhez hasonlítá. A magyarok iránt - mondá - semmi jóindulat nincsen s még polgári szabadságuktól is megfosztják őket. Az országgyűléshez bocsátott királyi rezolúciót Illésházy az abszolutizmus kétségtelen jelének mondotta. Az erre készült válaszról jelentette a titkosrendőrség, hogy abban mindenki Illésházy grófnak tollát, kifejezéseit és eszmemenetét ismerte föl.⁸³⁵

Illésházy volt a sérelmek összegyűjtésével megbízott regnikoláris deputáció elnöke. Mikor a deputáció ülést tartott, a rendőrség jelentése szerint a horvát bán belépésekor senki föl nem állt és senki nem vette le kalpagját. Ellenben mikor Illésházy belépett, mindenki felugrott helyéről s kalaplevéve éljenezték őt.⁸³⁶

József nádornak s még inkább Ferenc császárnak szemében igen kellemetlen szálla volt Illésházy szereplése. A nádor tehát a császár tudtával 1826. év elején, mikor a bevett szokás szerint az országgyűlés küldöttséggel üdvözölte őfelségét születésnapján, csupa ellenzéki (patriota) követet és főurat nevezett ki a küldöttség tagjainak. Köztük volt természetesen Illésházy gróf és Széchényi is. Az országgyűlési rendőrség jelentése szerint a császár ridegen fogadta a küldöttséget s alig állt szóba az egyesekkel. Illésházy grófhhoz ellenben így szólt: »*Sie sind ein Komplottirer und Verführer!*« Illésházy maga is elmondá otthon őfelsége e »nyájás megszólítását«, s tudván, hogy ezt a nádornak köszönheti, még hozzátette: »*der platte Österreicher (t. i. Ferenc császár) ist damit herausgeplatzt, was ihm der feine Florentiner eingeflüstert hat.*«⁸³⁷ (t. i. József nádor.)

Borsicky követtől azt kérde őfelsége, hogy a principálisa (Illésházy) izgatja-e annyira, avagy önmagából ered ellenzékeskedése? Borsicky erre azt felelé, hogy hazafias szivéből ered az ő országgyűlési szereplése!⁸³⁸

Az udvarnál régi szokás volt már, hogy az ilyen alkalommal az országgyűlési küldöttséget a király ebédre is meghívja. Az illetén ebédén aztán maga az uralkodó is megjelent s a rendek fel is köszöntötték őt.

Az ebédre a küldöttséget most is meghívták. S hogy a rendek itt is érezzék Ferenc császár haragját, az uralkodó egy egyszerű őrnaggyal helyettesíttette magát. (»Die ungarischen Deputirten fanden sich beleidigt, dass sie, als die Repraesentanten des Landtages, als sie bei Hof speisten, nur durch den Major Fürstenberg empfangen wurden.«)

⁸³⁵ Pressburg, den 20-ten Dec. 1825. és egy keletnélküli rendőri jelentés.

⁸³⁶ 21. Febr. 1826. »Als aber Illésházy eintrat, stand alles auf und schrie wüthend ein lautes vivat.«

⁸³⁷ »Mit einer Gattung Stolz erzählte der Graf Illésházy den Verweis, den er von seiner Majestät erhalten habe, desgleichen auch Borsiczky.« Fejérváry József írta Bárczay Pálnak Pestre 1826. febr. 8-án Pozsonyból: »Ich habe erfahren, dass die Stände unseres Comitats es sehr übel aufnehmen, dass wir ihnen nicht berichteten, dass Illésházy Complote schmiede!«

⁸³⁸ »Von seiner Majestät gefragt worden zu sein, ob er von seinem Principale wäre so aufgewiegelt worden, oder ob seine Widerspenstigkeit aus ihm selbst entspringe? worauf er unumwunden erklärt habe, dass sie aus seinen eigenen patriotischen Herzen entsprang.« (Pressburg, den 12. Mai, 1826.)

Ismertté válván Illésházy és Borsiczky megdorgálása, itthon mindkettőnek népszerűsége a legmagasabb fokra emelkedett. Mint a ragyogó napot - írja a rendőrség - úgy ünnepelték őket. A legkeményebb megyék is tisztelegnek náluk s minden alkalmat megragadnak, hogy Illésházyt ünnepelhessék. És a gróf - írják Pozsonyból január 30-án - a megyék küldöttségeit fogadta. Ezek a haza nevében köszöntötték őt a nemzet jogainak védelmezése körül kifejtett munkásságáért. És elnevezték őt *második (Csák) Máténak, a nagy trencsényi grófnak!*⁸³⁹

A bécsi fogadtatásnak a következménye - írja egy másik titkos jelentés - hogy Illésházy grófnak őfelsége részéről való megdorgáltatása után sokkal több hűve és tisztelője lett, mint azelőtt volt. S mikoron híre ment, miként fogadta őt Ferenc császár, a megyék testületileg tisztelegtek nála. Nagyon feltűnő dolog, hogy minden alkalmat ugyszólván hajánál fogva rántanak elő, hogy Illésházyt ünnepelhessék, kitüntethessék s hogy imígyen a szenvedett sérelmet ártalmatlanná tegyék. Az ellenzék rosszakarata lépten-nyomon feltűnik, őfelségének a császárnak betegségét az emberek teljes közömbösséggel fogadják.⁸⁴⁰ Persze a durvaság ezeknek a tulajdonsága s az ember ezt könnyen összecsérélheti a gonoszsággal!

Egy másik jelentésben írja a titkosrendőrség, hogy mindaz, ami az ellenzékhez tartozik, úgy forog Illésházy és Borsiczky körül, mintha ez a két ember lenne a napjuk. Illésházy általános csodálkozásra a kemény ellenállás iránt érdeklődik s az alkotmányos patrióta szerepét játssza. Most sokkal több a párthíve, mint azelőtt.⁸⁴¹

Ugylátszik, hogy a nádorispán megbánta eljárását s Illésházyt kérlelni igyekezett. Illésházy ugyanis párthívei közt maga beszélte, hogy a nádor sajátkezüleg irt levélben kérte őt, hogy maradjon Pozsonyban; mert az alkotmány regenerációjáról van szó (1825. aug. 30-i titkos jelentés). Illésházy azonban mégis távozott Pozsonyból.

A nádor és Illésházy közt volt régi barátság tehát ellenségeskedéssé vált. Ugyanezt mondhatni az ellenzéki követekről is. Egyik, ápril 13-án kelt titkos jelentés mondja: az egész ellenzék Illésházy gróftól függ. Tehát mindazon kellemtelenség, ami Illésházyt éri, hű párthíveit is érinti, keseríti és izgatja.⁸⁴²

Hogy Illésházyt a bécsi rendreutasítás bántja az köztudomásu dolog. Pártja ezért megfogadta néki, hogy minden ürügyet, minden alkalmat megragadnak, hogy az Illésházyn, az ő fejükön ejtett sérelmet a nádornak sokszorosán visszafizethessék. Hadd érezze, hadd tudja meg - mondá Borsiczky -, hogy mi nem becsüljük őt s hogy tőle nem is félünk. (»Graf Illésházy war mit diesem Entschlusse sehr zufrieden.«) Az ellenzék a kerületi ülésen ki is fejtette, hogy egyedül a nádor az oka az uralkodó és a rendek közt támadt disharmoniának. Hiszen a nádor minden oly tárgyban, melynek jóváhagyása az uralkodótól függ, a rendekkel ellenkezett s megakadályozta azokat. Ellenben mikor kibékülésre volt remény az uralkodó és a rendek között, a nádor az egyenetlenség tüzeit nem hogy oltotta volna, hanem inkább élesztette.⁸⁴³

⁸³⁹ »In ihren Anreden heissen sie ihn den zweiten Matheum comitem magnum Trenchiniensem.«

⁸⁴⁰ »Eine solche Gleichgültigkeit manifestiert, die auf ihr verschlossenes böses Innere schliessen lies.« (Pressburg 22. März, 1826.)

⁸⁴¹ Pressburg, 12. Mai, 1826.

⁸⁴² »Alles Unangenehme, was daher dem Grafen Illésházy begegnet; berührt, kränkt und reizt zugleich seinen ihm treu ergebenen Anhang: die Oppositionspartei, das heisst, *den Klub der Schreier*.« (Geheime Erleuterungen über die zwischen seiner k. k. Hoheit den Palatins und den Ständen entstandene und noch fortdauernden Dissharmonien, 1826. ápr. 13.)

⁸⁴³ »Dagegen aber, wo es sich um eine mögliche Aussehung zwischen den Ständen und seiner Majestät handle, das Feuer der Uneinigkeit eher anfache, als zu löschen versuche.«

A nádor természetesen tőle telhetőleg viszonzta az ellenzék részéről történt támadásokat. Mikor Illésházy szót kért, hogy a tárgyalás alatt levő javaslatához újabb argumentumokkal szolgálhasson, a nádor megvonta tőle a szót. Széchenyi István grófnak ugyanő egyenest megtiltotta, hogy hosszabban beszéljen. Ön még fiatal - mondá néki a nádor - ne beszéljen sokat; ön tanulni jött ide.⁸⁴⁴

Az ellenzék a nádor ellen akkor akarta a leghevesebb támadást intézni, mikor a Ludovika Akadémia ügye került szóba. A nádor ugyanis az alapítványokból a saját olyan kreaturáinak adott kölcsönt, akik fizetni nem tudtak. Így aztán a Ludovika Akadémia nagy összegeket vesztett el. Az ellenzék ezért olyan végzést kívánt az országgyűlésen hozni, hogy a nádor már nem érdemli meg a karok és a rendek bizalmát.⁸⁴⁵

Érdemes megemlítenünk, hogy még a rendőrminiszternek küldött jelentések is helytelenítik a nádor eljárását. »Előbb kellett volna - írják - szigorúan fellépni a rendekkel szemben, nem pedig most, de a nádor hat hónapon át a büszke és uralkodni vágyó nemességnek mindenben engedett. Most ez a nemesség a nádornak szokatlan hangját már nem bírja el. Különben a nádor nagyon is messze megy, mikor veto-jával olyan jogot gyakorol, ami csak az uralkodót illeti meg.«⁸⁴⁶

Ezenközben Illésházy, akiről azt jelentették Bécsbe, hogy engesztelhetetlen s bosszú után sóvárog,⁸⁴⁷ hazament megyéjébe. Amint ezt a megye urai megtudták, hatalmas küldöttséget menesztettek Dubniczára, hogy Illésházyt üdvözljék. A küldöttség szónoka Czigler nevű kanonok volt, aki Illésházyt magasztalásokkal halmozta el. Az egész megye nevében a legnagyobb örömeinek adott kifejezést, hogy őt ismét körükben láthatják. Ezután Illésházy hazafiságát magasztalta, majd meg azt fejtegette, hogy nagy öröm ugyan rájuk nézve Illésházynek megyéjében való tartózkodása, de a megye népének mégis nagyon fáj, hogy a legfontosabb ügyek tárgyalásánál nincs az országgyűlésen. Kérve kéri őt, amennyiben egészsége engedi, térjen vissza Pozsonyba a közjó előmozdítására.

Illésházy hazafias hangon, hosszan válaszolt a küldöttségnek. Beszéde végén pedig kijelentette, hogy minden amit eddig tett s amit tenni akart, a jövő igazolni fogja.⁸⁴⁸

Az országgyűlési ellenzék sajnosan nélkülözte vezérét, Illésházyt. Méltán írhatta Desewffy gróf: *»Illésházy elhallgatása országos csapás volt.«*

Az országgyűlési titkos rendőrség 1827. ápril havában a következő jelentést küldé fel Bécsbe Illésházyról: »az országgyűlés elején jobbjézésűnek (besser gesinnt) mutatta magát, mint később. Vay Ábráhámmal együtt ő volt az ellenzék feje s annyiban veszedelmesebb volt ő, amennyiben a rendeknek szeretetét, ragaszkodását s teljes bizalmát bírta. Bár ismeretekkel és szónoki tehetséggel volt felfegyverkezve, tulzott alkotmányos küzdelmeiben még sem nyilvános beszédeivel, hanem befolyásával s az ellenzékiek bátorításával ártott leginkább. Minden

⁸⁴⁴ »Dieser k. k. ausgetretenen Rittmeister hat der Erzherzog Palatinus, wegen einer in ungarischer Sprache gehaltenen zügellosen, mit der unverschämtesten Ausfellen und Anspielungen angefüllten Rede sehr ernstlich zur Ordnung in öffentlicher Sitzung verwiesen, und ihm seine ungeziemenden Ausdrücke verboten.« (Schreiben aus Pressburg vom 19. April, 1826.)

⁸⁴⁵ »Archiducem palatinum fiduciam statuum et ordinum plena in mensura huc adusque habitum, amplius non mereri.«

⁸⁴⁶ »Jetzt verträgt dieser Adel eine solche Sprache nicht mehr und zum Theil gehet der Erzherzog auch zu weit, denn er masst sich jetzt ein förmliches Veto an, was nur dem Könige zusteht.«

⁸⁴⁷ »Unversöhnlich ist besonders Graf Illésházy, der mit seinem ganzen Anhang nur Rache athmet.«

⁸⁴⁸ Mindezt Szentiványi Péter oszlányi plébános, a rendőrség fizetett kémje jelentette 1826. május 25-én.

az ő kezébe futott össze, ami az ellenzékhez tartozott; ő volt a lelke a Széchenyi István-féle reunionnak, bár ő maga ritkán jelent meg ott (t. i. a pozsonyi kaszinóban). Ő volt az egyedüli oka annak, hogy Borsiczky és Nemák trencsényi követek oly hevesen is kiméretlenül támadták a koronát és a kormányt. Páratlanul népszerű és fesztelen viselkedése a nemesekkel szemben, kiket atyafiainak nevez, s úgy is bánik velük, mint atyafiaival; továbbá vendégszeretete, mások bajai iránt való részvéte, gyakori segítsége minden kérés nélkül s más efféle figyelmes-ségek, valamennyi szeretetét megszerezték neki. Magánszerződéseiben is fölötte pontos és nagylelkű. Az ő jövedelme igen nagy, de kiadásai is igen nagyok. Szeretkezései és törvénytelen gyermekei sok pénzbe kerülnek. Az 1826. év május havában az ellenzék nagy fájdalomra elhagyta Pozsonyt azzal a kijelentéssel, hogy addig nem tér vissza, míg az országgyűlés véget nem ér. Azért haragudott meg; mert őfelsége rendreutasította őt hálátlan és bűnös viselkedése miatt.«

Ez a hálátlanság és bűnös viselkedés természetesen az országgyűlési szereplésére vonatkozik.

Még távozása előtt történt, hogy József nádor a két leghevesebb ellenzéki követnek: Borsiczkynak és Nemáknak, Illésházy e hű embereinek eltávolítását is követelte. Ezek ugyanis követi jelentésükben azt írták megyéjüknek, hogy a nádor nem akarta összehívni a vegyes gyűlést. Ezt a nádor ürügyül használván fel, valótlan állításnak mondá s követelé a két követ eltávolítását. Illésházy gróf maga ment a nádorhoz s jobb belátásra igyekezett őt bíni, de hasztalan. Erre 1826. május 2-án harminc követ jelent meg a nádornál és Schmidegg gróf hosszabb beszédben kérte a nádort, állana el követelésétől. De a nádor nem tágitott. Erre Borsiczky és Nemák szabadságot kértek s önkényt távoztak Pozsonyból. Előbb azonban Illésházy nagy ebédet adott tiszteletökre, ahol az egész ellenzék megjelent, közte Dessewffy József, Csáky Sándor, Batthyány József grófok stb. Az országgyűlési titkosrendőrség szerint Illésházy kijelenté, hogy *Borsiczky becsületét mindenesetre helyre kell állitania s ez Trencsén megye gyűlésén meg is fog történni!*

A nádor természetesen örült Illésházy, Borsiczky és Nemák távozásának. Az utóbbi kettőről írta volt az országgyűlési titkosrendőrség: *»Beide heftige Vesuve in der Benennung des Patriotismus.«* Ugyanez a rendőrség jelentette Bécsbe, hogy Illésházy gróf nemsokára visszatér Pozsonyba; mert az egész ellenzék könyörögve kéri őt, hogy a kritikus időben a szorongatott hazától ne vonja el segítségét. Illésházy azonban egyelőre birtokán maradt. Az 1826. év szeptember 12-én jelentette a rendőrség, hogy Illésházy a trencsényi fürdőben időzik. Ott egy porosz herceggel bizalmas viszonyban van. Ez a herceg a többi közt azt kérdé Illésházytól, miért tartják a magyar ezredeket állandóan külföldön? Miért türik ezt a magyarok. Illésházy - jelenti a rendőrség - e porosz herceget meg fogja látogatni, mivel lekötelező szivességgel hívta meg őt hazájába.

Ősszel Illésházy nagyszarvai birtokán tartózkodott. E csallóközi birtoka Pozsony közelében feküdt s így az országgyűlés tagjai kényelmesen kirándulhattak oda, ahol lekötelező szivesség s »jól megvetett asztal« várta őket. Megfordult itt ugyszólván az egész ellenzék Széchenyi Istvánnal egyetemben. Október hó 30-án jelentette a titkosrendőrség, hogy igen sokan vannak Szarván Illésházytól s a legujabb királyi resolútióról beszélnek, mégpedig oly szemtelen, vakmerő és törvénybe ütköző hangon, hogy az ember azt kimondani is irtózik.⁸⁴⁹

Illésházy az 1826. július 17-én a trencsénmegyei gyűlést vezette s ott csakis magyar beszédeket mondott. E gyűlésen az ő ajánlatára a megye kimondotta, hogy a jegyzőkönyveket ezentúl magyarul vezetik. (*»Alles muss da in 2-3 Jahren ugarisch gehen«* - írja a rendőrség.)

⁸⁴⁹ »Solche freche, impertinente und gesetzwidrige Bemerkungen werden über die letzte, allerhöchste Resolution vorgebracht und man scheut sich garnicht mehr es mit deutlichen Worten auszusprechen, dass die Stände Mitregenten seien und daher auch mitregieren wollen.« etc.

Ugyanez történt a következő évben Liptó megyében is. Illésházy lelkes magyar beszéddel nyitotta meg a gyűlést s a többi nemes urak is magyarul szónokoltak. Luby főjegyzőt, aki latinul kezdett beszélni, nem hallgatták meg. »Illésházy - jelenti a titkosrendőrség - az ő inkarnatus szlovákjait rögtön magyarrá akarja tenni!«⁸⁵⁰

Az 1827. év március 27-én jelentette a rendőrség, hogy Illésházyt nyolc napra Pozsonyba várják. Sokan azt állítják, hogy az országbirói méltóságot fogja megszerezni.⁸⁵¹

A titkosrendőrség jelentése szerint Illésházy 1828. febr. havában a hamzabégi (érdi) gyönyörű uradalmát 550 ezer forinton eladta Sinának. Ebből a görögből - írja a rendőrség - rövid idő alatt második Eszterházy herceg leszen; mert egymásután vásárolja a magyar nagybirtokokat.⁸⁵²

Ez év december havában volt Trencsén megyében a restauratio, melyet maga Illésházy vezetett. Ez alkalommal minden áron meg akarták buktatni Illésházy hűséges emberét, Borsiczky alispánt. Az ellenfél nagy zavargást és verekedést kezdett, de semmire sem ment. Ismét Borsiczky lett az alispán.

Ugyanez év dec. 24-én jelentette Ferstl tanácsos a rendőrminiszternek, hogy Trencsén megye tizenkét pontból álló panaszíratot terjesztett fel Illésházy főispán ellen öfelségéhez s az idősebb Eötvös bárót kérte vizsgálóbiztosnak. Eötvös báró már meg is kapta a panaszíratot.

Amint e jelentések is hirdetik, a bécsi kormány Illésházy megyéjében is kísérletet tett, nem lehetne-e őt népszerűségétől s esetleg állásától is megfosztani. Hiábavaló fáradság volt ez. Sokkal népszerűbb és kedveltebb ember volt ő, mintsem hogy holmi alantas intrikák árthattak volna néki.

Világosan kitűnik ez az 1830. évi országgyűlési választásokból is. Bár a kormány minden követ megmozdított Trencsén megyében az ellenzéki jelöltek ellen, mégis Illésházy hű embereit választották meg követeknek. Tehát a nádor legnagyobb ellensége: Borsiczky István mint Trencsén megye követe, újra megjelent az országgyűlésen. Véle jött a szintén ellenzéki Marczibányi. E két férfit azelőtt hadilábon állott egymással, de Illésházy kibékítette őket.⁸⁵³

Alig képzelhető - írja a titkosrendőrség -, hogy Borsiczkynál és Marczibányinál hevesebb ellenzéki jelenhetnék meg az országgyűlésen. S e két veszedelmes emberrel együtt Illésházy is Pozsonyba jő! Borsiczkyt a nádor a múlt gyűlésről eltávolíttatta, Marczibányit pedig vakmerő ellenmondásáért rendreutasította. Így állván a dolog, a trencsényi választás következménye és célja egészen világos.

Illésházy az 1830. évi országgyűlésen több, feltűnést keltett beszédet mondott, természetesen ellenzéki szellemben. Az országgyűlési rendőri jelentések szerint Illésházy ezen országgyűlésen is az ellenzék feje volt. Az ellenzékre oly hatással volt, hogy az egész oppositio nyiltan hódolt néki.⁸⁵⁴ Az ujonckérdésből alig lett volna valami, ha Illésházy a nuncium

⁸⁵⁰ 1827. okt. 18. Liptómege gyűlése okt. 8-án volt, amelyen Illésházy »wieder den dort eingeführten Gebrauch an die slavisch-lateinische Ständeversammlung eine ungarische Anrede hielt, sie wurde mit grossen Applaus aufgenommen.« Kubinyi alispán, Okolicsányi Iván, Plathy Gáspár és Szentiványi is magyarul beszéltek... »Illésházy will demnach seines inkarnisten Slovaken plötzlich ungarisieren.«

⁸⁵¹ »Mehrere behaupten, er werde es durchsetzen, dass ihm die Judex Curiae Würde ertheilt wird.«

⁸⁵² 1828. febr. 16-i jelentés.

⁸⁵³ Abschrift, 27. Aug. 1830. »In trencsiner Komitat hat der Obergespann Graf Stephan Illésházy die zwei ärgsten Feinde und Schwätzer Stephan Borsiczky und Anton Marczibányi ausgesöhnt, und dadurch bewirkt, dass beide zu Landtagsdeputirten gewählt wurden.«

⁸⁵⁴ »Hatte aber auf die Stände und vorzüglich auf die Opposition, die ihm öffentlich huldigte und allen seinen Ansichten beflchtete, einem sehr grossen Einfluss.«

tárgyalásakor nem távozott volna. Borsiczky és Marczibányi ez országgyűlésen is a leghevesebb ellenzékiek voltak.

Ezen (1830.) évben Illésházyt az Akadémia igazgatótanácsába is meghívták. Süketsége miatt azonban mindig ritkábban és ritkábban szerepelt nyilvánosan.

Több ízben tartózkodott Szarván, ahol az ellenzéki követek gyakran fölkeresték. Az itteni tanácskozásokon - írja Ferstl rendőrtanácsos - elhatározták, hogy Wesselényi javára minden lehetőt megtesznek.

Ferstl nem hiába ígérte meg Sedlnitzky rendőrminiszternek, hogy a szarvai tanácskozások minden tárgyát kikutatja, ígéretét meg is tartotta. Jó csomó jelentést küldött Bécsbe Barkóczy-nak, Borsiczkynak, Vay grófnak stb. Illésházyval folytatott tanácskozásairól. Jelentette azt is, hogy Illésházy titokban tartja szarvai tartózkodását s csak a legbizalmasabb embereit fogadja ott. Hiába! - írja Ferstl - Illésházy gyorsan öregszik; a politika iránt már egyáltalán nem érdeklődik. Már csak a női nem iránt való érdeklődése a régi.⁸⁵⁵

Ferstl szarvai jelentéseit Sedlnitzky miniszter 1833. okt. 15-én terjesztette az uralkodó elé, aki viszont Metternich herceghez küldeté az Illésházy szarvai tartózkodásáról szóló jelentéseket.

A rendőrtanácsosnak az a jelentése, hogy Illésházy a politika iránt már egyáltalán nem érdeklődik, nem bizonyult valónak. Hiszen az ellenzék tagjai 1835-ben is Illésházynál tanácskoztak Wesselényi Miklós és a szólásszabadság ügyében.⁸⁵⁶ Illésházynak a keze volt abban is, hogy Nemák volt követ és Illésházy jószágigazgatója Trencsén megye generális gyűlésén nagy beszédet mondott a szólásszabadság mellett. A megyegyűlés aztán elhatározta, hogy öféléhez felírnak Wesselényi és Balogh János ügyében s kéri a perek törlését.⁸⁵⁷

Nemák ez alkalommal élesen kikelt a kémek és a titkosrendőrök ellen. »Ő - ugymond - nem azokat tartja feladóknak avagy spionoknak, akiket mindenki ismert, tudniillik a királyi fiskusokat és királyi tisztviselőket, hanem inkább a püspöki fiskálisokat. E láthatatlan emberek ugyanis a spionok osztályához tartoznak.« (»Die unsichtbaren, nämlich die bischöflichen Fiskale, die zur nämlichen Klasse gehören.« Trencsénai jelentés 1835. július 27.)

Az ülés után a megyei urak még sokáig beszélgettek. A rendőri jelentés szerint Eördögh vicefiskális a többi közt a kormány érthetetlen eljárását bírálgatta. Ez a kormány jelentéktelen kicsinységekben és szavakban látja a felségsértést. Fél a forradalom szellemétől. *Pedig Magyarország a leggyöngébb ország, nincs egyetlen ágyuja, nincs egy fontnyi puskapora!* A szólásszabadságot meg kell védenünk, máskülönben a király sohse tudná meg, mikor követnek el az állam első szolgálai valami ostobaságot. A szólásszabadság jótétemény a király számára s ujjmutatás a kormányzási hibákra.

»Mindezt - jelenti a rendőrség embere - Marczibányi bizalmas körében beszéltek, ahonnet minden királyi tisztviselő ki van zárva; mert minden ily emberben árulót látnak.«

Széchenyi István a főrendi táblán Wesselényi ügyében akarván felszólalni, a főherceg nádor így szólott hozzá:

⁸⁵⁵ »Nur in Bezug auf das weibliche Geschlecht, wenn schon in etwas lächerlichen Style, die alte Verehrung beibehalten habe.« (Pressburg, 1. Mai. 1833.) A titkosrendőrség több jelentést írt Illésházy udvartartásairól és törvénytelen gyermekeiről. Egyik alkalommal például azt írta volt a rendőrminiszternek, hogy csupán Trencsén megyében harmincnál több törvénytelen gyermeke van.

⁸⁵⁶ »Conferenz einiger Oppositions-Glieder bei Graf Stephan Illésházy.« 1835.

⁸⁵⁷ 1835. július 27. A követek is ilyen értelmű utasítást kaptak.

»Ismerjük az ön irodalmi talentumát gróf. Tudjuk, hogy ön szép és hosszú beszédeket szokott mondani; de mivel azt is tudjuk, hogy most miről akar beszélni, figyelmeztetem, hogy röviden szóljon s ne lopja időnket.« (»So mache ich sie aufmerksam sich kurz zu fassen und uns nicht die Zeit zu stehlen.«)

Erre Széchenyi így felelt a nádornak: »Lothringeni József a nádor int engem, hogy röviden szóljak; ezért csak nagyon röviden jelentem ki, hogy Wesselényit nem engedem elbuktatni, én néki vagyonommal, lelkem és testem minden erejével segítségére leszek. A követek véleményével keztfogva egyesülök, a főrendek véleményének mindég ellene leszek és ellene mondok. E piszkos ügynek következményeiért pedig Lothringeni József nádor a felelős.«

Ez eset után - jelentik - egyik konferencia a másik után folyik Széchenyi, Illésházy és Károlyi grófok között.⁸⁵⁸ Mi lett e tanácskozások eredménye, nem tudjuk. A titkosrendőrség jelentése szerint ugyanis Illésházy az ellenzék nagy csodálkozására Pozsonyt elhagyta és Bécsen keresztül Grázba ment, onnét pedig Máriacellbe fog utazni.⁸⁵⁹ A jóérzésű (gutgesinnte) politikusok Illésházy távozását az országgyűlési tárgyalásokra nagyon is kedvezőnek tartják. Bár minél tovább távolmaradna, mert itt az itteni excentrikus fejeknek Illésházy pusztá neve is elegendő arra, hogy őt a főrendi táblán az ellenzék vezérének tekintsék.

Illésházy Bécsben ezuttal lemondott a lipcsei főispánságról. (1835. júli 15.)

A titkosrendőrség a trencsényi fürdőt még Illésházy elutazása után is folyton figyelte. Augusztus hó 17-én jelenti például, hogy Borsiczky és egy Szulkovszky nevű lengyellel bizalmasan beszélget. A fürdőben lévő nemesek Wesselényinek Balitéletek című munkáját olvassák. Folyton erről beszélnek. Kézről-kézre jár a könyv. S azt hirdetik nyilván, hogy Wesselényit nagy tehetsége miatt üldözik. Ő ugyanis messze felülmúlja a bécsi minisztereket tehetség és műveltség dolgában. A trencsényi fürdőben tartózkodó nagyszámu nemesség kivétel nélkül Wesselényi mellett van s az ellene és Balogh János ellen indított pert igazságtalannak tartják. Törvényeket idéznek, hogy a széksértés nem fölségsértés stb.

Illésházy lemondván a trencsényi főispánságról is, 1836. január 24-én 45 emberből álló küldöttség jött Pozsonyba, hogy a megye nevében Illésházytól elbucsúzzék. A küldöttségben résztvett Wurum nyitrai püspök, Berényi Antal gróf vágújhelyi prépost, Borsiczky és Akay trencsényi alispánok, Mednyánszky Alajos báró, Mednyánszky József, a Pongrácz, a Sándor, a Kubinyi, a Noszlopi, Marsovszky Bossányi stb. családok tagjai, továbbá a megye szolgabirái és táblabirái.

A küldöttség féltizenkettőkor jelent meg Illésházy házában. Az ünnepi szónok: Berényi gróf szép magyar beszédben vázolta az Illésházy család nagy érdemeit s erényeit. Kiemelte Illésházy István született szívjóóságát és bőkezűségét. Végül kifejezte a rendek mély fájdalmát Illésházy távozása miatt. Arra kérte őt, boldogitaná megyéjét ezentul is jó tanácsival. (Erre háromszoros éljen zugott fel.)

Illésházy mélyen meghatva könnyek közt köszönte meg a megtiszteltetést. Aztán örömeinek adott kifejezést, hogy megyéje irányában most is a régi érzéssel és hajlandósággal viseltetik. Kérve kérte őket, hogy a haza és a magyarság iránt való szeretetet ezentul is hiven őrizzék szívükben.

⁸⁵⁸ »Und auch jene in den wiener Logen sich unterhaltende Magnaten wurden herabzitiert um an den Berathungen Theil zu nehmen.«

⁸⁵⁹ »Graf Stephan Illésházy hat gegen alles Erwarten der Opposition, die in ihm einen Vereinigungspunkt einer sich auch bei der hohen Magnatentafel zu bildenden Oppositions-Parthei zu erlangen hoffte, Pressburg verlassen« etc.

Háromszoros éljen követte e beszédet. A titkosrendőrség azonban megírta, hogy Illésházy a királynak a nevét meg sem említette!⁸⁶⁰

Wurum püspök latinul köszöntötte Illésházyt. Hálával emlékezett meg arról a sok jóról, amiben Illésházy részesítette s kérte őt, tartsa meg ezentul is jó emlékében. Illésházy pár nyájas szóval felelt a püspök beszédjére.

Erre előlépett Mednyánszky báró, Trencsén megye új adminisztrátora. Őt is Berényi gróf üdvözölte. De ez üdvözlő beszéd Illésházynak dicsőítése volt. Berényi gróf annak a reményének adott kifejezést, hogy Illésházy helyét oly ember foglalja el, aki a hazához és a királyhoz való hűségét a vallásossággal köti egybe.

Mednyánszky báró magyar válaszában szintén Illésházy nagy érdemeit sorolta fel. Illésházy - ugymond - a bölcsességnek és a hazához való hűségnek példaképe lehet. Ő is igyekezni fog, hogy a rendek óhajának megfelelhessen.

Három órakor Illésházy az egész küldöttséget vendégül látta. A küldöttségen kívül Cziráky gróf, Zichy Ferenc, Pálffy Fidél gróf és Wurum püspök is jelen volt. Az ebéd - írja a titkosrendőrség - királyi volt s öt órakor fényes kivilágítással végződött. Illésházy gróf az első fogás után ékes beszéddel köszöntötte a trencsényi küldöttséget. A sok toaszt közül - írja a rendőrség - feltűntek azok, melyekben Illésházy grófot szertelen magasztalásokkal halmozták el. E téren Cziráky gróf, Borsiczky, Marczibányi és Vietorisz különösen kitűntették magukat.⁸⁶¹

Ez volt az utolsó politikai ebéd és egyuttal tüntetés Illésházynál. Miután minden méltóságáról lemondott, többé a titkosrendőrség sem foglalkozott vele. S a népszerű főúr szarvai birtokára vonult vissza. Siketsége miatt mindég ritkábban és ritkábban mutatta magát. Hosszú és kínos betegség után 1838. július 30-án halt meg. Hű barátja: Dessewffy József gróf az Akadémia 1840. évi ünnepi közgyűlésén mondott róla fennkölt beszédet.

Az országgyűlési ellenzék még halála után is sokszor emlegette Illésházyt. A főrendi táblán ugyanis nagyon érezték e nagylelkű ember hiányát. Az 1839. évi országgyűlésen a követek sajnálattal beszéltek, hogy bár a pesti sérelmet 48 vármegye magáévá tette, hetvenkét mágnás között egy sem akadt, aki azt sérelemnek vette volna. Ezek a mágnások - mondták a követek - nem meggyőződésüknek, hanem a felsőbb utasításoknak engedelmeskednek. Azelőtt volt néhány mágnás, mint Illésházy István és Batthyány herceg, akik függetlenek voltak s szabadon nyilatkoztak, most nincs egyetlenegy sem a dignitáriusok között, aki nyíltan szólni merne! A nemzet mód nélkül csalatkozott a mágnásokban, ők a kormány eszközeivé lettek.⁸⁶²

Illésházy korának egyik legműveltebb főura volt. Beszélt és irt a magyaron kívül latinul, németül, franciául és olaszul. Az irodalomnak nagy barátja volt s minden jobb munkát megszerzett. Könyvtárát és kéziratgyűjteményét a Nemzeti Múzeumnak hagyta.

Csak három leánya maradt, tehát benne férfiágon kihalt az Illésházy-család. Mint nagynevű családjának utolsó tagja olyan volt, mint a tűz, mely kialvása előtt még egyszer nagyot lobban.

⁸⁶⁰ »Ohne jedoch des Königs zu erwähnen.«

⁸⁶¹ Pressburg, am 25. Jänner, 1836. Fersl rendőrtanácsos jelentése a miniszterhez.

⁸⁶² Pressburg, den 25. Juli, 1839. Interimsbericht.

XVII. LISZT FERENC ÉS LIST FRIGYES AZ ORSZÁGGYÜLÉSEN

Tudott dolog, hogy Liszt Ferenc még gyermekorban volt, mikor édesatyjával együtt külföldre szakadt. Tizenhétévi távolléte alatt aztán egészen megfedkezett szülőföldjéről s Franciaországot vallotta hazájának. Megfedkezett arról is, hogy magyar főurak: Esterházy herceg, Amadé és Szápáry grófok tették lehetővé külföldi tanulását. A sors kifürkészhetetlen játéka azonban hirtelen eszébe juttatta a mult minden emlékét s ezekkel együtt igazi hazáját is.

Tudjuk, hogy Liszt Ferencet beteges érzékenysége és lázas idegessége gyakran ragadták az ábrándok világába. Képzelődése ilyenkor apokaliptikus jelenésekkel foglalkozott. Az 1838. évben, mikor olaszországi diadalait aratgatta, Velencében egy német ujság akadt kezébe. Ez az ujság részletesen leírta a romboló árvizet, mely Pest városát tönkretette. Liszt Ferenc Lambert Massardhoz intézett gyönyörűséges levelében maga írta le, minő hihetetlen hatást gyakorolt reá ez az ujságcikk. Ez az árviz - ugymond - visszavitte lelkemet a multba s kimondhatatlan örömömre gyermekkorom minden emlékét megtaláltam. És legyőzhetetlen vágyakozás támadt bennem segiteni Pest városának lakóin. »Most már tudom, - írta volt - hogy mi a haza!... Láttam (lelkemben) Magyarországot, ezt a szép országot, mely annyi nemes és jó gyermeket táplál. Láttam hazámat; mert én is e régi s erős nemzethez tartozom, én is ez ősi népnek fia vagyok. Ó szép, messzefekvő hazám, ó ismeretlen barátaim, véreimnek családi! inségkiáltástok ismét hozzátok vezérelt. Szivem elfogódott, szégyenemben lehajtam fejemet; mert igazi hazámat oly sokáig elfeledtem.«

Festetics Leó gróf, aki jó ismerőse volt Lisztnek, ez alkalommal újra hívta őt Pestre. A művész november 24-én válaszolt levelére s kilátásba helyezte látogatását. »December 18. és 22-e között - írja - megérkezem; kissé megöregedve, érettebben és - ha szabad így kifejeznem magamat - művészileg kidolgozottabban jövök önhöz. Remélem, megtartott jóemlékezetében és továbbra is számíthatok nékem oly igen becses barátságára! Milyen örömmel, mily mély-séges boldogsággal tölt el az a gondolat, hogy viszontlátom hazámat s kiveszem a részemet abból a sok és élénk rokonszenvből, melyre kóbor életem sem tett soha érdemtelenné. Mennyi érzés, mennyi izgalom tölti el majd lelkemet! Lemondok arról, kedves grófom, hogy mindezt szavakkal is kifejezhessem; mert érzem, hogy képtelen volnék reá! Elég annyit tudnia, hogy a honszeretet, az én lovagias és nagy nemzetem iránt való ragaszkodásom fáklyája élénk lánggal lobog még mindig szivem legelrejtettebb zugában.⁸⁶³ Ha szerencsétlenségemre a látszat jelenleg nem is igazolja szavaimat, sohsem feledem, mennyi hálával s szeretettel tartozom hazámnak.«

Lisztnek ilyenén sorai világosan hirdetik, hogy minő érzések fogták el őt, mikor rég feledett hazájába készült. S itt a hazában ugyanoly érzések hevitették azokat, akik őt várták. Hiszen a magyarság a nemzeti ébredés korát élte s lelkes korszakban az igazi nagyságokat nemcsak szeretettel és lelkesedéssel övezték, de bensőséggel ünnepelték is. Mindezt tudva, elgondolhatjuk, minő lehetett Liszt Ferencnek, az európai híru művésznak első szereplése hazánkban.

Liszt még Olaszországból megírta francia barátjának, Massardnak, hogy április 7-én indul Bécsbe, hogy ott két hangversenyt adjon a pesti vízkárosultak javára. Kettő helyett azonban vagy tíz hangversenyt adott s imígyen huszonnégyezer forintot juttatott árvízkárosultjainknak.

⁸⁶³ »Qu cil vous suffise de savoir que le sentiment de la patrie de ma chevaleresque et grandiose patrie est resté vivant au plus profond de mon coeur.« etc.

Bécsi időzése alatt az országgyűlési ellenzék főrendi tagjai közül többen megismerkedtek vele s meghívták őt Pozsonyba, hogy ott, mint a magyar haza tündöklő csillagát, kellően ünnepelessék.

Liszt Bécsből Pozsonyba gyalogszerrel akart jönni. Elfeledett hazájának - ugymond - tartozik e kanosszajárással. A mieink azonban lebeszéltek őt e fáradságos utazásról.

A tél szívében, hideg időben érkezett Pozsonyba, ahol aztán páratlan melegséggel fogadták őt. Az országgyűlési titkosrendőrség jelentése szerint december 18-án (1839.) reggel öt órakor érkezett Pozsonyba. Mindenki csak róla beszélt, mindenki csak őt óhajtotta látni.⁸⁶⁴ Ma - írja a rendőrség - Batthyány Lajos gróf és neje adnak tiszteletére ebédet. Este Nemeskéri Kiss Pál fiumei kormányzónál lesz soirée, de Liszt egyik helyen sem fog játszani.⁸⁶⁵ Holnap, azaz december 19-én lesz a színházban a hangverseny. Hogy mindenki ott lehessen, e napon sem az alsó tábla, sem a főrendek táblája nem tart ülést. A bíróságok is a hétszemélyes táblával együtt tizenegy órakor bezárják üléseiket.⁸⁶⁶

A színház minden zege-zuga zsufolásig megtelt s Liszt Ferencet olyan ovációval fogadták, amilyet a pozsonyi színház sem azelőtt, sem azután nem látott. Liszt ez alkalommal játszott először Magyarországon a Rákóczi-indulót. Sok szem könnyel telt meg e hangok hallatára s a lelkesedés nem ismert határt. (A titkosrendőrség jelenti erről: »von ihm gestern im Theater vorgetragenen Rákóczi einen wütenden Applaus erntete.«)

Másnap Batthyány Lajos gróf és Eötvös József báró Liszt Ferencet a főrendi tábla ülésére vitték, hogy a haza legkiválóbb patriotáinak tárgyalási módjával megismertessék. Festetics Leó grófot adták mellé cicerone-nak, hogy mindenről felvilágosítást adjon néki.⁸⁶⁷

A Hirnök egyik szerkesztője, Kunos, versben is köszöntötte ez alkalommal Lisztet, irván a többi között:

Megszánta Isten végre a világot,
Mely nem talált valódi boldogságot,
S keresve azt, balutra tévedett;
Megszánta Isten s küldte tégedet
A hangszellem mindenható fiát,
Hogy zongorázz: s megtérül a világ!

(Liszthez, Pozsony,
Télelő 20-án 1839.)

A főrendek és a követek e napon is lakomákon ünnepelték Lisztet. A hivatalos jelentések szerint majd szétszedték őt s boldog volt, aki közelébe juthatott.

Liszt Ferenc - írja az országgyűlési titkosrendőrség - mint művész és mint ember egyaránt furorét keltett Pozsonyban. Senki sem beszélt országgyűlésről, mindenki csak Liszt Ferenczel

⁸⁶⁴ »Liszt ist jetzt das Tagesgespräch. Er ist heute früh 5 Uhr angekommen« etc. (A titkosrendőrség 1839. dec. 18-án kelt jelentése.)

⁸⁶⁵ Nemeskéri Kiss Lisztnek régi ismerőse volt. Kissnek felesége, a nagyműveltségű Tagyosi Csapó Ida Liszttől sajátkezűleg irt kisebb zenedarabot is kapott a pozsonyi tartózkodás alkalmával.

⁸⁶⁶ Az országgyűlési titkosrendőrség dec. 18-iki jelentése. (»Morgen um 12 Uhr ist sein Konzert. Damit Niemand gehindert ist, sind morgen keine Sitzungen, und Septemvirat etc. wird um 11 Uhr die Sitzung schlissen.«)

⁸⁶⁷ U. o. A titkosrendőrség dec. 21-iki jelentése. (»Um auch ihn mit der Handlungsweise der ersten Patrioten des Vaterlandes bekannt zu machen.«)

foglalkozott. (»Als Künstler und Mensch in gleichem Grad Furore erregt. Man sprach die Zeit über gar nicht vom Landtag, sondern nur von Liszt« etc.)

Sedlnitzky rendőrminiszter a királynak jelentette, hogy a főrendi ellenzék tagjai mindent elkövetnek, hogy Liszt Ferencet megnyerjék. Festetics Leó, aki maga is jeles zeneszerző s a Nemzeti Színház igazgatója volt, a maga és negyven országgyűlési tag nevében megkísérelte, hogy Liszt tudta nélkül nemességet szerezzen neki.

Kolowrat miniszterhez irt folyamodásában kifejtette, hogy általános az óhaj, hogy az ünnepelt, nagy művészek nemesség adassék. Ha ez megtörténik, az egész országban jó hatást kelt s a külföldön is elismeréssel fogadják ily nagy művész kitüntetését. Oly államban, ahol az arisztokratikus elvek még érvényben vannak, különösen fontos, hogy az efajta nagy tehetségek a megérdemelt magasságra emeltessenek. Már - írja Festetich gróf - a magyar kancellárnak is szoltam ez ügyben s arra kértem Excellenciádat is, hogy soronkívül intézze el ez ügyet az én nevem említése nélkül, mert azt szeretném, hogy kegyelmességedé legyen az érdem s imígyen az ország bizalma excellenciád iránt növekedjék.⁸⁶⁸ Ha nem a patrioták álltak volna elő e kéréssel, úgy bizonyára hamar teljesült volna Liszt tisztelőinek óhaja. Ám a hazafiak kérték a kitüntetést annak részére, aki Pozsonyban a veszedelmesnek hirdetett Rákóczi dalát zongorázta! Így aztán Festetics gróf Drescher cenzortól azt a választ kapta, hogy Lisztnek magának kell kérnie öfelségétől a nemességet.

Ugy látszik, valahogy kiszivárgott ez az ügy, mert egyszerre a hirlapok is foglalkoztak vele. És többen megírták, hogy Liszt családja már Zsigmond királytól kapott nemességet és rokonság fűzi családját a hatalmas Thurzókhöz.

Liszt Ferenc az országgyűlés tagjainak lelkes és meleg tüntetése közben Festetics Leó gróffal december 22-én Pestre utazott. A pozsonyi fogadtatás oly hatással volt reá, hogy megígérte hamar való visszatérését.⁸⁶⁹

Liszt Pesten - amint tudjuk - a nemzeti színházban adott hangversenyt s ez alkalommal adták át neki a diszkardot. December hó 29-én a nemzeti kaszinóban adtak tiszteletére lakomát. Petricsevics Horváth Lázár köszöntötte őt itt fel. Beszédében célzott a nemességre s felhozta, hogy Napoleonnal mondák egykor a hízlekedők, hogy ő a Mediciektől származik. Erre ő imígyen felelt: »Nincs szükségem ösökre; elég vagyok magamnak.« Liszt Ferenc is elmondhatja ezt magáról, ő, »a varázsmester, honunknak mindenkitől irigyelt dicsősége, nemzetünk szemefénye, a világszerte híres művészkirály«, kit az Isten sokáig éltesse!

Liszt Ferenc Pesten utolsó estéjét a franciskánus barátoknál töltötte. Amint maga mondá: Tizenhét évvel ezelőtt (1823-ban) töltött itt kedves órákat boldogult atyjával s játékaival már akkor elragadta hallgatóit. Boldog gyermekkorát élte akkor, de azóta az idők vihara őt is megviselte.

Liszt azután Festetics gróf kíséretében visszatért Pozsonyba, ahol ismét ünnepélyesen fogadták őt. Ez alkalommal résztvett Bánffy Lászlónak, a nagy hazafinak temetésén, még pedig magyar ruhában! A temetés január 23-án volt. Az ellenzéki főurak s a követek valóssággal versenyeztek azon, hogy minél több kedvességgel halmozhassák el a nagy művészt. És egyik soirée a másikat követte, egyik dinert a másik után rendezték »a nagy művész, a zenei bűvész, a hon méltó büszkesége« tiszteletére. Esterházy Kázmérmé olyan mulatságot adott Liszt tiszteletére, melyen csupa hölgy vett részt, köztük a nádor leánya, Hermine is megjelent.

⁸⁶⁸ 1839. dec. 22. A német nyelven irt folyamodás a Polizei Hofstelle iratai közt volt s a bécsi forradalomban elégett. Másolata tulajdonomban van.

⁸⁶⁹ Az országgyűlési rendőrség dec. 22-iki jelentésében: »Liszt ist heute mit Graf Leo Festetich nach Pest abgegangen und hat hier so ziemlich Ernte gemacht.«

A multság után az egész társaság Széchényi István lakásába ment, ahol átadták Lisztnek tizenkét magyar hölgy ajándékát, egy szinarany billikomot, aki így szólt: »E pohárból csak nektárt illik innom; más itallal sosem profanálom e drága kincset.«

Pozsonyi tartózkodásuk utolsó napján Batthyány Lajos gróf és neje adtak nagy táncestélyt. Másnap aztán elhagyta Pozsonyt. Bezerédy István tolnamegyei követ ugyanis rábeszélte őt, hogy látogassa meg szülőföldjét, melyet kilencéves kora óta nem látott. Sopronban Bezerédy Pál táblabíró házában örömmel látják őt vendégül.

Liszt elfogadta az ajánlatot s február 18-án Esterházy Kázmér gróf, Augusz báró, Schober, Alberti gróf stb. kíséretében Sopronba érkezett. Szülőfalujának lakói a jó doborjániak (reidingiek) és a lókiak (frauenheidiek, akik között keresztelték Liszt Ferencet) küldöttséggel üdvözölték őt. A küldöttség vezetője a falusi jegyző volt, aki egykor olvasni tanította Liszt Ferencet. A művész felismervén őt, nyakába borult s kezét megcsókolta.

Este a városi kaszinóban hangverseny volt, mely alkalommal Liszt a többi közt két magyar darabot is játszott, amit a közönség páratlan lelkesedéssel fogadott. Másnap Liszt kíséretével együtt szülőfalujába ment. Zenével, mozsárdurrogással fogadták őt. A nagyember mint mindenütt, úgy itt is páratlanul szeretetreméltó és leereszkedő volt. Minden paraszthoz és asszonyhoz volt néhány nyájas szava és fejenként egy-egy aranyat osztott ki köztük. A falu orgonájára 30 aranyat, a szegényeknek is 30 aranyat adott. A zenészeknek (akkor hangász-karnak hívták) 50 forintot s egykori mesterének nagyobb összeget adott. Aztán felszólítja a lakókat, hogy ügyes-bajos dolgaikban csak hozzá forduljanak, ő mindig szolgálatukra áll. Liszt e nap estéjén bált és lakomát adott a falubelieknek s kedves vidámsággal eltréfálkozott az egyszerű emberekkel. Másnap kíséretével együtt visszatért Sopronba, ahol a kaszinóban fényes ebédet adtak tiszteletére. Február 20-án ezernyi kedves emlékek szívében, elhagyta Sopront s külföldi útjára indult...

Valamivel később egy másik nagynevű List is megfordult a pozsonyi országgyűlésen. List Frigyes volt ez, az európai hírnemzetgazda, akit saját kora ugyan félreismer, de tragikus halála után az utókor mégis igazat adott neki.

A reformkorszakban, mikor hazánkfiak minden józan ujitást lelkesedéssel fogadtak s mikor az országgyűlések is a haladást sürgették, nagyon fontos dolog volt oly ember tanácsával élni, akinek e téren páratlan ismeretei és tapasztalatai voltak. Követeink dicséretére legyen mondván, nemcsak List Frigyes munkáit ismerték, de vele magával is összeköttetésben voltak s tanácsát kikérték. A legelső, aki őt levéllel fölkereste, Kossuth Lajos volt. Lónyay és mások követték Kossuth példáját. Az 1843. év augusztus havában Pejacsevics gróf, Lónyay, Szegheő, Szalay, Erős stb. Németországban utazván, elhatározták, hogy List Frigyeset meglátogatják Augsburgban. El is mentek oda, de List uramat nem találták Augsburgban. Valahol fürdőzött.⁸⁷⁰

A követek hívására List Frigyes a következő (1844.) évben csakugyan megjelent Pozsonyban.⁸⁷¹ Az »István« nevű gőzhajón érkezett Bécsből és a Zöldfához címzett vendégfogadóba szállt. Az országgyűlési titkosrendőrség jelentése szerint, rögtön megérkezése után, fölkereste

⁸⁷⁰ Az országgyűlési titkosrendőrségnek 1843. aug. 2-iki jelentése. (»Pejacsevics und Lónyay wollten sich mit dem Staatsökonom List in Augsburg besprechen, leider aber war er im Bade abwesend.«)

⁸⁷¹ Az országgyűlési rendőrség jelentése szerint a közönség közt az a hír terjedt el, hogy Liszt Kossuth hívására jött Pozsonyba. Ezt azonban maga Liszt megcáfolta, mondván »Kossuth habe ihm zwar laengere Zeit von Pest aus geschrieben, er habe ihm aber nicht geantwortet und überhaupt nach seiner Verbindung nicht getrachtet; Kossuth sei ihm bisher wie ein Schiff mit vollen Segeln ohne Fracht vorkommen.« (Pressburg, 3. November, 1844.)

az országgyűlés kiválóságait s a megyei követekkel is igyekezett megismerkedni. Másnap a felső táblán jelent meg, ahová Lónyay beregi követ vezette őt s Szécheny Antal gróffal a hölgyek erkélyén foglalt helyet. Később a rendi táblát kereste föl, ahol a mágnások erkélyén Esterházy József gróf szolgált neki magyarázatokkal. Délben a mágnáskaszinóban ebédelt tisztelőinek seregével. Másnap, november hó másodikán, az ellenzéki kaszinóban nagyszabású felolvasást tartott az államgazdaságtan köréből. Ez alkalommal kifejtette, miként lehetne német telepésekkel meghonosítani nálunk a gyáripar. A felolvasást az országgyűlés ellenzéke nagy lelkesedéssel fogadta s hogy List javaslatát valóráváltsa, elhatározta, hogy megszerzi néki a magyar indigenátust.

List - jelenti a titkosrendőrség - folyton látogatja az országgyűlés kiválóbb tagjait és holnapra sokat közülök ebédre kéretett magához. És folytak a tanácskozások a hazai ipar és a gyáripar fellendítése ügyében. List maga kijelenté, hogy a magyar urak körében nagy megértéssel és lelkesedéssel találkozott.

Pozsonyból többek kíséretében Pestre ment, ahol résztvett a megye egyik gyűlésén is. Itt a gyűlés legkiválóbb szónoka üdvözölte őt s bemutatá a közönségnek, mely lelkesen tüntetett mellette.

Listnek nálunk töltött napjai voltak az utolsó vidámabb napjai. Nemsokára búskomorságba esett s 1846-ban véget vetett életének.

XVIII. CSICSERI OROSZ ELEK HALÁLA

Mikor eleink a nemzeti eszmékért küzdöttek, mikor a hazaszeretet erős gyökeret vert a lelkekben, a magyar átok: a gyűlölködés és a pártvillongás rendesen erejét veszítette. Az emberek ilyenkor jobban szerették egymást, jobban ragaszkodtak egymáshoz. A múlt század első felében, a pozsonyi országgyűléseken számtalan példával találkozhatunk e téren. Vélve se vélnők, minő megkapó módon nyilvánult itt az igazi tehetségek, a jó hazafiak iránt való tisztelet és szeretet. S mily mély fájdalom fogta el a szíveket, mikor egy-egy kiválóbb követünk meghalt! Pozsony alig látott nagyszerűbb temetést a derék Bánffy Lászlóénál. S nem a tömegek jelenléte tette nagyszerűvé e temetést, hanem a néma fájdalom, a sok könny, mely ez alkalommal hullott. Az 1839. július 13-án temették Pozsonyban a szepesi követet: *Görgey Mártont*. Az országbíró és a személynök vezetése alatt valamennyi követ gyászmagyarban, kardosan kísért a halottat s követek emelték, vitték a koporsót a sirhelyre.⁸⁷² S a gyászbeszéd alatt alig maradt szem szárazon. Így történt ez Butykay Menyhért ugocsai követ temetésén is. (1844. szept. 17.)

Ugyanekkor egy szegény jurátus (a hevesi Kürthy) meghalván, a rendi táblán indítványozták, hogy az országgyűlés tagjai testületileg vonuljanak ki a temetésre, még pedig fekete magyar ruhában, kardosan.⁸⁷³

Ilyen és ehhez hasonló esetek kétségtelenül hirdetik, hogy hazánkfiaiunk érző, meleg szívűk volt akkor s e szív szeretettel vett körül mindenkit, aki a haza javán munkálkodott.

A multnak illetén jelenségein elandalogva, Csicséri Orosz Elek esete jut eszünkbe. Ágas-bogas, törzsökös familiából származott ő, kinek ősei közül nem egy jó hírre s névre tett szert. Elek ur megyéjében (Ungmegyében) kezdte meg hivatali pályáját. Mint főszolgabíró, hamar népszerűvé lőn. Még a rendőri jelentések is megírták róla, hogy csupa szív, csupa jóságos készség ő, aki műveltségével és tiszta jellemével hamar népszerűvé tette nevét. Az 1843-1844. évre megyéje már országgyűlési követnek választotta őt. Sok reményt fűztek hozzá, mert mindenki tudta róla, hogy tetteinél nagyobbak nemes intenciói. És Orosz Elek övéi várakozásának meg is felelt, mert az ellenzékkel együtt élte végéig küzdött az ország érdekeiért.

Követtársai módnélkül megszerették őt; mert emberségnél egyebet soha nem ismertek benne. Beszédei, miket főleg a kerületi üléseken mondott, nagy műveltségéről s hazafias gondolkozásáról tettek tanúságot. Ennek köszönhetette, hogy 1843. június 8-án a népnevelésügyi deputáció tagjává választották. Résztvett az elmérgesedett vallásügyi tárgyalásokban is. Mivel a vegyesházasságok ügyében Rómából olyan breve érkezett, mely a magyar törvénnyel s az alkotmánnyal homlokegyenest ellenkezett, az ellenzék a »*placetum regium*«-ot az országgyűlés részére követelte. Orosz Elek a hazafias ellenzékkel tartván, követelte, hogy az egyházilag meg nem áldott házasságból született gyermekek törvényeseknek vétessenek. Követelte azt is, hogy a törvények ellen vétő papokat a világi bíróság büntesse.⁸⁷⁴

⁸⁷² Pressburg, 15. Juli, 1839. »Vorgestern wurde der Deputirte des Zipser Komitats Görgey begraben. Es erschienen alle Deputirte« etc. (Titkosrendőri jelentés.)

⁸⁷³ U. o. »Bei dem heutigen Trauerzug des verstorbenen Heveser Kancellisten Kürthy, wünschten mehrere Opponenten, dass man wie gestern im Trauerkleide erscheine.«

⁸⁷⁴ Titkosrendőri jelentések a kerületi ülésekről.

Az 1843. június 19-én tartott kerületi ülésen (22. ülésen) Orosz Klauzál Gáborral együtt a vallási sérelmek felterjesztését, Scitovszky és Lajcsák püspökök megbüntetését követelte. E két püspök adta ki a vegyes házasságok ellen szóló pásztorlevelet. Magyarországon a vegyes házasságot az 1790. évi 26-ik törvénycikkely, továbbá a királynak 1839. április 29-én kiadott resolútiója világosan törvényes és érvényes házasságnak mondja. A nevezett püspökök ezt semmibe sem vették s római brevevel együtt a vegyes házasságot *skandalum*-nak mondták! A magyar országgyűlés ezt nemcsak vallási, de mélységes alkotmányjogi sérelemnek vette.⁸⁷⁵

Orosz igen okosan beszélt a petíció jogáról is. A konzervatív párt ezt ki akarta küszöbölni, az ellenzék azonban hevesen védelmezte. Orosz kimutatta, hogy a rendeknek joguk van ez ügyben deputációkat választani. A petíció joga az alkotmányos szabadság következménye.

Orosz később is többször felszólalt, még pedig mindig a hazafias ellenzék szellemében. Ez ellenzék legkiválóbb tagjaihoz meleg barátság fűzte őt. Palóczy László, Klauzál Gábor, Jozipovich, a turapolyai gróf, Semsey Béla, Lónyay Menyhért, Bánhidya Albert, Erős Lajos, Szombathelyi Antal, Szegheő József, Bárczay stb. legbensőbb barátai voltak Orosznak. Jól ismerte őt a nádorispán és az országbíró. A személynök meg igen kedvelte őt.

Orosz Elek országgyűlési szereplése idején még csak egy-két évvel lépte túl a harmincat, tehát ifjúkora legszebb napjait élte. S e napokat egy bájos leány - Orosz menyasszonya - megaranyozta. Szép jövőjét azonban a végzet idő előtt megsemmisítette.

Mint minden követnek, úgy Orosznak is volt inasa avagy huszára. Kovács Pálnak hívták ezt s ungmegyei parasztfiú volt,⁸⁷⁶ akit Orosz gyermekkorától fogva magánál tartott s temérdek jóban részesített. *Maga Kovács Pál hirdette, hogy az ő gazdájánál jobb ember nincs a világon!* Megesett Pozsonyban, hogy Kovács ötszáz forintot lopott gazdájától. S Orosz Elek nem jelentette őt fel. Azonban a romlott fickót még ez a jóság sem indította meg. Tovább is részegeskedett s gazdáját károsította. A jó Orosz is elmondhatta tehát inasáról a régi magyar mondást: vess enni az ebnek s megmar felül reá!

Kovács Pál, hogy mulatozására pénzt szerezzen, elhatározta gazdája kirablását és meggyilkolását. Bizonyos Toronyi István nevű facér inassal szövetkezett e célra. A gyilkosságot 1844. május 20-án éjjel akarták végrehajtani, de Kovács holtreszeg lévén, a gyilkosságot másnapra kellett halasztaniok. A következő napon Kovács kiszedte gazdája pisztolyaiból a töltényeket s Toronyival együtt éjjel két órakor bementek Orosz hálószobájába. Orosz nyitott ajtó mellett nyugodtan aludt. A két gyilkos hosszas küzdelem után megfojtotta Orosz Eleket. A holttestet másnapig a konyhában helyezték el. Ami értéke volt Orosznak - gyűrűk, óra, lánc, pénz és ruhanemű - egymás között felosztották. Másnap este a holttestet összekötözve a meggyilkoltnak kofferjébe gyümöszölték s éjjel a Dunába vetették. A holttest ez alkalommal kiesett a kofferből. A vérrel borított fehérruhát és ágyneműt összekötözve s kővel megterhelve szintén a Dunába dobták.

Sajátságos véletlen, hogy Ungmegye közgyűlésén, éppen a gyilkosság napján olvasták fel Orosz Elek derék követi jelentését. Persze ekkor még senki sem sejtette, hogy Orosz már nem él.

Másnap, a gyilkosság után Kovács Pál találkozott a meggyilkoltnak öccsével, aki az új legényt hozta bátyja részére. Kovács azt felelte néki, hogy a követ ur Pestre utazott. Kovács ezután naponkint megjelent az országház kapujánál Orosz Elek kardjával és kalpagjával s úgy tett, mintha őt várná. Az érkező gőzhajóhoz is naponta kiment. S imigyen sikerült gazdája meggyilkolását eltitkolnia.

⁸⁷⁵ U. o.

⁸⁷⁶ Huszonkétéves, görög-keleti vallású fiú volt.

Junius hó 8-án történt, hogy egy halász véres ruhaneműeket halászott ki a Dunából. E ruhákat aztán egy asszony mosogatta a parton. Pozsony szemfüles és derék kapitánya, Vecsera Bernát értesülvén a dologról, azonnal vizsgálatot indított. A fehérművekbe Elek és O. E. betűk voltak himezve s így kiderült, hogy a ruhák Orosz Elekéi voltak.⁸⁷⁷ A gyilkosságot tehát felfedezték. Ez Vecsera érdeme volt, aki »*valódi Dunker-féle remekséget fejtett ki*«. A személynök azonnal küldöttséget menesztett a királyi táblához s több személy elfogatását rendelte el. A junius hó 11-én tartott kerületi ülésen Mihályi elnök már bejelenté a gyilkosságot. A rendek azonnal aláírási ívet bocsátottak ki s jutalmat tűztek ki a holttest feltalálójára és a másik gyilkos elfogójára részére. Az ősz kerületi jegyző (Palóczy László) ugyanekkor szép és megható beszédben fejtette ki Orosz érdemeit.

Kovács Pált, a gyilkost maguk a követek fogták el. Lónyay Menyhért, Jozipovich gróf, Semsey Béla, Bánhidya Albert, Erős Lajos »*a legnagyobb aggodalomtól üzve*« délután öt órakor, volt kedves barátjuknak, Orosznak lakására mentek. Útközben véletlenül meglátták Kovács Pált az András-utca másik felén. A turapolyai gróf magához intette őt, mire aztán a követek körülfogták a gyilkost s Orosz lakására vitték, ahol a rendőrök vasraverték.

A másik gyilkosnak, Toronyinak elfogatása ügyében Magyarország és Ausztria minden városának megküldötték a gyilkos leírását. Mivel remélhető volt, hogy Toronyi szülőhelyére távozott, Sopronmegye alispánjához gyorsfutárt küldöttek s az alispán Nemeskérén, szülőházában elfogatta Toronyit.

Mivel Toronyi nemes ember volt, előbb meg kellett volna idézni, de az alispán a személynök felelősségére, eltekintett ettől. Toronyit előzőleg Sopronban is többen látták s mindenkinek feltűntek feldult, réveteg vonásai.⁸⁷⁸

Ezután már csak a holttest felkutatása volt hátra, miután a véres koffert felvetette a Duna vize. Halász falunál a malomkerék felemelt egy összezsugorodott holttestet, de nem lévén ott csónak, nem foghatták ki. Nem is volt hát bizonyos, hogy ez Orosz Elek teste volt. Különbösen nyolc halász és egy csomó hajós állandóan kereste a holttestet. A nádorispán még két angol buvárt (Meason-t és Pearson-t) is hozatott, de ezek sem találták meg Orosz Elek holttestét.

A királyi személynök a 158. országos ülésen »*komor hangon, mély és méltó fájdalommal*« jelenté be a rendeknek az eddig tett intézkedéseket. Óva intette őket a veszedelemre, mely a romlottlelkű cselédek részéről fenyegeti őket. Kimondotta, hogy ezután a korcsmázó és kóborló inasokat tömlőcbe vetik s megbüntetik.

A személynök után Palóczy szólalt fel: »*Megdöbbenve feljajdulánk annak hallásán, hogy Ungmegye követe, Orosz Elek, a nemeslelkű Orosz Elek nincs többé az élők között. Nem természetes halállal mult ki. Baráti karjainkkal ápoltuk volna őt betegségében s ha meg nem tarthatók, nem fájt volna annyira sirbaköltözése. De gyilkos kezek ölték meg. Fellázad minden emberi érzelem, sir a legkeményebb szív s csak a pokol örül... A Duna hullámai rejtik valahol holttestét s annak mélységéből kiált fel egy megölt Ábelnek vére az igazsághoz és az Istenhez bosszuállásért. Mi, nagyméltóságos elnök ur, oly barátot, Ungmegye oly képviselőt veszíte, ki nem látszani, hanem tenni szeretett és szokott, kinek nemes szíve és erkölcsi, pallérozott miveltsége, szilárd és tiszta jelleme a közszeretetet és becsülést erényeivel megnyerte és tulajdonává tette s kit mindnyáján élni óhajtottunk, de ő már nincs az élők között...«*

⁸⁷⁷ Vecsera kapitány a véres ruhák feltalálása után a követek schematizmusát nézte át s így jött rá Orosz Elek nevére s így sült ki a gyilkosság.

⁸⁷⁸ »Seine äusserst verstörten Gesichtszüge aufgefallen, derselbe übringens in Oedenburg und überhaupt in der ganzen Umgegend sehr gekannt sei.« (Rendőri jelentés 1844. junius 12.)

Ezután Palóczy indítványát a további teendők dolgában a rendek egyhangulag elfogadták.

Bár minden emberit elkövettek a holttest megtalálására, Orosz Elek testét nem sikerült megtalálni. Ezért az országgyűlés elhatározta, hogy Oroszért a gyászmisét megtartatja. A személynök felszólította a rendeket, hogy példaadás céljából szolgálkat is küldjék el a gyászmisére. A rendek kimondották, hogy »a baráti szeretet utolsó kötelességének lerovására« az országház terméből nemzeti öltözetben testületileg vonulnak a templomba.

A gyászmisét Ocskay, kassai püspök tartotta a veszprémi és a kalocsai káptalan tagjainak segédletével. A szarkofágot az országgyűlés tagjai vették körül.⁸⁷⁹ A rekviem után Fogarassy, nagyváradi kanonok tartotta a szentbeszédet. Az országgyűlési titkosrendőrség jelentése szerint ez a beszéd a követek között nagy elégületlenséget keltett. Egy teljes órán át Fogarassy vigaszcsseppekkel untatta a hallgatóságot. A gyilkosságot csak úgy mellékesen tette szóvá. Pedig a követek huszárjait két sorban azért állították fel a templomban, hogy a szószékről hallják a gyilkosok rettentő bűnét és hálátlanságát a legjobb urral szemben. Ehelyett a kanonok az emberi élet bizonytalanságáról beszélt s azt is mondá, hogy amint Isten Jónást megszabadította a cethal gyomrából, úgy nem fogja engedni, hogy a boldogult az utolsó trombitaszóra fel ne támadjon. Aztán az Orosz-család genealógiájáról beszélt. De a jelenlévő szolgálhadhoz egyetlen intő szót sem intézett. A kanonok ur - írja a rendőrség - ugyancsak próbára tette a hallgatóság türelmét! (»War die Langmuth der trauernden Zuhörer auf eine harte Probe gestellt.«)

A szónok - írja a rendőrség - nem tartá érdemesnek megemlíteni Orosz Elek menyasszonyának megindító sorsát. E derék magyar leánykát sokan látták a gyilkosság után a Dunaparton zokogva föl és alá járni. Feldult vonásai hirdették, szíve milyen rettegésben volt eltűnt vőlegénye miatt. Róla és Orosz Elekről 1844-ben egy vers is jelent meg ily címen: »Elhalványult Rózsa a pozsonyi Rózsa-utcában. Gyászemlény néhai tekint., nemzeti és vitézlő Csicseri Orosz Elek urnak, tekintetes, nemes Ung vármegye főszolgabírójának s országgyűlési követének tavaszutó 24-én fentebb évbeni halálára mély tisztelettel szentelve Ferge István által.«

Orosz Elek a Rózsa-utcában lakott volt s a leányka (Rózsa) - a vers szerint - hiába járt arra, »nincsen már Orosz Elek többé, nincs. Lelke Istenéhez visszament...«⁸⁸⁰

A két gyilkost a bíróság fejeztélre ítélte. Kovács nyugodtan hallgatta az ítéletet, de Toronyi annyira rosszul lett, hogy le kellett őt ültetnie. A pozsonyi városházán helyezték őket a siralomházba, ahol a város lakói ezrével nézték meg őket.⁸⁸¹

A hóhér először Kovács Pállal végzett. Toronyi (aki nemesember volt) térdénállva, zokogva könyörgött kegyelemért. De hiába könyörgött. Gyáván végezte be életét.

Az országgyűlési rendőrség jelentése szerint a rendek még később is sokat beszéltek Fogarassy kanonoknak az Orosz Elek gyászmiséje alkalmával mondott beszédjével.⁸⁸²

⁸⁷⁹ »Dessen Sarkophag vom ganzen Reichstagskörper umgeben war.« (Der Trauergottesdienst für den ungarer Komitatsdeputirten Alexius Orosz betreffend, Pressburg, 3. July, 1844. Titkosrendőri jelentés.)

⁸⁸⁰ »Nem megy a lányka Rózsa-utcába;
Mert elhalványult ott rózsája,
Vagy ha elmegy is Rózsa-utcába
Csak nefelejtset szed kacsócskája.«

⁸⁸¹ Szeptember 25-én olvasták fel a megerősített halálos ítéletet és szeptember 28-án végezték ki a két bűnöst.

Fogarassy beszédje - írja a rendőrség - sehoggy sem tetszett a rendeknek s emellett igen unalmas is volt. A követek beszéltek egymásközt, hogy az egész gyászbeszédben egyetlenegy jó gondolat sem volt s egyáltalán nem szolgált a lelkek épülésére. Ujabb bizonyíték ez arra, mennyire hanyatlott a klérus. Hiszen még hivatásának legfontosabb álláspontját sem tudja felfogni és kihasználni s így természetes, hogy tekintélye folyton süllyed. A derék Albach-ot, a kitűnő szónokot magányos kolostorba zárták. Pedig ez a szerzetes többet tett, mint az egész klérus együttvéve s amellett az egyháznak tisztességet szerzett. A közönség szerette őt s a templom zsufolva volt, ha ő beszélt. Különben a templomok üresek; mert a bigott papok elcsépelt szóvirágait hallgatni senkinek sincs kedve.⁸⁸³ Ezért az okos politika azt kívánná, hogy a templomokban jeles szónokok prédikálnának s az országgyűlésen is ügyes egyházi szónokok lennének, hogy imígyen a klérus becsülése ne forogna mindig kockán.⁸⁸⁴ A tudatlan katolikus papok ellen nagy az antipáthia s mégis ezeket helyezik a magasabb méltóságokba, hatalmas jövedelemmel akkor, mikor a koldusok milliói szükölködnek az országban.

⁸⁸² »Unzufriedenheit der Opposition mit der Rede des grosswardeiner Domherrn Fogarassy bei Gelegenheit des Trauergottesdienstes für den Deputirten Orosz.« 1844.

⁸⁸³ »Sonst sey aber die Kirche leer, weil man nicht Lust habe die gewöhnlichen geistlichen Floskeln bigotter Priester zu hören.« etc.

⁸⁸⁴ »Damit die Ehre des Klerus nicht bei jeder Gelegenheit Preis gegeben werde. Die Stupidität der meisten katholischen Geistlichen erregen Mitleid, man habe gegen sie eine förmliche Anthipathie.« etc.